ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В РОДИНІ КОСАЧІВ. ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Збірник матеріалів

X Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань

29 травня 2025 року, м. Луцьк

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Відділ освітньої та інноваційної діяльності
Волинська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В РОДИНІ КОСАЧІВ. ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Збірник матеріалів
X Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань

29 травня 2025 року

м. Луцьк

УДК 37.018.1(092): 908(477. 82)](082)
О-72

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу : зб. матеріалів X Всеукр. Косачівських пед. читань (29 травня 2025 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, Н. О. Рубльова, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2025. 320 с.

Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 4 від 11 вересня 2025 р.)

Редакційна колегія:

Олешко П. С., кандидат історичних наук, професор, директор Волинського ІППО;

Рубльова Н. О., доктор філософії в галузі педагогіки, доцент кафедри педагогіки та психології, заступник директора з науково-педагогічної та освітньо-проєктної діяльності Волинського ІППО;

Шваб А. Г., доктор історичних наук, професор, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Поліщук Н. А., завідувач відділу освітньої та інноваційної діяльності Волинського ІППО;

Силюк А. М., методист відділу освітньої та інноваційної діяльності Волинського ІППО;

Гаврилюк Л. І., методист відділу інформаційного забезпечення освіти Волинського ІППО

Упорядники:

Олешко П. С., кандидат історичних наук, професор, директор Волинського ІППО;

Рубльова Н. О., доктор філософії в галузі педагогіки, доцент кафедри педагогіки та психології, заступник директора з науково-педагогічної та освітньо-проєктної діяльності Волинського ІППО;

Силюк А. М., методист відділу освітньої та інноваційної діяльності Волинського ІППО

Тексти відтворено з авторських оригіналів,
в авторській редакції.

© Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 2025.
© Упорядники О. П. Олешко, Н. О. Рубльова, А. М. Силюк, 2025.
© Художнє оформлення, дизайн, макет Л. І. Гаврилюк, 2025.
© Автори статей та тез, 2025.

ЗМІСТ

ОЛЕШКО Петро
Вітальне слово **7**

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ПРОКІП Валентина
Колодяжне як родинне гніздо Косачів (на матеріалі листів Олени Пчілки) **10**

РОМАНОВ Сергій, ПАШУК Олена
Текстологічно-едиційна робота з корпусом класичних текстів **14**

ЩУКІНА Ірина
Юні автори на сторінках «Молодої України» Олени Пчілки **22**

ДИБА Алла
Гурток «Плеяда» – український нелегальний університет на теренах царської Росії **31**

ЛЕВКОВСЬКА Марія
Сергій Каташов і Олена Пчілка на тлі розвою Гадяцького освітнього і просвітницького руху початку XX століття **54**

ДОБРОНОСОВА Юлія
Розуміння єдності етичного та естетичного у творчості Лесі Українки в епістолярному дискурсі Василя Стуса **62**

ГАНДЗЮК Олександра
Педагогічні ідеї Олени Пчілки у контексті розвитку STEM-освіти: виховання допитливості та дослідницького духу **70**

ГАММА Людмила
Книга як чинник саморозвитку та формування особистости в родині Драгоманових-Косачів **74**

ДЕМ'ЯНЮК Олександр
(Не)відома серія значків присвячених пам'яті Лесі Українки **83**

ПИЛИПЕНКО Галина, БАРТНИЦЬКА Анастасія
Путівник «Лесина оселя» як інструмент для популяризації постаті і творчості Лесі Українки **90**

СЕРЕБРЕННІКОВА Тетяна
Популяризація творчого спадку Лесі Українки, Олени Пчілки на жіночих колах психосоціальної підтримки, в волонтерських проєктах та в краєзнавчій роботі в Публічній бібліотеці імені Лесі Українки для дорослих **97**

ШОПІН Павло
Колективний студентський переклад як культурно-освітня практика (на матеріалі англійського перекладу статті Михайла Ляха про вплив Михайла Драгоманова на Лесю Українку) **103**

ЦІХОЦЬКА-ПІДГАЙНА Тетяна
Фотоколекція «Цвіт Косачів-Драгоманових»: презентація авторського мистецького проєкту **107**

СТАСЮК Людмила
Прокіп Наумчук – канадієць українського походження, родом з села Княгининок на Волині, меценат книжкового зібрання Волинської ОУНБ імені Олени Пчілки ... **113**

КОСАКОВСЬКА Леся
До питання становлення хореографічної освіти Волині **116**

МІНАКОВА Наталія
Історичне краєзнавство: досвід та сучасні тенденції **120**

Розділ І. ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ, ЛЕСІ УКРАЇНКИ, ЧЛЕНІВ РОДИНИ КОСАЧІВ-ДРАГОМАНОВИХ В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

ВАСКОВЕЦЬ Володимир, ГЛАДИШУК Сергій
Перебування Юрія Косача у Луцькій в'язниці в першій половині 1932 року **126**

ВОЛОХ Катерина
Божий закон милосердя у драматичній поемі Лесі Українки «У пущі» **129**

ДМИТРЕНКО Алла
Міфологія Волинського Полісся у творчості Лесі Українки і традиційних віруваннях: образ русалки **137**

ДРАБЧУК Оксана, МАЗУР Петро, ДЕНИСКІНА Зоя
Родина Косачів-Драгоманових як феномен української культури **145**

ЗАВАДА Людмила
Збірка Волинського краєзнавчого музею «Фонд Лесі Українки»: від ідеологій до технологій **148**

КАБАК Надія, КОНДРАТЮК Людмила
Проблематика вивчення біографії Лесі Українки в сучасній школі: виклики та педагогічні стратегії **157**

МИТЮК Оксана
Музей без меж: інноваційні форми роботи у просторі Літературно-меморіального музею Лесі Українки **162**

ПЕТРЕНКО Юлія
Просвітницькі заходи у Музеї родини Косачів-Драгоманових як платформа для популяризації родинних цінностей та традицій родини Косачів-Драгоманових серед сучасних родин та підростаючого покоління **171**

ПРИСТУПЧУК Зоя
STEAM-урок літератури рідного краю з елементами дослідження, проєктування та візуалізації. «Дворянське гніздо Косачів» (життя і родинне середовище Лесі Українки) **178**

РЖОНДКОВСЬКА Тамара
Велика матір великої родини **190**

СЕМЕНЮК Анатолій
Животворчий дух «Лісової пісні» **195**

СИЛЮК Анатолій
Віра Комзюк: музей – моя доля **199**

СТРУС Мирослава
Родинні цінності Олени Пчілки як ресурс національно-патріотичного виховання учнів у сучасному освітньому середовищі **211**

ХАЇНСЬКИЙ Вадим
Український дитячий театр Олени Пчілки: історія, педагогіка, традиції та сучасне значення **215**

ШКАРА Валентина
Використання біографії Лесі Українки у вихованні стійкості та патріотизму в молодших підлітків **221**

ЯБЛОНСЬКА Ольга
Твори Олени Пчілки та Лесі Українки в дитячому читанні (на матеріалі видань М. Дейко та М. Юркевич) **223**

Розділ ІІ. ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

БІЛИК Вікторія, БІРЮЛІНА Олена
Музей історії Луцького братства: форми та методи роботи в сфері педагогічного краєзнавства **229**

ДУЖИК Іванна, МАЙДАНЕЦЬ Іраїда
Значення публіцистичного надбання Івана Франка для організації краєзнавчих досліджень в освітньому закладі **237**

КАМІНСЬКА Валентина
Науково-методичні матеріали працівників Волинського ІППО (2020–2025 рр.): каталог виставки, присвяченої 85-річному ювілею інституту **241**

КЛЮНТЕР Валентина
Перша вчителька **250**

КОСТЮК Степан
Фонд педагога-науковця Володимира Кравця у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї **258**

КОЦЬ Любов
Краєзнавча екскурсія Луцької приватної змішаної української гімназії товариства імені Лесі Українки 1930 року **259**

МАРТИНЮК Мілада
Особливості використання педагогічного краєзнавства в освітньому закладі (з досвіду роботи) **263**

МАЗУРИК Юрій
Кучинко Михайло Михайлович – першодослідник суднової археології Волині **269**

РОХМАІЛ Ольга
Педагогічне краєзнавство: історія та перспективи розвитку **281**

ТРЕМБІЦЬКИЙ Анатолій
Волинянин Харитон Довгалюк – український прозаїк-реаліст **284**

ЯБЛОНСЬКИЙ Максим
Творчість Т. Шевченка у світлі навчально-виховних завдань читанок Петра Волиняка **299**

ДОДАТКИ

Зміст опублікованих матеріалів та електронних збірників Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань «Освіта та виховання в родині Косачів» **307**
Програми Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань **317**
Публікації про Косачівські читання **318**

Петро ОЛЕШКО,
кандидат історичних наук, професор,
директор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні освітяни, науковці, краєзнавці, учасники уже 10-х ювілейних Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»!

Щиро вітаю Вас і дякую, що Ви підтримуєте і розвиваєте наші спільні педагогічні читання. З часу проведення перших читань минуло понад 20 років, коли у 2004 році за ініціативи керівництва ВІППО, активній підтримці Ковельського районного відділу освіти і науки, а особливо Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, в Колодяжному і Нечимному на Ковельщині, відбулося виїзне засідання читань. Зі словами вдячності хочеться згадати педагогів-ініціаторів читань Геннадія Бондаренка, завідувача кафедри викладання шкільних предметів ВІППО (на жаль уже не з нами), Ганну Маслай, тодішнього директора інституту, Галину Романчук, заступника директора та інших. Саме ці достойники після тривалих пошуків інтерактивної платформи краєзнавчої освіти та волинезнавства, яка поєднала б наукову і практичну складову у формуванні патріотичної особистості, зупинилися на форматі волинезнавчих літературно-краєзнавчих читаннях, в головному змісті яких лежали б родинні і сімейні цінності та служіння українській ідеї. Найкраще для цього підійшов формат педагогічних читань та тема «Освіта та виховання в родині Косачів». Час підтвердив правильність та далекоглядність у виборі формату та головного напрямку читань – українські національні освіта та виховання як основа спільної діяльності сім'ї і школи.

Сьогоднішній результат діяльності колективу ВІППО, відділу освітньої та інноваційної діяльності – десять Косачівських читань – це понад 600 статей, понад півтори тисячі зацікавлених учасників з усієї України, 5 електронних збірників (шостий в роботі), які розміщені на сайті ВІППО, але це, в першу чергу, прагнення педагогів осягнути і використати унікальну літературну та педагогічну спадщину Косачівської родини, зокрема Олени

Пчілки та Лесі Українки, для створення міцного інтелектуального людського ресурсу майбутнього розвитку і процвітання нашої Української держави.

Висока педагогічна культура Косачівської родини увібрала і поєднала в собі найкращі риси двох стародавніх аристократичних українських родів – Драгоманових і Косачів, віковічні традиції рідного народу. Олена Пчілка прищепила усім своїм дітям виняткове чуття рідної мови, шану до рідного народу, його звичаїв, прагнення до знань і саморозвитку, укоренила кодекс людської честі й порядності, високу гідність, і саме головне – критичне ставлення до росії як імперії зла, в'язниці народів. Про це влучно сказав Сергій Романов: «У Лесі Українки завжди була чітка позиція щодо відносин між Україною та росією – між нами ніколи не може бути нічого спільного. Поетеса добре розуміла, що росіяни – імперці, і просто так вони не полишать українців. Адже прагнення імперії – завжди в завоюванні територій. Зараз це для нас є очевидним, але, на жаль, не було очевидним для українців тоді».

Український дух, який сповідувала Леся Українка та й вся родина Косачів, і сьогодні надихає на героїчні подвиги і самопожертву передову верству, «пасіонаріїв ідеї і правди», воїнів Збройних сил України, добровольців і волонтерів, освітянську громаду, які творять майбутнє нашої незалежної, соборної держави – на фронтах російсько-української війни і в тилу. Колектив інституту, створена при ВІППО громадська організація «Світ освіти» лише за 2022–2025 роки широко розвинули та організували волонтерський рух підтримки волинян-захисників України на Сході, придбали і передали 65 автомобілів, декілька сотень дронів, засобів здоров'язбереження та життєзабезпечення тощо. І ця діяльність сьогодні залишається у пріоритеті колективу інституту та освітянської громади краю.

Сьогоднішні педагогічні читання – це не тільки новітнє осмислення освітньої практики Косачівської родини, але й підведення підсумків і узагальнення досвіду педагогічної практики сучасної школи, розвитку освітньої галузі в умовах воєнного часу, але і вироблення орієнтирів освітнього забезпечення завтрашнього розвитку нашої держави в європейському співтоваристві, про яке мріяли і за яке боролися кращі українські патріоти і кращі українські родини.

На жаль, ми не можемо зібратися в Колодяжному і виїхати до Нечимного, але я глибоко переконаний в тому, що це в нас попереду. Ми обов'язково проведемо чергові Косачівські читання і проникнимося

незламним Косачівським духом у їх садибі в Колодяжному і походимо Лесеними стежками у Нечимному на Ковельщині.

А сьогодні через обставини військового стану в режимі онлайн ще раз повернемося до невмирущої освітньої і виховної спадщини цієї геніальної родини і чітко окреслимо стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу у контексті педагогічного краєзнавства, яке було, є і буде суттєвим чинником національно-патріотичного виховання. На пленарному засіданні ми заслухаємо лише невелику частку представлених досліджень, які розкривають різні напрями наукових та прикладних інтересів учасників. Всі матеріали читань традиційно будуть опубліковані в електронному збірнику розміщеному на сайті ВІППО та надіслані разом із сертифікатами всім учасникам.

Сподіваємося, що ювілейні Десяті Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання будуть спонукати педагогічну спільноту Волині та України до подальшого глибинного вивчення творчої спадщини Лесі Українки та Олени Пчілки, вихованню покоління майбутніх патріотів – захисників Батьківщини.

Зичу Вам, учасникам цьогорічних читань плідної злагодженої роботи, цікавих виступів, нових відкриттів, виважених дискусій та обміну досвідом. Об’єднуймо зусилля для блага України та нашої Перемоги!

Слава Україні! Героям слава!

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

УДК [821.161.2–6(092)О.Пчілка:392.3(477.82–22)]”1882/1896”

Валентина ПРОКІП,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, м. Львів

КОЛОДЯЖНЕ ЯК РОДИННЕ ГНІЗДО КОСАЧІВ

(На матеріалі листів Олени Пчілки)

Із листів Олени Пчілки, опублікованих у першому багатотомному зібранні творів письменниці у 12 томах (Луцьк, 2024), дібрано матеріали, які безпосередньо пов’язані з періодом облаштування родинного гнізда Косачів у Колодяжному на Волині (1882–1896 рр.). Подано найбільш вагомі факти, окремі з них прокоментовано.

Ключові слова: *Олена Пчілка, Колодяжне, лист, епістолярій, родина*.

Колодяжне як родинне гніздо Косачів не раз було в епіцентрі досліджень науковців (насамперед ідеться про праці І. Денисюка та Т. Скрипки [1; 4]), однак епістолярій Олени Пчілки, опублікований 2024 року [2; 3], істотно доповнює давно відомі факти. Тексти, які донині зберігалися на полицях різних архівних установ України та за її межами, містять чимало цікавих і цінних деталей, а також дають змогу побачити волинське обійстя Косачів очима адресантки.

У збережених листах Олени Пчілки Колодяжне вперше згадується 5 (17) січня 1882 р. На ту пору в садибі, яку Косачі купили восени 1868 року і довго здавали в оренду, тимчасово мешкала Олександра Косач-Шимановська з синами (після арешту чоловіка сестра Петра Антоновича опинились у складних життєвих обставинах). Навесні того ж року в Колодяжному вперше оселились і власники маєтку. У листі до Є. Драгоманової від 4 (16) травня 1882 р. Олена Пчілка, розповідаючи про обставини переїзду й умови їхнього життя на новому місці, писала: «Устроились мы тут ничего себе. Дом большой и хороший. Аренда кончилась, и мы везде у себя в саду и на огороде – полные хозяева. От Луцка всего 2 станции жел[езной] дороги, и Петр Ант[онович] будет часто приезжать сюда. Дети все время надворе, ужасно обрадовались после

ученья свободе! Одно жаль, что нет купанья; думаем уже расчистить хоть сажалку!» [2, с. 71]. Новосілля насамперед було викликано нагальною потребою на літо виїхати з Києва: спека у квартирі, що була розташована над пекарнею, стала нестерпною для адресантки, яка очікувала на народження дитини – доньки Оксани. Життя тут, після великого міста, видавалося спокійним і вільним, тому вже від початку наступного літа родина остаточно замешкала в Колодяжному. 7 (19) вересня 1883 р. Олена Пчілка щодо переїзду в село писала матері: «Нам вообще здесь хорошо, мы устроились очень удобно и думаем даже зимовать без страху деревенской скуки. Нас так много, – к тому же мы запаслись книгами, выписали газету, – будем себе заниматься каждый своим. А в доме всё так хорошо, как никогда не было в квартирах. Звісно, “своя хата”, – есть охота делать улучшения» [2, с. 86]. Необхідні облаштування насамперед були пов’язані з побутом родини, у якій уже підростало 4 дітей. Олена Пчілка як жінка з неабияким смаком багато уваги приділяла інтер’єру (наприклад, із плахт, які влітку 1883 р. привезла з Гадяча, пошили портьєри), однак усе жіноцтво Косачів чи не найбільше захоплював ландшафтний дизайн. Деякі рослини для клумб на прохання доньки надсилала Є. Драгоманова. Насамперед це були квіти, які нагадували господині про її рідну Полтавщину: «Возимся мы много в садку и в цветнику. Дівчата уже написали Вам про канупер и любисток, потому что я часто про это зілля вспоминаю. Здесь именно этого трудно достать, почему-то негде достать и в простых садках. Вы нам когда-то присылали семён із любистку, но семена почему-то не взошли; а если бы хоть два корешка, то было бы лучше. Красную зірку я помню только в детстве и с тех пор нигде её не встречала. Если б можно было прислать понемножку этих трех растений, то мы бы все были очень Вам благодарны» [2, с. 98]. Також незабаром на Волині рясно зацвіли полтавські соняхи, забуяли троянди з гадяцьких пагонів. Поступово поповнювався новими деревами і садок, саджанці для якого Косачі, розраховуючи в майбутньому на щедрий урожай, купували аж у Варшаві.

Облаштування житла відбувалося поступово, адже на той час кошти родини були обмежені через судову тяганину, пов’язану з будівництвом приміщення луцького окружного суду. Воно розпочалося з деякими фінансово-правовими порушеннями, які виявили згодом. Попри те, що частину робіт уже було виконано, гроші з бюджету не надходили, тому підрядники подали в суд на офіційних осіб, зокрема на П. А. Косача як голову комісії, що відповідала за будівництво, з вимогою компенсувати

їх витрати. За рішенням суду весь прибуток з маєтку в Колодяжному йшов на погашення заборгованості. Бюрократична тяганина щодо відшкодування коштів з бюджету тривала кілька років. Врешті майже все Косачам повернули, однак упродовж цього часу вони були змушені економити. Звісно, деякі зміни відбувалися (наприклад, улітку 1885 року на території садиби з'явилася своя пасіка – 10 вуликів, що викликало неабиякий інтерес у дітей), але одна з найбільших реконструкцій відбулася лише влітку 1886 р. У серпні в листі до матері адресантка писала, що вони переробляють печі та підлогу, обклеюють стіни. За відсутності чоловіка Олена Пчілка сама керувала роботами, піклуючись про комфорт й орієнтуючись на власний смак. За такими ж принципами зводили і «білий будиночок» – «літературне шале-флігель» для старших дітей, будівництво якого завершилося 1891 року. У вересні в листі до Лесі Українки Олена Пчілка писала: «"Храм Соломона", так прозвано твій дом, що довго строїться, буде до твого приїзду совсім готов. Тоді даси узори для розмальовки, разом придумаєм. Без мальовання, з білими стінами, можна зараз жить. Дуже теплий, сухий будиночок» [2, с. 398]. Про його оздоблення згадано наприкінці 1891 р. в листі до подружжя Франків: «Певне, дуже здивуєтеся, коли скажу, що нові хати вже зовсім, зовсім скінчені (і ганок теж!), – вийшов дуже красивий і вигóдний домик. Всередині помальовано простим, але дуже гарним мережаннєм, в українському й греческому стілю. (Еге ж!..) Господинею дому єсть Леся, котра й живе тепер там, прийнявши до себе Лілю (при них живе Каролька); "решта дрібних" – при нас. Комунікація між обома домами безперервна. (От і зараз попровадилась туди Дора, взявши двох ляльок)» [2, с. 404]. Стільки теплих і милих дрібниць у листах Олени Пчілки колодяжненського періоду, що, читаючи їх, мимоволі наче потрапляєш у затишний дім Косачів.

На жаль, уже через кілька років через фінансові труднощі у цю свята святих довелося впустити орендарів, зокрема родину й обслугу поручика Ярчевського. Олена Пчілка почувалася тоді розбитою. Її лист до старших доньок від 6 (18) жовтня 1896 р. сповнений розпачу: «…вибірання з великого дому, – як я й сподівалась, – річ така прикра, у всякому розумінню слова сього, що чим менше число нас його перебуває, тим краще. Винести всі меблі, зорвать всі картини, винести все з гнізда, насиженного з таких давен, – "ab vsas [ntuvab]![1]" К тому, ще до виходу нашого з дому, туди треба було перенестися з вещами командирськими Свириденкові (щоб опорожнить

[1] З усього світу! (лат.).

новий дом для нас), і Свир[иденко] перебравсь у кабінет ще при нас (вкупі з другим москалем). Не можу рівняти, по грандіозности драматізму, свого положення з Дорошенковим, коли ще до його виїзду з Чигирина вступала в замок московська залога, але сей нещасливець-гетман мимоволі прийшов мені на думку в четвер. Що повинен він був відчувати, коли при йому вступала ота москва, тріумфуюча, рада, бахвальна та брутальна?!..» [3, с. 163]. Ця історико-літературна паралель, що приголомшує масштабом болю, у зверненні до Лесі Українки обростає сумними подробицями: «Тепер сижу в свого рода "Ярополчому", – твоєму, колись так милому домі. Він весь напханий мебелью. В твоїй рожевій хатці ми спимо; там стоїть велике ліжко, Дорине ліжко, ширмочка, комод, великий стіл пісьменний, умивальник і два стула (більше вже не влізло…). Задля уменшення світла папа по приміру Яр[чевського] одно вікно (на ганок) заставив віконицею зовсім, а позаяк власне в йому форточка, то повітря у нас нема; піч натоплена жестоко. Спасаюсь вдень одчинянням фірточки в великій хаті (там фортепьяно, і вся кретонова мебель, і пісьм[енний] стіл папи, і єго ж шкаф з одежою). В Ліліній хаті – столова; там же, за буфетним і другим шкафом, живе Кароль; там же великі два сундуки і зелений. Решта мебелі (лишні кроваті, стільці і таке инше) пішло на горище нов[ого] дому. Книжки зостались непорушно в кладовці, де й були. Не розумію, чого я застала ту комірку з книгами зовсім одчиненою, з поламаним навіть прибоєм. І так би вона й зосталась, коли б я не приїхала, бо і при собі мені стоїло великого труда настояти, щоб поламане було справлено і щоб книжки були зачинені (а то ж би перші-ліпші з книжок пішли б на цигарки і подобні потреби залоги Ярчевського). Ярч[евський] сьогодня має прибути, з походу, – в Ковель; а коли саме вселиться тут, – невідомо. У всякім разі, я дуже хотіла б виїхать до того часу… Папа мене дуже затримує – і, главноє, каже: "Для хазяйства"! Се просто насмішка! – яке хазяйство? все зруйновано, знищено, розпужено…» [3, с. 163–164]. І насамкінець з гіркотою дописала: «Не знаю, чі вернусь я в ці роки "у свій Чигирин", "що я будувала, що я насаджала"…» [3, с. 164]. У цих рядках тісно переплелися любов до волинського обійстя та душевний біль від усвідомлення втрати чогось надважливого. Звісно, Олена Пчілка ще не раз приїжджала до Колодяжного. Хоча її невгамовна енергія надалі й була все-таки більше спрямована на облаштування Зеленого Гаю на Полтавщині, сентиментально-ностальгічний зв'язок із якою у письменниці ніколи не переривався, але назавжди оселились у душі мисткині і теплі спогади про той «її Чигирин» і ті щасливі роки, які вона

провела з родиною у волинській садибі. Мабуть, чи не тому так завзято й боронила Колодяжне, коли навесні 1899 р. чоловік, отримавши нове призначення у Київ, через матеріальні труднощі, пов'язані з великими витратами на операцію Лесі Українки у Берліні, замислився над тим, щоб продати маєток. На щастя, тоді аргументи членів родини, зокрема дружини і старших дітей, Михайла та Лесі, які були категорично проти, переконали Петра Антоновича відмовитися від цієї думки. За кілька десятиліть колодяжненська садиба стала надто дорогою для всієї сім'ї, адже із нею було пов'язано найдорожче – спільна родинна пам'ять. Важливо і втішно, що ця пам'ять і донині живе в оселі Косачів у Колодяжному.

Джерела та література

1. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів : Академічний експрес, 1999. 270 с.
2. Пчілка Олена. Зібрання творів : у 12 т. Луцьк, 2024. Т. 11. Листи (1865–1891). 592 с.
3. Пчілка Олена. Зібрання творів : у 12 т. Луцьк, 2024. Т. 12. Листи (1892–1929). 720 с.
4. Скрипка Т. Колодяжне. *Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура*. Київ : Темпора, 2013. С. 17–41.

УДК 821.161.2'05.09:655.3.02

Сергій РОМАНОВ,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк;
Олена ПАШУК,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

ТЕКСТОЛОГІЧНО-ЕДИЦІЙНА РОБОТА З КОРПУСОМ КЛАСИЧНИХ ТЕКСТІВ

Розкриваються етапи підготовки до друку видань творів українських класиків – Лесі Українки та Олени Пчілки. Розглянуто концепцію обох проєктів, починаючи із обґрунтування задуму й утвердження структури, і до вимог роботи з кожним текстом. Здійснено порівняння особливостей Повного зібрання творів та Зібрання творів, у кожному з випадків виявлено особливості представлення інтелектуально-духовної спадщини митців.

Ключові слова: *видання, класика, твір, текст, коментар, читач, культура.*

На останні п'ять років в українській культурі припало два знаменні ювілеї. Обидва стосуються письменниць з відомої родини, найтісніше

пов'язаної з Волинню. У 2021 році відзначалось 150-ліття від дня народження Лесі Українки, а в 2024 – 175-ліття Олени Пчілки. Як не дивно це усвідомлювати, але за всі ці довгі часи присутності в культурі жодна з письменниць не здобулася на повне зібрання творів.

Власне, що стосується Лесі Українки, то історія знає п'ять спроб представити її доробок великим корпусом. Це зібрання творів у 7 томах (Київ–Харків, 1923–1925), підготоване за безпосередньої участі родини авторки, зокрема матері, сестри, чоловіка. Видання творів у 12 томах (Київ–Харків, 1927–1930), яке ще називають «неокласичним», через участь у роботі інтелектуалів названого київського кола. Цей проєкт здобувся на перевидання зусиллями діаспори (Нью-Йорку, 1953–1954)). У так звані пізньорадянські часи вийшло ще три видання, що дивною радянською ж традицією у просторіччя прийнято співвідносити з тогочасними правителями СРСР. Так у 1951–1956 рр. в Києві вийшов синій (за кольором палітурки) «сталінський» п'ятитомник. У 1963–1965 рр., там же в столиці (видання класиків, як і важливі ідеологічні речі публікували тільки в центрі) з'явився червоний «хрущовський» десятитомник. І в уже застійні 1975–1979 рр. побачило світ жовте дванадцятитомне «брежнєвське» видання. Із очевидних причин жодне з перелічених видань не було повним. Зрозуміло, що в умовах російсько-радянської окупації далеко не всі твори, такі, скажімо як драматична поема «Бояриня», могли бути опублікованими. А ті, що публікувалися, зазнавали цензорських утручань та купюрування. Та й, коли говорити про перші видавничі проєкти, не всі твори Лесі Українки були на той час віднайдені чи просто навіть авторизовані.

«Випадок» Олени Пчілки під цим оглядом куди складніший. Вона поза сумнівом є однією із центральних постатей української культури. Її письменницька, публіцистична, мемуарна, перекладацька, літературознавча, фольклористична, етнографічна, редакторська, видавнича праця уповні відповідає статусу першої жінки-академіка України. На жаль, цей подвижницький чин знайшов дуже невеликий відгук у співвітчизників.

У силу ідеологічних радянських заборон та інертності перших десятиліть незалежності, українці не мають повноцінного уявлення про великого митця і громадянку. А на читача чекає великий і оригінальний інтелектуально-творчий доробок. Без оприлюднення звершеного Оленою Пчілкою за майже шість десятиліть подвижницької праці не можлива реальна оцінка, а тим більше інтерпретація її життєвого і творчого шляху. Не доводиться говорити й про належне усвідомлення величезного значення

цієї постаті для культурних і державотворчих процесів, починаючи з останньої чверті XIX століття і аж до нашого часу.

У нинішньому національному просторі Олена Пчілка присутня лише кількома окремими виданнями переважно художніх творів. Прикро, що найпрезентативніші з цих видань належать уже давно минулим епохам. Частина текстів авторки виходила друком за її життя: періодика та кілька окремих видань часів царської Росії і Австро-Угорщини, нечисленні українські видання 1917–1921 рр., перше десятиліття УРСР. Найвагомішими тут є книжка оригінальних поезій і переспівів «Думки-мережанки» (Київ, 1886), видання драм «Сужена не огужена» (Київ, 1881) і «Світова річ» (Київ, 1908), три випуски художньої прози (Київ, 1907, 1909, 1911) та підсумкова збірка «Оповідання: з автобіографією» (Харків, 1930). Окрім художніх речей виходило дещо й із мемуарних та наукових праць: спогади про М. Старицького (Київ, 1904) і М. Лисенка (Київ, 1914), «Українські колядки» (Київ, 1903), «Український народний орнамент» (Київ, 1876; праця перевидавалася п'ять разів). У пізньорадянські часи вийшло три видання: дві збірки «Творів» (Київ, 1971 і 1988) і невеликий том поезії, прози й фольклору для малих читачів «Годі, діточки, вам спать…» (Київ, 1991). У часи Незалежності, окрім принагідних перевидань, теж вийшло тільки три нові книги. «Викинуті українці» (Київ, 2006), представляють публіцистику Олени Пчілки – редакторки часопису «Рідний Край». Інші дві книги, упорядковані світлої пам'яті Ларисою Мірошниченко: автобіографічний нарис «Золоті дні золотого дитячого віку» (Київ, 2010) та збірник драм «Український дитячий театр» (Київ, 2016).

Чимало перелічених видань, особливо російського царського та радянського часів, зазнавали цензурних, редакторських, коректорських втручань, а тому не можуть уповні вважатися авторськими. Окрім того, вони виходили тільки один раз і сьогодні майже не доступні читачам. Багато текстів Олени Пчілки взагалі ніколи не друкувалося. На щастя, в українських та зарубіжних архівах зберігся великий рукописний масив текстів письменниці. Його опрацювання, а також пошук, авторизація і кодифікація першодруків авторки з метою підготовки корпусу її творів – одне з першочергових завдань сучасної української гуманітаристики.

Узятися до виконання такого масштабу проєктів виявив готовність Волинський національний університет імені Лесі Українки. Фактично вже з початку 2000-х років ВНУ стає потужним центром вивчення, видання і популяризації національної культурної спадщини та її творців.

Пріоритет у цій роботі віддано родині Драгоманових-Косачів. Установа має необхідний досвід успішної реалізації національного та регіонального рівня проєктів видання творів Лесі Українки (зокрема серії двомовних видань драми-феєрії «Лісова пісня»), численних збірників документів, матеріалів, статей та ін. Від 2006 року в структурі університету діє Науково-дослідний інститут Лесі Українки та Музей Лесі Українки зі своїми бібліотеками, архівами, меморіальними колекціями. Плідно в означеному напрямку працюють літературні та мовні кафедри Факультету філології та журналістики, фахівці яких складають основу волинської філологічної школи. Окрім того, університет має належну матеріально-технічну базу для впровадження західної практики ведення масштабних наукових проєктів силами вишу.

Отож з огляду на знаменні ювілеї Лесі Українки та Олени Пчілки з'явилася перспектива представити Україні та світу їхній багатогранний доробок. Реалізація проєктів Повного зібрання творів Лесі Українки та Зібрання творів Олени Пчілки дозволить говорити і про відповідний розвиток нашої науки та культури, і про належне вшанування найяскравіших постатей національної культури.

Розроблені координаційною групою проєкти передбачали підготовку та видання творів українських класиків у належних, вільних від редакторських втручань і цензурної сваволі, варіантах. Проєкти передбачали серйозну науково-дослідну роботу. Адже справа вимагала не лише опрацювання кожного окремого твору, перекладу, наукової праці чи листа письменниці на джерелознавчо-текстологічному рівні, а й підготовку історико-філологічних коментарів та приміток до кожного із текстів.

Обидва видання базувалося на низці визначальних критеріїв, основними з яких були такі:

– відповідальність за фаховий рівень підготовки лежить на редакційній колегії;

– кожен том проходить наскрізне незалежне редагування;

– принцип подання матеріалу – жанрово-хронологічний;

– кожен жанровий блок (том чи томи) відкривається передмовою;

– до видання мають увійти всі віднайдені тексти письменниць (рукописні, першодруки та передруки); відтак важливою буде пошукова робота упорядників, адже не всі тексти письменниці віднайдено й атрибутовано;

– в окремих випадках, окрім закінчених текстів, треба подати й незавершені твори, фрагменти, задуми, начерки, нотатки тощо;

– в окремих випадках, окрім визначеного упорядником основного варіанта тексту, треба подавати його варіанти та фрагменти;

– визначальний для роботи – авторський рукопис; за відсутності авторського рукопису або його нечитабельності пріоритет віддавати першодрукові та, в окремих випадках, авторитетним перевиданням;

– окрім звірки з рукописом, бажаною є також звірка з першодруками текстів (особливо з прижиттєвими виданнями);

– у процесі звірки відновлювати купюри, редакторські пропуски, цензурні вилучення тощо, які потрібно прописувати спеціальним коментарем;

– очевидні друкарські помилки чи описки виправляти без спеціальних застережень;

– відновлювати і коментувати посвяти до всіх творів;

– пропущені слова або частини слів відновлювати у квадратних дужках;

– максимально точно датувати тексти, тобто встановлювати не тільки час завершення твору, а й період роботи над ним; для поетичних текстів за можливості варто подати загальне датування циклу та кожного окремого тексту; якщо дата проставлена авторкою, то вона подається під текстом (датування є частиною тексту);

– максимально зберегти авторську мову;

– зберігати авторські особливості графічної подачі тексту (імена персонажів, ремарки, графіку строф і рядків, ноти тощо).

Обидва проєкти розбудовувались за тематичними напрямками-блоками. Кожен блок відкривається новим портретом авторки, передмовою, а кожен том має ілюстративний блок (зразки рукописів, світлини й живопис, першодруки важливих творів тощо). Том має дві загальні частини. Перша частина – це художні тексти письменниць. Другу частину віддано під ґрунтовний і доволі значний обсягом науковий коментар, в основних своїх проявах – текстологічний, історико-філологічний та реальний. Деякі томи супроводжено відповідними покажчиками (покажчик творів, іменний тощо).

Повне зібрання творів Лесі Українки було представлено у восьми тематичних блоках: драматичні твори (1–4 томи), поезія та ліро-епічні поеми (5 том), художня проза (6 том), літературна критика та публіцистика (7 том), переклади (8 том), записи народної творчості та пісні, записані

з голосу Лесі Українки (9 том), «Стародавня історія східніх народів» та конспекти, виписки, нотатки (10 том), листи (11–14 томи).

Зібрання творів Олени Пчілки представляють дев'ять блоків: поетичні та ліро-епічні твори (1 том), художня проза (2 том), драматичні твори (3–4 томи), твори для дітей та юнацтва (5 том), публіцистика, фейлетони, літературна, театрально-мистецька критика та шевченкіана (6–7 томи), спогади й літературні портрети (8 том), переклади і переспіви (9 том), етнографічні та фольклористичні праці (10 том), листи (11–12 томи).

Певна річ, що Повне зібрання творів, яким є 14-томник Лесі Українки, концептуально відрізняється від Зібрання творів, яким було запроєктовано 12-томник Олени Пчілки. До повних зібрань торів письменників необхідним є уведення усього, написаного рукою митця. Ідеться не лише про фрагменти, задуми чи ескізи творів, а й про варіанти окремих фраз, речень і навіть слів. Уповні стосується сказане й ділових записів, принагідних нотаток, виписок тощо. Це, наприклад, стосувалося перекладів Лесею Українкою комерційної документації, за які вона бралася заради заробітку. А ще повне зібрання вимагає докладнішого, властиво порядкового коментаря.

Отож є можливість порівняти особливості двох проєктів. Властиво, відмінності корпусу 12-томника Олени Пчілки від 14-томника Лесі Українки за певними визначальними критеріями.

Джерельна основа видання:

– рукописи, прижиттєві видання, першодруки, передруки;

– пріоритет був за рукописом, але в багатьох випадках визначальними робились друковані варіанти (звірка з рукописом не ставала доконечною).

Принципи добору текстів:

– у зібранні творів пріоритет застерігається за авторським (канонічним) варіантом тексту;

– зібранням творів передбачено варіативність у доборі та текстуальному наповненні кожного тому (не обов'язкова публікація усіх текстів Олени Пчілки, незавершених творів, фрагментів тощо);

– у коментарях не обов'язково подавати випущені чи вилучені фрагменти творів, варіанти речень чи слів;

– залучення текстів сумнівного або недостатньо підтвердженого авторства, а також текстів, які створені у співавторстві, віддається на розсуд редакційної групи блоку (тому); специфіка авторизації таких текстів окремо обумовлюється в коментарі;

– до 12-томника включаються переклади і переспіви Олени Пчілки з російської літератури (за потреби, зі спеціальним коментарем).

Принципи коментування:

– коментар плановано спрощений, але, за потреби, детальніше прописувались певні (або всі) визначальні рівні;

– плановано було подавати хоча б спрощену історію тексту (текстологічний коментар);

– доцільно було, бодай для значущих текстів, відтворювати контекстуальні поля його появи та побутування (історико-філологічний коментар);

– за необхідності, доречно було розтлумачувати малознайомі чи невідомі реалії, представлені в тексті (реальний коментар).

Мовні засади проєкту:

– адаптація до сучасної графіки й орфографії потрібна і можлива (написання ярижкою, драгоманівкою слід було перевести на сучасну українську графіку), але вона не повинна змінювати авторського звучання слів і словоформ;

– варто було зберегти лексику, а також звичні для тодішнього літературного стандарту та / або характерні для мови Олени Пчілки морфологічні, словотвірні та фонетичні варіанти безвідносно до їхнього статусу в сучасній українській мові;

– якщо сама Олена Пчілка навіть в одному тексті допускала різні написання слів, то в такому разі слід було обирати один варіант – той, який має більшу частотність у тексті або який авторка в тому самому творі почала вживати пізніше.

Обидва реалізовані Волинським національним університетом науково-видавничі проєкти є складниками великої роботи з повернення української класики. Себто, повернення найповнішого корпусу нашого духовно-інтелектуального спадку, справжніх і повних (нецензурованих, некупюрованих, не проскрибованих) текстів і адекватних, глибинних коментарів до них.

Повне зібрання творів Лесі Українки в 14-ти томах – це ще й продовження роботи подвижників української науки, які готували до друку й видавали спадщину великої письменниці.

Натомість Зібрання творів Олени Пчілки в 12-ти томах, є новаторським і, без перебільшення, знаковим проєктом в українському культурному просторі. Загалом громадськість здогадується, що Олена Пчілка – важлива постать в нашій культурі. Дехто навіть чув, що це перша жінка-академік.

Та в силу радянських заборон та інертності перших десятиліть незалежності, українці не мають повноцінного уявлення про свою видатну співвітчизницю. Тож на всіх читачів чекає великий, оригінальний і майже незнаний інтелектуально-творчий доробок. А це майже шість десятиліть подвижницької праці. Направду українцям доведеться переоцінити, власне, вперше реально оцінити масштаб постаті Олени Пчілки, її вагу і роль у культурних і державотворчих процесах, починаючи з останньої третини XIX століття і аж до кінця 1920-х років. Нарешті читачі вповні осягнуть її майстерність і глибину як оригінального лірика, прозаїка, драматурга, публіциста, мемуариста, літературного критика, театрознавця, перекладача, етнографа, фольклориста, редактора.

Оприлюднені твори суттєво підважують, та що там, – дощенту руйнують ту плутаницю міфів, якими постать Олени Пчілки обкручено ще від початків її входження у культуру. Зокрема про суто жіночий (жіночний) характер її письма, а отже, вторинність її творчості стосовно великих сучасників (переважно чоловіків) і навіть наступників – власної доньки, приміром. Про те, що коли Пчілка й письменниця, то хіба дитяча; і взагалі примітна тільки тим, що стала матір'ю Лесі Українки. Про те, що вона антисемітка, полонофобка, антиєвропейка й узагалі заскорузла народниця-консерваторка, ледь не ретроградка. А ще ж авторитарність у родинному колі, викличність і заїдливість у громадському життя, диктат і сваволя у ведених наукових, редакторсько-видавничих, літературних проєктах і т. д. і т. п. Упевнено можна сказати – українці не знають Олени Пчілки. Такої Олени Пчілки не знають точно. Прийшов час із нею познайомитись. Велика Матір для усіх своїх дітей, вона постає такою і для усіх українців.

Повне зібрання творів Лесі Українки в 14-ти томах, як і Зібрання творів Олени Пчілки в 12-ти томах – це тільки етапи розвою української науки. Наші наступники, віриться що не в такому вже й далекому майбутньому, підготують і випустять друком нові, кращі зібрання творів наших великих митців. Так, зрештою, і рухається культурний процес, стає можливим національний та індивідуальний розвиток.

Джерела та література

1. Пчілка О. Зібрання творів : у 12 т. / редкол. Ю. Громик, І. Констанкевич та ін. Житомир-Луцьк : Бук-Друк, 2024.

2. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. / редкол. В. Агеєва, Ю. Громик та ін. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021.

УДК 821.161.2.09 Щ96

Ірина ЩУКІНА,
завідувач науково-експозиційного відділу «Меморіальний будинок Лесі Українки»
Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка,
Панаса Саксаганського, Михайла Старицького, м. Київ

ЮНІ АВТОРИ НА СТОРІНКАХ «МОЛОДОЇ УКРАЇНИ» ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Йдеться про юних літераторів, творчі роботи яких друкувалися у журналі «Молода Україна». Окрема увага приділяється родині Ольги Косач-Кривинюк. Згадується про помилкове тлумачення криптоніма «О. К.» як прихованого імені Олени Пчілки. Додано штрихи до портрету письменниці у статусі бабусі.

Ключові слова: *Олена Пчілка, «Молода Україна», юні автори, Михайлик Кривинюк, Ольга Косач-Кривинюк, переклад, «Світознання».*

Читачі вже починають знайомитись з першим в історії Зібранням творів Олени Пчілки у 12 томах, підготовленим до 175-річчя з дня народження письменниці. За матеріалами 5 тому «Твори для дітей та юнацтва» можна скласти уявлення про її унікальний видавничий проєкт – часопис для дітей старшого й меншого віку «Молода Україна». В рамках цієї статті зробимо лише кілька наголосів щодо нього, а розповідь про юних авторів журналу та певні штрихи до портрету Олени Пчілки доповнять надруковане у передмові й коментарях до 5 тому.

Завдяки увазі до постаті Лесі Українки широко відомо яким чином Олена Пчілка виховувала і навчала своїх дітей, як вона дбала про розвиток їхніх талантів і закладала основи національної свідомості. Ми здебільшого знаємо її як маму, проте майже не знаємо як бабусю. Так склалося, що саме для онуків, власне, покоління її онуків, Олена Пчілка змогла створити журнал для дітей, хоча мріялося їй здійснити цей задум ще в молоді роки для покоління власних дітей. Ю. Сірий зауважував: «Вона збагнула, що для національного виховання майбутніх поколінь треба працю виховання починати з колиски. Будучи послідовною у своїх поглядах, вірячи в те, що боротьбою ми досягнемо того, що Україна встане зі сну, вона не обмежувалась вихованням тільки своїх дітей в національному дусі. Вона не задовольнялась тим, що виховала й дала Україні славнозвісну поетку, свою доньку Лесю Українку. Вона бачила, що діти українських родин денаціоналізуються і, щоб запобігти цьому, засновує в Києві в 1908 році

український дитячий журнал ”Молода Україна“»[2] [17, с. 229]. Він став першим і залишився єдиним українським часописом для дітей на території підросійської України. «Редагувала його сама Олена Пчілка. Редагувала дуже вміло, з розумінням дитячих потреб і дитячої психології. Здавалось, усі дані говорили за те, що він стане необхідним у кожній родині, де тільки є діти. На жаль, наше тодішнє громадянство ще не доросло до такого журналу і далі продовжувало годувати дітей московською блекотою» [17, с. 230].

Попри малу кількість передплатників, фінансові проблеми, Олена Пчілка продовжувала випускати журнал власним коштом, наголошуючи: «Видавання української часописі для наших дітей і працю для неї – уважаю справді патріотичним обов’язком» [1, с. 3].

У процесі підготовки до друку матеріалів «Молодої України» для 5 тому зібрання творів виразно постав образ доброї, щирої, мудрої, обізнаної, по-дружньому налаштованої до дітей письменниці Бабусі, саме таким псевдонімом Олена Пчілка часто підписувала свої журнальні публікації. Додалися й штрихи до її приватного портрету в статусі бабусі, подекуди дуже зворушливі.

На обкладинці першого номера журналу з колекції Музею Лесі Українки у Києві, ледь прочитуються знебарвлений часом дарчий напис: «Моєму онучкові, моєму коханчикові, розумненькому, гарнесенькому Михалкові Кривинюкові. Бабуня Олена Пчілка. 1908 р. у Київі» [13, с. 1]. В родині Драгоманових-Косачів з покоління в покоління наслідували імена Михайло й Ольга. Михалко Кривинюк[3] вочевидь одержав своє ім’я в пам’ять про первістка Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки) – Михайла Косача, улюбленця всієї родини. Для першого номера «Молодої України» редакторка-видавниця[4] підібрала особливий для неї твір; він не претендував на роль титульного, тож був «захований» у глибині сторінок. Здається, що вона подумки звернулася до свого сина, життя якого так раптово і передчасно обірвалося, напевно багато чого пригадалося… Шевченкові рядки висловили наболіле:

Ой сину мій, сину,
Моя ти дитино,
Чи є кращий на всім світі,
На всій Україні!

[2] В усіх цитованих матеріалах збережено правопис і пунктуацію оригіналу.
[3] Михалко Кривинюк – син дочки Олени Пчілки Ольги Петрівни Косач та Михайла Васильовича Кривинюка.
[4] Саме так писала Олена Пчілка.

Нема кращого, й не буде, –
Дивуйтеся, люде!
Нема кращого!.. А долю…
Долю роздобуде! [24, с. 28]

Біль завмер у першій пунктуаційній паузі передостаннього рядка, а далі… думка сколихнулася і потекла в інше русло, може у пошуках розради полинула до розумненького і гарнесенького онучка Михайлика...

Його портрет у народному вбранні, підстриженого «під горщик», бабуся вибрала для обкладинки зшитка часопису за 1909 р. (хлопчику тоді було 4 роки). Це ж фото Михайлика, а також фото онуки Євгенії Косач, бачимо в репортажі про Шевченківське свято 1909 р., особливе свято. «Се було перший раз у Київі, – та, здається й на всій Україні, – що справлялося на честь Шевченка дитяче **прилюдне** (виділення наше. – *І. Щ.*) свято» [3, с. 3]. «Тільки через сорок вісім літ після смерти нашого Кобзаря діждалися ми змоги справляти в Київі свято пошанування його пам'яти – у своїй хаті, в Українськім Товаристві, – зазначала Олена Пчілка. – Ті українці, що пам'ятають давні часи, можуть найпаче зважити серцем ціну такого першого святкування» [16, с. 2]. Всі ці роки письменниця була в числі ініціаторів проведення заходів на пошану Шевченка, зберігаючи традицію, започатковану ще в 1860-х рр. у дружньо-родинному колі членів Київської Старої Громади. До нелегальних дитячих Шевченківських свят залучала спочатку своїх дітей, а потім і онуків. У журналі друкувала твори Кобзаря, адаптовані для сприйняття дітьми біографічні нариси про нього, розповіді про збір грошей на пам'ятник поетові у Києві, відвідування його могили у Каневі. Ці матеріали не домінували ні за обсягом, ні за емоційно-смисловим навантаженням, була в них щирість і шанобливість.

У 1914 р. Михайлик Кривинюк уже став одним з авторів-перекладачів «Молодої України». Бабуня дуже раділа його першим пробам пера, адже він – єдиний з онуків, з ким проводила найбільше часу, на кого мала безпосередній вплив, може й сподівалась, що у ньому прокинеться літературний хист роду Драгоманових-Косачів[5]. У березні того року Олена Пчілка писала з Гадяча: «Любий мій Михалюта, онучок мій прекрасний і розумний! Твій переклад я одержала. Уже хоч і про ужа написано, – про таку істоту, що мене жахає в самому Зеленому Гаю, – та все ж таки і я скажу, що дуже цікаво написано.

[5] Проте зовсім інший онук Олени Пчілки – Юрій Косач (1908–1990), син Миколи Косача і Наталії Дробишевої, з роками став знаним **поетом, прозаїком, драматургом, журналістом, есеїстом і редактором.**

А переклад твій – прямо чудовий! Треба надрукувати швидче, щоб діти читали. Тільки шкода, що як хто читатиме з наших родичів або знайомих і побачить підпис ”Михайло Кривинюк“, то подума, що то тато твій, а не ти. Хіба написать ”Михайло Кривинюк-молодчий“?» [7].

Дуже швидко в рубриці «Світознання» ця розповідь про вужа і була опублікована. Завершувалась представленням нового автора: «Сього переклада зробив маленький читач ”Молодої України“, восьми літ, Михалко Кривинюк. Читав по-російському, а перекладав по-українському, і казав мамі своїй писати, для ”Молодої України“. – Подаю при перекладі й портретик його, знятий у віку трохи молодшому; – може комусь цікаво буде побачити нашого моторненького помічника, ”молодого українця“! О. Пчілка» [15, с. 26]. Слідом вміщено ту саму світлину 4-річного Михайлика 1909 р. Текст і знімок були підписані однаково – «М. М. Кривинюк».

У тому ж номері надруковано і його переклад з чеської сміховинки «Мудрий Івась», щоправда за підписом «М. М. К-к» [14]. Не маємо сумніву, що цей криптонім належить юному Михайлу Михайловичу Кривинюку, ним, до речі, підписана ще одна розповідь рубрики «Світознання» «Як живе білка?» [26]. Родина Кривинюків певний час мешкала в Празі, батьки хлопчика володіли чеською мовою, здійснювали художні переклади з різних мов, і він природним чином долучився до цієї праці. Його тато, Михайло Васильович Кривинюк, – у числі авторів «Молодої України»; один з його перекладів – «Щастя й Розум (Чешська народня казка, записана К. Ербеном)» – має посвяту: «Свому Михальові переповів М. Кривинюк» [25, с. 22].

Кілька окремих зауваг про маму юного автора, доньку Олени Пчілки Ольгу Косач-Кривинюк. Вона та її родина є показовим прикладом того, як зерна, посіяні Оленою Пчілкою, проросли в її дітях і стали надбанням онуків. Виразно простежується лінія успадкування інтересів, життєвих пріоритетів і моральних цінностей, методів передачі знань і основ виховання.

Окрім того, хоч це і парадоксально звучить, але деякі переклади О. Косач-Кривинюк належать до категорії робіт юних авторів, надрукованих у «Молодій Україні». Як таке може бути?

Діти Ольги і Петра Косачів природним чином приєднувались до літературної праці, наслідуючи приклад старших: писали власні твори чи перекладали з різних мов, пробували себе в публіцистиці й аналітиці. Олена Пчілка вводила в публічний простір творчі спроби своїх дітей,

і перший переклад доньки Ольги під псевдонімом Олеся Зірка з'явився у ж. «Зоря», коли їй виповнилось лише 12 років (переклад фінської легенди «Святочна мова»). А її переклад «Різдвяного оповідання» Ч. Діккенса, здійснений у 15 років, побачив світ значно пізніше, в 1909 р. у «Молодій Україні» (№№ 9–12). Наприкінці тексту зазначено: «Переклала Олеся Зірка. 30 грудня 1892 р.» [4, с. 28]. Народилась вона 26 травня 1877 р. Тож маємо твір юного автора! І такий переклад у «Молодій Україні» не один.

У журналі майже всі переклади Ольги Косач-молодшої підписані «О. К.». Тривалий час вважалось, що цей криптонім належить Ользі Косач-старшій (Олені Пчілці), але це не відповідає дійсності[6]. Тобто низку перекладів, авторкою яких вважалась Олена Пчілка, насправді здійснила її донька. Це, насамперед, стосується перекладів казок Андерсена. Складно визначити що саме написано О. Косач-Кривинюк ще в юності, а що вона підготувала спеціально для «Молодої України»; це потребує окремого дослідження. Проте достеменно відомо, що її переклади казок Андерсена «Садочок» та «Вельможні і прості» були надруковані відповідно у 1890 і 1891 рр., коли перекладачці було 13–14 років. Приблизно у ті ж роки було перекладено низку віршів у прозі Тургенєва. Ці твори юної авторки у 1908–1912 рр. були надруковані у дитячому журналі Олени Пчілки. А от оповідання Кіплінга «Слоненя» і «Той кіт, що ходив, де хотів», «Бінго. Історія мого собаки» Томпсон-Сетона, «Маленький граф» Уайлда, «Педжіні годованці» Брет-Гарта, «Вовк» Караджича та інші ймовірно перекладались уже для синочка Михайлика і читачів «Молодої України».

Як і Олена Пчілка, О. Косач-Кривинюк дбала про якісну літературу для дітей і юнацтва, вона здійснила низку перекладів з англійської, французької, чеської, російської, польської, скандинавських мов. У короткий час української державності вона видала кілька книжок для дітей. Часто її співавтором був чоловік, М. В. Кривинюк.

Справою життя О. Косач-Кривинюк стало збереження творчої спадщини Лесі Українки і Олени Пчілки. Окрім того, вона підготувала хронологію життя і творчості своєї сестри[7]. Коли робота над книгою була на завершальному етапі, а відбувалось це у роки Другої світової війни в окупованому Києві, Ольга Петрівна скомпонувала збірник творів

[6] Спростування обґрунтовується у Передмові до 5 тому Зібрання творів Олени Пчілки.
[7] Йдеться про видання: Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Нью-Йорк, 1970. 927 с.

з «Молодої України» своєї мами. На жаль, він так і залишився недрукованим. О. Косач-Кривинюк зберегла й надзвичайно рідкісні тепер першодруки єдиного українського часопису для дітей «Молода Україна», які є окрасою колекції нашого музею.

Прослідкувати як розвивався далі літературний хист Михайлика Кривинюка за публікаціями в «Молодій Україні» неможливо. Після виходу в світ № 7 за 1914 р. журнал був закритий, як і всі інші україномовні видання з початком Першої світової війни. Збереглися деякі листи Олени Пчілки до онука. З листа від 12 квітня 1920 р. дізнаємось, що праця родини Кривинюків над перекладами продовжувалась і надалі: «Тепер усе читаю ваші переклади. Страх, які гарні! Чешські казки дуже інтересні. Хороша ото думка, перекласти ”Осла й 2-х дівчаток“; я давно думала: чом ніхто не перекладе сієї книжки по-укр[аїнськи]? Аж Михалюта – й переклада!» [8].

Своєму онуку й колезі по літературній ниві бабуся з надзвичайним піднесенням розповідає про власні досягнення: «Кохане, любе, миле, хороше і розумне-прерозумне Михалятко! Ти мені написало про літературні справи ваші, то й я напишу тобі – про свої. Я тепер усе пишу п’єси для дитячого театру. Уже написала їх (нових) аж шість! Їх грають діти, тутешні школярі й дівчатка, на сцені. Всі кажуть, що п’єси – гарні. (”Розуміється! – дума Михалюта, – щоб наша бабуня та написала погані п’єси!“). Одна п’єса – навіть ”оперета“ (”Дві чарівниці“, – Зіма й Весна); мелодії деякі народні, а більшість – моєї композіції (!). А що ж ви думаєте!» [8] Розповідає не тільки про творчі здобутки, але ділиться і проблемами у видавничих та фінансових справах, адже Михайлику вже 14 років!..

Михайло Кривинюк-молодший не став професійним перекладачем. Як і його дядько Михайло Косач (літературний псевдонім – Михайло Обачний), він обрав точні науки і здобув фах інженера (у 1924 р. вступив до Київського політехнічного інституту).

У передноворічному номері «Молодої України» за 1909 р. Олена Пчілка розмістила дитячий малюнок, чого зазвичай не робила; у часописі друкувались роботи професійних художників та фотознімки. Це була ілюстрація без підпису до різдвяної історії Грицька Григоренка «Чужим щастям» [2, с. 8]. Слідом за текстом оповідання йдуть наступні рядки:

Мама загадала, мама написала,
Доця малювала, доця дописала, –
Чи вам та робота до вподоби стала?.. [2, с. 11].

Тим читачам, які не знали, що літературним псевдонімом Грицько Григоренко послуговувалась Олександра Судовщикова, розгадати сенс цих рядків навряд чи вдалося б. А йдеться про те, що до історії, написаної письменницею, її донька Євгенія Косач[8] зробила малюнок, ще й «дописала» текст! Напевно бабусі-редакторці хотілося б повідати читачам про роботу своєї онуки Імочки, адже вона – єдина ниточка, що зв'язувала її з сином Михайлом... Але, шануючи задум авторки, Олена Пчілка не розкрила ім'я її помічниці, і для більшості читачів таїна лишилася нерозгаданою.

На сторінках журналу друкувалися також твори талановитих юних літераторів, читачів «Молодої України». Мабуть з особливим теплом редакторка опублікувала прозову замальовку «На Пслі» за підписом «Дівчинка Ася. Хутір під Гадячем, 1909 р.» [5, с. 21]. Всі ми знаємо, що мала батьківщина Олени Пчілки – м. Гадяч, а неподалік від нього, на мальовничому березі Псла, розташовувався маєток Косачів Зелений Гай. Пізніше було надруковано і коротеньку історію Асі з життя дітей «Ганіна лялька» [6, с. 30].

За журнальними публікаціями 1908–1912 рр. можна простежити процес творчого зростання юної літераторки Людмили П. До першого її твору «Люба дівчинка» додано примітку редакції: «Сю казочку дала нам одна невеличка дівчинка; нехай і инші дівчатка прочитають!» [9, с. 26]. Що ж радить прочитати Олена Пчілка? Історію про торжество справедливості. У цій простенькій казочці йдеться про долю сироти, яку тітка вигнала з дому. Дівчинка дуже любила звірів, тож і знайшла собі прихисток серед них у лісі. Коли ж до сплячої дівчинки наблизилась лиха тітка, звірі, що були на сторожі, її з'їли. У наступних творах Людмили П. – нарисі «Коники» [10], «кумедійці» на 1 дію «Привітні господині» [11], природознавчому нарисі «Утконіс (дзьобань)» [12] – відчутно міняється рівень володіння словом, побудови сюжетної канви, стилістика оповіді та лексика; авторка навіть спробувала написати п'єску! Додатковий раз пересвідчуємось у вмінні Олени Пчілки розпізнати талант та в її незмінному прагненні підтримувати творчу молодь.

Окрема історія пов'язана з ім'ям Марини Ткаченківни. З репліки редакції після її вірша «Дощик» дізнаємося, що його «склала, написала й прислала, через свого учителя, сільська дівчинка, 12-ти літ, з одного села на Вкраіні» [18, с. 10]. Слідом наведено й супровідний лист юної авторки, дещо цитуємо: «У мене іще є два стихотворенія, "дума про гайдамаків" і "дума про

[8] Євгенія Косач (Імочка) – донька Михайла Косача і Олександри Судовщикової.

Богдана Хмельницького”, але ся дума про Богдана – нескладна і погана, її треба ще поправити. Ще я написала дві казочки, одна смішна, а друга так собі.

Минулого літа ми їздили, – учитель і наша уся півча, – в Канів, на могилу Т. Шевченка. І я списала сю мандрівку, але вона вийша сильно довга, на трьох тетрадях. От якби цю мандрівку добре поправити, то була б гарна, бо сильно весело було їхати. На могилі сиділи чотирі дні і вони так хутко, незамітно промайнули! <…>

Як можна, то надрукуйте отсі мої стихотворенія. Я маю дуже велику охоту що-небудь видумувати, та записувати. <…> Я чула, що за стихотворенія та оповідання гроші дають, а я не хотіла б і грошей, аби мені подарували історію про козаків та український народ; таку книжку я бачила в учителя, вона зветься “Історія України-Русі” (написав Аркас). Ця книжка дуже гарно читається і з гарними картинками. Пришліть мені цю книжку, то я напишу ще яке оповідання.

У нашій школі усі школярі збирають гроші на пам’ятник Шевченка, але мало зібрали, – усього і 20 рублів не буде. Що ж сих грошей!

Марина Ткаченківна.

Школярка 3-ї группи Земської школи, 30 січня, Року Божого 1911» [19, с.10–11].

Цей лист – виразна проекція впливу публікацій «Молодої України» на формування особистості юної авторки. Звертає на себе увагу спектр згаданих нею заходів на пошану Шевченка, про які ми згадували раніше, а також мотивація писати для «Молодої України» без будь-якої оплати, аби тільки мати книжку з історії українського народу. Безсумнівно, у цьому був і потужний вплив учителя. Він сприяв формуванню інтересів та вподобань своєї учениці, розвиткові її здібностей, критичного мислення й самоаналізу. Саме вчитель закладав і плекав у школярів земської школи (не тільки ж у однієї учениці!) почуття приналежності до українського народу через вивчення історії України і пошанування видатних особистостей минулого. Це було цілком співзвучно принципам національної освітньо-виховної програми для молоді, яку Олена Пчілка вибудовувала все своє життя.

Очевидно, юна авторка завоювала прихильність редакторки і швидко одержала бажану винагороду, бо вже у наступному номері надруковано її «оповіданнячко – не видумане» «Моє курчатко» [20]; пізніше – вірш «Сирітка» [21] й фольклорна забавлянка для малечі «Дітки» [22]. А до розповіді «Під новий рік» [23] редакторка додала й фото Марини Ткаченківни у національному вбранні з розгорнутим перед нею зшитком

журналу. Підпис до фото такий: «Школярка з київського села чита “Молоду Україну”» [23, с. 6]. Ця дівчинка напевно стала для Олени Пчілки втіленням омріяного образу читача її журналу або й узагальненим образом представника нового покоління українців.

На сторінках «Молодої України» знайдемо чимало невідомих нам імен авторів, не прокоментованих редакцією, нерозшифрованих псевдонімів і криптонімів. Хтозна, може серед них є й імена юних літераторів.

Михайлик Кривинюк. Фото з репортажу про дитяче Шевчеківське свято

Ілюстрація Євгенії Косач до оповідання Грицька Григоренка «Чужим щастям»

Марина Ткаченківна. Підпис у публікації: «Школярка з київського села чита “Молоду Україну”»

Джерела та література

1. Від редакції. *Рідний край.* 1910. № 1. С. 3.
2. Грицько Григоренко. Чужим щастям. *Молода Україна.* 1909. № 12. С. 2–11.
3. Дитяче свято в пам’ять Т. Шевченка. *Молода Україна.* 1909. № 3. С. 3–8.
4. Діккенс Чарльз. Різдвяне оповідання. Переклад Олесі Зірки. *Молода Україна.* 1909. № 12. С. 11–28.
5. Дівчинка Ася. На Пслі. *Молода Україна.* 1909. № 7. С. 21.
6. Дівчинка Ася. Ганіна лялька. *Молода Україна.* 1909. № 12. С. 30.
7. Лист до М. М. Кривинюка від 14 (27) березня 1914 р. Гадяч. Інститут літератури НАНУ. Ф. 28. Од. зб. 507.
8. Лист Олени Пчілки до М. М. Кривинюка від 12 квітня 1920 р., Гадяч. Інститут літератури НАНУ. Ф. 28. Од. зб. 510.
9. Людмила П. Люба дівчинка. *Молода Україна.* 1908. № 8. С. 25–26.
10. Людмила П. Коники (Нарис). *Молода Україна.* 1910. № 2. С. 29–31.
11. Людмила П. Привітні господині (кумедійка в 1-ій дії). *Молода Україна.* 1912. № 1. С. 7–11.
12. Людмила П. Світознання. Утконіс (дзьобань). *Молода Україна.* 1912. № 4. С. 22–24.
13. Молода Україна. Зшиток за 1908 р. Музей видатних діячів української культури. Музей Лесі Українки. КН-4, К-4.
14. Мудрий Івась. З чешського переказав М. М. К-к. *Молода Україна.* 1914. №. 3. С. 31.
15. Про вужа (за Г. Вагнером). Пер. М. М. Кривинюк. *Молода Україна.* 1914. № 3. С. 23–26.

16. Рідний Край. 1909. № 5.
17. Тищенко-Сірий Юрій. З історії української дитячої книжки. Видання для дітей в-ва «Лан» і «Український учитель» у Києві. *Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання.* Зб. 1. Торонто–Нью-Йорк, 1965. С. 228–235.
18. Ткаченківна Марина. Дощик. *Молода Україна.* 1911. № 5. С. 9–10.
19. Ткаченківна Марина. [Лист до редакції]. *Молода Україна.* 1911. № 5. С. 10–11.
20. Ткаченківна Марина. Моє курчатко. *Молода Україна.* 1911. № 6. С. 25–27.
21. Ткаченківна Марина. Сирітка. *Молода Україна.* 1911. № 7. С. 22.
22. Ткаченківна Марина. Дітки. *Молода Україна.* 1911. № 8. С. 30.
23. Ткаченківна Марина. Під новий рік. *Молода Україна.* 1912. № 1. С. 4–6.
24. Шевченко Тарас. Ой сину мій, сину. *Молода Україна.* 1908. № 1. С. 28.
25. Щастя й Розум (Чешська народня казка, записана К. Ербеном), переклад М. Кривинюка. *Молода Україна.* 1912. № 1. С. 18–22.
26. Як живе білка? Переказав М. М. К-к. *Молода Україна.* 1914. №. 6. С. 28–29.

УДК 821.161.2(09) Косач 061.237(477) «18/19»

Алла ДИБА,
науковий співробітник відділу рукописних фондів та текстології
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України,
член Національної спілки письменників України, м. Київ

ГУРТОК «ПЛЕЯДА» – УКРАЇНСЬКИЙ НЕЛЕГАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НА ТЕРЕНАХ ЦАРСЬКОЇ РОСІЇ

Світлій пам'яті колишнього завідувача відділу Лесі Українки
Музею видатних діячів української культури,
знаного дослідника Лесі Українки Григорія Аврахова (1922–2007).

Розкривається проблема діяльності у кінці 1880-х до другої половини 1890-х років у Києві гуртка «Плеяда», якому судилося стати першим українським нелегальним гуманітарним університетом, об'єднавши навколо себе старших і молодших представників української інтелектуальної еліти, незалежно від національної приналежності, релігійної конфесії чи статі. За своє самовіддане служіння Україні ці люди часто платили пережитими репресіями, тюремними ув'язненнями, вимушеною еміграцією і навіть фізичним знищенням. Проте, вимріяне і зроблене ними, не забуте і успішно реалізується у Незалежній Україні.

Ключові слова: *оригінальні твори, переклади, аспекти, контекст, творчі конкурси, освіта.*

Ця наукова розвідка виконана у межах проєктів, які фінансуються за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

Багаторічна робота над темою має попередні підсумки в унікальних експонатах, зібраних мною для Київського музею Лесі Українки, де я працювала науковцем чверть століття, у моїх виступах на наукових

конференціях, симпозіумах і семінарах (а – відповідно – публікаціях у наукових збірниках) музеїв Лесі Українки, Музею Михайла Старицького, Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, учбових закладів та музеїв Полтави, Гадяча, Волинського краєзнавчого музею у Луцьку, Любомльського краєзнавчого музею, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, моїх онлайн-лекцій у Публічній бібліотеці ім. Лесі Українки для дорослих м. Києва, Обласній універсальній бібліотеці ім. Дмитра Чижевського у м. Кропивницького та ін. За браком місця й часу я тут посилатимусь тільки на окремі з цих публікацій і не називатиму спеціально усіх колег, які своїми матеріалами та консультаціями ділилися зі мною усі ці роки (у кожному конкретному тексті чи лекції мною це було обов'язково було зазначено). Вдалося мені співпрацювати і з творчою групою майбутнього серіалу про «Плеяду» (керівник групи Наталія Яковлева) – проєкт, який нині поставлений на творчу паузу в зв'язку з повномасштабним вторгненням. Особливо важливою стала для мене багаторічна співпраця з Волинським ІППО у Луцьку, тому і свою нову, узагальнюючу роботу за улюбленою темою я рада оприлюднити саме тут.

Родина Косачів сама у ті роки проходила багато чого вперше, потім воно природним чином вписувалося, дякуючи їм, в загальний контекст української суспільності. Наприклад, чи часто згадуємо ми про те, що свою початкову освіту Петро Косач здобув у жіночому пансіоні своєї тітки Парасковії, сестри покійної матері. А юні Оля Драгоманова і Софія Лисенко чудово вписувалися у добірне парубоче студентське товариство їхніх братів. Петро Антонович Косач (разом із дружиною Ольгою Петрівною) вважав, що дітям, у першу чергу, необхідно дати добру освіту та виховання, навчити піклуватися про себе та близьких, навіть готувати собі їсти, поратися в садку й на городі, а дівчатам бажано самостійно шити й вишивати власні строї (що, до речі, дуже знадобилося їм у житті, особливо у голодні й холодні радянські роки) – таким чином давши ключик для того, щоб, маючи професію, можна було забезпечувати самостійно себе і родину, вважаючи, що гроші, які просто давати дитині, не навчать її необхідному – треба дати до рук вудочку, а рибу людина ловитиме сама [7; 39]. Так учив він власних дітей, їхніх друзів і селянських дітей з Колодяжного, яким допомагав здобути фахову освіту. Він і сам пройшов усі ці етапи особистісного й професійного зростання.

Отож не будемо дивуватися й тому, як щиро й невимушено навчалися, спілкувалися й співпрацювали поруч у «Плеяді» дівчата і хлопці. Про це я

докладніше розповіла 16 травня 2025 року на конференції у Звягелі, а моя доповідь «Посестри: дівчата й жінки-плеядівки» незабаром має бути опублікована у науковому збірнику. Адже це був час, коли ні про який український гуманітарний університет, тим паче про університет на території теперішньої України, де могли б навчатися дівчата, не могло б і мови бути, але «Плеяда» показала жіноцтву ширші, дещо несподівані, горизонти. Моя бабуся Людмила Будкевич (в одруженні Гоцик), яка була юнкою в цей час, закінчила гімназію і бухгалтерські курси. А її сестра Анна Будкевич (в одруженні Радецька) – додатковий, вчительський клас у гімназії. На більше розраховувати вони не могли і дуже подивувалися б (якби дожили), що мені вдалося вступити до Київського університету ім. Тараса Шевченка (в часи їхньої молодості – Святого Володимира).

Проте, незважаючи на заборони, Косачі, Старицькі, Лисенки цілеспрямовано виховували своїх дітей від першого кроку і першого слова українцями, хоча вони й не були уродженцями села, «українцями у сповитку», а дітьми міськими, панськими, але ж не забували й того, що вони є нащадками української козацької шляхти, тому від пуп'янку, з молоком матері, з українською піснею, природою, книгою і невтомним навчанням це спеціально прищеплювалося поколінню Лесі Українки, коли мама, письменниця Олена Пчілка, не віддавала своїх дітей до офіційної російської школи, залучаючи найкращих учителів, навчаючи їх сама, пишучи для них свої книги, роблячи важливі переклади світової класики, збираючи українські орнаменти і фіксуючи фольклорні зразки, тим самим створюючи необхідний контекст, належний ґрунт для того, щоб золоті зерна українства були посіяні і мали шанс прорости й розквітнути.

Період життя в «Плеяді» і з «Плеядою» (від 1888 до другої половини 1890-х років) був для кожного з учасників тих щотижневих зібрань чи не найщасливішим у житті. Так згадуватиме про це пізніше Людмила Старицька-Черняхівська: «Одним з продуктивніших гуртків був гурток, що звався «Літературою». Заклався він в теплій хаті М. В. Лисенка. Щосуботи збиралися до нього старі письменники і молодь, яка бралася до літературної праці. Серцем сього гуртка були М. В. Лисенко, О. П. Косач, М. П. Старицький. З старших людей приходили до нас О. Я. Кониський. К. П. Михальчук і М. В. Ковалевський. Леся, брат її Михайло Косач, М. А. Славинський, М. С. Грушевський, Б[9]. Г. Боровик, Є. К. Тимченко, І. М. Стешенко, О. Г. Черняхівський, О. Лотоцький, О. І. Остроградський, О. Романова і багато інших належали до нашого гуртка. Літературне коло

[9] Має бути «В», Боровика звали Віталієм.

мало й немале завдання збагатити рідну літературу перекладами з світової літератури. Самійленко перекладав Данте, Мольєра й Беранже, Леся – Гейне і Славинський – Гейне і Гете, І. Стешенко – Жанну д'Арк і Беранже, О. Г. Черняхівський – «Розбійників» Шіллера і «Подоріж на Гарц» Гейне, Є. Тимченко – «Калевалу» і т. д. На літературних засіданнях читалися не тільки переклади, а й власні твори.

Сі часи молодого життя осяяні якимсь надзвичайно лагідним світом.

Се були зібрання літераторів-т о в а р и ш і в[10], що служили одній справі, що любили не тільки власний поспіх, не тільки ті або інші власні інтереси, а рідне слово й завдання рідного життя»[11] [48, с. 746–747].

Вони називали свій гурт по-різному – «Плеяда», «Література» (іноді «Велика література», коли стосувалося покоління батьків – Олени Пчілки, Михайла Старицького та інших і «Мала література», коли йшлося про юних товаришів Лесі Українки, «Літературна громадка» чи «Уліта»). Думаю, про багато різних аспектів цієї теми буде докладніше у моїй майбутній книзі «Українська Плеяда». Збиралися щоразу по 20-30 чоловік у гостинних домівках Косачів, Старицьких, Лисенків, Сікорських. Приносили туди власні вірші і прозу, зачитували, обговорювали, редагували, готуючи до майбутніх видань. Вивчали українську мову, і сам Микола Лисенко не тільки грав їм на роялі, але й часом українські диктанти диктував. Студенти Університету Святого Володимира вивчали там іноземні мови, багато хто з плеядівців вчив мови самостійно чи з репетиторами, отож завзято взялися перекладати. І знаємо, що юна Лариса Косач розробила цілу програму тих перекладів світової літератури. Нам відомий лист Лесі Українки до брата Михайла від 26–28 листопада (8–10 грудня) 1889 року [49, Т. 10, с. 37–43], в якому вона називає більше 150-ти творів світової класики, що їх необхідно перекласти українською. І вона вже знає, що зможе перекласти сама, а що спроможні зробити її товариші-плеядівці. Так «Плеяда» починала втілювати свій проект «Бібліотека світової літератури». Вражає й те, що юна Лариса Косач знає ці твори, перечитавши їх мовами оригіналів чи в перекладах (тоді ще здебільшого не українських). І вона добре знає про те, хто з її товаришів спроможний зробити той чи інший переклад. Відтоді почалася її плідна співпраця в перекладах з Гейне (Гайне) разом з Максимом Славинським. Про це докладніше у моїх дослідженнях про Максима Славинського та Людмили Старицької-Черняхівської, Роксани Скорульської, Роксани Харчук і Лариси Мірошниченко, а також про переклади плеядівцями творів Семена Надсона [11; 18; 29; 32; 33; 35; 40; 41; 42; 44; 45; 47; 48].

[10] Так у цитованому тексті.
[11] Старицька-Черняхівська Людмила «Хвилини життя Лесі Українки» [48, с.741–763].

Проводили конкурси на написання кращого оригінального художнього твору чи перекладу. В тих конкурсах брали участь і старші, і молодші. Потім все зачитувалося широкому загалу, разом визначали переможців, і далеко не завжди там перемагали Пчілка чи Старицький. Сам Володимир Антонович (звісно ж, нелегально) читав плеядівцям лекції з історії України. А згодом вони розробили цілу програму брошурок для народу з історії, розібрали собі теми й почали працювати. Деякі з цих тем проростуть у творах Лесі Українки, Людмили Старицької-Черняхівської, Валерії О'Коннор-Вілінської, Івана Стешенка та інших різножанровими великими й малими художніми полотнами.

І ще один важливий аспект – нині у світі багато уваги приділяється інклюзівній освіті, соціалізації людей з особливими потребами. Дуже популярний у наш час австралієць Нік Вуйчич – мотиваційний тренер, який особистим прикладом при надзвичайно обмежених можливостях свого життя зробив його повноцінним і цим надихає мільйони людей по всьому світу. Але таким же мотиваційним тренером для України і для світу давно вже стала Леся Українка, яка мала можливість розкривати й примножувати свій талант в родині і в «Плеяді», а згодом і у світовому контексті, здолавши всі свої, здавалося б, непереборні обмеження: «Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей, треба перестати ним бути, коли не можна зараз, то через рік, через два, через три, а все-таки треба вийти в люди! І я вийду або під ножем пропаду, а так не зостанусь». Цитата з листа Лесі Українки до сестри Ольги 12 (24) листопада 1897 р. [49, с. 403].

Деякі імена плеядівців десятиліттями залишалися безмовними, нерозшифрованими, непоясненими. Звідки ж ми могли знати, хто підписався криптонімом «А. Т.» під ювілейним вітальним адресом Миколі Лисенку від «Плеяди» [Вітальний адрес Миколі Лисенку від Київської літературної громадки з нагоди 25-річчя творчої діяльності. 1893 р. Київ // Музей Миколи Лисенка у Києві, КН-2512, РД-224], який зберігається у Київському музеї Миколи Лисенка? Випадковою була підказка видатної дослідниці Тараса Шевченка Зінаїди Тарахан-Берези у книзі «Святиня». Отож цим «А. Т.» був шевченкознавець Олексій Андрієвський. Чи вважати його сьогодні наставником цієї молоді (згідно з віком), чи рядовим членом гуртка?

У своєму науковому доробку на сьогодні я вже маю і узагальнюючі розробки [29], маю десятки якихось вузьких, конкретних літературно-документальних портретів. Про декого вдалося знайти більше матеріалів, про інших менше, тому продовжуємо шукати матеріали про ніжинського грека Миколу Спілліотті, волиняка Івана Жданова, Аполлінарія

Маршинського. А хтось несподівано розкривається глибше – виявлене в дослідженні «Плеяди» подеколи дивує основних дослідників творчої спадщини того чи іншого героя, наприклад, Василя Швидкого, автора монографії про Олександра Лотоцького (Любенького).

На сьогодні нам відомо декілька десятків прізвищ, які довелося визбирувати у епістолярії, мемуарах, безлічі різних документів, адже у «Плеяди» не було ні списків, ні членських квитків, ні протоколів їхніх зібрань. Але була конкретна робота – те, що збереглося у державних та приватних архівах, бібліотеках, музеях, у численних публікаціях, розпорошених зокрема у галицькій пресі, окремі видання оригінальних творів і перекладів гуртківців, відредагованих і оприлюднених львівським батьком «Плеяди» Іваном Франком. Позаяк ця робота була протизаконною в умовах Російської імперії, немало важливого було зафіксовано у документах Департаменту поліції, зокрема у слідчій справі дворянки Лариси Петрівни Косач, яка почала формуватися у саме в роки «Плеяди». Отож крок за кроком намагаюся формувати такий можливий список:

Учасники сходин гуртка «Плеяда» та творчих проєктів, започаткованих ним: Олексій Андрієвський[12], Ірина (Орися) Антонович[13], Костянтин Арабажин[14]; сестри Олена та Марія Биковські[15]; Віталій Боровик[16]; Аркадій Верзилов[17]; Наталка Вишинська[18]; Михайло Грушевський[19]; Дніпрова Чайка[20] [45, с. 338];

---

[12] Олексій Олександрович Андрієвський (псевдоніми: *Андибер*, *А. Каневський*, *Ол. Канівець*; 1845–1902) – український педагог, історик, літератор, публіцист, археограф, громадський діяч.

[13] Антонович Ірина Володимирівна (?–?) – дочка професора-історика Володимира Боніфатійовича Антоновича.

[14] Арабажин Костянтин Іванович (*К. Не-я, Недоля,* 1866–1929) – український, російський і латвійський письменник, журналіст, перекладач, літературознавець. Редактор латвійської газети «День», письменник, приятель Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Павлика, Михайла Драгоманова. Був одружений з Наталією Деген.

[15] Биковська (Бєляєва) Марія Михайлівна (1871–1930-ті) – вчителька, подруга Лесі Українки, дочка співробітника батька Лесі Українки. Биковська Олена Михайлівна (?–?) – сестра Марії Биковської.

[16] Боровик (Боровиков) Віталій Гаврилович (*В. Б., В. Б. – к, Біла,* 1864 – після 1938). Мешкав довший час у Одесі, письменник, член «Братства (Братерства) Тарасівців», друг і співробітник Михайла Коцюбинського, активний діяч «Просвіти». Докладніше в есеях «Білий поет» з гоголівського Ніжина, який вважав своєю батьківщиною Волинь», «Літературна діяльність Віталія Боровика» та «Братські співи від плеядівців» [6; 27].

[17] Верзилов Аркадій Васильович (1867–1930). Був міським головою у Чернігові. Докладніше в есеї «Плеядівці пишуть до Лесі Українки: З епістолярію фонду письменниці у Інституті літератури» [20].

[18] Вишинська (Гроздова) Наталія Іванівна (1875–1946) – близька подруга Лесі Українки, донька співробітника батька Лесі Українки Івана Вишинського та приятельки Олени Пчілки Надії Вишинської (з Сікорських). Петро і Микола Вишинські – рідні брати Наталки Вишинської. Докладніше у розвідці «Народжена в Тетянин день Наталя: До біографії Наталі Вишинської-Гроздової» [12]. Тут також про братів Сікорських, Євгена Гроздова та Анатолія Луначарського.

[19] Грушевський Михайло Сергійович (*М. Заволока, Михайло Заволока,* 1866 – 1934) – вчений, письменник, перший президент незалежної України. Докладніше у наукових розвідках «Наш старий київський приятель…»: незабутні миттєвості спілкування в «Плеяді» і поза нею» [13] та «Нові імена української “Плеяди”» [15.]

[20] Дніпрова Чайка – Березіна Людмила Олексіївна, в одруженні Василевська-Березіна (1861–1927) – українська письменниця-плеядівка.

Іван Жданов[21]; Гнат Житецький[22]; Василь Завілейський[23]; Ганна (Галя) Ковалевська[24]; Маргарита Комарова[25]; Мусій Кононенко[26]; Лариса Косач (Леся Українка), Михайло Косач[27], Ольга Косач-молодша (Олеся Зірка)[28], Олександр Лотоцький[29]; Анатолій Луначарський[30]; Аполлінарій Маршинський[31]; Микола Михновський (Міхновський)[32] [48, с. 805], Валерія О'Коннор-Вілінська[33]; Орест Остроградський[34]; Феофан Пашкевич[35][1; 39], Одарка Романова[36]; Володимир Самійленко[37]; брати Сікорські: Андрій,

---

[21] Жданов Іван – молодший колега Петра Косача. Докладніше про нього в дослідженнях Валентина Вітренка.

[22] Житецький Гнат (Ігнат) Павлович (1866–1929) – український історик, літературознавець, книгознавець, вчитель, член Історичної секції ВУАН, завідувач рукописного відділу Всенародної бібліотеки України, дійсний член НТШ, син знаменитого українського філолога, члена-кореспондента Санкт-Петербурзької Академії Наук, дійсного члена НТШ, активного члена Старої громади Житецького Павла Гнатовича (1837–1911).

[23] Завілейський Василь Дмитрович (?–?) – інженер-хімік, приятель Лесі Українки.

[24] Ковалевська (Деген) Ганна (Галя) Миколаївна (1870–1897) – близька подруга Лесі Українки, дружина Є. В. Дегена, дочка Миколи Ковалевського.

[25] Комарова (Сидоренко) Маргарита Михайлівна (*Гретхен,* 1870–1929) – одна з найближчих подруг Лесі Українки, дочка Михайла Комарова.

[26] Кононенко Мусій Степанович (*М. Школиченко,* 1864–1922) – український письменник і громадський діяч. Докладніше у розвідці «"Моя Вкраїно, мій ти раю...". Матеріали до біографії письменника-«плеядівця» Мусія Кононенка» [38].

[27] Косач Михайло Петрович (*Обачний, Мака, Миша, кна-кна,,* 1869–1903) – вчений-фізик, астроном, метеоролог, прозаїк, перекладач, брат Лесі Українки.

[28] Косач-Кривинюк Ольга Петрівна (*Олеся Зірка*, 1877–1945) – лікар, перекладач, сестра Лесі Українки, автор наукової біографії Лесі Українки («Леся Українка. Хронологія життя і творчости»). Переслідувалась владою. Її чоловік Михайло Васильович Кривинюк притягався за процесом СВУ. Сестра Ізидора Косач з чоловіком Юрієм Борисовим побували у сталінських таборах, де Юрій Григорович і загинув.

[29] Лотоцький Олександр Гнатович (*Любенький, Білоусенко,* 1870–1939) – український громадсько-політичний діяч, письменник, вчений, вилавець, теолог, історик церкви, правник, мемуарист.

[30] Луначарський Анатолій Васильович (1875–1933) – літературознавець, театрознавець, нарком освіти радянської Росії. Приятель братів Сікорських, разом із Іваном Стешенком навчався у Полтавській гімназії.

[31] Маршинський Аполлінарій (1865–1929) – економіст, педагог, перекладач, громадсько-політичний діяч, організатор Української громади у Дерптському університеті. Докладніше в дослідженні «Хотів би по змозі і свою лепту праці Вам предложити…» (листи Аполлінарія Маршинського до Івана Франка)» [34].

[32] Михновський (Міхновський) Микола Іванович (1873–1924) – український громадсько-політичний діяч кінця XIX – початку XX століття, адвокат, публіцист, ідеолог українського самостійництва, перший представник українського націоналізму, діяч УНР, організатор українського війська і автокефалії Православної церкви в Україні.

[33] О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна (1866–1930) – українська письменниця та громадська діячка. Докладніше у наукових розвідках «Валерія О'Коннор-Вілінська: Від "Плеяди" до Праги» та «"Це був план справжньої козацької держави…": Українські мотиви у російськомовних творах Валерії О'Коннор-Вілінської» [3; 37].

[34] Остроградський Орест Іванович (1868–1915) – правознавець, професор фінансового права Дерптського (Тартуського) університету (1895–913). Докладніше у науковій розвідці «Один із сузір'я друзів Лесі Українки» [16].

[35] Пашкевич Феофан Олександрович (1870–1941) – лікар, друг юності Михайла Косача. Про нього докладніше в дослідженнях «"А головне, що він був ще й доброю людиною…" (До біографії письменника-плеядівця Феофана Пашкевича)» «"Юнак довгий і тихий, тихий...": Друг Михайла Косача і Лесі Українки з гуртка "Плеяда" Феофан Пашкевич».

[36] Романова Одарка (Дарія) Володимирівна (1853–1922) – українська письменниця. Про неї докладніше в есеї «Плеядівська «акула пера» (Штрихи до портрета Одарки Романової)» [19].

[37] Самійленко Володимир (*Іваненко, В. Полтавець, В. Сивенький,* 1864–1925) – поет, драматург, перекладач, мемуарист. Член «Братства Тарасівців», редактор «Громадської думки», «Ради», «Шершня», працівник Міністерства освіти УНР.

Василь, Григорій, Олександр, Олексій[38] [12; 29]; Максим Славинський[39] [2; 11; 13; 14; 18; 23; 24; 25; 29; 30; 31; 32; 40; 43; 44; 45; 46; 48]; Микола Спілліотті[40]; Людмила Старицька[41], Оксана Старицька[42], Іван Стешенко[43][9; 25; 26; 29]; Олександра Судовщикова[44]; Євген Тимченко[45]; Олександр Тулуб[46]; Сергій Френкель[47], Олександр Черняхівський[48] ; Сергій Шелухин (Шелухін)[49].

Батьки «Плеяди» («Велика література»): Володимир Антонович[50]; Михайло Драгоманов[51]; Іван Карпенко-Карий[52], Микола Ковалевський[53];

---

[38] Сікорський Андрій Григорович (1869 – 1922) – друг Михайла Косача, лікар-психіатр; Сікорський Василь Григорович (?–1928) – агроном-селікціонер, був репетитором у Анатолія Луначарського, громадський діяч, переслідувався, як учасник українського національного руху; Сікорський Григорій Григорович (1871–1939) – лікар-терапевт; Сікорський Олександр Григорович (одноліток плеядівців, друг Анатолія Луначарського, помер у 20 років); Сікорський Олексій Гервасійович (?–?) – двоюрідний брат Андрія, Василя, Григорія та Олександра Сікорських. Зображений на фото з братами Андрієм, Григорієм та Анатолієм Луначарським.

[39] Славинський (Славінський) Максим Антонович (*Лавинська, М. С., пан Максим, Пілад, Словінська, Стависький,* 1868–1945) – український письменник, історик, журналіст, мемуарист, дипломат. Загинув у Лук'янівській в'язниці м. Києва. Докладніше про М. Славинського в есеях «Сердечно Ваш М. Славинський…»: Листи М. А. Славинського у фондах Київського музею Лесі Українки», «Історичний крок в бік раціонального вирішення одного з найскладніших національних питань» (Матеріали М. А. Славинського в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)» та «Пан Максим з містечка Ставище» та ін.

[40] Спілліотті Микола Михайлович (?–?) – грек з Ніжина, домашній вчитель Ольги Косач, сестри Лесі Українки.

[41] Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) – одна з найближчих подруг Лесі Українки, письменниця, громадська діячка, мемуаристка, дочка Михайла Старицького, дружина плеядівця Олександра Черняхівського. Переслідувалася владою за царату і в радянський час, учасниця процесу СВУ. Загинула після арешту на шляху в радянський концтабір.

[42] Старицька (Стешенко) Оксана Михайлівна (1875–1942) – письменниця, громадська діячка, мемуаристка, дочка Михайла Старицького, дружина плеядівця Івана Стешенка. Переслідувалася владою за царату і в радянський час. Загинула у радянському концтаборі.

[43] Стешенко Іван Матвійович (*Сердешний,* 1873 [за даними дослідника Григорія Титаренка – 1874] – 1918) – педагог, літературний критик, перекладач, громадсько-політичний діяч, міністр освіти незалежної України. Вбитий за вироком більшовицької трійки. Чоловік Оксани Старицької. Докладніше в есеї «Стешенків ломикамінь через призму осягень полтавця Григорія Титаренка». Докладніше [9; 26].

[44] Судовщикова (Косач) Олександра Євгенівна (*Александрович, Грицько Григоренко, Рашель, Річі, Шура;* 1867–1924) – прозаїк, перекладач, юрист. Дружина Михайла Косача.

[45] Тимченко Євген Костянтинович (1866–1948) – перекладач, громадський діяч, видатний український мовознавець, автор історичного словника української мови, член-кореспондент АН УРСР. Зазнав арешту та конфіскації НКВС архіву та бібліотеки. Докладніше [27; 29; 38].

[46] Тулуб Олександр Олександрович (*Тулубець,* 1866–1939) – український літературознавець, бібліограф, мемуарист, автор спогадів про Володимира Самійленка та Івана Стешенка, дядько письменниці Зінаїди Тулуб.

[47] Френкель Сергій Григорович (1868–1940) – педагог, громадський діяч, при ятель Лесі Українки. Його брат Френкель Захар Григорович (1869–1970) – лікар, громадський діяч, мемуарист, член АМН СРСР, приятель Михайла Косача. Докладніше [8].

[48] Черняхівський Олександр Григорович (1869–1939) – видатний український вчений-гістолог, педагог, перекладач, громадський діяч, професор Київського медінституту, один із засновників Донецького медінституту, чоловік Людмили Старицької. Пережив репресії, процес СВУ, заслання.

[49] Шелухин (Шелухін) Сергій Павлович (*Сергій Павленко,* 1864–1938) – поет, суддя, видатний діяч одеської «Просвіти», член Центральної Ради, генеральний суддя УНР, чоловік Любові-Катерини Вовк-Карачевської.

[50] Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) – видатний український історик, улюблений викладач багатьох плеядівців у Київському університеті Святого Володимира, науковий керівник Михайла Грушевського та Максима Славинського, батько плеядівки Ірини Антонович.

[51] Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – видатний український вчений-історик, публіцист і громадський діяч, брат Олени Пчілки, дядько Лесі Українки.

[52] Карпенко-Карий Іван Карпович (справжнє прізвище – Тобілевич, 1845–1907) – український письменник, актор, ерудит, один з корифеїв українського побутового театру.

[53] Ковалевський Микола Васильович (1841–1898) – педагог і громадський діяч, друг Михайла Драгоманова, батько Галини (Ганни) Ковалевської (в одруженні Деген).

Михайло Комаров[54]; Олександр Кониський[55]; Ольга Косач-старша (Олена Пчілка)[56]; Петро Косач[57]; Микола Лисенко[58]; К. П. Михальчук[59] [48, с. 746]; Михайло Старицький[60]; Іван Франко[61].

Постійно в орбіті «Плеяди» були, відвідували сходини, співпрацювали з нею і виховувалися в її контексті: Неон Голімський[62]; Євген Гроздов[63]; Євген, Марія, Наталка та Сергій Дегени[64]; Данило Заболотний[65]; Трохим Зіньківський[66]; Богдан Кістяківський; Богдан[67], Віра[68], Галина[69], Любов[70] Комарови; Ізидора[71], Микола[72], Оксана Косачі; Михайло Коцюбинський[73];

---

[54] Комаров Михайло Федорович (1841–1913) – український бібліограф, критик і фольклорист, батько Богдана, Віри, Галини, Любові та Маргарити Комарових.

[55] Кониський Олександр Якович (*Жук, Дрозд, О. Стодольський, Циклоп,* 1836–1900) – український письменник, публіцист, педагог і громадський діяч. Його діти ймовірно також брали участь у проектах «Плеяди».

[56] Косач Ольга Петрівна (*Олена Пчілка,* 1849–1930) – письменниця, вчений, громадський діяч, мемуаристка, мати Лесі Українки, постійно переслідувана будь-якою владою. / Докладніше про Олену Пчілку в наукових розвідках «Олена Пчілка в українській Плеяді», «Побратим, кумася і забута тінь: До історії дружби Косачів та Лисенків», «"Сила її була в її індивідуальності…": Штрихи до портрета матері цілого покоління українців-державників» та ін. [4; 17; 21; 24; 29; 41; 45; 48].

[57] Косач Петро Антонович(1841/1842–1909) – український юрист, громадський діяч, освітянин, меценат, член «Старої громади». Батько Михайла, Лариси, Ольги, Оксани, Миколи та Ізидори Косачів, чоловік Ольги Драгоманової (Косач, письменниці Олени Пчілки).

[58] Лисенко Микола Віталійович (1862–1912) – видатний український композитор, педагог, громадський діяч. Брав активну участь в роботі «Плеяди». Докладніше у наукових розвідках «Нові імена української "Плеяди"», «Побратим, кумася і забута тінь: До історії дружби Косачів та Лисенків», «"Щасливий день шанування рідного поета": Учасники гуртка "Плеяда" на святі Котляревського в Полтаві 1903 року» та ін. [15; 21; 22; 36].

[59] Михальчук Костянтин Петрович (псевдоніми – К. М., М., Мих. К., Х-л, Пивовар, Українець, Хохол та ін.; 1840/1841–1914) – мовознавець, публіцист, громадський діяч. Основоположник наукової української діалектології.

[60] Старицький Михайло Петрович (1840 – 1904) – письменник і громадський діяч, батько плеядівок Людмили та Оксани Старицьких. Брав активну участь в роботі «Плеяди».

[61] Франко Іван Якович (1856–1916) – видатний український письменник, літературний критик, перекладач, вчений, громадсько-політичний діяч, редактор і видавець. Активно підтримував видавничі проєкти «Плеяди».

[62] Голімський (Галімський) Неон (?–?) – в роки «Плеяди» був студентом фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі, знайомий родини Комарових і Косачів.

[63] Гроздов Євген Георгійович або Єгорович (1874–1928) – лікар-дерматолог та венеролог, завідувач венерологічного відділення Кирилівської лікарні в Києві, чоловік Наталки Вишинської.

[64] Деген Євген Вікторович (1866–1904) – критик і публіцист, громадський діяч, добрий знайомий Івана Франка, чоловік подруги Лесі Українки Галі Ковалевської. Деген Сергій Вікторович (1862–?) – літератор, брат Є. В. Дегена. Марія та Наталія – їхні сестри. Наталка – один час була дружиною Костянтина Арабажина. По смерті Ганни Ковалевської (Деген) та брата Євгена вона взяла на виховання їхнього сина Бориса. Про це ще буде окрема наукова розвідка.

[65] Заболотний Данило Кирилович (1866–1929) – видатний учений-епідеміолог, академік, президент АН УРСР.

[66] Зіньківський Трохим Аврамович (*Т. Звіздочот, Т. Певний, М. Цупкий,*, 1861–1891) – український письменник.

[67] Комаров Богдан Михайлович (1882–1975) – український бібліограф, публіцист, лексикограф, природознавець. Син Михайла Комарова.

[68] Комарова Віра Михайлівна (1879–1963) – художник-графік, дочка Михайла Комарова.

[69] Комарова Галина Михайлівна (*Г. К., Г. М. К-на, Галина К., Галина Комарівна,* 1877–1938) – українська письменниця, приятелька Лесі Українки, дочка Михайла Комарова.

[70] Комарова Любов Михайлівна (1875/1876–1937) – приятелька Лесі Українки, дочка Михайла Комарова.

[71] Косач Ізидора Петрівна (1888–1980) – вчений-агроном, наймолодша сестра Лесі Українки. Жертва сталінських репресій.

[72] Косач Микола Петрович (1884–1937) – інженер-агроном, голова Ковельського земства та волинської «Просвіти», молодший брат Лесі Українки. Учасник революційних рухів.

[73] Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) – український письменник, приятель Віталія Боровика, співпрацював з «Плеядою» та «Братерством Тарасівців». Докладніше [6; 27; 36].

Михайло Кривинюк Агатангел Кримський; Костянтин Липський[74]; Олександр Моргун[75]; діти Миколи Лисенка [21; 22]; Катерина Ліндфорс[76]; Микола Лосятинський[77]; Марія Старицька[78]; Юрій Старицький[79]; брати Наталки Вишинської Микола і Петро; близьким до гуртка були й громадсько-політичні діячі Богдан Кістяківський[80] та Павло Тучапський[81] (про них докладніше у книзі «Сподвижники) [25]. На жаль, поки що не вдалося розшифрувати кількох учасників, які засвідчені у спогадах, листуванні, документах: Євген Остроградський [48, с. 799–800], Рожанський [49, Т. 10, 48, 51], не названі конкретно студенти Духовної Академії, та підписані під вітальною адресою Лисенкові плеядівці С. Кибриновський [15] та Ів[ан – ?] Стрилиєвський [15][82]. Не знаємо фактично нічого конкретного про Бернадського та М. В. Птіцину.

Між багатьма тодішніми гуртами відбувалася певна дифузія, взаємопроникнення і взаємообмін інтелектуально-творчими силами. Так сталося й тоді, коли київські та харківські студенти заснували добре знане тепер «Братерство (Братство) Тарасівців», адже зокрема його київська частина зароджувалася у «Плеяді» [27; 29]. Зі свого боку старогромадівці, уважно придивляючись до роботи цих молодих у «Плеяді», зрештою запрошують їх до співпраці у своїх проєктах. Є. К. Тимченко взяв участь у створенні словника, який пізніше був відредагований та виданий Борисом Грінченком. До речі, серед тих, хто творив той знаменитий словник, ми не бачимо, наприклад, П. А. Косача, який беззаперечно брав участь у цій великій спільній роботі, зате бачимо О. П. Косач (Олену Пчілку) – жінку, яка не могла бути членкинею «Старої Громади», але вже сама її участь була

[74] Липський Костянтин Антонович (?–1894) – швагро (дівер) Миколи Лисенка.

[75] Моргун Олександр Михайлович (1874–1961) – юрист, земський і кооперативний діяч, дослідник народного мистецтва, автор спогадів «На провесні то було… (Спогади про Лесю Українку)». В: *Визвольний шлях*, X(XVI), кн. 4: 420–434. Чоловік Наталії Полонської-Василенко (1884–1973) – української науковиці, історика, археолога, архівістки, однієї з провідних представниць державницької школи в українській історіографії.

[76] Ліндфорс Катерина Олександрівна (в одруженні – Ліндфорс Катерина Олександрівна (в одруженні – Камінер, 1876–1947) – подруга сестри Лесі Українки Ольги Косач (в одруженні – Косач-Кривинюк). Докладніше про неї та інших представників родини Ліндфорсів-Русових у книзі «Сподвижники» [25].

[77] Лосятинський Микола Никифорович (1863–?) – громадсько-політичний діяч, член молодіжної організації «Подільська дружина» (1881–1882).

[78] Старицька Марія Михайлівна (1865–1930) – українська актриса, театральний режисер, педагог, старша дочка Михайла та Софії Старицьких.

[79] Старицький Юрій Михайлович (1882 – 1936/7/8?) – юрист, громадський діяч, працівник Київської судової палати, деякий час голова київської «Просвіти», директор департаменту у справах біженців при Міністерстві внутрішніх справ УНР (1917–1919). Син М. П. Старицького.

[80] Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920) – український правознавець, філософ права, соціолог, громадський діяч, один з організаторів Академії наук України, добрий знайомий Лесі Українки.

[81] Тучапський Павло Лукич (1869–1922) – педагог, громадсько-політичний діяч, знайомий родини Косачів. Докладніше про нього у книзі «Сподвижники» [25].

[82] Докладніше про багатьох плеядівців у наукових розвідках та книгах [4; 15; 20; 28; 29; 32; 41; 45; 47; 48].

викликом усталеному, патріархальному підцарському суспільстві. І. М. Стешенко був серед тих пледівців поруч із Євгеном Тимченком, Володимиром Самійленком, яких старогромадівці долучали до власних поважних проєктів.

Зрозуміло, що завжди і в усьому ці молоді ще довго сповідували юнацький максималізм. І таких епізодів в історії «Плеяди» чимало. Ось один з них. Людмила Старицька-Черняхівська, згадуючи про свої плеядівські часи, навела комічний епізод, коли в помешканні Сергія Шелухіна на Тарасівській вулиці, де він жив у одній кімнаті з Самійленком (найімовірніше у будинку № 18, у матушки Сікорської), плеядівці обговорювали чергову заборону вшанування Шевченка. Шелухін, «стискаючи кулаки та крешучи іскри очима, вибухнув палкою промовою: «Годі мовчати та коритися, та показувати дулі в кишені. Їдьмо до Канева, наймаємо попа, одправимо панахиду, а поліцейських пов'яжемо й кинемо в Дніпро ракам на снідання…» [48, с. 807]. Самійленкові, Люді Старицькій та Лорі О'Коннор цей проект страшенно сподобався, але решта зібрання зустріла це як утопію.

Гурток «Плеяда» поступово набирав рис першого своєрідного, неформального українського гуманітарного університету, багато хто з учасників саме в ньому пройшов важливу школу становлення. Я впевнена, що сьогодні в Україні багато в чому ми не мали б таких могутніх явищ, як Леся Українка, Іван Стешенко, Людмила Старицька, які пройшли свого часу через Сполучені Штати Косачів-Старицьких-Лисенків у Києві та гурт «Плеяда», через усю ту творчу, ненав'язливу, доброзичливу, але достатньо вимогливу атмосферу, в якій кожен з них зокрема і всі вони разом проходили етапи, про які пізніше (у «Лісовій пісні») скаже Леся Українка – «своїм життям до себе дорівнятись». І Ларисі, і Людмилі потрібно було спробувати свої сили, відчути себе серцем і розумом «Плеяди», вийти з неї гідними творцями великої, а не упослідженої нації. Показовий у цьому плані й приклад Івана Стешенка, в час появи якого в «Плеяді» Леся Українка досить критично оцінила потенціал юнака, проте усім своїм подвижницьким життям він довів протилежне, заплативши за втілення їхніх українських ідеалів власним життям [9; 14; 26; 29; 45; 48].

На вогник у «Плеяду» могли завітатити Іван Карпенко-Карий чи Михайло Коцюбинський, яким небайдужими були творчі дерзання молоді, і той же Коцюбинський заповзято візьметься співпрацювати з «Плеядою».

Ідею дієвої українськості батьки «Плеяди» пронесли через усе життя, крок за кроком долаючи разом зі своїми дітьми ті важкі сходинки, «гору

круту крем'яную», про які напише Леся Українка. Вони несли той, здавалося б, непідйомний камінь забороненого імперською владою українства, постійно наражаючись на репресії, проте вперто не звертаючи з наміченого шляху. Не надто заглиблюючись нині у контекст України кінця XIX століття, хочу наголосити на тому, що ні у Австро-Угорській, ні в Російській імперіях не було на той час власне українських учбових закладів, бо усі школи, інститути й університети працювали згідно з державними мовами й програмами, які не були українськими. Відомо, що в Росії діяло безліч усіляких спеціальних заборон і обмежень. А ті, хто ці заборони порушував, жорстоко переслідувалися. Відомі репресії щодо батьків Лесі Українки Петра та Ольги Косачів, які скрізь, куди б не прибували, створювали українські бібліотеки, допомагали в усіляких українотворчих справах.

Матір Лесі Українки Ольга Косач (Олена Пчілка) разом із побратимами Миколою Лисенком і Михайлом Старицьким ризикнула створити унікальний гурток-університет для власних дітей та їхніх друзів, задумавши таким чином виростити ціле покоління свідомих українців, які в майбутньому відродять Українську Незалежну Державу. Один з гуртківців, майбутній письменник, журналіст, юрист, історик, дипломат Максим Славинський у своїх спогадах «Гортаючи сторінки життя» наголосив на тому, що саме зробили ці унікальні люди: «Гурток, що скупчився біля Олени Пчілки, коли вона пізніше оселилася з родиною у Києві, був відмінний від студентських літературних гуртків і навіть від того, на чолі якого стояв Самійленко. Ті були явищем, так би мовити, випадкового порядку. Люди, що писали ті чи інші твори, сходились між собою, обговорювали, висилали до друку в Галичину, але все те мало несистематичний і неупорядкований характер» [45, с. 387]. А ким же була тоді для «Плеяди» 18-річна Лариса Косач (наставницею чи рядовою членкинею?), коли у листі до брата Михайла від з Колодяжного від 26–28 листопада (8–10 грудня) 1889 року з Колодяжного представила цілу університетську програму зі світової літератури?

Цей незвичайний, універсальний гурток відзначався не тільки своєю глибинною україноцентричною освітою, коли, наприклад, лекції з історії України тут читав професор Володимир Антонович, але й небаченою на теренах царської Росії, її освітніх закладів, демократичністю. Адже учасники його сходин, незалежно від віку й статусу, брали участь у творчих конкурсах, на яких так часто перемагали не БАТЬКИ, а ДІТИ.

Молоді без усякої зайвої перестороги вступали в запеклі дискусії зі старшими і часто перемагали в них, як було це, наприклад, при зачитуванні перекладу Самійленка з Беранже, коли він зауважив Михайлові Петровичу Старицькому, що варіант російського перекладу є принизливим, адже «[…] українська мова не знає ні холопства, ні підхалимства» [48, с. 796]. Плеядівці у своїй роботі використовували власне науковий підхід до справи. Наприклад, редагуючи свої переклади перед майбутньою публікацією, обов'язково брали для порівняння слова і вирази з інших мов, щоб максимально увиразнити український текст, добрати найкращий синонім, тим самим ще більш збагативши українську літературну мову, яку вони тоді творили разом і яка нам сьогодні дісталася від них у спадок, як найдорогоцінніший скарб нації.

Як знаємо, Лариса Косач спершу дуже критично ставилася до творчого й особистісного потенціалу Олександра Лотоцького (Любенького) та Івана Стешенка (Сердешного). Але потім досить активно співпрацювала з ними. Про незаперечно видатний вклад Лотоцького та Стешенка у розвой культурного та політичного становлення української нації ми тут не маємо можливості зупинятися докладніше. Про це я не раз розповідала на інших наукових конференціях та на лекціях, зокрема у Публічній бібліотеці ім. Лесі Українки для дорослих м. Києва та в Універсальній науковій бібліотеці ім. Дмитра Чижевського у м. Кропивницькому. Адже їхнє життя, як і життя Лесі Українки, стало життям-подвигом.

Хтось працював у «Плеяді» активніше, хтось жодних наслідків своєї роботи не залишив. А дехто, як юний Анатолій Луначарський, після навчання у одній з київських гімназій, виїхав з України у «пошуках богів», яких, зрештою, знайшов серед більшовиків, де й зробив стрімку кар'єру, ставши міністром освіти та відомим мистецтвознавцем. Натомість його колишній товариш по Полтавській гімназії та «Плеяді» Іван Стешенко [9; 26] працював міністром освіти у Незалежній Україні та був за вироком більшовицької трійки підступно розстріляний у Полтаві на очах у сина-підлітка, маючи намір провідати літніх батьків.

Колись українці з підцарської України, приїхавши до Галичини, захоплено споглядали на українські (!) написи на поштових скриньках. Там можна було видавати книги українською, представники від українців могли бути обраними до парламенту. У Львові один час навіть діяв підпільний український університет Львівський (таємний) український університет (ТУУ) або Український таємний університет (УТУ) – нелегальний вищий

учбовий заклад у Львові, заснований з ініціативи Наукового Товариства ім. Шевченка. У ньому викладав зокрема Філарет Колесса[83], а студентом був його син Микола[84]. Проте, як виявилося, цей західноукраїнський університет існував у 1921–1925 роках, а київська «Плеяда» почала свою діяльність на 33 роки раніше за нього, коли, без надії сподіваючись, в умовах суцільних урядових заборон, перед загрозою суворих переслідувань і арештів: «Олена Пчілка вела той гурт, що зібрався навколо неї, згідно з чітко окресленим планом.

Насамперед, вона явно хотіла скласти літературне українське оточення для своєї дочки Лесі, що її талант прозорливим чуттям матері відгадала вже тоді, коли він був ще далекий від свого пізнішого буйного розквіту. По-друге, вона поставила собі мету надати молодим літературним київським колам більш європейського характеру, відтягуючи їх тим самим від перебільшених російських впливів. Цим вона, – мабуть-таки, цілком свідомо, – продовжила й установила ті лінії, що вже виразно накреслились були і в гуртку Самійленка, бо ж і його самого вона притягла до своєї праці.

Олена Пчілка поширювала серед молоді знайомство з європейськими літературами, заохочувала кожного з них, хто знав хоч якусь європейську мову, перекладати поезію і прозу світових майстрів і прикладала всіх зусиль, щоб ті переклади виходили якнайкраще» [45, с. 337–338]. Саме тут вона з побратимами Михайлом Старицьким, Миколою Лисенком, Володимиром Антоновичем та іншими втілювала ідеї, які пізніше були викладені у доповідній записці, яку делегація української інтелігенції представила в час Першої російської революції для аудієнції у прем'єр-міністра та у її доповіді «Праця виховальна», підготовленій колись для засідання Катеринославської «Просвіти». Усі ці ідеї, представлені нею у відповідних документах і статтях, проілюстровані конкретними публікаціями у її журналах «Рідний край» та «Молода Україна», відтворені у її оригінальних творах (зокрема у п'єсах для українського дитячого театру), фольклорних записах, перекладах світової класики українською, вже пройшли відповідну апробацію на її власних дітях, дітях друзів та у гуртку «Плеяда» (про це також докладніше у дослідженнях моїх колег Ірини Щукіної та Тетяни Данилюк-Терещук).

Нелегальним цей гурток-університет був, у першу чергу, тому, що тут вперше вивчали і презентувати Україні і світу українську історію, мову

[83] Колесса Філарет Михайлович (1871–1947) – український етнограф, фольклорист, композитор, музиукознавець, літературознавець.
[84] Колесса Микола Філаретович (1903–2006) – український композитор, диригент, педагог.

та літературу, яких *«не було, нема й не буде»*, але й навчання дівчат і жінок, що було своєрідною освітянською революцією у той час. Адже тоді особи жіночої статі не могли навчатися в університетах, лікуватися у стаціонарних відділеннях лікарень, викладати у вузах, обиратися й бути обраними в органи державної влади. Були великі обмеження в суспільстві для так званих «інородців» – представників «підкомандних націй», інших (крім православних) релігійних конфесій. Поруч із Ларисою й Михайлом Косачами бачимо, наприклад, їхніх друзів-євреїв, закоханих в Україну Захара та Сергія Френкелів, – про них йдеться у науковій розвідці «Знищена світлина, зранені сторінки, легендарна “катюша” і великодні гості Косачів» [8]. І саме гурток «Плеяда» об’єднав усіх, створивши певний прообраз майбутньої української незалежної демократичної держави, яка мала б стати альтернативою до імперської «тюрми народів», у якій тоді жили плеядівці. За своєю суттю «Плеяда» поступово ставала унікальним, повноцінним учбовим закладом – прототипом майбутніх шкіл і університетів, які вимріював і створював міністр освіти незалежної України Іван Стешенко у часи Української національної революції 1917 – 1921 рр. І які сьогодні успішно діють на території Незалежної Держави Україна.

Ці люди, сформовані у гуртку «Плеяда» згодом братимуть участь в усіх важливих українських заходах. Вони створювали «Просвіти», Літературно-артистичне товариство, Український клуб (пізніше клуб «Родина»), намагалися зібрати кошти й відкрити пам’ятник Тарасові Шевченку. Ними ж був організований Український Майдан початку ХХ століття – свято відкриття пам’ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року, у якому взяли участь 11 учасників гуртка, зображених на відомому груповому фото, а 12-й, Микола Лисенко, який, взявши найактивнішу участь в усій попередній підготовчій роботі, у ці дні не зміг інтенсивно спілуватися з друзями, адже у цей час постійно проводив репетиції концерту та виступів хорів, отож і не мав змоги бути присутнім у фотоательє. Про все це докладніше у моїх публікаціях про Миколу Лисенка [21; 22] та Свято Котляревського «Щасливий день шанування рідного поета» [36]. Плеядівці були й серед учасників Української Національної Революції 1917–1921 рр., вони – творці Української Незалежної Держави, Української Академії Наук (Данило Заболотний [5; 10] навіть став її президентом). Плеядівці серед членів Львівського НТШ і київського «Українського наукового товариства». Вони звитяжно боролися за збереження архівів, музеїв, бібліотек, культових споруд і створення Української незалежної, автокефальної церкви [14].

Багато хто з них змушений був емігрувати з України, рятуючи своє життя і родину (О. Лотоцький, В. О'Коннор-Вілінська, М. Славинський). Проте і там декого дістав караючий меч радянської влади, як це сталося у Празі 1945 року з літнім професором Максимом Славинським, коли він був заарештований і літаком відправлений до київської Лук'янівської в'язниці, де й помер після одного з нічних допитів [2; 11; 40; 44; 45]. Отже, вони – жертви більшовицько-сталінського терору (Віталій Боровик, Людмила й Оксана Старицькі, Іван Стешенко, Олександр Черняхівський, Євген Тимченко, Максим Славинський). Більшість з них, пройшовши духовне гартування в «Плеяді», міг би сказати про себе так, як колись Максим Славинський в листі до Олени Пчілки» […] я українець. І, як Вам те відомо, українець не тільки через те, що в серці України вродився, а й через те, що нічим иньшим і не хочу бути. А з цим багажом в російському літературн[ому] мирі дай Боже тілько на хліб заробити, а про якесь то велике значіння треба забутись» [85] [Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної Академії наук України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Фонд 28 (Олени Пчілки) № 1382, арк. 2 зворот].

Так, більшість із цих людей заплатило за своє безстрашне, самовіддане служіння Україні втратою Батьківщини або знищенням сталінських катівнях. Але нам, як незнищенний заповіт, залишилися їхня поезія, проза, драматургія, літературна критика і публіцистика «однієї російської ув'язненої» Лариси Косач (Лесі Українки). До нас нині пекучим болем правди озивається книга духовного побратима Лесі Українки Максима Славинського «Национально-государственная проблема в СССР» (Париж, 1938 р.), яка сьогодні вилучена з його слідчої справи і зберігається у Київському музеї Миколи Лисенка. У ній виважено, тверезо, доказово відкидаючи безальтернативну монополію більшовиків на право істини, Славинський пробує ввести в європейський контекст ті проблеми, про які сучасні йому європейці давно вже встигли забути, адже їхні національні держави формувалися дуже давно, і там поняття ***нація*** і ***держава*** набагато раніше злилися воєдино. Проте для Славинського і його батьківщини України це питання залишалося відкритим ще на довгі роки. Славинський подав блискучий екскурс вглиб віків – проблеми та досягнення процесу збереження нації і вклад у це сільського населення, інтелігенції, імперського кордону, який, на щастя, не збігався з кордоном національним. Ця – одночасно і щаслива, й нещасна реальність, на яку свого часу звертав увагу й Іван Франко, дала можливість взаємодії двох Україн – Австро-Угорської та

[85] Правопис автора.

Російської імперій – взаємодоповнюючи, творити духовну (чи духову, як часто говорили) державу Україна – хай офіційно мати таку державу було тоді неможливо. Леся Українка і Максим Славинський були у лавах найактивніших творців цієї духовної держави. Але була у «російських» українців, поляків, народів Кавказу й Середньої Азії ще одна біда, на яку вказує Славинський: «Нации оказывались фактически лишенными главного своего психологического двигателя – **чувства интегрального национализма**[86], который возникает и действует лишь тогда, когда у нации уже есть национальное государство или когда она реально борется за его создание» [46, с. 44–45]. Саме тому французам, британцям, німцям та іншим вільним народам планети так важко ще зрозуміти нас, бо цей етап становлення їхні держави й справді пройшли давно і забуті ними. М. А. Славинський констатує: «Для народных масс подкомандных наций историческая Россия всегда являлась силой враждебной и чужой, распад ее казался чудесным избавлением, и всякая попытка, хотя бы даже тактическая, направленная к восстановлению имперского единства в каком бы то ни было виде его, представлялась им стремлением так или иначе реставрировать ненавистное прошлое, была для них изменой национальному делу» [46, с. 56]. «Победа большевиков в Великороссии стала для этих наций как бы грозным сигналом предстоящих бедствий, грубых посягательств на исторический уклад их жизни, на народные традиции, на национальные святыни, на все их национальное будущее» [46, с. 58]. Невід'ємною частиною радянського режиму Славинський називав терор, а спроби радянської влади організувати ідеологічну базу для створення в СРСР «націонологічного курйозу», як він називає те, що в СРСР пізніше означили новою імперською нацією «общностью советский народ». Автор стверджує: «Такой народ [росіяни – А. Д.] неспособен на благоразумный отказ от своих претензий на властвование. И особенно не могут сделать этого его командные слои, бывшие и настоящие, ибо эти претензии стали органической частью в составе их национального мироощущения, а то или иное изменение этого мироощущения требует, как известно национологам, весьма длительного времени» [46, с. 74]. «Подкомандным нациям на этот счет не годится создавать никаких иллюзий. Борьбой и кровью окрашен их отрыв от имперской России, в той же атмосфере произойдет и их освобождение от СССР. Других путей к разрешению национально-государственной проблемы на востоке Европы история не знает, а современная действительность не указывает» [46, с. 75]. Цей текст був прочитаний, як

[86] Виділено Славинським.

доповідь, 1937 року на конгресі Ліги Націй. Читався російською спеціально для присутніх там представників усіх поневолених Російською імперією народів. Тому ця книга стала смертним вироком для її автора. І пекучим заповітом-застереженням та увиразненням того, що ми переживаємо нині у цій жахливій російсько-українській війні, яка, як бачимо, була неминучою. І озвалась страхітливим відлунням саме на нашому поколінні, якому судилося завершити цей кривавий невідворотний процес, за що вже платили віками нескорені українці, наші батьки, діди, пращури.

А чи забули більшовики-імперці все те, що зробив для України плеядівець Віталій Боровик [6; 27], один з найближчих друзів Михайла Коцюбинського, коли розстрілювали його в Одесі 1937 року? Але і по його загибелі залишилася одна з найбільших одеських книгозбірень [6], яку виборов від знищення совєтами цей славний чоловік, і його плеядівська перлинка яка й сьогодні невтомно бореться з «руським міром» та гидким його очільником на кремлівському троні:

У стайні великій під[87] яслами з сіном
Осел каплоухий стоїть.
І, встюбивши морду в пахучеє сіно,
Він ухами клапа і спить.
І сниться йому, що в північній країні,
Нева де до моря біжить,
Осел такий самий, як він, тільки старший,
На троні московськім сидить [49, т. 10, с. 448].

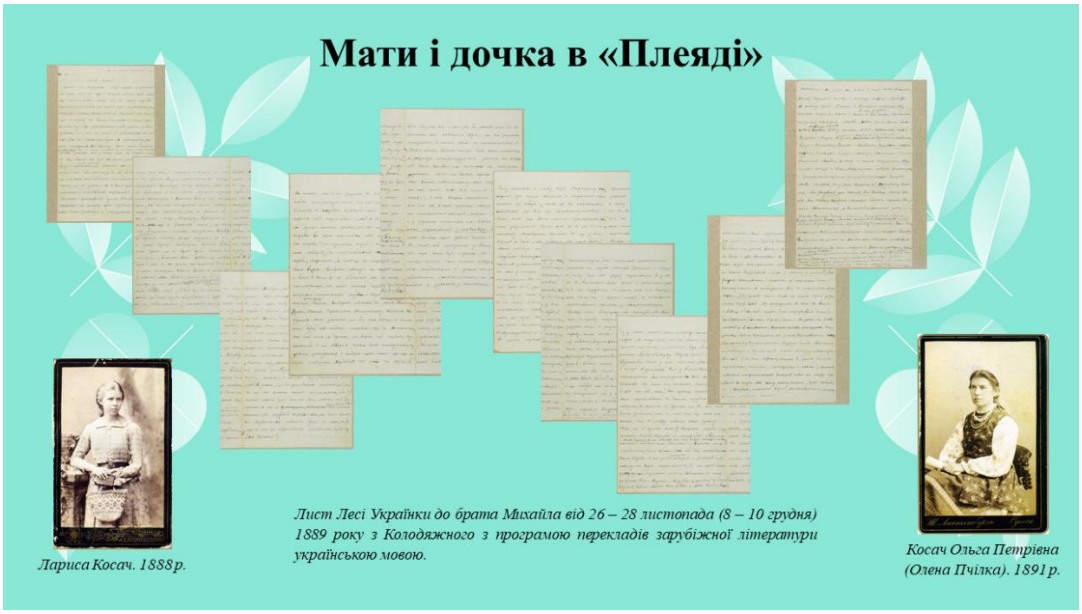

[87] У інших варіантах запису «над».

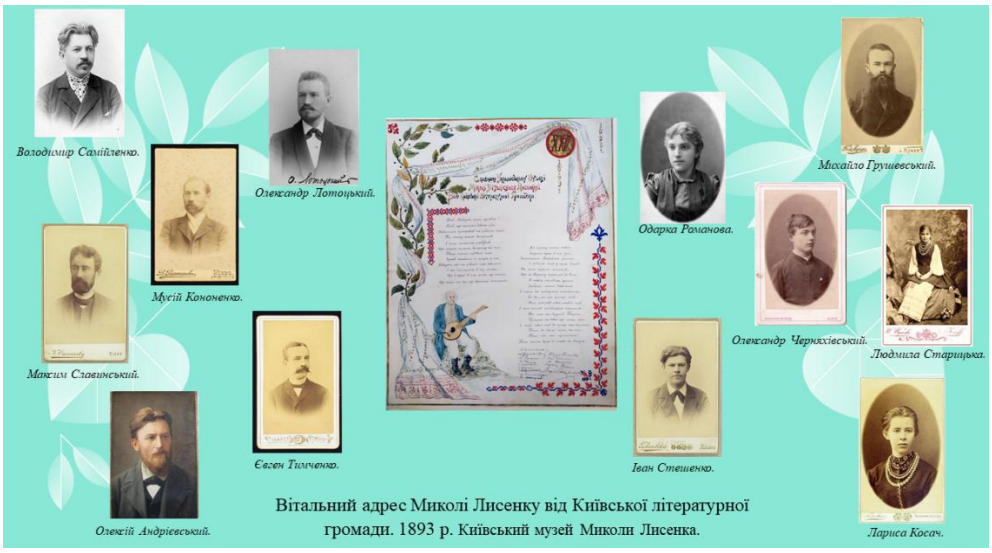

Вітальний адрес Миколі Лисенку від Київської літературної громади. 1893 р. Київський музей Миколи Лисенка.

Книга М. А. Славинського «Национально-государственная проблема в СССР» (Паріж, 1938р.). Київський музей Миколи Лисенка.

Лук'янівська в'язниця у Києві, де в листопаді 1945 р. після нічного допиту помер М. А. Славинський.

Максим Славинський. Фото зі слідчої справи.

Студентський хор Миколи Лисенка. М. А. Славинський (лежить) у першому ряду крайній праворуч.

Плеядівець Віталій Боровик.

Сатиричний вірш Віталія Боровика часів «Плеяди».

Джерела та література

1. Диба А. «А головне, що він був ще й доброю людиною…» (До біографії письменника-плеядівця Феофана Пашкевича). *VII–VIII наукові семінари «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної*

самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.», приурочені до дня народження Михайла Петровича Старицького : матеріали / упоряд. Н. Грабар, О. Мокану. Київ, 2013. 414 с. С. 254–268.

2. Диба А. Архітектори української свободи з плеядівського Парнасу. «Сам Ум Рай». URL: http://samumray.in.ua/arxitektoriukrainskoi-svobodi-z-pleyadivskogo-parnasu. Дата публікації: 07.08.2018. Назва з екрана. (Див. також: URL: http://lukl.kyiv.ua/wp-content/uploads/ images/mat/arhitector.pdf).

3. Диба А. Валерія О'Коннор-Вілінська: Від «Плеяди» до Праги. *Ні, я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає! Леся Українка. Утвердження української національної ідеї у творчості і громадсько-політичній діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, Олега Ольжича та інших видатних особистостей на теренах Волині-Полісся* : зб. матеріалів регіональних наук. конф., присвячений 150-річчю від дня народження Лесі Українки і 170-річчю від дня народження Олени Пчілки. Кн. 1. Житомир : вид. О. О. Євенок, 2021. 796 с. С. 602–609. + 1 іл.

4. Диба А. Від Лесиної «Плеяди» до «Плеяди паростків Лесиного краю. *Її зоря яснітиме віки* : матеріали наук. конф., присвяченої 145-ій річниці від дня народження Лесі Українки та 175-річчю від дня народження Михайла Драгоманова (м. Новоград-Волинський, 29 липня 2016 року) / редкол.: О. В. Гвозденко (голова); упоряд. і переднє слово: В. О. Римська. Новоград-Волинський : НОВОград, 2016. 304 с. : іл. С. 58–67.

5. Диба А. «Всі паркани були вкриті килимами – так на Поділлі зустрічали найдорожчих людей»: Один з когорти плеядівців [Данило Заболотний]. *Утвердження української національної ідеї у творчості і громадсько-політичній діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова та інших видатних особистостей України на теренах Волині-Полісся* : наук. зб. матеріалів Всеукр. наук.-краєзнавчої конф., 27.07.2023 р., м. Звягель, Житомирської обл. / [ред. колегія С. Романов, В. Єршов, О. Юрчук; рецензент О. Боронь; відп. редактор упр. культури і туризму Звягельської міської ради]. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 256 с. С. 24–44 (з них с. 40–43 – фотоілюстрації). + 15 фото.

6. Диба А. До біографії «Білого поета» з української «Плеяди» (Віталій Боровик). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Музейна та пам'яткооохоронна діяльність на Любомльщині та Волині* : наук. зб. ; матеріали Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф. / упоряд. Г. Бондаренко, Є. Ковальчук. О. Остапюк, С. Чибирак. Вип. 74. Луцьк, 2023. 604 с. С. 456–462. + 18 фото. С. 477–479.

7. Диба А. Звягельські етюди. *Її зоря повік буде ясна* : матеріали наук. конф. до 135-річчя від дня народження Лесі Українки (м. Новоград-Волинський, 25 лютого 2006 року) / упоряд. В. О. Римська. Новоград-Волинський : НОВОград, 2006. 296 с. : іл. С. 23–45.

8. Диба А. Знищена світлина, зранені сторінки, легендарна «катюша» і великодні гості Косачів [родина Френкелів]. *Волинь філологічна: текст і контекст.* Вип. 32 : Леся Українка: особистість, нація, світ. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2021. 302 с. С. 261–272.

9. Диба А. Іван-воїн та Лариса-посестра: до історії спілкування Івана Стешенка і Лариси Косач. *Іван Стешенко на тлі епохи: кінець XIX – початок XX ст.* : зб. матеріалів Всеукр. круглого столу (м. Полтава, 2 грудня 2024 р.). Полтава : ПУЕТ, 2025. 255 с. С. 43–65.

10. Диба А. Його називали батьком…: Окремі складові становлення й формування особистісного феномена Данила Заболотного. *Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.* : матеріали XI наук. семінару, присвяч. до дня народження Михайла Петровича Старицького / упоряд.: Н. Терехова, О. Гураль, О. Мокану. Київ, 2016. С. 46–56.

11. Диба А. Максим Славинський: архітектор свободи. *Літературна Україна.* 2018. 19 лип. (№ 25). С. 14; Диба А. Матеріали М. А. Славинського в Інституті рукопису

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : вступ. ст., підготовка тексту А. Диба. *Леся Українка: Доба і творчість* : зб. наук. пр. і матеріалів : у 3 т. / упоряд. Н. Г. Сташенко. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. Т. 1. 324 с. С.201–215.

12. Диба А. Народжена в Тетянин день Наталя: До біографії Наталі Вишинської-Гроздової. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині* : матеріали XII Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченій 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права (м. Ковель, 23–24 жовтня 2003 р.) : зб. наук. пр. Ч. 1. Луцьк : Надстир'я, 2003. 342 с. С. 158–162.

13. Диба А. «Наш старий київський приятель…»: незабутні миттєвості спілкування в Плеяді і поза нею [Михайло Грушевський та інші плеядівці]. *Матеріали III–V наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури в процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.».* Київ : Видавничо-поліграфічний центр НаУКМА, 2011. 440 с. С. 31–42.

14. Диба А. Національно-визвольні змагання 1917–1921 років – стержень і ключ до розуміння новітньої української історії та її звитяжних і трагічних джерел). *Ні, я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає! Леся Українка. Утвердження української національної ідеї у творчості і громадсько-політичній діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, Олега Ольжича та інших видатних особистостей на теренах Волині-Полісся* : зб. матеріалів регіональних наук. конф., присвячений 150-річчю від дня народження Лесі Українки і 170-річчю від дня народження Олени Пчілки. Кн. 1. Житомир : вид. О. О. Євенок, 2021. 796 с. С. 44–52. + 4 іл.

15. Диба А. Нові імена української «Плеяди». *Сучасний погляд на літературу* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Ф. Погребенник, заст. відп. ред. С. С. Кіраль, відп. секретар І. В. Савченко та ін. Київ : ІВЦ Держкомстату, 2006. Вип. 10. 349 с. С. 133–141.

16. Диба А. Один із сузір'я друзів Лесі Українки. Наукова розвідка [про плеядівця Ореста Остроградського]. *Матеріали XII–XIV наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.», приурочений до дня народження Михайла Петровича Старицького* : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. Піскун, упоряд. О. Гураль, літ. ред. І. Чиркова. Київ, 2019. Київ, 2023. 257 с. С. 124–134.

17. Диба А. Олена Пчілка в українській «Плеяді». *Вічні берегині України: наукові праці й розвідки до 150-річчя від дня народження Олени Пчілки та 130- річчя від дня народження Лесі Українки.* Новоград-Волинський : НОВОград, 2001. С. 53–57.

18. Диба А. Пан Максим з містечка Ставище. Публікація статті Максима Славинського «Шевченко й Біблія». *Наша віра.* 1999. Травень. № 5(133). С. 6–7.

19. Диба А. Плеядівська «акула пера» (Штрихи до портрета Одарки Романової). *Творчість та особистість Лесі Українки в історичному, культурологічному та філософському аспектах* : матеріали наук. конф. до 140-річчя від дня народження Лесі Українки (Київ, 15 лют. 2011 р.) / Музей видатних діячів укр. культури Л. Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького. Київ : НаУКМА, 2011. С. 25–38.

20. Диба А. Плеядівці пишуть до Лесі Українки. *Феномен Лесі Українки: літературознаївчий, лінгвістичний, історіософський, філософський та педагогічний аспекти* : міжвузівська наук. конф. : зб. наук. пр.) / уклад. І. З. Тарасинська. Київ–Новоград-Волинський–Житомир–Черкаси, 2010. С. 29–31.

21. Диба А. Побратим, кумася і забута тінь: До історії дружби Косачів та Лисенків. *Олена Пчілка: барви особистості та феномену національного духу* : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 175-річчю від дня народження Олени Пчілки (Звягель, 30 травня 2024 р.). Вінниця : Твори, 2024. 620 с. С. 52–73.

22. Диба А. «Серденята мої…»: До питання про дружбу Миколи Лисенка з Михайлом Драгомановим. *Мистецьке гроно* : літературно-краєзнавчий альманах культурно-мистецької спілки Гадяцького краю / відп. за вип. О. Недовіс. Гадяч : КП «Видавництво ”Гадяч”», 2023. 64 с. С. 9–13. +16 фото ; 2024. № 16. 64 с. С. 22–25. +8 фото.

23. Диба А. «Сердечно Ваш М. Славинський…» (Листи М. Славинського у фондах Київського музею Лесі Українки) : вст. ст., підготовка тексту А. Диби. *Леся Українка: Доба і творчість* : зб. наук. пр. і матеріалів: у 3 т. Т. 1. / упоряд. Н. Г. Сташенко. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2009. 324 с. С. 215–231.

24. Диба А. «Сила її була в її індивідуальності…»: Штрихи до портрета матері цілого покоління українців-державників. *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу* : матеріали VII Всеукр. Косачівських пед. читань (24 черв. 2022 р., м. Луцьк) / упоряд.: П. С. Олешко, О. Й. Дем’янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. 192 с. С. 33–40. + 7 фотоілюстрацій з фондів Інституту літератури.

25. Диба А. Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів. Київ : Основні цінності, 2003. 173 с. ; 32 с. фото.

26. Диба А. Стешенків ломикамінь через призму осягнень полтавця Григорія Титаренка. *Рідний край* : наук. публіцист. худож.-літ. альманах / голов. ред. М. Степаненко. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. Вип. 2 (29). С. 240–245. Про літературний доробок Івана Стешенка (перший міністр освіти незалежної України), та прагнення Григорія Титаренка повернути його ім’я в українську літературу.

27. Диба А. «Тих три величних золоті зорі в сузір’ї української «Плеяди»: Цикл наукових есеїв [Марія Биковська, Василь Завілейський, Віталій Боровик, «Плеяда» і «Братерство Тарасівців»]. *Слово твоє невмируще в віках* : матеріали Всеукр. наук.-краєзнавчої конф., присвяченої 140-й річниці від дня народження Лесі Українки (25 лютого 2011 р., м. Новоград-Волинський) / гол. ред. М. Ю. Костриця. Житомир : видав. М. Косенко, 2011. Вип. 15. С. 135–165.

28. Диба А. «У Києві Парнас основувати...»: Від «Плеяди» Лесі Українки до мистецьких дерзань XXI століття. *На берегах Альти* : літературно-мистецький альманах / за ред. М. Боровка, В. Литвина ; упоряд.: М. Боровко, В. Литвин, М. Федоров ; ред. колегія: М. Боровко, В. Барна, О. Гордон та ін. Кам’янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2021. Кн. 1. 400 с. : 32 с. іл. С. 316–326.

29. Диба А. Українська «Плеяда» – найкраща, найталановитіша дитина Старої (київської) громади. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Т. 4. Кн. 1. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 555 с. С. 295–320.

30. Диба А. Українською незалежністю покликаний [До біографії плеядівця Максима Славинського]. *Українськаи доля.* 2012. № 48 (296). 30 листоп. С. 5.

31. Диба А. Українці свого дому: Генеза наших архітекторів свободи. *День.* 2010. № 129. 23 лип.

32. Диба А. Українці Свого Дому (Шляхами пошуку національного, політичного. Соціального і духовного ідеалу для себе та Батьківщини). *Леся Українка: Доба і творчість* : зб. наук. пр. і матеріалів : у 3 т. Т. 2. / упоряд. Н. Г. Сташенко. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 312 с. С. 37–64.

33. Диба А. «У сні мені марилось небо…»: Учасники гуртка «Плеяда» – перекладачі й дослідники творчої спадщини Семена Надсона. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. / упоряд. Н. Г. Сташенко. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. Т. 5. 620 с. С. 291–308 ; Диба А. «Про любов твою, друже, я марив не раз…» : матеріали про Семена Надсона в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України (VII Міжнародний конгрес україністів) : зб. наук. ст. / гол. ред. Г. Скрипник ; НАНУ ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. 360 с. С. 114–123.

34. Диба А. «Хотів би по змозі і свою лепту праці Вам предложити…» (листи Аполлінарія Маршинського до Івана Франка). *Культурний простір Житомирщини – Волині XIX – XX ст.* : матеріали Всеукр. наук.-краєзнавчої конф. (24 квітня 2012 року, м. Житомир) : наук. зб. «Велика Волинь». Вип. 47 : у 2 т. Т. 1. Житомир : видав. М. Г. Косенко, 2012. С. 64–69.

35. Диба А., Шалагінова О. Найкраща лілея з родинного саду Косачів. Київ : Саміт-книга, 2020. 256 с. ; іл.

36. Диба А. «Щасливий день шанування рідного поета»: Учасники гуртка «Плеяда» на святі Котляревського в Полтаві 1903 року. *Леся Українка і родина Косачів в історії української та святової культури* : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки (с. Колодяжне, 25 лютого 2021 р.) / упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021. 196 с. ; іл. С. 132–141. Використано 6 документальних фото.

37. Диба А. «Це був план справжньої козацької держави…»: Українські мотиви у російськомовних творах Валерії О'Коннор-Вілінської. *VII–VIII наукові семінари «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.», приурочені до дня народження Михайла Петровича Старицького* : матеріали / упоряд. Н. Грабар, О. Мокану. Київ, 2013. 414 с. С. 127–137.

38. Диба А., Чернов А. «Моя Вкраїно, мій ти раю...» : матеріали до біографії письменника- «плеядівця» Мусія Кононенка. *Рідний край.* 2011. № 1. С. 210–215. Спогади Юрія Кононенка про батька : публікація. *Рідний край.* 2012. № 1. С. 184–186.

39. Диба А. «Юнак довгий і тихий, тихий...»: Друг Михайла Косача і Лесі Українки з гуртка «Плеяда» Феофан Пашкевич. *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу* : зб. матеріалів IX Всеукр. Косачівських пед. читань (27 червня 2024 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2024. 348 с. С. 42–62.

40. Диба А. «Я заховаю в серці Україну...»: Штрихи до портрета письменника і державного діяча Максима Славинського. *Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів.* Київ : Основні цінності. 2003. 173 с. ; 32 с. Фото. С. 97–135.

41. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчости / вступ. ст. М. Г. Жулинського. Репринтне видання. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. XVI с. + 928 с. : іл. 13 с. (Проєкт «Літературна спадщина»).

42. Михайло Косач. Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум / упоряд., біографія, коментарі та примітки Л. Мірошниченко ; дизайн обкладинки: О. Здор. Київ : Вид. дім «КОМОРА», 2018. 592 с.

43. Мірошниченко Л. «Людина людині – святість...» (Максим Славинський про Лесю Українку). *Український альманах 2001.* Варшава : Об'єднання українців у Польщі, 2001. С. 185–188. С.189–190.

44. Скорульська Р., Харчук Р. Остання зірка «Плеяди». *Слово і час.* 1998. № 3. С. 81–85.

45. Славінський М. Заховаю в серці Україну. Київ : Юніверс, 2002. 416 с. ; фотогр. 16 с.

46. Славинский М. Национально-государственная проблема в СССР. Париж, 1938. *Оригінал представлено в експозиції Музею Миколи Лисенка в Києві*.

47. Спогади про Лесю Українку. Вид. 2, доп. / упоряд., вступ. ст. та коментарі А. І. Костенка. Київ : Дніпро, 1971. 484 с.

48. Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / вступ. ст., упоряд. та прим. Ю. М. Хорунжого. Київ : Наук. думка, 2000. 848 с.

49. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / АН УРСР ; [редкол.: Є. С. Шабліовський (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1975–1979. Т. 10 : Листи (1876–1897) / [упоряд. та прим. В. В. Яременка ; ред. тому М. Д. Бернштейн]. 1978. 541, [1] с., [2] арк. іл.

УДК: УДК : 37+75](477.53)(092Каташов)(092Пчілка)

Марія ЛЕВКОВСЬКА,
молодший науковий співробітник Гадяцького історико-краєзнавчого музею,
член Національної спілки краєзнавців України, м. Гадяч Полтавської області

СЕРГІЙ КАТАШОВ І ОЛЕНА ПЧІЛКА НА ТЛІ РОЗВОЮ ГАДЯЦЬКОГО ОСВІТНЬОГО І ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

З нагоди 150-ї річниці
від дня народження Сергія Каташова

Реконструйовано педагогічний шлях одного з незаслужено забутих художників і вчителів Гадяча Сергія Іларіоновича Каташова. Окрему увагу приділено співпраці педагога з Оленою Пчілкою та аналізу кола їхніх спільних знайомих – освітян, родових дворян та інтелігенції міста початку XX століття.

Ключові слова: *Сергій Каташов, Олена Пчілка, Гадяч, художник, педагог, освіта, гадяцькі навчальні заклади.*

Історія освіти Гадяцького повіту пістріє іменами достойних і відомих вчителів, освітян, чиї персоналії важливі і значимі переважно для локальної історії міста та Полтавщини назагал. Деякі прізвища уже заметені піском історії, деякі маловивчені, а окремі не уповні оцінені й за своїх часів. Проте з-поміж відомих тільки вузькому колу краєзнавців осіб є ті, чиї імена звучать на всю Україну. Їхній формотворчий вплив на освітній і просвітницький рух міста і Гадяцького повіту є беззаперечним. Насамперед це колезький асесор Михайло Макаровський – поет-романтик, етнограф, друг Петра Драгоманова, наставник Амвросія Метлинського, вчитель Гадяцького повітового училища. Цікавою і знаною персоною є завідуюча міським приходським училищем, подруга Лесі Українки, приятелька сім'ї Драгоманових, зокрема бабусі Єлизавети Іванівни, дворянка Антоніна Макарова. 25-річний ювілей педагогічної діяльності Антоніни Семенівни був єдиним ювілеєм народної вчительки в Україні. Провідною у цьому контексті є Олена Пчілка. Вона не була викладачкою у традиційному розумінні цього слова, проте її постійна робота з молоддю, тісний взаємозв'язок із дітьми і вчителями, участь і вплив на освітній процес міста ясує для нас вагомість громадської діячки для навчального простору Гадяччини. Безперервна літературна, видавнича і просвітницька праця, спрямована на виховання підростаючого покоління у дусі українофільства, правдивого національного духу і патріотизму, становить суть педагогічної філософії Ольги Косач.

Серед вищеназваних мала би бути згадана і ще одна надзвичайно цікава постать, чиє ім'я донині не було озвучене і вивчене навіть на Гадяччині. Це вчитель графічних мистецтв, скульптури і живопису Сергій Каташов. Його непересічність для Гадяча проявлялася як мінімум у тому, що фундаментальна академічна освіта художника давала право творити і викладати у кращих навчальних закладах країни, або ж принаймні, реалізуватися десь на вищому щаблі, ніж периферійні училища. Та він приїхав до міста у 28-річному віці і вже його не полишав. Тут же знайшов свій останній прихисток.

Сергій Каташов.
Поч. 1900-х рр.

У 1903 році у Гадяцькому міському чотирикласному училищі починає працювати випускник Московського училища живопису, скульптури та архітектури (1892–1900), а також Петербурзької Академії мистецтв Сергій Каташов (1875–1949) – учень Валентина Сєрова (1865–1911) і Володимира Маковського (1846–1920) [1]. Імен наставників і назв навчальних закладів достатньо, щоб сформувати уявлення про рівень освіти, підготовки і, власне, школу пензля живописця.

Художній спадок Каташова-художника зберігся не вповні. Окремі роботи втрачено під час Другої світової війни, деякі – розійшлося по руках після смерті митця. Нині його полотна містяться у Харківському, Пархомівському, Полтавському художніх музеях, а також у приватних колекціях в Україні і за кордоном. Окремі етюди, дивом уцілілі, є і у Гадяцькому історико-краєзнавчому музеї.

Сергій Іларіонович працював у побутовому, портретному і пейзажному жанрах. У творчості академічні засади поєднував із побутовим трактуванням, типовим для передвижників. *«Композиції Каташова переважно наративного характеру, з чітко окресленими дійовими особами та середовищем, яким підпорядковано світлотіньове моделювання та колористична тональність»* – читаємо в Енциклопедії Сучасної України [2].

Зі слів мистецтвознавиці, завідувачки відділу Харківського художнього музею, членкині Національної Спілки художників України Ольги Денисенко: *«С. І. Каташов належить до представників своєрідної "малої гілки", "малої лінії" вітчизняного реалістичного мистецтва, що у роки*

кінця XIX – початку XX ст. не прагнули до новаторства і мистецьких експериментів, а хотіли зберегти спадщину реалістичного мистецтва, демократичну основу його творчості».

Реконструюючи біографію митця за роками, доходжу до висновку, що у полотнотворенні художник не настільки реалізувався, як у викладацькій діяльності. Педагогіці Каташов присвятив 46 років життя, працюючи у різних навчальних закладах міста. Власне, протягом майже півстолітнього відтинку часу, за Каташовим можна частково вивчати історію освіти Гадяча початку XX століття.

У міському 4-класному училищі Сергій Іларіонович значився як вчитель графічних мистецтв (за наймом), зі званням позакласного художника та платнею 500 крб. Заклад відкрито в далекому 1813 році як повітове, у 1901 році (за положенням 1872-го) перетворено у двокласне, а в 1903 – у чотирикласне училище. Тут свого часу навчалися і Михайло Драгоманов, і Панас Мирний, і навіть його старший брат Іван Білик.

Із 1908 року Каташов почне викладати ще й у земській торговій школі під керівництвом Михайла Павловича Негеєвича [3]. А коли у 1910-му, при міському чотирикласному училищі відкриються педагогічні курси, то і в цьому навчальному закладі сьогорічний ювіляр читатиме живопис і скульптуру, отримуючи платню у розмірі 108 крб. [4].

За рік (1911), у місті почне діяти Гадяцька чоловіча гімназія. Директором її буде призначено Івана Івановича Петрова, а виконуючим обов’язки вчителя малювання і чистописання – Сергія Іларіоновича Каташова. На посаду класного художника він прийнятий вже від першого дня роботи закладу з жалуванням 340 крб [5].

Узявши за основу 1912-й рік, можемо скласти уявлення не лише про діяльність Сергія Іларіновича із, так би мовити, затратною частиною часу і сил педагога, а й про зворотній бік – фінансову віддачу за саможертовну працю: Каташов має по 5 уроків малювання і 2 чистописання, за які він отримує 540 крб., додатково одну прибавку – 125 крб., а також на ньому ще й класне наставництво, за яке належить 600 крб. Отже за рік роботи тільки в чоловічій гімназії вчитель отримує 1265 крб. Додати сюди ще роботу у гадяцькому чотирикласному – 500 крб і педагогічні курси – 108 крб. – виходить цілком пристойна сума, цілком виправдана і здобутою освітою і завидним працелюбством [6].

Досліджуючи зайнятість художника, цікаво паралельно проаналізувати матеріальне і фінансове забезпечення навчальних закладів Гадяча, у яких

він працював протягом як мінімум десятка років, з початку 1900-х рр. Наприклад, протягом 8 років від часу відкриття і до 1919-го Серій Каташов трудиться у згаданій вже чоловічій гімназії. Тут, як і в інших закладах, також щорічно відбується приріст учнів, відповідно збільшення розміру коштів на утримання навчального закладу. Наступного навчального року після відкриття у гімназії вже 8 основних класів і 125 учнів. Зі скарбниці на утримання виділяють удвічі більше – 15 тис. 829 крб. 8 коп., а збору від учнів отримують 4200. Отже всього понад 20 тисяч.

Варто скласти шану перед невтомною діяльністю вчителя і відданістю справі – він працюватиме за покликанням і після революційних подій та встановлення радянської влади. Від 1925 року і до початку війни його ім'я зустрічаємо у педагогічній школі. У 1936–1938 рр. викладач брав участь у створенні декорацій для місцевого драматичного гуртка. У короткій біографічній довідці, що вціліла зі старого гадяцького музею читаю, що вже за радянського періоду він, як художник, долучався до оформлення свят міста. Як свідчать дані Гадяцького трудового архіву, Каташов був позапартійним. Коли розпочалася Друга світова війна Сергію Іларіоновичу було далеко за 60. Та навіть після її закінчення, від 1946 по 1949 рр., не зважаючи на поважний вік, він до останніх днів викладатиме у педагогічному училищі [7].

Небога Сергія Іларіоновича згадувала, що *«в училищі Каташова не розуміли через те що він був неговірким і переважно тримався осібно. А брати участь у виставках – відмовлявся»* [8, с. 22]. Попри це, тільки живописною і освітньою діяльністю його зайнятість не обмежувалася.

На початку XX століття, коли художник з'явився у Гадячі, у повітрі міста ще лишався шлейф старосвітського життя: у поведінці знаті читалися притаманні їй манери дворянського поводження, неквапливого спілкування, такого ж розміреного існування і стилю усталеного побуту. Далеким подихом у повітовому просторі ще можна було вловити вкорінену з минулого звичку поваги простих містян до вчених мужів, шанобливе побоювання дворових селян чи вчорашніх кріпосних перед недавніми поміщиками. У колах гадяцької інтелігенції, де обертався випускник імперських шкіл, дочасу проступало давнє родове достоїнство нащадків спадкових дворян дещо провінційної, та все ж аристократії. Це не могло не позначитися як на загальній атмосфері міста, так і на тому середовищі, яке вбирав Каташов і яке мимоволі впливало на нього.

Прикметно, що у 1913 році у Гадячі вже було 10 навчальних закладів, не враховуючи чоловічих і жіночих церковно-приходських шкіл [9].

Не варто наголошувати на очевидності: у невеликому містечку освітяни були знайомими один з одним, і якщо не товаришувати, то принаймні підтримувати добропорядні взаємини були змушені у зв'язку зі специфікою роботи – об'єднані спільною просвітницькою метою і діяльністю вчительської спільноти.

У цьому контексті окремої уваги заслуговує період спільного проживання у місті і співпраці Сергія Іларіоновича із Оленою Пчілкою. Безпосередній факт їхнього знайомства встановити важко, наївно сподіватися, що він кимось задокументований. У випадку якщо особистого рекомендування не відбулося напряму, вони могли би запізнатися і через спільних знайомих, адже в оточенні тих освітян, з ким роками вчителював Каташов пліч-о-пліч на викладацькій ниві, стрічається чимало друзів, родичів і осіб із близького оточення Ольги Петрівни Косач. Найперше – це родина Кучинських: класна дама жіночої гімназії Лідія Петрівна і член опікунської ради Петро Михайлович, брат Людмили Драгоманової. Обидва настоятелі навчальних закладів міста Іван Петров і Михайло Негеєвич, з ким особисто зналася Олена Пчілка і під чиїм керівництвом працював вчитель графічних мистецтв, також входили до кола спільних знайомців. Із дияконом Панасом Рогозянським Каташов разом трудився у Гадяцькому чотирикласному училищі, а той, у свою чергу, аж до 1930-х рр. винаймав житло на садибі Драгоманових. Учительські шляхи звели художника із колегою Кіндратом Дегтярьовим – спочатку у міському чотирикласному училищі (1906 р.), а потім і у Гадяцькій чоловічій гімназії. Пізніше, вже у 1930–1931 рр. Каташов напише портрет Кіндрата Савича. На одному зі святкових вечорів «Просвіти», яку упродовж довгих років очолювала Ольга Петрівна, саме Дегтярьов керуватиме гадяцьким хором. Не міг не знати художник і вчителя-інспектора вищого початкового училища, колезького секретаря Семена Івановича Клочко-Жовніра, того, кому довірила Олена Пчілка приватні архіви під час квапливого виїзду з міста у 1920 році.

Загальновідомими є факти з біографії Ольги Петрівни Косач, коли вона опікувалася гуртком поетичної молоді, ратувала за присвоєння чоловічій гімназії імені Михайла Драгоманова, організовувала постановки у цьому навчальному закладі, та і не лише тут, за що одного разу поплатилася свободою. Безсумнівно, що часто перебуваючи у хлоп'ячій гімназії, де протягом багатьох років працював Каташов, письменниця не могла не бути знайомою із останнім.

Для аргументації цього незаперечного факту наведу цікаву знахідку, що відкрилася мені на шпальтах репринтного видання «Газети Гадяцького

Земства» за 1917 рік під назвою «Вечори вільної України в пам'ять Тараса Шевченка в Гадячі». Ці заходи організовувало товариство «Просвіта», ім. М. Драгоманова, засноване у Гадячі 7 квітня 1907 року (*Газета Гадяцького Земства – далі ГГЗ.* 12 квітня 1917 року. № 41, с. 4) [10, с. 152] і, власне, Олена Пчілка, як очільниця повітової спілки, до якої станом на 1917 рік входило вже 35 товариств [11, с. 92]. Отже, запрошую разом перейнятися святковою атмосферою: *«В Гадячі, в будинку дівочої гімназії, відбулися 11 і 13 травня заходом товариства "Просвіта", 2 вечори, присвячені пам'яті Тараса Шевченка. Простора світлиця гімназії на вечорах була повнісінька. Гадяцьке громадянство склало поклін незабутньому Кобзареві. Товариство "Просвіта" прибрало старанно світлицю килимами, рушниками, вінками, портретами Т. Шевченка, М. Лисенка, Михайла Драгоманова, І. Франка, Б. Грінченка. У яточці, оздобленій гарними килимами та різноцвітними рушниками, продавали моторні панночки – картки, метелики, газети, журнали, книжки, квіти.*

Українське вбрання громадянок, урочистий настрій слухачів доповняли святочні хвилини вечорів. Промовила після заповіту Олена Пчілка. Громадяне щиро привітали її. У хорі співали дівчата та хлопці, піддержували їх своїми голосами старші громадяне … <…> На святі промовляли вірші… <…> [Шевченка та інших авторів – *авт.*].

Перед співами та декламаціями зограно дві дії з "Невольника". Закінчено свято живою картиною: над погруддям Шевченковим з одного боку – стояла з корогвою прехороша "Молода Україна" (Г. Мотричівна), а з другого – держав червону корогву козак. Перед погруддям, у низу, були постаті з творів Шевченкових: кобзарь з хлоп'ятком, дівчата, козаки. Картину ставив С. Каташов» (*ГГЗ.* 17 травня 1917 року, № 55, с. 2) [10, с. 206].

На додаток: у вказаному часописі, 12 червня цього ж року, Рада товариства «Просвіта» (читайте Олена Пчілка) умістила грошове звідомлення по впорядкуванню «Шевченківського вечора» і щиру подяку учасникам-виконавцям вечорів. Серед них *«…добродієві Каташову за постанову живої картини…»* (*ГГЗ.* 12 червня 1917 року, № 66, с. 4). [10, с. 244].

І ще одним підтвердженням того, що вершки інтелігенції старосвітського Гадяча зналися, контактували і співпрацювали є і фотофакт «На етюдах біля Псла». Світлина зберегла для нас постаті художника Фотія Красицького (стоїть), зліва направо: лікар Середенко, Сергій Каташов і його батько. У близькому оточенні чоловіки розмістилися на зеленій галявині побіля річки у невимушених позах далеких від постановочних – вочевидь

зайняті цікавою бесідою. Поруч із ними мольберт, ймовірно, для спонтанної замальовки, адже атмосфера мало скидається на повноцінний робочий пленер [1, с. 40].

На етюдах біля Псла. Ф. Красицький (стоїть), зліва направо лікар Середенко, С. Каташов і його батько

Фотій Степанович Красицький був онучатим небожем Тараса Шевченка. Живописці майже одного віку: Каташов народився у 1875, а Красицький у 1873 році. Обидва навчалися у Вищому художньому училищі при Петербурзькій Академії Мистецтв. Тож певна, що майстрам пензля однієї школи було про що поговорити [12]. Красицький неодноразово приїздив до Гадяча, тут створив близько 20-ти полотен. Його так зачарували довколишні краєвиди і місцевий люд, що він навіть купив у повіті хату [1, с. 151]. Серед найвідоміших робіт митця, написаних безпосередньо під час перебування у садибі Косачів (Зеленому Гаю) – портрети Лесі Українки (1904 р.) [13] та її сестер Оксани і Ольги [14, с. 606]. Вочевидь згадана світлина художників біля річки, була зроблена під час одного із приїздів Фотія Степановича до Гадяча у 1904-му або пізніше. І я не виключаю, що гостем Косачівського обійстя міг бути і сам Сергій Каташов.

У місцевій періодиці на ім’я гадяцького вчителя натрапляю ще раз: у 1917 році у розділі «Новорічні нагороди» зазначено, що «*найвище нагороджені орденами: Святого Володимира 3 ступеню директор Гадяцької чоловічої гімназії Іван Петров і Святого Станіслава 3 ступеню викладачі тієї ж гімназії Сергій Каташов і Всеволод Сеферовський*» (*ГГЗ* від 13 янв. 1917, № 6, с. 1) [10, с. 25]. Кількість Кавалерів ордену

на теренах України становить понад 25 тисяч осіб [15]. З-поміж них і батько Олени Пчілки Петро Драгоманов.

Важливим спостереженням, що базується на аналізі автографа митця, є наступне. Прізвище «Каташёвь» за тогочасним правописом писалося через «ё» і «ять» у кінці. Таке написання стрічаю у звітах московської художньої спільноти, до якої було долучено училище живопису, скульптури і архітектури у 1898–1915 рр. Аналогічний варіант написання відкривається і на сторінках опрацьованих мною пам'ятних книг Полтавської губернії і Київського навчального округу (протягом 1908–1916 рр.).

На роботах Каташова гадяцького періоду, що підписані ним власноруч, чітко видніється «Каташовъ», з українською літерою «о», а опісля 1910-х вже і без «ъ» наприкінці слова. Не беру монополію на істину, та як на мене, така українізація у написанні автором власного ймення багато говорить нам і про його позицію, і про вплив на освітянина «Просвіти» Ольги Косач, і кола української інтелігенції назагал, у якому він перебував на той час уже близько п'ятнадцяти років.

Джерела та література

1. Костюк В. Гадяч у старовинній листівці. Київ : «КВІЦ», 2007. 96 с. : іл.

2. Каташев Сергій Іларіонович / В. М. Ханко. Е*нциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. URL: https://esu.com.ua/article-11034

3. Довідкові книги і Адрес-календарі Полтавської губернії. Гадяцький повіт. Історія Полтави. Персональний сайт Б. Тристанова. URL: http://histpol.pl.ua/ru/spravochnye-knizhki-i-adres-kalendari-poltavskoj-gubernii?id=12608#362

4. Довідкові книги і Адрес-календарі Полтавської губернії. Гадяцький повіт. Історія Полтави. Персональний сайт Б. Тристанова. URL: http://histpol.pl.ua/ru/spravochnye-knizhki-i-adres-kalendari-poltavskoj-gubernii?id=12608#342

5. Довідкові книги і Адрес-календарі Полтавської губернії. Гадяцький повіт. Історія Полтави. Персональний сайт Б. Тристанова. URL: http://histpol.pl.ua/ru/spravochnye-knizhki-i-adres-kalendari-poltavskoj-gubernii?id=12608#34

6. Пам'ятна книга Київського учбового округу за 1912/13 рік. URL: http://histpol.pl.ua/ru/spravochnye-knizhki-i-adres-kalendari-poltavskoj-gubernii?id=12610#39

7. Ханко В. Призабутий художник. *Будівник комінузму.* 1975. № 39 (6634). 1 квіт.

8. Лучковський І. Я. Записки мисливця за картинами ХХ століття. Харків, 2017.

9. Пам'ятна книга Полтавської губернії на 1913 рік. Історія Полтави. Персональний сайт Б. Тристанова. URL: http://histpol.pl.ua/ru/spravochnye-knizhki-i-adres-kalendari-poltavskoj-gubernii?id=12583#179

10. Газета Гадяцького земства : зб. оригінальних випусків газети : у 14 т. Т. XII (1917). / за ред. О. Новікова; репринт. видання. Вінниця : Вид-во ФОП Кушнір Ю. В., 2022. 448 с.

11. Ревегук В. Початки національного культурно-освітнього відродження на Полтавщині (доба Центральної Ради). *Рідний край* : наук., публіцистичний, художньо-літературний альманах. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2006. С. 92.

12. За матеріалами Шевченківського національного заповідника. URL: https://shevchenko-museum.com/2023/08/25/do-150-richchya-z-dnya-narodzhennya-fotiya-krasyczkogo/

13. Ф. Красицький. Портрет Лесі Українки у Музеї видатних діячів української культури, Зелений Гай, 1904 р. URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/LUkrainka/1904a.html

14. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура. Київ : Темпора, 2013. 656 с.

15. Орден Святого Станіслава. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD_%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0

УДК 171[174+111.852]:929(477)]:821.161.2-6.09(092)

Юлія ДОБРОНОСОВА,
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету, м. Київ

РОЗУМІННЯ ЄДНОСТІ ЕТИЧНОГО ТА ЕСТЕТИЧНОГО У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ СТУСА *

Авторка розглядає інтерпретацію творчості Лесі Українки, представлену в епістолярному дискурсі Василя Стуса. У центрі уваги поета перебуває розуміння єдності етичного та естетичного, тому в діалозі з сином він виходить на висновки у форматі етики чеснот та виявляє виховний потенціал художніх образів.

***Ключові слова**: епістолярний дискурс, естетичне, етичне, діалог, етика чеснот, виховання.*

Читаю листи Лесі Українки – і вкрай захоплений ними. Винятково захоплений. Була б змога – щось би більше написав на їхній основі. Наприклад, «Уроки Лесі Українки».
Василь Стус, з листа до дружини і сина. 15.01.1984

Серед численних наслідків воєнного часу саме ціннісні та моральні мають пролонговану дію, котру можна порівняти з отрутою, здатною на екзистенційному рівні впливати на людину, деформуючи коґнітивні, смисложиттєві й комунікативні виміри її життя. Протиотруту ми можемо знайти в царині цінностей, що стають джерелом вітальної сили для українців в часи випробувань та живлять існування українського

* Передрук із: *Педагогічний пошук.* 2025. № 2. С. 20–23. URL: https://drive.google.com/file/d/1QG-de3jnpYken23c2fPuJvIjzB6cO9VA/view

життєсвіту. На дванадцятому році російсько-української війни *актуальним* є філософське осмислення етичних та естетичних аспектів творчої спадщини українських митців та кростемпоральні діалоги українських літераторів другої половини минулого століття з творами письменників, котрі жили в кінці XIX – на початку XX століття. Аналізуючи їх, ми можемо акцентувати на тому, як в комунікації з представниками попередніх поколінь увиразнюються позиції їх наступників і навіть за умов критики певних ідей проступає спільний горизонт українського життєсвіту. Одним із прикладів таких діалогів є інтерпретація Василем Стусом творчості Лесі Українки. Основним джерелом реконструкції осмислення поетом її етичних та естетичних ідей виступає його листування.

Мета нашого дослідження – виявлення особливостей розуміння єдності етичного та естетичного у творчості Лесі Українки, представлене в епістолярному дискурсі Василя Стуса. Для її здійснення ми пропонуємо реконструювати інтерпретацію поетом її творчості на матеріалі фрагментів з його листів та визначити аксіологічний потенціал художньої літератури, який відкриває йому діалог із Лесею Українкою. Наш розмисел можна вважати лише початком розмови про зв'язки між творчими світами обох митців, хоча він змістовно пов'язаний з нашими попередніми дослідженнями епістолярію Василя Стуса [1; 2] та новітньою рецепцією українськими дослідниками філософських аспектів його творчості [4; 5; 6; 7; 10; 11; 13].

У листуванні поета згадки про твори Лесі Українки нечисленні й часто губляться серед міркувань про інших письменників і філософів та розлогих рефлексій, однак його рецепція вражає чіткістю і лаконізмом висловлювання, а висновки засвідчують, що він випереджав дискурс своєї доби. Найбільш влучні висновки Василь Стус формулює у зверненнях до сина Дмитра, коли розмова про твори Лесі Українки дозволяє вивільнити аксіологічний і виховний потенціал її етики та естетики. Фрагменти з листів поета є прикладом того, яким може бути виховання на матеріалі зразків української культури. В нинішніх умовах загроженості українського життєсвіту, коли турбота про його цінності передбачає їх присутність у повсякденній взаємодії українців, нам йдеться про актуалізацію зразків етичного розмислу в повсякденній практиці виховання молоді. Василь Стус показує нам один зі зразків цього в форматі життєздатної моралістики з екзистенційною основою, але без зайвого моралізування. Діалог поета зі спадщиною Лесі Українки виростає з актуалізації її присутності в його житті. Тут не зайве згадати концепт *зустрічі*, запропонований філософом

XX століття Отто Фрідріхом Больновим та вже актуалізований нами під час осмислення можливостей сучасного діалогу з колом Косачей-Драгоманових [3]. Міркування про смисложиттєві аспекти окремих творів Лесі Українки виводять Василя Стуса на власні етичні й естетичні пропозиції та засвідчують, що в його житті відбулася екзистенційно насичена зустріч із її творчістю. Смисловою рамкою, яка дозволяє проілюструвати це, є два фрагменти з його листування з місць неволі. Перший присутній у його листі до дружини Валентини Попелюх, датованому 22–30.09.1976 р., де він цитує один із віршів Лесі Українки, і цей рядок стає органічною частиною рефлексій щодо перипетій його життя. Другий важливий фрагмент з'являється майже за десять років у листі до дружини і сина від 15.01.1984 р., в якому Василь Стус високо оцінює епістолярій письменниці, захоплюється ним і пише про те, що за можливості написав би щось на основі її листування. Він навіть наводить назву свого задуму статті, дослідження чи есею – «Уроки Лесі Українки». В епістолярному дискурсі Василя Стуса багато фрагментів-ескізів, близьких до есеїстики, проте зазвичай він прямо не пише про свої наміри, як у цьому випадку. У спогадах Василя Овсієнка присутня згадка про життєвий контекст і обставини тодішнього поетового прочитання Лесі Українки: «Була в зоні книгозбірня, куди начальник дільниці Долматов дозволив був здавати тимчасово свої книги, щоб їх прочитали інші. Тривало таке недовго, і в основному доводилося просити окремих наглядачів, щоб передали книгу в іншу камеру. Зрідка це вдавалося. Михайло Горинь здав назовсім декілька томів Лесі Українки, які Стус старанно перечитав та багато чого понавиписував» [8, с. 333]. Водночас він згадує і про парадоксальність ставлення Василя Стуса до драматургії Лесі Українки, коли він міг з одного боку критикувати її підходи до побудови драматичних творів і роботи з персонажами, а з іншого – «одного разу буквально примусив Леоніда Бородіна прочитати одну драму Лесі Українки і переконав його, що твір її нічим не гірший, а то й вище стоїть за своїми ідейними та художніми якостями від творів найкращих європейських авторів» [8, с. 334]. Зі згадок Лесі Українки та її творів в епістолярному дискурсі Василя Стуса можна реконструювати його прихильність до її листування і драматургії та прагнення виявити у її спадщині смисли, спроможні актуалізувати її твори в кінці XX століття для покоління, до якого належав його син. Поетові йдеться саме про кростемпоральне спрямування її спадщини і про те, як її твори можуть звучати для тих, кому на початку 1980-х було менше двадцяти років.

В епістолярному дискурсі Василя Стуса часто присутні міркування про творчість українських і зарубіжних письменників, що дозволяє йому не лише окреслювати свої екзистенційні спрямування, але й увиразнювати естетичні та етичні уявлення. Загалом листування поета сповнене фрагментів, які засвідчують присутність різних мовних ігор, а значить і співіснування викладу, близького як до власне епістолярної комунікації, так і до щоденників, статей, есеїстики. Однією з прикмет його епістолярію є те, що в одному листі зазвичай присутні одразу кілька діалогів: з самим собою, з адресатами та з митцями, творчість яких стає предметом його розмислу чи розмови з тими, до кого він пише. У цьому плані показовий фрагмент з листа до дружини і сина 26.01.1982 із міні-есеєм Василя Стуса про філософську основу «Лісової пісні» Лесі Українки. Особливу цінність цей текст у тканині епістолярного звернення має з огляду на те, що міркування поета пов'язані в безліч способів із магістральним річищем його філософування другої половини 1970 – початку 1980-х, представленого у його листуванні. У тодішніх висновках Василя Стуса щодо специфіки людського життя чітко проступає лінія *аретологічної етики*, яку він висловлює в зверненнях до сина (в персональних листах до нього та полілистах до рідних). Його епістолярний дискурс-діалог є простором кристалізації неакадемічного за суттю філософування. У ньому поруч із екзистенційним за суттю вченням про людину чільне місце посідає *етика чеснот*, співмірна з розвитком цього напряму етичного знання у філософії другої половини XX століття. Прикметами, котрі визначають етичний дискурс поета, є онтологізація чеснот та трактування моральних дій і вчинків як таких, джерелом яких виступають внутрішні якості суб'єкта, а не обов'язки чи наслідки діянь. У його листах помітний чіткий смисловий зв'язок між його етикою чеснот та етикою чеснот, представленою в драматургії і листуванні Лесі Українки. Для обох українських митців виняткову цінність має проблематика виховання характеру, притаманна аретологічній етиці з часів античності, проте трактована ними в модерному дусі. Цікаво, що присутній в обох акцент на практиках морального вдосконалення та міжпоколіннєвому зв'язку в трансляції чеснот і цінностей цілком прийнятний у сучасній аретологічній етиці та має виховний потенціал у наш час. З огляду на пріоритет аретологічної нормативності у творчості Василя Стуса і Лесі Українки не дивно, що розмова поета з сином про «Лісову пісню» у листі 26.01.1982 з початку перетворюється на етично орієнтовану бесіду, в якій увиразнюється виховання на основі взаємодії та діалогу.

Варто звернути увагу на присутність у листуванні поета різноманітних смислових зв'язків як із сучасниками, так і з численними цінними Іншими, віддаленими у часі і просторі. Леся Українка опиняється серед тих важливих Інших, присутність голосу яких уможливлює розмову батька з сином щодо прагнення людини до розвитку чеснот та ціннісної самоактуалізації. Етичний розмисел Василя Стуса часто пов'язаний із акцентуванням на єдності етичного та естетичного як двох проявів екзистенційного спрямування особистості до саморозвитку. У Лесі Українки він знаходить смислову опору в розгляді екзистенційних вимірів людського життя та того, що людина здатна створити і подарувати іншим людям. У її текстах він відкриває ідею єдності етики та естетики, котра виявляється ключем до його інтерпретації її творчості. Василь Стус починає свої міркування про Лесю Українку з оцінки ситуації в українській літературі і мистецтві в часи, коли вона починала як письменниця. Його висновки не завжди є компліментарними, і він зізнається, що серед її віршів йому близькі лише деякі, пояснюючи таку оцінку тим, що на початку 1980-х оцінює вірші Лесі Українки з перспективи часу, коли відомі інші зразки поезії XX століття. Він називає її могутньою поеткою свого часу, але вершиною її творчості визнає драматургію. Василь Стус означує «Лісову пісню» як найніжнішу та найтоншу, та не найглибшу з її драм. Серед драм, які вказують на глибину висновків Лесі Українки, він згадує «У пущі» та «Руфін і Прісцілла» і радить їх прочитати синові. Подальші його міркування про «Лісову пісню» засвідчують, що пише Василь Стус у відповідь на синову спробу аналізу драми, почасти погоджуючись із висновками юнака. Йому йдеться про те, що смисловим ядром твору виступають висновки щодо екзистенційних вимірів та етичних орієнтирів людського існування, вийти на які Лесі Українці дозволяє розуміння єдності етичного та естетичного початків на рівні художніх образів. За Василем Стусом у «Лісовій пісні» представлено дві альтернативи розгортання життя людини, які уособлюють Мавка та Килина. Він починає з тези про те, що часто в буденному житті ми можемо стикатися з інтерпретацією людини, яка прагне неможливих звершень і творчих пошуків як тої, котру називають дурною, а не розумною. Однак за Василем Стусом саме такі *«дурні, що багатіють думкою»* демонструють людям здатність перевершувати самих себе, отже, презентують ту людськість, котра визначає здатність до самоактуалізації і саморозвитку. Тут проявляється аретологічне спрямування розмислу поета, який наголошує на прагненні людини вийти з деякого емпіричного стану

і досягнути вершини своєї природи. У тлумаченні Василя Стуса ті, кого більшість називатиме дурнями, навряд чи такими є насправді. Показово, що він іронічно пише, що *«Мавка – для дурних, Килина – для «розумних»*, і тут виняткове значення має останнє залапковане слово. Подібним чином у ранньому листі до друга Віктора Дідківського, датованому вереснем 1959, присутня залапкована «етика», котра вказує на можливість виродження етики як такої у суспільстві. Вказівка на *«розумних»* невипадкова в епістолярному дискурсі Василя Стуса, адже з кінця 1970-х у його листах чітко протиставлено нормативність етики чеснот та деформацію морального життя в тодішньому радянському соціумі, тож *«розумні»*, про яких мовить поет є прикладом конформізму та зради екзистенційним прагненням, у тому числі й культивації чеснот. Мавка постає у його інтерпретації в образах мрії, короткого сонця в сірому житті, свята, Великодня душі. Василь Стус робить висновок в дусі притаманного йому трагічного оптимізму – *«Життя» любить килин, а мавок убиває».* У наведеній фразі знову з'являються показові для його листа лапки, коли він протиставляє два формати: життя і «життя», причому те друге, залапковане поетом, але визнане соціумом нормальним, прагне знищити перше, в якому втілено прагнення людини до саморозвитку.

У своїй інтерпретації поет виявляється близьким і до екзистенціальної філософії XX століття, і до етики чеснот. На його думку, єдність естетичного та етичного в образі Мавки дозволяє Лесі Українці продемонструвати дві альтернативи розгортання життєвої перспективи, де він віддає перевагу тій, яка означає прагнення до *«чогось непевного, нездійсненного».* В образі Мавки Василь Стус знаходить підтвердження свого трактування спрямування людини до чеснот, котрі перевершують її саму і водночас проявляють її можливу, а насправді дійсну, природу, котру варто спробувати здійснити своїм життям. У його власній творчості зазвичай це прагнення означене за допомогою авторських концептів *самособонаповнення і прямостояння*, які часто з'являються не лише в його віршах, але й в його листах до друзів і рідних. Хоча в згаданому листі з міні-есеєм про Лесю Українку він їх не згадує, однак про означені ними смисли таки йдеться. Василь Стус називає «Лісову пісню» *драмою людського життя* і вказує на те, що цінність цього художнього твору означає єдність цінності представлених у ньому ідей, що звертаються до розуму, та його емоційно-почуттєвої цінності, котра торкається серця. Зрештою, міркування про «Лісову пісню» Лесі Українки дозволяють йому вийти на важливий

висновок щодо літератури як виду мистецтва, особливістю якого є оповідь про трагедію, суть котрої він уточнює в афористичній фразі – *«Трагедію життя, яку література вчить не відчувати як трагедію»,* що вказує не лише на глибину його висновків щодо єдності етичного та естетичного в людському житті, але й на те, що його рецепція смислів з твору Лесі Українки передбачає не прочитання-контакт, а *прочитання-взаємодію*, що переростає у *проживання-взаємодію*. Тож саме про це йому йдеться, коли він актуалізує представлене нею в розмові з сином, і саме це уможливлює запропонований ним модерний формат виховання, основою якого є цінність свободи. Навряд чи ми бодай на десяту частину змогли б уявити, які смисли виявив би Василь Стус у інших творах Лесі Українки і які аспекти міг би увиразнити в ненаписаному есеї про її листування, однак у кількох абзацах з його листів він на прикладі одного її твору показує нам унікальний спосіб комунікації з мистецтвом, який у наші 2020-ті ми можемо сприймати як його версію діалогу зі здобутками української культури.

На нашу думку, виявлення Василем Стусом значення розуміння єдності етичного й естетичного у творчості Лесі Українки та специфіка його діалогу з сином вказують на можливості надання більшого значення аретологічній етиці у практиках морального, естетичного і патріотичного виховання молоді з використанням матеріалу творів українських письменників. Сьогодні не лише педагоги, але й філософи порушують питання про те, що сучасний світ потребує не усунення виховання в порядку денного і не слідування його звичним річищам, а змін підходів до його практик за збереження їх сутнісного смислу. Одним із драматичних наслідків російсько-української війни виступає розлюднення, що може вести до поразки людської культури в сенсі людяності [9, с. 78–80], особливо, коли ця війна розгортається в умовах глобального знецінення цінностей [12], і саме тому ми маємо усвідомити, що освіта (як формальна, так і неформальна) передбачає передусім формування ціннісних орієнтацій і пріоритетів. У цьому річищі варто сприймати й те, як Василь Стус актуалізує проблематику етики чеснот, вступаючи одночасно у діалог і з Лесею Українкою, і зі своїм сином Дмитром, і з сучасними українцями. У його епістолярному дискурсі ми зустрічаємо приклад розуміння того, що цінності не тільки утворюють структуру нормативності, але й відкривають перспективи розвитку для окремого індивіда та українського суспільства в цілому. Проблематика смислових зв’язків між етикою чеснот Василя Стуса та Лесі Українки, представленою в їх листах, видається нам перспективною

темою подальших досліджень, адже потенціал філософських за суттю висновків обох митців може бути актуалізований в сучасних практиках виховання української молоді та представлений широкій аудиторії в світі в рамках культурної дипломатії.

Джерела та література

1. Доброносова Ю. Д. Дистанції в епістолярному дискурсі Василя Стуса. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. Вип. 49. С. 48–56. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.5

2. Доброносова Ю. Д. Опір дискомунікації та збереження Ми-зв'язків в епістолярному дискурсі Василя Стуса. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії.* Вип. 55. 2024. С. 64–72. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.7

3. Доброносова Ю. Д. Філософські аспекти діалогу з життєтворчістю кола Косачів-Драгоманових у виховній роботі у закладах вищої освіти. *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу* : зб. матеріалів IX Всеукр. Косачівських пед. читань (26 червня 2024 р., м. Луцьк). Луцьк : Волинський ІППО, 2024. С. 220–227. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/--2024---1732219248465397.pdf

4. Калашник О. О. Динаміка візіонерського переживання в поезії Василя Стуса. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія.* 2018. Вип. 19. С. 62–69. URL: http://repository.mdu.in.ua/jspui/handle/123456789/742

5. Коткова Л. Концептуальна картина світу в епістолярній спадщині Василя Стуса. *Освіта Донеччини: історія, сьогодення та майбутнє.* Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», 2023. С. 209–244. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/6672

6. Лебединцева Н. М. За межами власного тіла: проблема «внутрішньої еміграції» в поезії Василя Стуса. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство.* 2018. Том 316. № 304. С. 57–63. URL: http://litstudies.chdu.edu.ua/article/view/179857

7. Мазоха Г. Екзистенційні мотиви в епістолярній спадщині В. Стуса. *Теоретична і дидактична філологія* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 10. С. 223–233.

8. Овсієнко В. Таємно похований під № 9. *Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина* : спогади, статті, листи, поезії. Київ : Український письменник, 1993. С. 333–334.

9. Пролеєв С. В., Бистрицький Є. К., Зимовець Р. В., Кобець Р. В. Інший та чужість у глобальному світі. Київ : Інститут філософії НАН України, 2024. 372 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1xZ7fWrtXVA61hY8N_fAjLmWHF2g9KEJn/view

10. Пуніна О. Оборонна система Василя Стуса: етика і творчий процес. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору.* 2019. № 27. С. 137–146. DOI: https://doi.org/10.31558/2308-1902.2019.27.12

11. Тарнашинська Л. «…За межами можливого»: таборовий наратив Василя Стуса крізь призму філософії надії Ґабріеля Марселя. *Studia Polsko-Ukrainskie.* 2024. № 11. С. 134–143. DOI: https://doi.org/10.31338/2451-2958spu.11.9

12. Шамрай В. Війна як знецінення цінностей у глобальному світі. *Філософська думка*. 2023. № 4. С. 5–20. DOI: https://doi.org/10.15407/fd2023.04.05

13. Шах К. М., Коваль Л. М. Механізми вербалізації емоційного стану Василя Стуса у «Листах до сина». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені В.Стуса.* 2021. Т. 2. № 13. С. 184–189.

УДК 821.161.2-2-09:373.5

Олександра ГАНДЗЮК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри дисциплін загальної підготовки
КЗВО «Волинський медичний інститут» Волинської обласної ради, м. Луцьк

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ STEM-ОСВІТИ: ВИХОВАННЯ ДОПИТЛИВОСТІ ТА ДОСЛІДНИЦЬКОГО ДУХУ

Розкрито педагогічні ідеї Олени Пчілки крізь призму сучасної STEM-освіти. Акцент зроблено на розвитку дослідницького духу, допитливості, креативності та інтегративному підході до навчання, що співзвучні з принципами STEAM та відповідають вимогам освіти XXI століття.

Ключові слова: *Олена Пчілка, STEM-освіта, STEAM, дослідницький підхід, міждисциплінарність, педагогічна спадщина.*

У сучасному освітньому просторі важливого значення набуває формування в учнів навичок критичного мислення, допитливості, уміння самостійно досліджувати явища та вирішувати проблеми на міждисциплінарному рівні. Саме ці якості покладені в основу концепції STEM-освіти, яка інтегрує природничі науки, технології, інженерію та математику. Проте задовго до виникнення терміну «STEM» в освітньому дискурсі, українські просвітниці й мислительки, зокрема Олена Пчілка, у своїх педагогічних поглядах уже акцентували на необхідності розвитку допитливості, наукового підходу до пізнання світу, міжгалузевої інтеграції знань та виховання цілісної особистості.

Педагогічні ідеї Олени Пчілки заслуговують на переосмислення у світлі сучасних освітніх викликів. Її заклики до розвитку розумових здібностей, уваги до національного контексту, а також формування у дітей інтересу до природи, рідної мови й культури перегукуються з ключовими компонентами STEM-підходу, особливо в аспектах формування внутрішньої мотивації до пізнання та дослідження. Актуалізація її ідей сприяє збагаченню сучасного освітнього процесу національним змістом, спрямованим на розвиток самодостатньої, мислячої, творчої особистості. Тому аналіз педагогічної спадщини Олени Пчілки у контексті STEM-освіти є важливим кроком до осмислення національних традицій виховання та їх адаптації до потреб XXI століття.

Метою дослідження є аналіз педагогічних ідей Олени Пчілки щодо формування допитливості, мислення та самостійності дітей у контексті

сучасної STEM-освіти, а також визначення їхнього потенціалу для впровадження в освітній процес. Завдання дослідження: визначити спільні риси між ідеями Олени Пчілки та концепцією STEM-освіти; окреслити можливості застосування ідей письменниці у сучасній освітній практиці для розвитку допитливості, критичного мислення та інтелектуальної самостійності учнів.

Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач) – видатна українська письменниця, перекладачка, етнографиня й активна громадська діячка, яка багато уваги приділяла питанню виховання молодого покоління. Її педагогічні ідеї вирізнялися прагненням виховати інтелектуально самостійного, духовно багатого й національно свідомого громадянина. Серед основних акцентів її педагогічних поглядів варто виділити: розвиток допитливості та життєвого інтересу до навколишнього світу як головного чинника успішного навчання; формування дослідницького підходу до знань, уміння ставити запитання та шукати відповіді самостійно; поєднання етнографічного, літературного, природничого й мовного компонентів в освітньому процесі; виховання самостійності мислення, любові до праці, логічного мислення та поваги до національної культури. У її публіцистичних та літературних творах простежується ідея всебічного розвитку дитини, яка здатна не лише засвоювати готові знання, а й творити власну наукову картину світу, що цілком відповідає філософії STEM-освіти.

Можна прослідкувати такі спільні риси між педагогічними ідеями Олени Пчілки та STEM-освітою:

Інтеграція дисциплін: Олена Пчілка вважала, що кожна дисципліна має взаємодіяти з іншими. Цей підхід перегукується з концепцією **STEM-освіти**, де науки, технології, інженерія та математика інтегруються, а мистецтво додається в рамках **STEAM-освіти**. Як зазначає Elaine J. Hom [2], інтеграція цих дисциплін через реальні приклади в навчальному процесі сприяє розвитку в учнів навичок вирішення проблем та співпраці. Олена Пчілка також акцентувала на важливості пошуку зв’язків між природничими науками, культурою і мовою.

Попит на STEAM-фахівців: У сучасному світі зростає попит на фахівців у галузі **STEM** та **STEAM**, оскільки ці сфери стають основою інновацій та розвитку. Важливість заохочення учнів до вивчення таких дисциплін можна порівняти з педагогічними ідеями родини Косачів, зокрема Олени Пчілки, яка прагнула виховати людей, здатних до наукових досліджень та інтелектуальної діяльності.

Реалізація STEAM-освіти: Різні рівні впровадження **STEAM-освіти** в школах, починаючи з раннього віку до старших класів, підкреслюють важливість змішаного навчання, що поєднує теоретичні знання та практичне застосування. Це нагадує підхід Олени Пчілки, яка вважала, що навчання має базуватися на практичних засадах і що діти повинні мати змогу застосовувати свої знання для вирішення реальних завдань. Вона також акцентувала на важливості розвитку творчих здібностей, що є природним доповненням до STEM-підходу, коли учні не лише вивчають науку, а й застосовують її для створення нового.

Рівність у STEAM: У статтях щодо STEAM-освіти часто підкреслюється недостатнє представництво жінок та деяких етнічних груп у науці та технологіях. Ця проблема є важливою й для педагогічних ідей Олени Пчілки, адже її діяльність була спрямована на підвищення статусу жінки в суспільстві через освіту, культурну діяльність і науку. Пчілка підтримувала рівність можливостей для жінок і хлопців у навчанні та прагнула, щоб усі діти, незалежно від їхнього походження, могли реалізувати свій потенціал.

Принципи Олени Пчілки та сучасне STEM-навчання:

1. Принцип «від відомого до невідомого». Олена Пчілка вважала важливим рухатися від знайомого до незнайомого в навчанні. Цей принцип є дуже схожим на **проблемно-орієнтоване навчання (PBL)** в STEM, де учні починають з реальних ситуацій, з якими вони знайомі, і поступово переходять до більш складних концепцій. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення та навичок вирішення проблем.

2. Розвиток мови як основа розвитку особистості. Олена Пчілка наголошувала на важливості оволодіння літературною мовою як ключового інструменту розвитку особистості. Це важливо і для STEM-освіти, де розвиток мовленнєвої компетентності учнів є необхідним для ефективної комунікації та представлення своїх ідей. Навички чіткої та логічної комунікації важливі не лише в науці, а й у командній роботі над проектами [1, с. 9].

3. Діалектична єдність національного і загальнолюдського в освіті. Ідея поєднання рідної культури з кращими світовими досягненнями в освіті, яку підтримувала Олена Пчілка, є актуальною для STEM-освіти в Україні. STEM повинна ґрунтуватися на національних здобутках, водночас інтегруючись у глобальний науково-технічний простір, щоб не лише

запозичувати досягнення, а й пропонувати нові рішення на міжнародному рівні.

4. Формування всебічно розвиненої особистості як мета виховання. Олена Пчілка орієнтувалася на виховання творчої, активної особистості з глибокими громадянськими якостями, що співзвучне з метою STEM-освіти – формувати інноваторів, здатних вирішувати складні проблеми та сприяти розвитку суспільства.

5. Роль освітнього середовища та ресурсів. Значення сім'ї, вчителя, рідної мови та книги в педагогічному підході Олени Пчілки підкреслює важливість створення сприятливого освітнього середовища та забезпечення якісними ресурсами для ефективного впровадження STEM-освіти.

6. Патріотизм та прагнення до розвитку на рівні передових держав. Прагнення Олени Пчілки бачити Україну розвиненою на рівні передових держав підкреслює важливість освіти для технологічного прогресу країни, що є критичним для розвитку **STEM** в Україні та забезпечення її конкурентоспроможності в глобальному контексті.

7. Материнська школа як модель сприятливого освітнього середовища. Материнська школа, створена Оленою Пчілкою, є прикладом того, як важливо створювати сприятливе освітнє середовище для розвитку допитливості та інтересу до навчання. Це втілюється в концепції STEM-освіти, де умови для самостійного пізнання та експериментів є основою для розвитку наукових та технологічних інновацій [1, с. 7].

8. Фундаментальна роль родини у формуванні особистості. Олена Пчілка підкреслювала важливість участі родини в процесі виховання, що відповідає сучасним принципам STEM, де підтримка сім'ї, мотивація та участь у навчанні сприяють успіху учнів у науково-технічних дисциплінах.

Ідеї Олени Пчілки щодо освіти, допитливості та розвитку інтелектуальної самостійності чудово вписуються в сучасні педагогічні концепції **STEM** і **STEAM-освіти**. Зв'язок між спадщиною Олени Пчілки і сучасними вимогами STEM-освіти є важливим етапом у пошуку шляхів для створення освітнього середовища, яке підтримує творчий розвиток, сприяє науково-технічному прогресу та забезпечує гідний рівень освіти для молодого покоління.

Джерела та література

1. Новаківська Л. В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2004. 20 с.

2. Hom E. J. What is STEM Education? URL: https://www.livescience.com/43296-what-is-stem-education.html / (дата звернення 14. 04.2025).

УДК 028:37.0181:17.023.32Косач

Людмила ГАММА,
завідувач філії «Музей родини Косачів-Драгоманових»
Літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Звягель Житомирської області

КНИГА ЯК ЧИННИК САМОРОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТИ В РОДИНІ ДРАГОМАНОВИХ-КОСАЧІВ

Розглянуто роль книги в процесі виховання в родинах Драгоманових і Косачів, її важливість у формуванні самосвідомости, досліджується література, яка формувала у ранні роки життя світогляд дітей в родині Драгоманових, і пізніше – в родині Косачів. Виділено роль батька Петра Драгоманова у формуванні самосвідомости Михайла Драгоманова та Олени Пчілки. Йдеться про формування літературних смаків в родині Драгоманових та Косачів, про виховання Оленою Пчілкою інтересу до книги у власних дітей.

Ключові слова: *книга, виховання, українське виховання, читання, українська книжка, батько, мати, діти, родина, літературні смаки, самосвідомість.*

Для кожної людини книга, насамперед, це джерело знань. Саме книги дозволяють нам дізнаватися про світ, що не лише поруч, але й десь там, куди навряд чи за життя буде можливість потрапити. Якщо говорити про дітей, то це ще й захоплююча мандрівка до світу, що вперше відкривається дитині. У підсумку – певною мірою в процесі читання закладається процес формування самосвідомости. То що ж читали в родині Драгоманових-Косачів?

У книзі «Леся Українка. Хронологія життя і творчости» її сестра Ольга Косач-Кривинюк пише про освіту та виховання перших двох дітей Косачів – Михайла і Лесі у 70-их роках XIX ст., коли Косачі мешкали у Звягелі (тоді – Новоград-Волинський). Діти зростали з невеликою різницею у віці, лише півтора року, тому мали однакові «гри та забави, далі спільне учіння» [1, с. 40], а ще спільне читання. До гімназій Леся і Міша не ходили, оскільки мати, Ольга Косач, мала «негативне ставлення до гімназичних програм науки, головне через те, що гімназії були російські і перебивали б її українське виховання малих дітей» [2, с. 40]. Отже мова йде про домашнє виховання Михайла та Лесі.

З книгою майбутня Леся Українка познайомилася рано. Є свідчення Ольги Косач-Кривинюк, зафіксовані в «Хронології…» і датовані 1875-им роком: «Леся навчилася читати і самостійно прочитала першу книжку: Комаров Михайло, «Розмова про земні сили», К. 1874, ст. 58» [3, с. 28] («Розмова про земні сили А. Іванова. З деякими додатками та одмінами

на українську мову переклав М. Комаров (1875)» [4], переклад з російської книжки-брошури прогресивного історика Олександра Строніна, який писав під псевдонімом Іванов. – *Л. Г.*). Подаючи цей факт, Ольга посилається на «родинні перекази» про те, що саме в 4 роки Леся навчилася читати, окрім того, «Леся й сама так казала» [5, с. 28].

На свій 6-ий день народження Леся отримала від родини свого дядька по матері Михайла Драгоманова, що перебував в еміграції у Швейцарії, подарунок – книжку з малюнками, в якій йдеться про савоярів – жителів французького герцогства Савойя. Ця книга, напевне, зачепила уяву 6-річної Лесі, бо у своєму третьому до дядька Михайла і його родини листі вона дякує «за саванаринив» і порівнює їх з членами родини Драгоманових: «Женевці іще луче саванаринив» [6, с. 30].

1877-им роком Ольга Косач-Кривинюк у «Хронології...» позначає, що Леся «весною почала дуже захоплюватися деклямацією. Деклямує різні вірші, між іншим, дуже охоче «Русалку» Міцкевича в перекладі Куліша» [7, с. 30]. В цьому ж, 1877 році (Лесі – 6 років), вона пише четвертого свого дитячого листа до Драгоманових, де виділяє тему книжок: «У мене йесть дві книжки» [8, с. 30]. Отже, Леся, яка вже у чотири роки вміла читати, у ранньому віці знайомиться з творчістю польського поета Адама Міцкевича. Ольга виділяє лише Міцкевича, вочевидь, чула про це від батьків. Продовжуючи тему, можемо припустити, що серед поезії і прозових творів, що були доступні малій Лесі, були й інші твори письменників французької, англійської, німецької літератур, з якими була знайома її мати, Ольга Драгоманова-Косач, випускниця одного з найкращих київських пансіонів для шляхетних панянок – пансіону Агати Нельговської. Отже, Ольга Косач почала формувати у своїх дітей Михайла і Лесі літературний смак вже з раннього їхнього віку.

«Я дуже турбувалася тим, щоб оберегти дітей від небажаних впливів, бо вже ж рішуче треба було зайнятися шкільною наукою їхньою. До школи мені шкода їх було віддавати. Треба було відшуковувати відповідні джерела, щоб знаходити для них хоч відповідну лектуру хатню, коли не школу», – згадувала Олена Пчілка в «Автобіографії» [9, с. 368]. «Дбання про лектуру для дітей близько зійшлося в мене з бажанням зайнятися перекладами деяких речей, що мені їх дуже хотілося дати українським малим читачам. Отож я приготувала книжечку “Українським дітям” (“Українськім дітямь пьять перекладів-віршівь Олени Пчілки. Київь, 1882. – *Л. Г.*) з перекладів деяких улюблених моїх письменників російських

і польських. Опріч того, вже самі діти навіть перекладали деякі оповідання з Гоголя» («Вечорниці (оповідання М. Гоголя), переклад Михайла Обачного й Лесі Українки». Заходом М. Ткаченка (М. Павлика), Львів, 1885) [10, с. 8]. Зі спогадів Ольги: «Леся далі вчить з мамою німецьку і французьку, читає книжки на цих мовах. На Різдво приїхав Михась у Колодяжне, Леся змагається з ним у перекладенні з Гомера та Овідія. Недавно вона почала з мамою перекладати ”Іліаду”. Цими ж святками Михась і Леся закінчили Гоголеві “Вечорниці”. А мама підшукала для них псевдоніми: Михайло Обачний і Леся Українка» [11, с. 8].

«Повинна я сказати, що хоч українських книжок для дітей майже не було, але все ж не так і мало було в сім’ї, де хотіли мати їх, – згадувала Олена Пчілка. – … Це тим більш, що тоді у нас не розрізняли ще дитячої і не дитячої книжки. Діти з великою охотою читали Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка. “Пана Твардовського” Гулака-Артемовського знали напам’ять. Великим вкладом до лектури дітей були Андерсенові казки у перекладі М. Старицького і сербські пісні в його ж перекладі, що дуже полюбила Леся. Ті пісні про віли (русалки) призвели були до того, що Леся сама себе називала “вілою”. Читання хлопцеві Михайлові було поважніше, бо він же таки трохи старший був. Він дивував нас вибором книжок. Правда, книжок було мало, але він залюбки читав навіть монографії Костомарова» [12, с. 374–375].

Ізидора Косач-Борисова, молодша сестра Лесі Українки згадувала, як їхня мати, тоді вже Олена Пчілка, незважаючи на поважний вік, на громадську, літературну, наукову зайнятість, багато часу приділяла своїм онукам. Вже мала написані і видані власні книжки, для дітей у тому числі. Вона читала з них оповідання, байки, казки, які почула в народі, а потім літературно обробила і надрукувала. На самому початку свого материнства Ольга Косач відчула необхідність виховання своїх дітей через книжки. Ольга Косач-Кривинюк в «Хронології …» стверджує, що мати Міши і Лесі не любила «дитячих книжок», бо вважала, що вони не лише не сприяють розвитку літературного смаку, а й псують його. А тому, – пише Ольга, – у Міши і Лесі були просто «хороші книжки», зовсім не ті, що здебільшого пристосовували до читання дітьми, яке Ольга Косач, мати, називала «кисло-солодким сюсюканням». В родині часто звучали назви книг, що їх читали малі Міша й Леся ще у Звягелі, де пройшло їхнє раннє дитинство. Серед найулюбленіших, просто таки «настольних» книг були «Міфи класичної давнини» німецького історика та письменника Генріха Вільгельма Штоля

в російському перекладі, як пише Ольга Косач-Кривинюк, «зовсім без жадної белетристики, без жадного “пристосування” серйозно написана книга» [13, с. 41]; «Сербські народні думи й пісні» в українському перекладі Михайла Старицького – письменника, драматурга, фольклориста, театрального та громадського діяча (Вікіпедія. – *Л. Г.)*, що були надруковані у 1876 році і одразу з’явилися в лектурі родини Косачів. За свідченнями самої Лесі Українки, це була одна з найулюбленіших книжок з її раннього дитинства. «Ще було кількатомне видання, що звалося у дітей “Дикі люди”, – констатує Ольга Косач-Кривинюк. – Як справді ці книжки звалися, не пам’ятаю, а було це якесь давнє видання – на жовтому, грубому папері, стародавнім шрифтом друковане в два стовпці тексту – описів, теж … без якогось пристосування написаних подорожей різних славних мандрівників. … Текст був писаний московською мовою. … Четверте улюблене читання у Лесі і Міши – це кілька томів “Трудів” Чубинського (Павло Чубинський – український етнограф, фольклорист, поет, громадський діяч. Вікіпедія. – *Л. Г.),* (часто просто говорилося “Труди”), особливо том з піснями й том з казками, та казки Рудченка (Іван Рудченко, псевдонім Іван Білик, український фольклорист, етнограф, письменник, перекладач, літературний критик. Вікіпедія. – *Л. Г.)* Тобто етнографічні словесні матеріяли. …Всі свої улюблені книжки Міша з Лесею знали досконало до найдрібнішої події, до найменшої постаті…» [14, с. 41].

В «Автобіографії», надрукованій у 1930-му році в харківському видавництві «РУХ», Олена Пчілка описує випадок, що стався під час перебування у Луцьку, де Косачі тоді мешкали, з російським істориком Дмитром Іловайським. Під час спілкування з дітьми Косачів, а це були Михась, Леся та зовсім мала Оля, мова між 12-ти річним Михайлом та Іловайським зайшла про Галицьку Русь. Іловайський був здивований обізнаністю Михайла та його вмінню висловлювати думки. А в якомусь питанні про Русь Червоноруську Михась навіть переспорив самого історика. Здивований Іловайський назвав Михайла докою в питанні української історії. На що почув від малого Михайла у відповідь, що той просто любить читати книги з історії України. Мабуть, у формуванні інтересу до історії спрацював авторитет дядька Міши й Лесі по матері Михайла Драгоманова, який кілька разів приїздив до Звягеля, який був хрещеним батьком Міши і якого обидвоє – і Міша, і Леся, боготворили, бо був він «розумний» – мав історичну освіту і викладав історію стародавніх народів в університеті в Києві.

Що ж до Ольги Драгоманової-Косач (Олени Пчілки), матері дітей Косачів, то інтерес до книги як до джерела інформації закладався у неї ще з дитячих років. Книги того часу – це романи любовні або пригодницькі, що їх читали у дворянських родинах. Для чоловіків було прийнято читати громадсько-політичні видання на кшталт «Вєдомостей». На відміну від загальноприйнятої дворянським товариством літератури в родині Драгоманових «…читали твори Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Пушкіна, М. Лєрмонтова, а особливо, М. Гоголя», – пише Іван Бутич у «Передмові», складеній до збірки «Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994» [15, с. 6].

Знайомство Олі Драгоманової, майбутньої Олени Пчілки, з творами Тараса Шевченка відбулось у ранньому віці. Її старший брат Михайло Драгоманов, навчаючись в Полтавській гімназії, привіз якось додому записну книжку з поетичними творами Шевченка. Допитлива дівчинка, яку цікавило все, що стосувалося її старшого брата, бо мав він у неї беззаперечний авторитет, була долучена до читання Шевченкової поезії.

Коли Олі Драгомановій виповнилося 12 років, Михайло, опікуючись сестрою, влаштував її на навчання до пансіону шляхетних дівчат пані Агати Нельговської, одного з найкращих київських приватних навчальних закладів для дівчат з небагатих дворянських родин. За рік до того, в січні 1860 року, піклувальна рада пансіону відкрила при навчальному закладі першу недільну школу. Це був рік виходу у світ третього, останнього прижиттєвого видання «Кобзаря» Тараса Шевченка, на той час вже відомого і популярного в царській росії поета. Книги Тараса Шевченка, особливо, «Кобзар», намагалися мати бібліотеки чи не всіх навчальних закладів. Пансіон Агати Нельговської, за прикладом інших, звернувся до поета з проханням подарувати пансіону кілька примірників книги. Збереглися документи піклувальної ради, рішенням якої в січні 1860 року було відкрито першу недільну школу. В цих же документах зберігається подяка Т. Г. Шевченку за надіслані ним для пансіону примірники «Кобзаря». Вочевидь, юна допитлива вихованиця пансіону Оля Драгоманова мала доступ до бібліотеки, а враховуючи знайомство з шевченковою поезію, що відбулася завдяки старшому брату, «Кобзар» для Олі був не просто модною книгою, якою тоді зачитувалася і петербурзька, і українська молодь у Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, а чимось більшим, глибшим і вагомішим.

І вже у подружньому житті Ольга Косач виховання всіх своїх дітей будувала в тому числі і на поезіях Тараса Шевченка, вважаючи їх складовою

процесу формування української національної ідентичности; долучала своїх дітей до шевченківських читань, що влаштовувалися у Києві за участі невеликої кількости інтелектуальних українських родин, серед яких були Лисенки, Старицькі, Антоновичи, Житецькі, Русови. А потім вже і Леся у Колодяжному у юному віці влаштовувала читання для селян та їхніх дітей, читаючи при тому поезію Шевченка вголос.

Читання в родині Драгоманових було явищем сімейним. Любили читати і батько, і мати. Олена Пчілка згадує в «Автобіографії», що їхня мати, Єлізавета Іванівна, знала напам'ять «Енеїду» Котляревського, «цілі уступи з неї». Можливо, мати знала «Енеїду» від свого чоловіка, Петра Якимовича, можливо, від когось з родичів, припускає Олена Пчілка. А може читала цей твір самостійно, адже щоби знати твір напам'ять, потрібно бути знайомим з ним, хоча, за словами Олени Пчілки, літератури української тоді не було в родині зовсім.

Батько Петро Драгоманов не мав інтересу до ведення господарства, а любив книжки. «Книжки, писання… ото його вабило…» [16, с. 282]. «Учив нас грамоти і взагалі всієї початкової книжної "премудрости" – наш тато; він же дбав і про те, щоб ми ще змалку пізнавалися з найкращими авторами: давав нам Пушкіна, Лєрмонтова, Гоголя. Вчили ми багато віршів напам'ять і навіть видатніші уривки прози Гоголевої (це був улюблений автор татовий). Може, через те з такою охотою й пильністю перекладала потім, уже будучи "Оленою Пчілкою", оті дійсно хороші місця: "Чуден Днепр при тихой погоде» або «Знаете ли вы украинскую ночь?..". Я не знала в дитячих літах, що ту гарну, красномовну риторику створила в Гоголя – Україна…» [17, с. 297].

Вочевидь, вплив батька на формування літературних смаків драгоманівських дітей був великий. В «Автобіографії» Олена Пчілка не раз згадує про це: «Тато простиля свій плащ, такий широкий… і добува книжку, – завжди брав її в Підварок; кличе й нас – і прочитає которе оповідання Гоголеве. Дуже він любив цього автора!» [18, с. 285]; «на весь вік зосталось у мене враження від того, як тато читав мені, дівчаткові, перший раз Гоголевого "Тараса Бульбу"….Здається, ті яскраві малюнки чудового твору, – вкувалися з одного разу навіки в мою пам'ять!...» [19, с. 298].

Читання дітям творів Миколи Гоголя, хоч і російською мовою, але все ж про українську історію, мало великий вплив і на брата Олени Пчілки Михайла Драгоманова. «Чи варто тоді дивуватися, що й Михайло Драгоманов уже змалку ставитиме Гоголя понад усе, принаймні, матиме до Гоголя величезний пієтет», – пише Леонід Ушкалов в книзі «Чарівність енергії: Михайло Драгоманов» [20, с. 46]. Дочка Драгоманова Лідія згадувала, що під час

читання дітям гоголівської повісті «Вечера на хуторе близ Диканьки», батько розповідав, як, ще маленьким гімназистом, вони разом зі своїм батьком Петром Драгомановим, проїздом були в Сорочинцях, у сестри письменника. І яке враження на нього справило те відвідування і спілкування з сестрою самого Гоголя. «Коли Драгоманов говорив про Гоголя, Костомарова, він … завжди страшенно жалкував, що найкраща частина життя їх та таланту віддана була на службу й на користь другій нації. Він часто говорив: «Від українців всі вимагають, щоб вони жертвували себе для других! А ніхто не жертвує себе для них самих!» [21, с. 46]. Леонід Ушкалов стверджує, що «Гоголь справді був кумиром Драгоманова ще до гімназії» … Ось що згадувала Олена Пчілка: «Не знаю чого – в пам'яті в мене зостався такий живий спогад про те, як Миша привіз одного разу (певне вже бувши в котрому старшому класі) чималий друкований портрет свого улюбленця Гоголя і оправив його сам. …Той портрет дуже довго висів у нашій "залі", на стіні, на чільному місці. Сам Миша почепив його, яко дарунок рідній домівці». На тому портреті Драгоманов написав «Великому – слава» [22, с. 48]. І дійсно, для Михайла Драгоманова Микола Гоголь, автор російськомовних творів, залишався українцем. Про це Михайло Драгоманов написав в листі від 25 грудня 1872 року до Мелітона Бучинського, українського галицького адвоката, фольклориста, етнографа, громадсько-освітнього діяча: «Гоголя я усе-таки не покину москалям і не проміняю на усю плеяду кулішівську» [23, с. 48]. На заваді несприйняття Гоголя як українського письменника, в першу чергу, стояла мова, якою він писав – російська. У своїй роботі «Література російська, великоруська, українська і галицька» Драгоманов з болем скаже: «Ті, хто у літературі більш усього цінить мову, готові виключити Гоголя з українців уже з-за одного того, що він писав не по-українському» [24, с. 49]. Стверджуючи українство Гоголя, Михайло Драгоманов іде від самого сприйняття письменника насамперед як уродженця України, людини, яка знає, відчуває і співпереживає своїм героям-українцям. Темі «Микола Гоголь – російський чи український письменник?» Михайло Драгоманов присвятить не одну працю. Серед них «Шевченко, українофіли і соціалізм», «Література російська, великоруська, українська і галицька», «Українське письменство 1866–1873 років»; «Два малорусские фабльо и их источники».

Дочка Михайла Драгоманова Лідія Драгоманова-Шишманова згадувала: «Гоголя він не відчував як російського письменника, а як українського. Він казав мені: "В російських граматиках майже не найдеш прикладів стилю з Гоголя. Вся конструкція його фрази зовсім чужа російській мові і є чисто українська"» [25, с. 51].

«Пристрасть до читання і до свого роду політики з дитинства перейшла до мене від батька, за вказівками якого, ще будучи учнем Гадяцького повітового училища, прочитав тоді всі цікаві книжки в його бібліотеці, переважно подорожі та історичні твори, у тому числі два рази "Історію держави Російської" Карамзіна (Микола Карамзін – російський письменник, публіцист, історик. – *Л. Г.*» [26, с. 78], – писав Михайло Драгоманов.

Вже учнем Полтавської гімназії, за поради одного з демократично налаштованих вчителів гімназії (швидше за все, це був Олександр Стронін, вчитель історії у Полтавській гімназії, історик, і педагог, громадський діяч, якого Михайло дуже шанував), він захоплено читав Гомера та історію Греції – у перекладі, Герцена, Шлоссера (Фрідріх Шлоссер – німецький історик. – *Л. Г.*), Маколея (Томас Маколей – англійський історик, публіцист, політичний діяч. – *Л. Г.*), Прескотта (Вільям Прескотт – американський історик. – *Л. Г.)* і в оригіналах – Гізо (Франсуа П'єр Гійом Гізо – французький державний діяч, історик. – *Л. Г.*). В «Автобіографічній замітці» Михайло Драгоманов пише: «Я дуже зобов'язаний моєму батькові, який розвинув у мені інтелектуальні зацікавлення і з яким у мене не було моральних незгод і боротьби, – річ дуже рідка в Росії й тепер, а раніше тим більше» [27, с. 81].

Олена Пчілка в «Автобіографії» згадала про цю подяку брата Михайла батькові за ті інтелектуальні інтереси й підкреслила, що й сама те саме могла сказати щодо отих ранніх віршів, читаних мамою з «Енеїди» і всього того раннього читання, чутого від батька та ще й з «толкуванням» їй, малій дитині, тих «добірних творів».

Книга виховала у дітей Драгоманових – Михайла та Ольги жадібність до знань, розвила літературний інтерес і талант. Михайло Драгоманов увійшов в історію як філософ, історик, публіцист, громадський і політичний діяч. Ольга Драгоманова-Косач стала письменницею, перекладачкою, публіцисткою, етнографинею, фольклористкою, видавчинею, громадською діячкою, відомою нам під псевдонімом Олена Пчілка.

Книги в родині Драгоманових, а потім пізніше і в родині Петра та Ольги Косачів, були присутні як необхідність. «Поетичне слово, з яким діти Косачів знайомилися змалечку, могутньо притягало їх впродовж усього життя», – зауважує Лариса Мірошниченко в книзі «Михайло Косач» [28, с. 30]. Старший брат Михайло любив дарувати своїй молодшій сестрі, вже письменниці, Лесі Українці, книги. Коли була змога – дарував особисто, за інших обставин – надсилав. Знав, як того чекає сестра: книги завжди були потребою для її поетичної натури, це було знайомство з іншими авторами, з іншими світами. А ще розуміння щодо необхідности перекладати

для українців, які не мали змоги читати іноземних авторів в оригіналі. «Якось на Різдво (1885 р.) він (Михайло. – *Л. Г.*) привіз Лесі 4 томи Шиллера німецькою мовою. Вона "того Шиллера завжди мала при собі … Леся цими книжками особливо дорожила і тому, що це твори Шиллера, і тому, що це подарунок Мішин"» [29, с. 30].

У 1888-му році у Києві за ініціативи та активної підтримки Олени Пчілки було створено літературний гурток, який самі її учасники жартома називали Плеядою зірок. «Плеяда» об'єднала молодих українських літераторів. Головним завданням, що ставили перед собою плеядівці – написання, переклади та видання творів українською мовою. Серед учасників «Плеяди» – Михайло Косач, Леся Українка, Олександра Судовщикова, яка стане дружиною Михайла Косача і увійде до історії української літератури під псевдонімом Грицько Григоренко; Людмила Старицька – дочка Михайла Старицького. Це діти, що виросли на розумінні цінности книги як фактора виховання та самоідентифікації.

Серед славетного роду Драгоманових-Косачів – письменниці і письменники, перекладачки і перекладачі: Ольга Драгоманова-Косач (Олена Пчілка); Лариса Косач-Квітка (Леся Українка), Олена Косач-Приходько (Ластівка), Михайло Косач (Михайло Обачний), Ольга Косач-Кривинюк (Олеся Зірка), Оксана Косач-Шимановська, Ізидора Косач-Борисова, Юрій Косач, Михайло Драгоманов (Українець), Лідія Драгоманова-Шишманова, Аріадна Драгоманова-Труш, Світозар Драгоманов, Оксана Драгоманова-Храпко. Серед тих, хто увійшов у родину Косачів: Олександра Судовщикова (Грицько Григоренко), Михайло Кривинюк, Климент Квітка – теж займалися літературною діяльністю.

Джерела та література

1. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Репринтне видання. Луцьк : Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2006. С. 40.
2. Там само, с. 40.
3. Там само, с. 28.
4. Швидько Ганна. Малі справи великого культурника. Портал «ДніпроКультура», 2024.
5. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Луцьк : Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2006. С. 28.
6. Там само, с. 30.
7. Там само, с. 30.
8. Там само, с. 30.
9. Пчілка Олена. Вибране. Київ : ВГ «Ще одну сторінку», 2024. С. 368.
10. Олена Пчілка – дітям / упоряд. В. Комзюк, Н. Пушкар. Львів : Апріорі, 2015. С. 8.
11. Там само, с. 8.
12. Пчілка Олена. Вибране. Київ : ВГ «Ще одну сторінку», 2024. С. 374–375.
13. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Луцьк : Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2006. С. 41.

14. Там само, с. 41.
15. Драгоманов М. Документи і матеріали : збірник. 1941–1994. Львів, 2001. С. 6.
16. Пчілка Олена. Вибране. Київ : ВГ «Ще одну сторінку», 2024. С. 282.
17. Там само, с. 297.
18. Там само, с. 285.
19. Там само, с. 298.
20. Ушкалов Л. Чарівність енергії. Михайло Драгоманов. Київ : Дух і літера, 2019. С. 46.
21. Там само, с .46.
22. Там само, с. 48.
23. Там само, с. 48.
24. Там само, с. 49.
25. Там само, с. 516.
26. Драгоманов М. Автожиттєпис. Київ : Либідь, 2009. С. 78.
27. Там само, с. 81.
28. Мірошниченко Л. Михайло Косач (Михайло Обачний). Київ : Вид. дім «Комора», 2017. С.30.
29. Там само, с. 30.

УДК 737.2.01:821.161.2

Олександр ДЕМ'ЯНЮК,
доктор історичних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

(НЕ)ВІДОМА СЕРІЯ ЗНАЧКІВ ПРИСВЯЧЕНИХ ПАМ'ЯТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Оглянуто (не)відому серію значків, об'єднаних лесезнавчою тематикою. Це значки, орієнтовно 2018 року випуску, на яких зображено пам'ятники, погруддя, барельєфи, пам'ятні та меморіальні дошки Лесі Українці, які встановлені в українських (Луцьк, Новоград-Волинський/Звягель, Ковель, Київ, Балаклава, Ялта) та закордонних (Відні, Торонто, Саскатуні, Клівленді, Телаві, Сурамі) містах.

Ключові слова: *Леся Українка, Волинь, педагогічне краєзнавство, фалеристика, па'ятники.*

Ім'я та зображення Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач-Квітки) неодноразово слугували, та й продовжують слугувати для творення нової продукції у філателії, нумізматиці, боністиці, фалеристиці тощо. До таких можемо віднести серію значків, виготовлених у 2018 році приватним підприємцем із Сумщини. Ця серія включає п'ятдесят шість одиниць, на яких зображено пам'ятники Лесі Українці на батьківщині (Київ, Луцьк, Звягель, Ковель, Колодяжне, Балаклава, Сакі, Ялта тощо) та в інших країнах світу (Відень (Австрія), Торонто (Канада), Клівленд (США), Телаві (Грузія) тощо).

Щодо України, то пам'ятники, барельєфи, пам'ятні та меморіальні дошки встановлені в багатьох містах держави. Не всі вони, на жаль, вміщені

на значках анонсованої серії, а деякі пам’ятник повторюються з різних ракурсів.

Мал. 1–4. Пам’ятник в Луцьку

Мал. 5–7. Пам’ятник в Луцьку

Мал. 8–11. Пам’ятник у Ковелі

Мал. 12, 13.

Пам’ятники
в Колодяжному

Мал. 14–18. Пам’ятники у Звягелі

Луцьким пам’ятникам Лесі Українки присвячено сім значків: на Театральному майдані, споруджений у 1977 році (скульптори – Микола Обезюк, Андрій Німенко; архітектори – Валентин Жигулін, Сергій Кілессо) [1] – чотири (мал. 1–4), в центральному парку культури і відпочинку ім. Лесі

Українки, виготовлений в 1964 році (скульптор – Лев Муравін, архітектор – Ростислав Метельницький) [2] – три (мал. 5–7).

Пам'ятник Лесі Українці в Ковелі встановили в 1991 році (скульптор – Юліан Савко) [3]. Він зображений на чотирьох значках серії (мал. 8–11). У Колодяжному два пам'ятника поетесі: в 1971 році споруджено поблизу місцевого будинку культури (скульптор – Галина Кальченко); в 1958 році на території літературно-меморіального музею Лесі Українки встановили погруддя волинянки (скульптор – Володимир Сколоздра) [4, с. 9, 10] (мал. 12). На значку (мал. 13) зображено скульптуру авторства Миколи Обезюка, встановлену в 1991 році в експозиції Колодяжнеського музею.

На чотирьох значках серії зображено пам'ятник Лесі Українці в Звягелі (колишній – Новоград-Волинський), встановлений у 1987 році на площі імені поетеси (скульптор – Микола Обезюк, архітектори – Микола Босенко, Валентин Жигулін) [5] (мал. 14–17). Ще на одному – бронзове погруддя Лесі Українці в Звягелі (мал. 18). Погруддя встановлене в 1963 році (скульптор – Валентина Дяченко) [6].

Мал. 19–21. Пам'ятник в Балаклаві ***Мал. 22.***

Мал. 23–24. Пам'ятник у Саках ***Мал. 25–26.*** Пам'ятник в Ялті

Мал. 27–28. Пам'ятник в Ялті

У Криму до його російської анексії існувало чотири пам'ятники поетесі – в Ялті, Саках, Балаклаві та Гурзуфі. В Саках пам'ятник відкрито в 1987 році,

в Ялті пам'ятник (скульптор – Галина Кальченко, архітектор – Анатолій Ігнащенко) споруджено в 1972 році поблизу музею Лесі Українки, у Балаклаві його встановлено в 2004 році на центральній площі (скульптор – Володимир Суханов) [3]. У серії пам'ятники: в Балаклаві (мал. 19–21), у Саках (мал. 22–24), в Ялті (мал. 25–28).

Мал. 29–32.

Мал. 33.

Мал. 34.

Мал. 35.

Мал. 36.

Мал. 29–39. Пам'ятники в Києві

Найбільше значків серії – десять, присвячено пам'ятникам Лесі Українці в Києві: чотири значки – надгробний пам'ятник Лесі Українці на Байковому кладовищі (мал. 29–32), встановлений в 1939 році на могилі поетеси (скульптор – Галина Петрашевич) [8]; один – на Вознесенському узвозі (мал. 33), зведений в 1966 році (скульптор – Володимир Прядка) [9]; один – в Маріїнському парку (мал. 34), створений у 1965 році (скульптор – Василь Бородай, архітектор – Анатолій Ігнащенко) [10]; один – на території Міжрегіональної академії управління персоналом (мал. 35), встановлений у 2003 році (скульптори – Борис Крилов, Олесь Сидорук); один – погруддя та пам'ятна дошка Лесі Українки на будинку по вул. Саксаганського, 97 (мал. 36), встановлені в 1971 році (скульптор – Галина Кальченко, архітектор – Анатолій Ігнащенко); три – пам'ятник на площі Лесі Українки

(мал. 37–39), відкритий у 1973 році (скульптор – Галина Кальченко, архітектор – Анатолій Ігнащенко) [11]. На значку (мал. 36) помилково вказано, що він розташований на фасаді Центру Гумільова в Москві.

Мал. 40. Пам'ятник в м. Білгород-Дністровському

Мал. 41. Пам'ятник в с. Великі Бережці

Ще на двох значках серії зображено пам'ятники Лесі Українці в інших населених пунктах України: в Білгород-Дністровському Одеської області (мал. 40), відкритий в 2012 році на території місцевого педагогічного училища (скульптор – Володимир Федьків) [12]; у с. Білобожниця Тернопільської області (мал. 41), створений у 1967 році біля сільського будинку культури [13].

Мал. 42–45. Пам'ятник в Телаві

Мал. 46. Пам'ятник в Сурамі

Мал. 47. Пам'ятник у Відні

Мал. 48. Пам'ятник у Москві

На чотирьох значках серії зображено пам'ятник Лесі Українці в грузинському місті Телаві (мал. 42–45), відкритий в 2017 році (скульптори – Олександр Рубан, Віктор Липовка, архітектор – Володимир Скульський). Саме там поетеса написала свої поеми «Камінний господар» і «Руфін і Прісцілла» [14]. У серії є значок із зображенням пам'ятника Лесі Українці

в іншому грузинському місті – Сурамі (мал. 46), споруджений в 1952 році (скульптор – Тамара Абакелія). Цей пам'ятник, створений в місті, де померла поетеса в 1913 році, став першим поза межами української землі [15]. На одному зі значків зображено меморіальну дошку про перебування Лесі Українки в м. Відні (Австрія) (мал. 47). Дошку відкрито в 1999 році на фасаді будинку за адресою Флоріанігассе, 7 (скульптор – Любомир Яремчук) [16]. У серії є значок із зображенням пам'ятника поетесі в Москві (мал. 48). Він з'явився в 2003 році (автори пам'ятника – Євген Розанов, Олександр та Ігор Бурганови) [4, с. 46].

Мал. 49. Пам'ятник у Клівленді

Мал. 50. Пам'ятник у Саскатуні

Мал. 51–52. Пам'ятник у Торонто

Мал. 53–56. Пам'ятник у Торонто

Зафіксовано на значках серії пам'ятники Лесі Українці, споруджені за океаном: у Клівленді (США) (мал. 49), відкритого в 1961 році (скульптор – Михайло Черешньовський) [17]; у Саскатуні (Канада) (на значку зазначено Саскачеван, хоча це провінція, в якій розміщено м. Саскатун) (мал. 50), створений у 1976 році (скульптор – Галина Кальченко) [18]; у Торонто (Канада) – п'ять значків (зображення одного пам'ятника) (мал. 51–56), встановлений у Гай-Парку в 1975 році (скульптор – Михайло Черешньовський) [19].

Підсумовуючи, зазначимо, серія значків із зображенням пам'ятників Лесі Українці, встановлених у 25 населених пунктах, включає п'ятдесят шість одиниць. Вони круглої форми, діаметр – 25 мм, виготовлені з пластику. Зображення пам'ятників – фотографічне. Водночас, значна кількість пам'ятників, меморіальних дощок, барельєфів не знайшли свого відображення в серії. Наприклад, поза нею залишилися пам'ятники Лесі

Українці у Львові, Рава-Руській, Стрию, Хмельницькому, Полонному (Україна), Батумі (Грузія), Баку (Азербайджан); пам'ятні та меморіальні дошки в Олександрії (Єгипет), Софії (Болгарія), Сан-Ремо (Італія), Берліні (Німеччина) тощо.

Джерела та література

1. Білан А. Твоє місто: історія творення монументів Лесі Українки у Луцьку. URL: https://volynua.com/posts/tvoye-misto-istoriya-tvorennya-monumentiv-lesi-ukra%D1%97nki-u-lucku

2. Історія пам'ятників Луцька. URL: https://lutsk-future.com.ua/uk/eternal-istoriya-pamyatnykiv-luczka

3. Пам'ятник Лесі Українці. URL: https://travel.kowelrada.gov.uapamyatki/pamyatnyk-lesi-ukrayinczi/

4. У камені, мармурі і бронзі: (пам'ятники і пам'ятні дошки Лесі Українці на Волині, в Україні та світі). Луцьк : Терези, 2021. 64 с.

5. Пам'ятник Лесі Українці. URL: https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=531604ba-ad1d-b841-38c0-5940cfb6ad77

6. Літературно-меморіальний музей Лесі Українки. URL: https://museum-portal.com/ua/muzeyi/11_literaturno-memorialniy-muzey-lesi-ukrayinki

7. Аширова З. Крим очима Лесі Українки та Максиміліана Волошина. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2377417-krim-ocima-lesi-ukrainki-ta-maksimiliana-volosina.html

8. У Києві на Байковому кладовищі на пам'ятнику Лесі Українці прикрили напис з пропагандистської газети СРСР. URL: https://tvoemisto.tv/news/ na_baykovomu_kladovyshchi_na_pamyatnyku_lesi_ukrainky_prykryly_napys_z_radyanskoi_propagandystskoi_gazety_150497.html

9. Пам'ятник Лесі Українці у Києві (Вознесенський узвіз, 20). URL: https:// www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/Monuments/Kyiv.html#google_vignette

10. Постать Лесі Українки: географія пам'ятників і музеїв. URL: https://ridna.ua/2011/02/postat-lesi-ukrajinky-heohrafiya-pamyatnykiv-i-muzejiv/

11. 40 років тому у Києві відкрили пам'ятник Лесі Українці. URL: https://ridna.ua/2013/09/40-rokiv-tomu-u-kyjevi-vidkryly-pamyatnyk-lesi-ukrajintsi/

12. У Білгород-Дністровському відкрили пам'ятник Лесі Українці (фото). URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-bilhorod-dnistrovskomu-vidkryly-pamyatnyk-lesi-ukrayintsi-foto

13. Лесі Українці 150: пам'ятники відомій письменниці на Чортківщині. URL: https://chortkiv.city/articles/130209/pamyatniki-lesi-ukrainci-na-chorkivschini

14. У Телаві відкрили пам'ятник Лесі Українці. *Україна молода.* 2017. 30 листопада.

15. Пам'ятники Лесі Українці. URL: http://natali19712013.blogspot.com/p/blog-page.html

16. Меморіальна дошка Лесі Українці. URL: https://www.vseua.at/aut/kataloh/kultura/memorialna-doshka-Lesi-Ukraintsi

17. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. 1961. Клівленд. URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/Monuments/1961Cleveland.html

18. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. 1976. Саскатун. URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Gallery/Monuments/1976Saskatoon.html

19. Торонтівська історія Лесі Українки. URL: https://ukrtocommunity.ca/ukrainians/lesya_ukrainka

УДК 069:821.161.2.09(092)Українка(036)

Галина ПИЛИПЕНКО,
науковий співробітник Літературно-меморіального музею Лесі Українки,
м. Звягель Житомирської області;
Анастасія БАРТНИЦЬКА,
науковий співробітник Літературно-меморіального музею Лесі Українки,
м. Звягель Житомирської області

ПУТІВНИК «ЛЕСИНА ОСЕЛЯ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПОСТАТІ І ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Проаналізовано видання «Лесина оселя. Місце натхнення: Путівник Літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки» (2025) як джерело інформації про пам'ятку історії України національного значення та інструмент для популяризації постаті і творчості видатної письменниці та громадської діячки Лесі Українки. Увагу приділено текстовому та ілюстративному матеріалу. Підкреслено важливий внесок музейних співробітників у вшанування пам'яті Великої Українки.

Ключові слова: *Леся Українка, музей, путівник, Звягель.*

Сучасний Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі (ЛММЛУ у Звягелі – далі) почав свою діяльність 1 серпня 1963 року як Музей-бібліотека Лесі Українки у будинку № 94 по вулиці Карла Маркса. Відкриття музею приурочили до 50-х роковин від дня смерті видатної письменниці. До 1970 року заклад функціонував на громадських засадах, експозиція формувалася здебільшого за підтримки місцевих ентузіастів і краєзнавців.

Згідно з наказом Міністерства культури від 11 вересня 1970 року створено літературно-меморіальний музей на правах відділу Житомирського обласного краєзнавчого музею. Урочисте відкриття музею як літературно-меморіального відбулося у лютому 1971 року з нагоди 100-річного ювілею Лесі Українки.

У 1972 році світ побачив перший ілюстрований путівник музеєм «Літературно-меморіальний музей Лесі Українки в Новограді-Волинському». Він був двомовний – російською та німецькою. Надрукований у видавництві «Мистецтво» (м. Київ). У вихідних даних зазначено, що автором тексту є О. А. Павлов [ініціали подані російською]. Тираж – 11 тис. примірників. У 1983 році київське видавництво «Реклама» випустило другий ілюстрований путівник «Новоград-Волинський літературно-меморіальний музей Лесі Українки». Авторка тексту – завідувачка музею Віра Римська. Мова видання – українська. Тираж – 25 тис. прим. Варто зазначити, що у радянських виданнях прослідковується

ідеологічна заангажованість як самої експозиції музею, так і текстового наповнення путівників. Це було типовим для багатьох тогочасних видань.

Наступні два путівники «Літературно-меморіальний музей Лесі Українки в Новограді-Волинському» та «Лесина свята оселя: Путівник по Новоград-Волинському літературно-меморіального музею Лесі Українки» вийшли друком у 2001 та 2013 роках. Перший (тираж – 1 тис. прим.) надруковано у Новограді-Волинському (видавництво «НОВОград»), другий (тираж – 1 тис. прим.) – у Житомирі (видавець М. Косенко). Текстовий супровід до обох видань підготувала Віра Римська.

Короткий путівник музеєм міститься у виданні «На сповідь до Лесі» (упорядниця – Віра Римська). Книга складається з двох розділів: короткої екскурсії залами музею та відгуків видатних особистостей про музей. Перше видання (2003) приурочили до 40-річчя створення музею, друге, доповнене (2015) – до 145-річчя від дня народження Лесі Українки і 50-річчя створення музею. Книга «На сповідь до Лесі» – це не лише історія літературно-меморіального музею, а й української культури, яку важко уявити без постаті Лесі Українки.

Зважаючи на роки виходу у світ путівників, можна зробити висновок, що видання готувалися здебільшого з нагоди пам’ятних дат і ювілеїв. У багатьох випадках події, пов’язані з відзначенням ювілеїв Лесі Українки та річниць заснування музею, ставали гарною нагодою для оновлення музейної експозиції, доповнення новими предметами. Як результат – виникала потреба у нових путівниках музейними залами, оскільки попередні видання ставали неактуальними. При цьому вони не втрачали історичної цінності.

У 2018 році Верховна Рада України прийняла постанову «Про відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки». У плані заходів щодо відзначення на державному рівні 150-річного ювілею Лесі Українки Кабінету Міністрів України рекомендовано передбачити ряд заходів, серед яких – здійснення реконструкції та розширення площ Літературно-меморіального музею Лесі Українки. Цей план вдалося реалізувати частково. До 25 лютого 2021 року провели поточний ремонт приміщення, прилеглої території і реекспозицію музейних залів.

Наприкінці 2023 року ЛММЛУ у Звягелі передали у комунальну власність Звягельської міської ради. У зв’язку з поверненням деяких предметів до фондів Житомирського краєзнавчого музею, які роками перебували на тимчасовому експонуванні у звягельському музеї, у 2024 році

було проведено заміну і доповнення деяких тематичних розділів експозиції. Окрім цього, з активним розвитком туризму та внесенням музею письменниці до багатьох екскурсійних маршрутів відчувалася гостра потреба у новому путівнику.

У 2025 році за сприяння Управління культури і туризму Звягельської міської ради у видавництві «ТОВ «НІЛАН-ЛТД» (м. Вінниця) вийшов друком путівник з промовистою назвою «Лесина оселя. Місце натхнення: Путівник Літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки» (наклад – 800 прим.). Текст підготувала старша наукова співробітниця Галина Пилипенко, підбором світлин займалася наукова співробітниця Анастасія Бартницька. У виданні використано світлини Анастасії Бартницької, Артема Шевчука, Руслана Кирилюка, Галини Пилипенко, Ігоря Боремського та музейного фотоархіву. Світлини датуються різними часовими періодами, кожна з яких унікальна. Вдало поєднано історичні та сучасні фотографії.

Ілюстрований путівник висвітлює історію і сьогодення одного з найавторитетніших меморіальних музеїв України – Літературно-меморіального музею Лесі Українки. Знайомить з експозицією меморіального будинку, а також особливо значущими експонатами з музейної колекції. Акцентує увагу на звягельському періоді життя Лесі Українки та її родини. Розповідає про вшанування пам’яті видатної письменниці на її батьківщині. У викладі інформації дотримано принципи хронології, історичної достовірності, лаконічності.

Аналізуючи вищезазначений путівник, можна виокремити ряд нових тенденцій у створенні видавничого продукту. За змістом та подачею текстового та ілюстративного матеріалу нове видання відрізняється від попередніх. Воно складається з таких розділів: передмова, історія будинку, історія музею, меморіальна експозиція, культурно-мистецький простір, музей сьогодні.

У передмові до путівника згадується ім’я завідувачки музею у 1965 – 2023 роках Віри Римської. Саме її пам’яті присвячено новостворене видання. Вона зробила великий внесок у розвиток і популяризацію Лесиної оселі, дослідження життєвого і творчого шляху Лесі Українки. Присвята стала виявом пошани музейних співробітників до пам’яті авторитетної дослідниці, лесезнавиці, публіцистки, лауреата обласної літературно-мистецької премії ім. Лесі Українки, члена редакційних колегій наукових видань, авторки і упорядниці музейних видань. Таким чином музейники демонструють нерозривний зв’язок поколінь, глибоку повагу до своїх попередників та їхніх набутків.

Виваженим було рішення окремо подати історію будинку та історію музею, аби уникнути накладання фактів і подій та вдало систематизувати матеріал. У розділі «Історія будинку» вміщено схему розташування кімнат у будинку Окружків, накреслену Ольгою Косач-Кривинюк зі слів Олени Пчілки влітку 1928 року. Завдяки цій схемі ми можемо прослідкувати зміни у розташуванні кімнат меморіального будинку, тобто, як було за часів Косачів та після відкриття музею. У виданні наведено мемуарні свідчення, що стосуються перебування родини Косачів у Звягелі.

У розділі «Історія музею» є згадки про першу завідувачку музею Ольгу Іванову. Якщо у деяких попередніх путівниках не завжди зазначалося її ім'я, то у новому виданні їй приділено більше уваги. Вміщено її фотопортрет з видання «Вчителі. Випускники. Новоград-Волинська ЗОШ № 9» (Житомир, 2014), скан-копію якого люб'язно надав місцевий краєзнавець Володимир Іконніков. Оскільки у музейному фотоархіві, на жаль, не було світлин за участю О. Іванової, яка працювала у музеї у 1963–1965 роках на громадських засадах.

У розділі «Меморіальна експозиція» важливе місце відведено колекції меморіальних речей, які належали родинам Косачів і Драгомановим. Готуючи розповідь про кімнату № 7, присвячену життєвому і творчому шляху Лесі Українки, не ставили перед собою мету представити детальний життєпис письменниці. Інформація про цей зал має суто ознайомлювальний характер і спрямована на підвищення інтересу відвідувачів до багатогранної особистості Лесі Українки.

У трьох залах одноповерхового будинку, де колись мешкали міщани Окружки, облаштовано простір для реалізації культурно-мистецьких проєктів, спілкування та обміну ідеями. У розділі «Культурно-мистецький простір», окрім іншого, подано перелік імен відомих відвідувачів музею та учасників музейних заходів.

У розділі «Музей сьогодні» коротко наведено відомості про діяльність музею за останні роки. З огляду на те, що з початком повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ в Україну суспільно-політична ситуація в країні змінилася, це знайшло відображення у тексті. У період воєнного стану музейникам вдалося успішно перебудувати експозиційно-виставкову і просвітницьку роботу відповідно до потреб і реалій сьогодення.

Значну частину часу було приділено підбору фотографій та дизайну видання. Під час цього процесу головною метою було через світлини зробити якісну візуалізацію путівника, що посилює емоції під час

прочитання інформації та формує сприйняття музею як культурно-освітньої і науково-дослідної інституції.

Фотографія – інформаційний елемент, вона не «прикрашає» сторінку, а несе інформацію, як і текст. Взаємодія тексту і фотозображення є прагматичною складовою компонування сторінки, яка виявляється у ефективному використанні її площі [1, с. 434].

При розробці путівника значну увагу приділяли розміщенню фото в тексті, оскільки мали на меті привернути увагу читача та підкреслити ті чи інші особливості кожного окремого розділу. Зокрема, сфокусовано увагу на деталях, які формують у читача бажання побачити експонат наживо.

Оскільки Літературно-меморіальний музей Лесі Українки має достатню кількість друкованих видань, а саме путівників, то у виданні 2025 року ми прагнули здійснити підбір нових фоторакурсів, продемонструвати маловідомі історичні світлини. Тобто, щоб історія та сучасність візуально працювала як злагоджений механізм, який доповнює текст.

Значну кількість світлин, відображених у путівнику, зробив професійний фотограф Артем Шевчук. Власне, митець на відмінно передав атмосферу Лесиної оселі, візуально дослідив її, вловив потрібне світло, яке відображено у вдалих ракурсах. Робота фотографа тривала понад три години, але результат вразив усіх.

Долучилися до створення фотографій наукові співробітниці музею Анастасія Бартницька і Галина Пилипенко. Фото виконано на професійний об’єктив. Відрадно, що працівники закладу щоденно бачать музейний простір та експонати, але на фото змогли продемонструвати під новим кутом зору експозицію.

Особливе візуальне підґрунтя видання створили світлини з сімейного архіву Заслуженого працівника сільського господарства Руслана Кирилюка, який дбає про матеріали, які збирала упродовж всього життя його мама – авторитетна музейниця Віра Римська. В архіві зібрано рідкісні світлини з родичами Лесі Українки, які відвідували наше місто, відомими постатями та фото різних музейних заходів. Варто зауважити, що автором деяких світлин є Р. Кирилюк, який завжди був активним учасником музейних зустрічей. Всі фотографії несуть високий рівень цінності для літопису музею та подальших наукових друкованих видань.

У путівнику також використано рідкісні світлини з музейного архіву. Серед них – колоритний фотознімок знаного у місті фотожурналіста Ігоря

Боремського. Саме його об'єктив упродовж багатьох років закарбовував важливі історичні моменти, які відбувалися на батьківщині Лесі Українки.

Невід'ємна складова вдалого оформлення друкованого видання – це книжкова обкладинка, оскільки це перше, що бачить читач. Можна зробити обережне припущення, що саме обкладинка слугує початковим візуальним представленням вмісту всередині та створює позитивне перше враження. Прослідкувавши тенденцію обкладинок попередніх путівників Літературно-меморіального музею Лесі Українки, стверджуємо, що дизайн обкладинки нового видання суттєво відрізняється нетиповим ракурсом та композицією фотографій. На передній частині обкладинки вміщено світлину, на якій точка фокусу зосереджена на вхід до меморіального будинку. На задній частині обкладинки – зображення скульптурного погруддя поетеси, щоправда, із зовсім нестандартного ракурсу, не у всю величину, а лише деталізовано образ Лесі Українки.

Для оформлення внутрішньої сторони обкладинки путівника використано панорамну світлину з краєвидом Звягеля на річку Случ і фрагмент твору "Подорож до моря" (1888), у якому Леся Українка на березі рідної Случі. А також світлину центральної площі міста, на якій встановлено пам'ятник Лесі Українці (1987) – один із туристичних магнітів Звягельської громади.

Видання рецензував доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу шевченкознавства Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України Олександр Боронь. Фрагмент з його рецензії: «Пропоноване до друку майбутнє видання – важливий внесок музейних працівників у популяризацію постаті та творчості Лесі Українки. Автори рецензованого путівника фахово представили експозицію музею, окреслили його місію, основні напрямки діяльності, супроводивши виклад ілюстративним матеріалом – фотографіями різного часу, подекуди малознаними й забутими… Переконаний, що путівник належно слугуватиме місії поширення знань про Лесю Українку, її музей і Звягель загалом, тому рекомендую макет до друку» [2, арк. 1].

Зважаючи на те, що путівник – це не лише науково-популярне, а й рекламне видання, він вирішує низку важливих завдань. Серед них – формування нового іміджу закладу, систематизація інформації для подальшого використання у наукових працях, підвищення інтересу цільової аудиторії до музею, збільшення кількості відвідувачів. Наукові співробітниці

Галина Пилипенко і Анастасія Бартницька, які активно працювали над створенням путівника, зробили значний внесок не лише у популяризацію Лесиної оселі, а й у вшанування пам'яті письменниці Лесі Українки і видатної лесезнавиці Віри Римської. Це видання заслуговує на увагу та стане у пригоді жителям і гостям Звягеля, які цікавляться життям і творчістю Лесі Українки.

Колекція музейних путівників різних років

Обкладинка видання «Лесина оселя. Місце натхнення: Путівник Літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки» (2025)

Джерела та література

1. Безотосна Юлія. Фотографія як виражальний засіб журнальних інтернет-видань. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика.* 2013. Вип. 38. С. 432–438. URL: https://surl.li/jfojke. (Дата звернення: 15.05.2025).

2. Рецензія Олександра Бороня на оригінал-макет «Лесина оселя. Місце натхнення: Путівник Літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки» від 22 квітня 2025 року. Фонди Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі. Арк. 1.

УДК 027.53(477.11):929-055.2(477)

Тетяна СЕРЕБРЕННІКОВА,
завідувач відділу краєзнавчої літератури та бібліографії
Публічної бібліотеки імені Лесі Українки для дорослих, м. Київ

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТВОРЧОГО СПАДКУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ, ОЛЕНИ ПЧІЛКИ НА ЖІНОЧИХ КОЛАХ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ, У ВОЛОНТЕРСЬКИХ ПРОЄКТАХ ТА В КРАЄЗНАВЧІЙ РОБОТІ В ПУБЛІЧНІЙ БІБЛІОТЕЦІ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДЛЯ ДОРОСЛИХ

Популяризується досвід Публічної бібліотеки імені Лесі Українки в м. Києві з використання творчої спадщини Лесі Українки та Олени Пчілки для психосоціальної підтримки читачів, учасників та ветеранів російсько-української війни, внутрішньо переміщеним особам, членів родин загиблих воїнів тощо. Аналізуються волонтерські проєкти та краєзнавча робота бібліотеки в сучасних умовах.

Ключові слова: *Олена Пчілка, Леся Українка, педагогічна спадщина, волонтерство, краєзнавство, психосоціальна підтримка.*

До 80-річчя Публічної бібліотеки імені Лесі Українки для дорослих в м. Київ у 2024-му році відділ краєзнавства разом із В’ячеславом Дзівалтовським, педагогом, туристом, методистом дитячо-спортивного клубу «Десантник», членом Національної спілки краєзнавців України представили краєзнавчий маршрут «Київські адреси Лесі Українки та її родини», який доступний онлайн для широкого загалу на бібліотечному ресурсі «Цифрова бібліотека «Київ». Частинки цього маршруту користувачі бібліотеки можуть проходити як організованими групами, так і самостійно. На сьогоднішній день проведено десятки екскурсій бібліотекою, до яких можна долучитись вільно. В 2025-му році з’явилось продовження маршруту «Косачі та інші знаменитості в Китаєві» – про дачне життя київської інтелігенції в селищі Китаїв на околицях столиці. Тож популяризація місць, садиб, будівель, пов’язаних з родиною Косачів, продовжується, в тому числі і з відвідуванням Музею однієї вулиці, Музею Лесі Українки, меморіальної садиби Фотія Красицького на Пріорці та інших пам’ятних місць.

Системно продовжуємо популяризувати українські народні орнаменти, зібрані жінками родини Косачів на жіночих колах, які щочетверга проводяться в бібліотеці офлайн. Жіноче коло Тані Срібної – це приязне спілкування в бібліотечному просторі, наповненому книгами про столицю та її традиції, благодійні вишивальні проєкти, такі як «Льолямарафон», «Оберегова вишита сорочка», «Рушники зцілення» тощо, перші спроби початківців і поради професійних майстринь, психологічна підтримка

і супровід за рукоділлям як соціальна реабілітація і адаптація засобами змістовного дозвілля.

З 2022-го року жіночі кола в бібліотечному просторі стали щотижневими зустрічами. З 2024-го року жіноче коло є частиною проєкту «Бібліотеки як простір психосоціальної підтримки» і складовою пріоритетного напрямку «Мистецтво допомагати» Міністерства культури та стратегічних комунікацій України в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» за ініціативою першої леді країни Олени Зеленської.

Так, в онлайн-проєкті «Льолямарафон», який було започатковано у 2020-му році, кожного разу згадується першоджерело – перша друкована грунтовна наукова робота «Український народний орнамент: вишивки, тканини, писанки» Ольги Петрівни Косач (Київ, 1876) та наступні перевидання. І згадується сорочечка-льоля, вишита-пошита Ларисою Петрівною Косач-Квіткою для свого похресника і племінника Михайлика Кривинюка. Будь-яка жінка з будь-якого куточку світу може вишити і зібрати руками першу сорочечку-льолю для дитини і продовжити українську традицію. І їй пропонуються орнаменти, підписані як ті, що перенесені на схему з дитячого одягу. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну цей проєкт став затребуваний жіноцтвом в сенсі психологічної підтримки. Як це відбувається? В колі жінки та дівчата за традиційною вишивкою, спираючись на досвід поколінь, вишукують свої психоемоційні опори і творять дива своїми руками і серцем, і віддають його у світ. «Льолямарафон» – це 21 день навчання, етнографічних знахідок, вишивальної практики і тепле дружнє коло підтримки одна одної. У кожної свій темп, адже в нашій справі головне настрій і бажання продовжувати українське життя. Льолі мають давній хрестоподібний крій, що уособлює цілісне тіло. Вишиті прадавніми символами-знаками, якими тисячі поколінь жінок вишивали з обереговою метою сорочки своїм коханим і своїм дітям. Ми продовжуємо цю традицію з будь-якого куточка світу. Співведуючою льолямарафону стала кризовий психолог Лора Савчук, адже кожна з жінок має бути врівноваженою, наповненою, ресурсною, щоб були сили і натхнення творити. І для цього залучаємо метафоричні ігри та психологічні практики самодопомоги та регуляції.

Станом на сьогодні вже проведено 22 льолямарафони. За цей час вишито-пошито і передано діткам більше 800 льоль. Проєкт став міжнародним. І на час війни він абсолютно волонтерський, всі льолі

передаються на благодійність. Єдиною умовою є дозвіл батьків і їх бажання отримати таку вишиту сорочечку-льолю для своєї дитини. А жінки, які створюють льолі, відчувають свою причетність до продовження життя в Україні буквально, отримують наснагу жити активним життям і відчувати свою значущість у соціумі і затребуваність. Вік учасниць від 14 до 74 років. Дехто постійно долучається з-за кордону: це можливість відчувати себе українцями за тисячі кілометрів від дому. Такі жінки передають льолі в Україну або ж створюють для українських діток, які народились вже поза межами України.

Також ми періодично збираємо льолі на конкретні запити. Так, наприклад, вже традиційно до Міжнародного дня передчасно народжених дітей 17 листопада і у Всесвітній день вишиванки відвідуємо Національну дитячі спеціалізовану лікарню «Охматдит», куди передаємо льолі – перші вишиті оберегові сорочечки для нових українців! Ці льолі створені з любов'ю і є благословінням діткам від всіх причетних жінок в колі і, безумовно, є ініціацією в українську культурну традицію. Льолі створюються в жіночому колі в онлайн марафонах, що дозволяє залучати учасниць із різних куточків світу, а також льолі створюються на зустрічах жіночого кола щочетверга офлайн в краєзнавчому відділі Публічної бібліотеки імені Лесі Українки для дорослих (м. Київ), що знаходиться за адресою вул. В. Винниченка, 16.

Льолі з нашого жіночого кола потрапляють в родини захисників і захисниць України на їх запит. Це і воїни, які боронять нас і продовжують свій рід на землі. Це воїни, які перебувають в різноманітних реабілітаційних центрах і госпіталях, та стають батьками. Це і мами-захисниці, які повернулись з полону, зачали, виносили і народили здорових дітей Україні. Це дружини захисників України, які чекають своїх чоловіків і наважуються народжувати дітей. Це і дружини полеглих захисників України, які назавжди в строю і продовжуються в своїх дітях. Маленькі льолі, як подарунки і благословіння від народу України, є проявом вдячності за мужність батьківства, за захист рідної землі, за все, що тримає нас і об'єднує в один народ, який бореться за своє існування в сучасному світі.

Що таке проєкт «Оберегова вишита сорочка»?

Цей проєкт народився з «Льолямарафону», коли захисниця побачила льолю і попросила пошити для неї оберегову вишиту сорочку, щоб воювати в ній, бо вірить в силу наших прадавніх символів-знаків і те, що традиційна культура дає сили на боротьбу. З весни-літа 2022-го року в Україні

розвинулось з десяток осередків, де жінки створюють оберегові вишиті сорочки на запит захисників і захисниць. І це також ще одна можливість подякувати, посилити, створити духовну броню і благословити наших воїнів світла на Перемогу. На багатьох сорочках – орнаменти зі збірок Ольги Петрівни Косач, Ольги Петрівни Косач-Кривинюк і руки Лариси Петрівни Косач-Квітки. Вони захищають наших захисників і захисниць на лінії фронту; вони продовжуються в сучасних речах і є опорою для подальшого спротиву і боротьби за свободу і незалежність України. Неймовірно приємно отримувати зворотній зв'язок від наших оборонців – це слова вдячності і віра в те, що вишите з любов'ю захищає на полі бою сьогодні і завжди.

Бібліотека – місце сили. Приходьте наповнюватись і взаємодіяти, формувати своє унікальне середовище лесеукраїнкознавства і просвітництва на ниві традиційної культури.

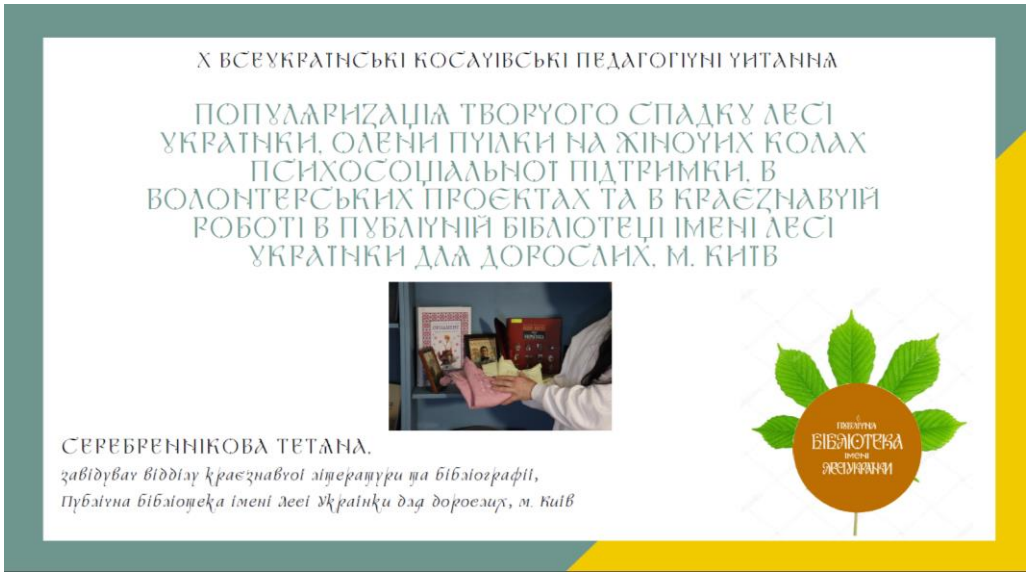

Київ
Мандрівка київськими адресами Лесі Українки та її родини : 80-річчю Публічної бібліотеки імені Лесі Українки присвячується
до 80-річчя Публічної бібліотеки імені Лесі Українки для дорослих, м.Київ
Маршрут доступний онлайн
«КИЇВСЬКІ АДРЕСИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ЇЇ РОДИНИ»
КРАЄЗНАВЧИЙ МАРШРУТ В'ЯЧЕСЛАВА ДЗВАЛТОВСЬКОГО
ВІДДІЛ КРАЄЗНАВСТВА
"Київські адреси Лесі Українки та її родини"

Відділ краєзнавства вул. В. Винниченка, 16
Я ♥ КИЇВ
Щочетверга 15:00
Жіноче коло Тані Срібної
Жіноче коло є частиною проєкту «Бібліотеки як простір психосоціальної підтримки» і складовою пріоритетного проєкту «Мистецтво допомагати» Міністерства культури та стратегічних комунікацій України в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» за ініціативою першої леді Олени Зеленської.

Жіночі кола в бібліотеці
ОРНАМЕНТ

Підтримка родин і лікарів
в НДСЛ "Охматдит", передача льоль,
створених за орнаментами,
зібраними жінками родини Косач

Підтримка захисників

Оберегова вишита сорочка
Liudmyla Sikorska
15 травень о 21:04
Цю прекрасну вишиванку змайструвала для мене своїми золотими ручками неймовірна Тетяна Срібна ❤️ за ініціативою проекту #сорочкадлязахисника
А доля нас звела з пані Тетяною завдяки моїй однокласниці Марині Янчук, яка весь цей час дуже мене підтримує❤️
З тих пір ця краса катається зі мною в баулі. Я її вдягла сьогодні вперше, вперше випала така можливість та і привід.
Але хіба так потрібен привід? Адже вишиванка - це наша культура, генетичний код. А ще це надзвичайно красива сорочка, яка личить абсолютно всім українцям.
Також вишиванка є сильним оберігом. Я вірю в це і відчуваю❤️ Бачити менше

УДК 81’25:378.147

Павло ШОПІН,
доктор філософії з германістики, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ

КОЛЕКТИВНИЙ СТУДЕНТСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ПРАКТИКА

(На матеріалі англійського перекладу статті Михайла Ляха про вплив Михайла Драгоманова на Лесю Українку)

Розглядається пізнавальний освітній та перекладацький експеримент: спільний студентський переклад статті Михайла Ляха «Між Драгомановим і Марксом: Політичне життя Лесі Українки» [2], який виконали дванадцять студентів Факультету іноземної філології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова [7]. Цей проєкт, здійснений у рамках перекладацької практики в журналі соціальної критики «Спільне», а також як частина діяльності студентського науково-практичного гуртка «Практика письмового перекладу в дії» під керівництвом Павла Шопіна, доцента кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, демонструє, як студенти-перекладачі можуть зробити вагомий внесок у глобалізацію української інтелектуальної історії, водночас поглиблюючи свою професійну компетентність та історичне розуміння української культури.

Ключові слова: *Михайло Драгоманов, Леся Українка, переклад публіцистичних текстів, навчання перекладу, студентський переклад, переклад англійською мовою з української, теорія і практика перекладу.*

В основі цієї розвідки лежать дві взаємопов’язані цілі: по-перше, дослідити педагогічну цінність спільного перекладу для розвитку у студентів

навичок перекладу складних, культурно забарвлених текстів англійською мовою; по-друге, висвітлити, як процес перекладу стає засобом ознайомлення студентів з ключовими постатями української політичної та культурної думки, а саме з Лесею Українкою та Михайлом Драгомановим. Проєкт позиціонував студентів не лише як мовних посередників, а й як активних суб'єктів у передачі українських історичних наративів міжнародній читацькій авдиторії.

Студенти брали участь у спільному процесі перекладу з використанням Google-документу, що дозволило здійснювати рецензування, коментування та колективне розв'язання проблем в одному тексті. Кожен з дванадцяти студентів мав перекласти одну частину статті М. Ляха і перевірити іншу, тож студенти також перевіряли одне одного, а викладач координував роботу, надавав детальний зворотній зв'язок і підтримував спілкування з редакцією журналу «Спільне». Середовище співпраці сприяло формуванню почуття професійної спільноти та заохочувало студентів вдосконалювати свої переклади шляхом діалогу з колегами та ітеративного редагування. Незважаючи на певні труднощі, зокрема зміну складу студентів-перекладачів та нерівномірну якість перекладу через різний рівень володіння англійською мовою, кінцевий продукт став успішним колективним досягненням – англійський переклад було опубліковано на вебсайті журналу «Спільне» 7 травня 2025 року.

Цей перекладацький проєкт поставив численні лінгвістичні та концептуальні виклики, які відкрили цінні навчальні можливості. Терміни, пов'язані з українською політичною та культурною історією XIX століття, такі як «культурники», «громадівці» та «провансальство», потребували ретельного розгляду. Наприклад, термін «культурники», що стосується культурних активістів, які просували українську культуру, не виступаючи за політичний суверенітет, не має прямого англійського еквівалента і потребує пояснювального перекладу, щоб передати його нюансоване значення, а після такого пояснення використовувалася транслітерація «kulturnyky». Термін «Громада», який буквально означає «спільнота», було транслітеровано як «Hromada», щоб зберегти його історичну специфіку, але доповнено контекстуальним поясненням. Під час використання машинного перекладу це слово могло бути перекладено як «community», через що втрачався сенс оригінального слова, а під час перевіряння перекладу можна пропустити таку помилку, бо така помилка не звертає на себе увагу. Так само термін «провансальство», який використовувався для критики політичних ідей Михайла Драгоманова, викликав труднощі при перекладі;

для його пояснення використали гіперпокликання на українське енциклопедичне джерело [3], щоб надати зацікавленим читачам глибший контекст.

Окрім лексики, команда перекладачів намагалася передати складні політичні ідеї, пов'язані зі спадщиною Лесі Українки та впливом на неї Михайла Драгоманова. Виклик був не лише лінгвістичним, а й інтелектуальним, оскільки студенти мали орієнтуватися в незнайомому ідеологічному просторі, водночас гарантуючи, що перекладений текст залишиться доступним для міжнародної авдиторії, незнайомої з політичними дебатами в Україні XIX століття.

Останніми роками зростає кількість англомовних перекладів та наукових досліджень, які знайомлять світову авдиторію зі спадщиною Лесі Українки. Стаття Богдани Романцової «Леся Українка – інтелектуалка, модерністка, осердя канону», опублікована українською [4] та англійською [8] мовами на вебсайті «Читомо» у 2023 році, пропонує короткий огляд життя і творчості Лесі Українки, а завершується списком англійських перекладів творів письменниці та рекомендаціями щодо того, «що варто ще перекласти про Лесю Українку». Тут згадується і книжка Тамари Гундорової «Леся Українка. Книги Сивілли» [1]. 2023 року розділ з цієї книжки під назвою «Жіночий роман: Леся Українка і Ольга Кобилянська» переклав Уям Блекер для часопису «Критика» [6]. 2022 року Саша Довжик відіграла важливу роль у популяризації творчості Лесі Українки в англомовному світі через серію матеріалів про неї, короткий огляд яких представлено на вебсайті Українського інституту у Лондоні [5]. Якщо говорити про переклади творів Лесі Українки англійською, то драматичну поему Лесі Українки «Кассандра» нещодавно переклала англійською мовою Ніна Мюрей [9], що надало англомовним читачам новий доступ її літературного генія. Ці зусилля в сукупності підкреслюють своєчасність та актуальність таких проєктів, як представлена у цьому дослідженні студентська перекладацька праця.

2021 року оригінальна стаття Михайла Ляха українською мовою привернула увагу лівих кіл в Україні, а її переклад англійською мовою мав на меті розширити цей вплив, охопивши міжнародних читачів через поширення в соціальних мережах. Таким чином, робота студентів сприяла тому, що багаті інтелектуальні традиції України стали видимими і релевантними для глобальних дискурсів про соціалізм і національну ідентичність. Тож проєкт став справою культурної дипломатії,

позиціонуючи студентів не лише як перекладачів, а й як популяризаторів української культури.

Щодо педагогічного впливу, то завдяки перекладу студенти глибше зрозуміли погляди Лесі Українки та вплив на них Михайла Драгоманова як ключової постаті в українській модерній політичній та культурній думці. Зіткнувшись з історичними викликами, пов'язаними з перекладом складних концепцій для нової авдиторії, студенти набули історичного розуміння взаємодії між політикою та культурним життям в Україні – розуміння, яке є життєво важливим для будь-якого перекладача, що працює з текстами, які знаходяться на перетині політики, культури та історії.

Ця розвідка також вписує проєкт у ширший контекст тривалої праці автора над перекладом як міжкультурним діалогом і соціальним активізмом. Спільні практики, розроблені під час цього стажування, перегукуються з попередніми проєктами, підкреслюючи роль перекладу у створенні спільнот і розвитку професійної компетентності. Крім того, лінгвістичні виклики, з якими ми зіткнулися, можна вписати в ширше дослідження перекладу публіцистичних і науково-популярних текстів, зокрема, вивчення питання про балансування між точністю і доступністю перекладу.

Зрештою, спільні студентські перекладацькі проєкти можуть правити за ефективний освітній інструмент для викладання перекладу та історії культури, а також стати значущим втручанням у глобалізацію української інтелектуальної спадщини. Беручи участь у перекладі політично та культурно значущих текстів, студенти не лише вдосконалюють свої професійні навички, а й долучаються до важливого завдання донесення українських голосів, таких як Леся Українка та Михайло Драгоманов, до міжнародної авдиторії.

Основним підсумком перекладацького проєкту стало усвідомлення, що такі постаті, як Леся Українка, Михайло Драгоманов та родина Косачів, заслуговують на ширше визнання та розуміння за межами України, і студенти-філологи українських вищих навчальних закладів можуть зробити значний внесок у цю справу популяризації української культури на міжнародному рівні. Тож наша модель спільного перекладу пропонує перспективний шлях як для перекладацької педагогіки, так і для культурної дипломатії.

Джерела та література

1. Гундорова Т. Леся Українка. Книги Сивілли. Харків : Vivat, 2023. 304 с.

2. Лях М. Між Драгомановим і Марксом. Політичне життя Лесі Українки. *Спільне*. 02.03.2021. URL: https://commons.com.ua/uk/mizh-dragomanovim-i-marksom-politichne-zhittya-lesi-ukrayinki/ (дата звернення: 11.05.2025).

3. Провансальство / Ю. Я. Барабаш. *Енциклопедія сучасної України* : електрон. ресурс / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2025. URL: https://esu.com.ua/article-887936 (дата звернення: 11.05.2025).

4. Романцова Б. Леся Українка – інтелектуалка, модерністка, осердя канону. *Читомо*. 22.03.2023. URL: https://chytomo.com/lesia-ukrainka-intelektualka-modernistka-oserdia-kanonu/ (дата звернення: 11.05.2025).

5. Dovzhyk S. Who is Lesia Ukrainka? Ukrainian Institute London. 01.10.2022. URL: https://uil.org.uk/who-is-lesia-ukrainka/ (access date: 11.05.2025).

6. Hundorova T. A Female Romance: Lesia Ukrainka and Ol'ha Kobylians'ka / Trans. by U. Blacker. *Krytyka*. 2023. November. URL: https://krytyka.com/en/articles/a-female-romance-lesia-ukrainka-and-olha-kobylianska (access date: 11.05.2025).

7. Liakh M. Between Drahomanov and Marx: The Political Life of Lesya Ukrainka / Trans. by V. Komarov, I. Hochashvili, L. Alekseychuk, Y. Brekht, K. Rybka, Y. Piharova, D. Pishcholka, K. Makarova, N. Polishchuk, S. Prys, U. Karapozyuk, Y. Shaklanova. Commons. 07.05.2025. URL: https://commons.com.ua/en/mizh-dragomanovim-i-marksom-politichne-zhittya-lesi-ukrayinki/ (access date: 11.05.2025).

8. Romantsova B. «Whoever liberates themselves, shall be free». Lesia Ukrayinka's life and legacy. *Chytomo*. 12.10.2023. URL: https://chytomo.com/en/whoever-liberates-themselves-shall-be-free-lesya-ukrainka-s-life-and-legacy/ (access date: 11.05.2025).

9. Ukrainka Lesya. Cassandra: A Dramatic Poem / Trans. by N. Murray; introd. by M. Pavlyshyn. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2024. 160 p.

УДК 75/76.04.-071.1(477):77.04]:929(477)]

Тетяна ЦІХОЦЬКА-ПІДГАЙНА,
магістр музичної педагогіки, м. Луцьк

ФОТОКОЛЕКЦІЯ «ЦВІТ КОСАЧІВ-ДРАГОМАНОВИХ»: ПРЕЗЕНТАЦІЯ АВТОРСЬКОГО МИСТЕЦЬКОГО ПРОЄКТУ

Аналузуються різні аспекти розробки концепції, створення концепту та практичного втілення в Україні і європейських країнах авторського мистецького проєкту «Фотоколекція «Цвіт Косачів-Драгоманових»» Тетяни Ціхоцької, їх місця і ролі в популяризації української культури та культурної спадщини в Європі в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: *родина Косачів-Драгоманових, мистецькі проєкти, прєкт «Фотоколекція «Цвіт Косачів-Драгоманових»», українські жіночі організації Європи.*

Сьогодні хочу розповісти про реалізацію одного з моїх мистецький проєктів, мова йтиме про фотоколекцію «Цвіт Косачів-Драгоманових». Багато хто з Вас бачив фотовиставку «Цвіт Косачів-Драгоманових», а ймовірно для когось ця інформація сьогодні буде новою.

Ідея створення колекції виникла з мого бажання супроводжувати проекцією світлин свої музично-літературні заходи, а саме захід

«На уродини до Лесі», який я протягом десяти років в день народження Лесі Українки організовувала на різних сценах Луцька, згодом Львова і коли програма з маленьких камерних сцен виросла до великих концертних залів, режисуру заходу вирішила доповнити ілюстрацією ретросвітлин родини Косачів-Драгоманових. На сьогоднішній день – це вже чималий творчий іконографічний спадок фотоматеріалів.

На превеликий жаль, перебравши велику кількість фотоматеріалу в інтернеті, численних друкованих видань я не знайшла тоді жодної відцифрованих, належної якості фотографій, якими б могла скористатися для проєкту.

Для мене цей факт став дуже болючим, тим більше, що в той час я мала невеликий проєкт у співпраці з Польским консульством у Луцьку і для роботи мені були потрібні історичні фото, відеоматеріали минулого століття Польщі. Мені просто дали посилання на сайт, де у вільному доступі, все гарно систематизовано по роках, зрозуміло, прекрасної якості було в наявності. Сайти звичайно були створені за державні кошти. Але, менше емоцій – вертаюсь до своїх “баранів”.

Готуючи видання своїх збірок до 2021 року, ювілейного року Лесі Українки, питання ілюстрації світлинами стало для мене знову актуальним. Як відомо, я при підтримці Луцької міської ради підготувала і видала тризбірник: пісенний – на вірші Лесі Українки «На крилах пісень», дитячий пісенний збірник на вірші Олени Пчілки «Весна-чарівниця» та збірник сценаріїв, саме тих сценаріїв за якими організовували літературно-музичні програми «На уродини до Лесі» [1; 2; 3].

Написавши обємний проєкт комплексу заходів до відзначення 150-річчя з дня народження Лесі Українки отримала фінансову підтримку Луцької міської ради і так в лютому місяці 2021 року в рамках мого проєкту, що називався «Лесина світлиця», була презентована фотовиставка «Цвіт Косачів-Драгоманових», в так званому, будинку Косачів в Луцькому державному історико-культурному заповіднику «Старе місто» в приміщенні по вулиці Драгоманова. Там виставка знаходиться і сьогодні.

Для виготовлення фотовиставки були взяті фотодокументи, інша інформація із загальнодоступних Інтернет-сайтів, а саме: «Вікіпедія», персональний сайт та сторінка у Фейсбуці Тамари Скрипки та з інших Інтеренет-ресурсів. Також були використані тематичні поліграфічні

видання з бібліотеки Волинського краєзнавчого музею тощо. Проведені консультатції з науковцями та музейниками.

Для створення фотовиставки «Цвіт Косачів-Драгоманових», аби досягти якісного зображення великого формату, було опрацьовано сотні фотографій, відбір тривав півроку. Сама ж фотоколекція налічує всього відібраних 35 світлин. Реалізація проєкту була здійсненна на базі творчої студії «БЕНТЕГА» (м. Луцьк, керівник Олег Черненко). Фотовиставка презентує світлини представниць дворянського українського роду Косачів-Драгоманових кінця XIX – початку XX століть [4].

За перший рік функціонування проєкту екскурсії фотовиставкою відвідало багато дитячих груп, школярів, студентів, екскурсійних груп дорослих з Рівного, Львова і звичайно Луцька, Волині. В Лесиній світлиці щомісяця відбувалось по два-три заходи: концерти, вистави, майстер-класи, конкурси читців і на всі ці події споглядали з портретів красуні роду Косачів-Драгоманових.

З початком російсько-української війни фотовиставку була законсервовано у «Будинку Косачів» заповідника, проте у листопаді 2023 року була розміщена у фойє Палацу культури міста Луцька в рамках організованної мною презентації пісенної збірки Аріадни Бартаї (внучатої племінниці Лесі Українки, праонуки Михайла Драгоманова, онуки Світозара Драгоманова) «Народні пісні з голосу Лесі Українки», головною редакторкою і упорядницею якої виступила я і над якою працювала понад два роки. До Луцька на презентацію завітала тоді голова Товариства Української культури в Угорщині Ярослава Хортяні (м. Будапешт), адже саме коштами товариства було профінансовано видання цієї пісенної збірки [5].

У 2024 році на продовження проєкту фотовиставка «Цвіт Косачів-Драгоманових», як повторне відтворення, була відтворена з ініціативи Ярослави Хортяні (Президент Світової Федерації Українських Жіночих Організацій). Організаторами виступили Центр української культури та документації в Угорщині, Товариство української культури в Угорщині [5].

Фотовиставка була доповнена новими світлинами Олени Пчілки та двома світлинами: Наталії Драгоманової, яка була активною членкинею товариства української культури в Угорщині та її доньки Аріадни Бартаї.

Презентація виставки відбулася 10 травня 2024 року в місті Будапешті в рамках Європейської конференції СФУЖО (Світова Федерація Українських Жіночих Організацій). Фотовиставка була присвячена 175-й річниці з Дня народження Олени Пчілки.

4 жовтня 2024 року в Луцьку у Волинському обласному театрі ляльок в рамках заходу «Олена Пчілка», який був присвячений пам'яті Ольги Петрівни Косач, фотовиставка «Цвіт Косачів Драгоманових» відтворила чудову атмосферу Косачівської родини у фойє театру і викликала багато бурхливих емоцій у відвідувачів.

Цього 2025 року фотовиставка «Цвіт Косачів-Драгоманових» буде презентована в Естонії у місті Таллінні за ініціативи членкинь Союзу українок Естонії та підтримки Естонського Фонду інтеграції в рамках проєкту «Видатні діячі культури України та Естонії: гармонія слова й звуку».

Для цієї виставки відібрано 18 світлин. Дата проведення презентації – 15 червня в Будинку вчителя м. Талліна. Співрганізатором виступив Союз українок Естонії. Це вже третя версія відмінна від оригінальної, що знаходиться у Луцьку. В лютому 2026 року буде 5 років з часу першої презентації.

Матеріалами про заходи, що вже відбулися і викликали великий інтерес у відвідувачів та фотовиставкою, можна, за бажанням, скористася, які створені та поширюються авторкою з великою любовю до нашої України та шаною до цього великого українського шляхетного роду. Їх можна проєктувати на великі та малі екрани, робити роздруки на банери. Сьогодні ця техніка доступна всім.

Зільшені потрети розміщені на одній площі відкривають багато деталей, які раніше були непомітними, це і риси обличч, які передалися від матері до дітей, це і орнаменти вишитих строїв, структура тканих елегантних костюмів модниць, наприклад, не можна було уявити, що накидка Лесі Українки з відомо фото, яким скористались для створення пам'ятника у Луцьку, була з "гипюру". Багато деталей відкрилося при розчищеню і збільшенню світлин. Творчий процес підготовки, створення та експонування проєкту відкриває для педагогів освітніх закладів широкі можливості урізноманітнити навчальні та виховні заходи присвячені родині Косачів-Драгоманових, зокрема Лесі Українці та Олені Пчілці.

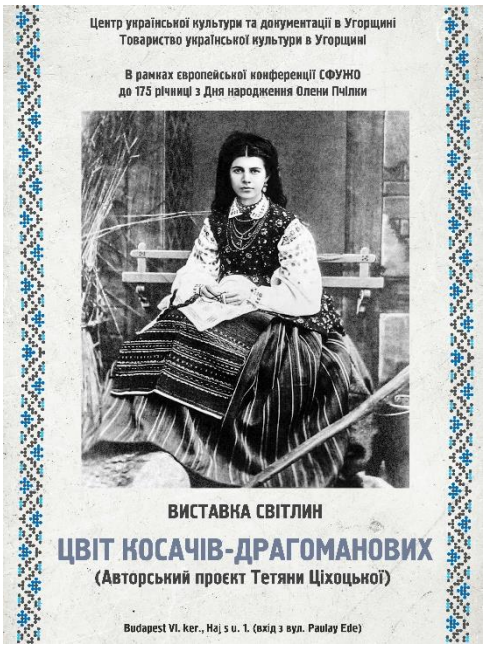

Фотоілюстрації реалізації авторського мистецького проєкту
«Фотоколекція “Цвіт Косачів-Драгоманових”» Тетятни Ціхоцької в Луцьку та Будапешті

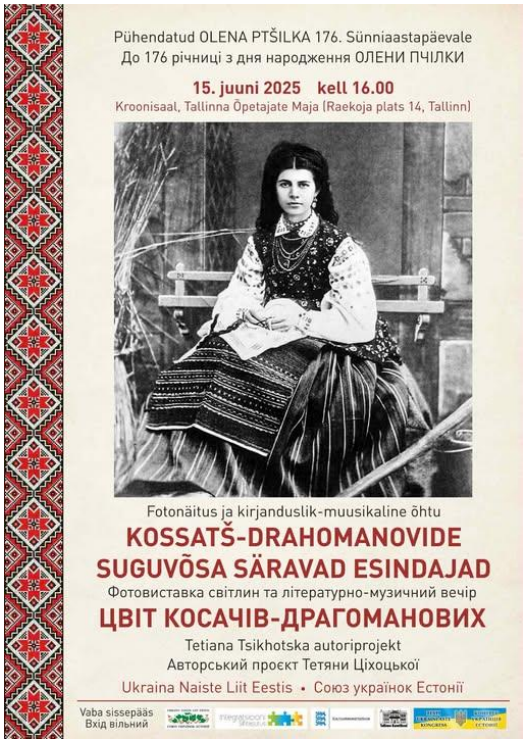

Фотоілюстрації реалізації авторського мистецького проєкту «Фотоколекція “Цвіт Косачів-Драгоманових”» Тетятни Ціхоцької в Луцьку та Будапешті

Джерела та література

1. Ціхоцька-Підгайна Т. В. На крилах пісень : пісенна збірка на вірші Лесі Українки. Луцьк : Вид-во ТзОВ «Завжди Поруч», 2021. 80 с.

2. Її ж. Весна-чарівниця : пісенна збірка на вірші Олени Пчілки. Луцьк : Вид-во ТзОВ «Завжди Поруч», 2021. 48 с.

3. Її ж. На уродини до Лесі : зб. сценаріїв. Луцьк : Вид-во ТзОВ «Завжди Поруч», 2021.

4. Ціхоцька Т. Презентація збірника сценаріїв «На уродини до Лесі». *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу :* матеріали VII Всеукр. Косачівських пед. читань (23 черв. 2022 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. С. 140–143. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/-2022-1665663185432471.pdf

5. Ціхоцька Т. Презентація пісенної збірки Аріадни Бартаї «Народні пісні з голосу Лесі Українки». *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу* : матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. читань (22 червня 2023 р., м. Луцьк) / упоряд.: О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. С. 231–237. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf

УДК 94-054.57(=161.2)(71):027.53(477.82)

Людмила СТАСЮК,
член Національної спілки краєзнавців України,
заслужений працівник культури України, м. Луцьк

ПРОКІП НАУМЧУК – КАНАДІЄЦЬ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ, РОДОМ З СЕЛА КНЯГИНИНОК НА ВОЛИНІ, МЕЦЕНАТ КНИЖКОВОГО ЗІБРАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОУНБ ІМЕНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Розглядаються шляхи формування книжкового фонду Волинської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки літературою української діаспори, зокрема дарунок волинянина із Канади Прокопа Наумчука.

***Ключові слова**: Волинська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки, книжковий фонд, українська діаспора, Прокіп Наумчук, культурна спадщина.*

Улітку 1999 року у Волинську обласну універсальну наукову бібліотеку імені Олени Пчілки прибув безцінний подарунок з Канади від земляка Прокопа Наумчука обсягом 630 примірників видань, які свого часу побачили світ у США, Північній Америці та Канаді. Книжкова колекція, що прибула з-за океану для головної волинської бібліотеки, стала по суті, першою ластівкою в поповненні її фонду діаспорними виданнями і загалом, промовистою прикметою нової епохи в літочисленні книгозбірні.

Зазначу, що серед отриманої літератури до категорії рідкісних та цінних належали 44 видання, деякі – з штампами особистих бібліотек («Бібліотека Остапа Журавського», «Бібліотека д-ра В. І. Жінчишина», «Домашня бібліотека І. О. Бакуна». Вінніпег та ін.).

Твори Тараса Шевченка представлені 25 примірниками, з яких 8 – видані у різний час за кордоном. Значну цінність мають такі рідкісні

видання, як: «Енеїда» Івана Котляревського, видана 1922 року в Берліні з серії «Бібліотека українського слова», з передмовою Богдана Лепкого, а також історична повість В. Златопольця «Син України» (1919 року видання). Не менш цінними є книги І. Андрущенка «Математика», 1919 року видання (Київ – Вінніпег) та В. Сімовича «Граматика», 1900 року видання (Київ – Берлін). Окраса колекції – випуски альманаху Українського Народного Союзу (УНС) різних років видання.

Книжковий вантаж у серпні 1999 року прибув до Львова. Доставка його до Луцька була здійснена водієм автобуса бібліотеки Іваном Матвіюком та головним бібліотекарем відділу комплектування Євгенією Мосійчук [3].

Презентація подарованої колекції відбулася 22 вересня з участю представників влади, науковців, громадськості. Вдячність за подаровані книжкові скарби висловили начальник упраління в справах преси та інформації облдержадміністрації Володимир Денисюк, проректор Волинського державного університету імені Лесі Українки Володимир Баран, науковці цього ж вузу – професор Луїза Оляндер та доцент Надія Сташенко, директор Волинського краєзнавчого музею Анатолій Силюк та ін. Про співпрацю з Прокопом Наумчуком під час перебування в Канаді розповіла відома телеведуча Віра Малунова.

Атмосферу презентації яскраво передала в публікації Надія Гуменюк в тижневику «Віче» за 30 вересня 1999 року [2] .

Доповнюючи зафіксовану відомою журналісткою інформацію про неординарну подію, зазначу, що до одержання книжкового зібрання доклали зусиль племінники жертводавця, брати Геннадій і Микола Наумчуки з села Княгининок (тоді – Маяки). Сприяла домовленостям і наша колега, на той час – завідувачка відділу зберігання основного фонду бібліотеки Валентина Сметана.

То хто ж такий Прокіп Наумчук? За даними, які подає Енциклопедія Сучасної України, народився наш земляк 7 липня 1918 року в с. Княгининок Луцького району, закінчив сільськогосподарську школу в Вільнюсі. У роки окупації був перекладачем, 1944 року виїхав з України. З дружиною Вікторією Андрущенко мешкав у Торонто (Канада). 7 березня 1959 року відбулася прем’єра його одногодинної радіопередачі “Пісня України”. Крім щоденних новин та українських пісень, запровадив історико-культурні програми, зокрема години для дітей та спортивні огляди. Щороку влаштовував мистецькі концерти з талановитими місцевими та запрошеними виконавцями. Докладніше про цей аспект діяльності Прокопа

Наумчука – в електронній версії статті Тетяни Гіріної «Пісня України» – мелодійний голос національної громади в радіопросторі Канади від 1959 р. (Вісник Національного університету «Львівська політехніка: журналістика», № 2 (6), 2023).

В означеній статті, зокрема, йдеться про те, що високо цінував названу радіопрограму Улас Самчук, характеризуючи її як «велику, тривалу творчу лабораторію як духовного, так і матеріального дорібку українства Канади».

В книзі «Дороги життя: історичний роман» громадська діячка, письменниця з Канади Любов Василів-Базюк навела окремі спогади про громадського і культурного діяча Прокопа Наумчука: «купив велику хату та здавав по кімнаті всім емігрантам поважного віку, що не мали великого заробітку. У тій хаті жив письменник Улас Самчук, доньки владики Платона Ганнуся і Леся, редактор і журналіст Софрон Левицький, генерал Садовський та ін.» [1].

І ще дозволю одну цитату з книги Любові Василів-Базюк «Дороги життя»: «Пан Наумчук купив маленький ресторан, куди приходили вечеряти українські одинокі мужчини... Пан Наумчук був здібний підприємець, заснував програму на радіо “Пісні України”. Його дружина була диктором, а також були інші. У тій програмі працювало багато освічених людей, готували політичні програми, підбирали музику. Цю програму по смерті дружини Вікторії провадили інші пані. Усі були з України» [1].

Відомий релігієзнавець Володимир Рожко у своїй книзі «Преосвященний Платон Артем’юк, єпископ Рівненський і Крем’янецький» [4], що побачила світ у видавництві “Волинська обласна друкарня” 2015 року, спирається також на спогад Любові Василів-Базюк, котра була приятелькою дочок владики Платона: «На виклик Ганнусі і Лесі владика переїхав до Торонто і зупинився в будинку-готелі з невеликим рестораном Прокопа Наумчука з с. Маяки біля Луцька. Подружжя Вікторія (в дівоцтві Андрущенко) і Прокіп мали п’ятеро дітей і тримали квартирантів, щоб скласти першокапітал, який вони пізніше вклали в українську медіапрограму, яка існує і дотепер» [1].

Помер Прокіп Наумчук 2011 рорку в віці 93 років. Програма «Пісня України» існує і зараз. Її керівником є Наталка Попович.

Книжкова колекція, подарована відомим громадським і культурним діячем Прокопом Наумчуком, започаткувала добру традицію дарування власних бібліотек відомих земляків Волинській ОУНБ імені Олени Пчілки.

До найбільш значимих зібрань, переданих у подальші роки, належать колекції Юрія Покальчука, Михайла Гереця, Галини Стельмащук та ін.

Джерела та література

1. Василів-Базюк Л. Й. Дороги життя : іст. роман. Чернівці : Букрек, 2015. 799 с.
2. Гуменюк Н. Книги з Канади – читачам Волині. *Віче*. 1999. 30 верес. С. 6.
3. Мосійчук Є. Альтернативні джерела комплектування Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки (1993–2015 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років* : матеріали LIV Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 75-річчю від дня заснування Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, 28 трав. 2015 року, м. Луцьк / відпов. за вип.: А. М. Силюк, Л. А. Стасюк. Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 59–61.
4. Рожко В. Преосвященний Платон Артем'юк, єпископ Рівненський і Крем'янецький. Луцьк : Волин. обл. друк., 2015. 168 с.

УДК 793.3:378] – 051

Леся КОСАКОВСЬКА,
кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри хореографії Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ ВОЛИНІ

Роботу присвячено питанням становлення хореографічної освіти на Волині, яка тісно пов'язана з творчою діяльністю видатного хореографа народного танцю, артиста і дослідника національного танцювального фольклору, режисера, громадського діяча та педагога Василя Кириловича Авраменка (1895–1981).

Ключові слова: *хореографічна освіта, Василь Авраменко, Ірина Левчанівська, Школа українських національних танців в Луцьку, Луцька «Просвіта».*

Сьогодні помітною тенденцією процесу формування потужного культурно-освітнього потенціалу нації стає наростаюча активність щодо формування національної громадської свідомості українства, збереження власної ідентичності, історії, трансляції культурної спадщини. Важливим елементом етнічної культури народу є хореографічне мистецтво, в якому закладений величезний потенціал освіти і виховання молодого покоління.

Привертає увагу помітне зростання наукового інтересу до питань танцювального мистецтва у різних аспектах, зокрема: осмислення філософії духовності та культури світу досліджували В. Вернадський, Г. Сковорода, П. Юркевич; вчення про особистість і фактори її розвитку обгрунтували Б. Ананьєв, М. Євтух, В. Лутай; шляхи і засоби естетичного виховання визначали І. Зюзюн, Л. Масол, Т. Стефановська, О. Сухомлинська,

Л. Хлєбнікова. Однак, маємо констатувати недостатність досліджень у вітчизняній мистецько-педагогічній науці щодо вивчення питання становлення регіональної хореографічної освіти.

Розвиток хореографічної освіти і культури Волині тісно пов'язаний з творчою діяльністю видатного хореографа народного танцю, артиста і дослідника національного танцювального фольклору, режисера, громадського діяча та педагога Василя Кириловича Авраменка (1895–1981). Восени 1922 р. митець приїжджає у Луцьк. За час перебування на Волині хореограф і його учні провели 65 виступів. З успіхом пройшли концерти артиста-балетмейстера В. Авраменка у Володимирі-Волинському на передвиборчому селянському з'їзді, де були присутні 10 тисяч учасників, у Маціївці на Ковельщині, в Ковелі, Луцьку, в чеських колоніях Теремне й Іванчицях та інших населених пунктах. Крім чисто мистецького значення виступів артиста, глядачі оцінили в ньому пропагандиста національної ідеї. Василь Авраменко незмінно користувався пошаною і цілком заслуженим успіхом у місцевої української і неукраїнської публіки. У всіх концертах брав участь кобзар-бандурист Данило Щербина і талановитий учень Авраменка – Федір Мацяк зі Львова. Українські народні пісні на концертах виконувала Ганна Дубина.

Одночасно з концертною діяльністю В. Авраменко працює над організацією шкіл українського народного танцю у містах Луцьку, Рівному, Кремінці, Олександрії, Межиріччі. Кожна з них дала по одному випуску, в тому числі у Луцьку таку школу закінчило 100 учнів; у Рівному – 60; у Кремінці – 50; у Олександрії – 30; у Межирічах – 40 учнів [2, с. 313].

Школи мали цілком сталу теоретичну і практичну програми. Після закінчення курсу навчання учні здавали іспит, який проводила спеціальна комісія у складі членів «Просвіти», місцевого вчителя і В. Авраменка як директора школи. Учням школи, які успішно склали іспит, видавалися спеціальні свідоцтва, а особливо відзначених іменовано інструкторами і згуртовано в «Товариства відродження національних танців», котрі входили до місцевих «Просвіт» на правах секцій [5, с. 114].

Серед документів, які висвітлюють мистецько-педагогічну діяльність В. К. Авраменка у Луцьку – свідоцтво № 53, яке отримала учениця Ірина Левчанівська після закінчення «Школи українських національних танців», видане за підписом В. Авраменка 14 червня 1923 року. Воно свідчить, що курсантка отримала оцінку «добре» на іспитах по програмі: 1) теорія танку, 2) танкові рухи, 3) танкові постави, 4) танкова пластика, 5) танкова

гімнастика, а також з танців: «Козачок», «Коломийка», «Катерина», «Журавель», «Великодній хоровод», «Гопак колом з вільним солом» [1, с. 151].

Взимку 1922–1923 рр. В. К. Авраменко заснував школу українських танців при Луцькій «Просвіті». У цих та інших школах під керівництвом Авраменка здобули початкову хореографічну освіту і навчилися танцювати українських танців понад п'ятисот хлопців та дівчат. Найважливіше те, що поширення танців відбувалося у геометричній прогресії – майже кожен випускник пропагував вивчені танці у своїй місцевості, тобто захоплення українськими танцями, завдяки Авраменку, стало у Західній Україні загальнопоширеним та характерним явищем.

В архіві І. Левчанівської зберігається газетне повідомлення (назва та точна дата невідомі), що гурток українського народного танцю під керівництвом учня В. Авраменка П. Марковича був заснований у м. Рожище за підтримки місцевого відділення організації «Просвіта».

Про успішні виступи учнів та самого хореографа 3 і 4 лютого 1923 року у Луцьку повідомляла місцева газета «Українське життя», де особливо відзначився і був нагороджений оплесками 7-літній Левко. Л. М. Незвядовський (1915–1972) був учнем «Школи українських національних танців», що працювала під керівництвом Василя Авраменка при Першій українській школі на Красному з 28 грудня 1922 по 3 лютого 1923 року. Прихильність вчителя до талановитого хлопця засвідчує спільна світлина, на якій Маестро танцю зробив підпис з настановою служити рідному народу. В наступні роки здібного танцівника луцької школи українського танцю чекали нелегкі випробування. Л. М. Незвядовського було засуджено до 10 років позбавлення волі як «ворога народу». Покарання відбував у Інті (Комі АРСР) (ЯЗ).

На світлині Крем'янецької школи національних танців під проводом В. Авраменка серед учнів школи присутні Оксана та Галина Степури, дочки одного з найвідоміших на той час поборників української ідеї адвоката Григорія Калістратовича Степури. Г. Г. Степура працювала у Ківерцівській школі вчителькою французької мови (ТС). Її молодша сестра О. Г. Степура-Пеленська (1910–?) – провідниця «Ріко», наприкінці 1930-х рр. активно боролась у складі ОУН на Поліссі [3].

Важливе місце у духовному розвитку української етнічності за кордоном належить Наталі Солошенко-Тиравській (1924–2018) – хореографині та громадській діячці, голові управи Товариства волинян імені Лесі Українки в Сіднеї. Солошенко-Тиравська народилася в м. Ківерці на Волині. У 1938 році

під час навчання у Луцькій українській гімназії імені Лесі Українки, де виховували учнів у дусі любові до батьківщини, формували почуття гідності та національної свідомості, вона відвідувала гурток українських народних танців під керівництвом О. Чорномордика – учня Василя Авраменка [4]. Наталія Солошенко-Тиравська працювала артисткою Волинського драматичного театру, в еміграції заснувала та тривалий час була керівником ансамблю українського народного танцю «Веселка» у Сіднеї.

Разом з Н. Солошенко-Тиравською у гуртку Чорномордика танцювала Лідія Бальбуза – артистка балету і актриса Волинського обласного музично-драматичного театру імені Тараса Шевченка. Лідія Олексіївна Бальбуза більше як півстоліття служила у театрі як успішна виконавиця у танцювальних сценах і травесті-амплуа. У 1920-х рр. XX ст. в її рідному селі Вишків керівником гуртка українського народного танцю був учень В. Авраменка Роман Подригуля. Танцювальні композиції «Гонта», «Катерина», «Аркан», які вивчали діти вишківського гуртка, належали до репертуару хореографа В. Авраменка (ЛБ).

Варто зазначити, що у XXI столітті танець не втрачає популярності. Значущість хореографії зростає у вихованні і розвитку зростаючого покоління, у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів. А відтак, використання теоретичних, практичних надбань і досвіду визначного діяча української культури В. К. Авраменка дає унікальну можливість заповнити існуючі прогалини у теорії та практиці хореографічної освіти Волині.

Список умовних скорочень

ЯЗ – Запис авторки від Ярослава Михайловича Зеленова, 1946 р. нар., мешканця м. Луцьк Волинської обл.

ЛБ – Запис авторки від Лідії Олексіївни Бальбузи (1924–2011), проживала у м. Луцьку Волинської обл.

ТС – Запис авторки від Тараса Григоровича Степури (1917–2007), проживав у м. Луцьку Волинської обл.

Джерела та література

1. Левчанівська І. Далеке і близьке. Луцьк : Надстир'я, 2000. 210 с.

2. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця Української еміграції (1919–1939). Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. 272 с.

3. Сущук О. Доля волинських адвокатів на початку Другої світової війни (за матеріалами архівно-кримінальних справ). URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/ 123456789/ 11806/1/16.pdf

4. Солошенко-Тиравська Н. С. Тріумф української Терпсіхори (спогади мисткині). Луцьк : Медіа, 1999. 120 с.

5. Чигиринець Я. Василь Авраменко та його школа національних танців. *Календар «Громада» для робітничого нараоду в місті і селі на переступний рік 1924.* Львів, 1923. 120 с.

УДК 930.2:908](477.81)

Наталія МІНАКОВА,
методист лабораторії патріотичного виховання
Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Рівне

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: ДОСВІД ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Роботу присвячено аналізові досвіду та сучасних тенденцій розвитну історичного краєзнавства, зокрема в освітній галузі.

Ключові слова: *Рівненщина, історичне краєзнавство, культурна спадщина, природничо-заповідний фонд, туристичний потенціал.*

Історія – це свідок часів, світило істини, життя
та пам'яті, учителька життя, вісниця старовини…
Цицерон

Краєзнавство сьогодні – це не просто галузь знань, це покликання, місія, що дозволяє нам доторкнутися до минулого, відчути пульс часу і краще зрозуміти себе у сучасному світі.

Краєзнавча освіта як один із важливих засобів створення культуротворчого середовища в освітньому процесі відкриває учням навколишній світ з усією багатогранністю складних взаємовідносин природи, суспільства й особистості, задовольняє потреби в самопізнанні, самореалізації, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, у тому числі – розвитку пізнавальних інтересів [2].

Історія краю, як ніяка інша дисципліна, має великі можливості для здобувачів освіти не тільки в ознайомленні з історією малої батьківщини, але й у вихованні поваги і любові до своєї країни; зацікавленні вивчати її минуле і бажання бути учасниками її сучасного життя; формуванні національної гідності і патріотизму.

Історичне краєзнавство визначає специфіку явища, характерну для локального регіону, краю, міста, села. Звідси – відмінність в організації і методиці пошуку фактичного матеріалу; конкретність і деталізація дослідження; своєрідність джерельної бази; тісніші зв'язки з суміжними науками: історичною географією, демографією, топонімікою, геральдикою тощо. Проте, краєзнавчий матеріал лише тоді становить наукову цінність, коли вивчається не ізольовано від історії країни, а ґрунтується на особливостях історичних процесів, закономірностях її розвитку [4].

Чому історичне краєзнавство стає сьогодні таким важливим? По-перше, формування національної ідентичності. Прийнятий у грудні 2022 р.

однойменний Закон України, зумовлений обставинами збройної агресії країни-окупанта проти України, акцентує на потребі посилення національно-патріотичного виховання, що розглядається як «наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України» [1]. Знання історії свого краю є фундаментом для формування національної свідомості та патріотизму. Людина, яка знає своє коріння, яка розуміє, які події відбувалися на її землі, відчуває себе невід'ємною частиною великої історії свого народу. По-друге, збереження історичної пам'яті. Краєзнавці виконують величезну роботу з порятунку від забуття фактів, подій, імен, які, здавалося б, могли бути втрачені назавжди. Це дозволяє нам не повторювати помилок минулого і черпати натхнення з досягнень попередніх поколінь. По-третє, це особистісний розвиток. Дослідник-краєзнавець – це постійний пошук, розслідування, аналіз, що розвиває критичне мислення, навички роботи з джерелами, комунікативні здібності. Це своєрідний «детектив», де в ролі детектива виступає сам дослідник. Зрештою, це і розвиток місцевих громад. Адже краєзнавчі дослідження є основою для розвитку культурного туризму, створення музеїв, освітніх програм, що сприяє підвищенню привабливості регіону та економічному зростанню.

Рівненщина – це земля з надзвичайно непростою і водночас захоплюючою історією. Її географічне розташування на перетині різних культурно-історичних регіонів (Полісся, Волинь, Поділля), її багатовікова історія, унікальна природа та самобутня культура, є невичерпним джерелом для досліджень.

Чим особлива Рівненщина для краєзнавця?

Безумовно, це археологічне багатство. Від палеоліту до Київської Русі – наш край зберігає тисячі археологічних пам'яток, що дають уявлення про найдавніші поселення та культури. Середньовічні замки та оборонні споруди, серед яких Острог, Дубно, Клевань, Пересопниця, Корець – свідки бурхливих подій Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Ці об'єкти є джерелом не лише архітектурної, а й соціальної, політичної історії. Видатні особистості краю, такі як князі Острозькі, діячі Острозької академії, українські гетьмани, Олена Теліга, Улас Самчук, Ніл Хасевич та інші діячі національно-визвольного руху – їхні життя тісно пов'язані з Рівненщиною.

А чого варті події визвольних змагань XX століття! Рівне як тимчасова столиця УНР, бої за її незалежність. Розквіт українського кооперативного руху, діяльність осередків «Просвіти», як центрів культурно-освітньої роботи, в рамках яких збиралися та популяризувалися краєзнавчі відомості; відкриття невеличких краєзнавчих музеїв при школах, громадських організаціях; окупація, діяльність Рейхскомісаріату «Україна» у Рівному, Голокост, Українська Повстанська Армія, участь краян в подіях Помаранчевої революції та Революції Гідності, в АТО та їх подвиг у війні – події, що залишили і лишають глибокий слід в історії Рівненщини.

А ще на Рівненщині є 23 заповідники, заказники та інші об'єкти природно-заповідного фонду. Найбільшим з них – Рівненський природний заповідник, другий за площею в Україні. До його складу входять 4 заказники:

ландшафтний заказник «Білоозерський»: розташований у Вараському (колишньому Володимирецькому) районі, охоплює східну частину озера Біле;

загальнозоологічний заказник «Перебродівський»: розташований у Сарненському районі (колишні Дубровицький та Рокитнівський), охоплює болота та ліси, важливі для збереження різноманітності фауни;

ботанічний заказник «Сира Погоня»: розташований у Сарненському (колишньому Рокитнівському) районі, відомий своєю унікальною флорою, включаючи рідкісні види рослин;

гідрологічний заказник «Сомине»: розташований у Сарненському районі, охоплює болота та озера, важливі для збереження водно-болотних угідь і 3 національні природні парки: Національний природний парк «Пуща Радзівіла», Національний природний парк «Дерманськo-Острозький, Нобельський національний природний парк [3].

Саме така багата історія та екологічне різномаїття дають виняткову можливість дітям і молоді Рівненщини на власні очі побачити красу рідної землі, познайомитися з історією, культурою, традиціями свого народу, загартуватись як фізично, так і морально. Для дитини кожна подорож – це своєрідне відкриття, це можливість зрозуміти, що стоїть за звичним словами «рідний край, мала батьківщина, моя Батьківщина – Україна».

Однак, світ не стоїть на місці. Сучасний розвиток технологій, цифровізація, штучний інтелект – все це вимагає від краєзнавчої освіти нових підходів та орієнтирів для її подальшого розвитку, а для вчителів-краєзнавців Рівненщини – пошуку можливостей, аби їх робота була цікавою та ефективною.

Які ж сучасні орієнтири є ключовими для подальшого розвитку краєзнавчої освіти, зокрема, і на Рівненщині?

Безумовно, це *науковість та джерельна база*. Глибоке архівне дослідження (Державний архів Рівненської області (ДАРО), галузеві архіви, центральні архіви України та Польщі для повноцінного дослідження деяких тем: наприклад, діяльність УПА, політика Польщі на Волині). Адже сьогодні важливо не лише знайти джерело, а й критично його оцінити, перевірити його достовірність, контекст.

Це *усні історії, спогади очевидців*, особливо актуально для вивчення подій XX–XXI століття (час не стоїть на місці, ми втрачаємо останніх свідків і це термінове завдання), фото- та відеоматеріали, предмети побуту, археологічні знахідки, а також залучення до краєзнавчих досліджень знань із географії, етнографії, археології, соціології, культурології, лінгвістики. Це дозволяє створити більш повну і багатогранну картину минулого.

Це *інноваційні підходи та технології*. Цифровізація та віртуальні ресурси сприятимуть створенню електронних архівів, віртуальних музеїв, оцифруванню документів, фотографій, розробці інтерактивних карт, 3D-моделей історичних об'єктів. Геоінформаційні системи (ГІС) дозволятимуть візуалізувати історичні дані, аналізувати зміни ландшафту, розміщувати об'єкти у часі, а краудсорсинг пришвидшить процес залучення широких верств населення до збору та обробки краєзнавчої інформації через онлайн-платформи Facebook, Instagram, YouTube та популяризації цих знань, а також створення тематичних груп, обмін інформацією.

Це *вивчення «нової» історії та контроверсійних тем.* Дослідження побуту, звичаїв, традицій, способу життя звичайних людей (історія повсякденності); вивчення історії національних меншин, соціальних груп, які раніше були поза увагою дослідників. Німці, чехи, татари, вірмени – їхня роль у житті краю (історія «малих» груп); об’єктивне висвітлення трагічних подій 1943 року, базуючись на архівних джерелах та свідченнях (польсько-український конфлікт на Волині); історія Голокосту на Рівненщині, що передбачає дослідження місць масових розстрілів, долі єврейських громад; радянські репресії та депортації краян – долі репресованих, розкуркулених, вивезених до Сибіру, повернення забутих імен та подій; історія німецької окупації та діяльність Рейхскомісаріату «Україна» у Рівному; дослідження впливу російсько-української війни на місцеве населення, збір свідчень про героїзм та стійкість краян, про волонтерський рух, про адаптацію ВПО, про руйнування та відновлення. А проєкт «Війна очима Рівненщини»,

що передбачає створення архівів спогадів, фото- та відеоматеріалів, може стати майбутнім джерелом для істориків та дослідників. Сьогодні це є надзвичайно важливим для збереження пам'яті про сучасні події.

Це *соціалізація та популяризація краєзнавчих знань.* Варто говорити про написання освітніх програм, розробку краєзнавчих курсів для закладів освіти, університетів, створення просвітницьких проєктів для широкої аудиторії. Крім того, потужна музейна діяльність: модернізація музеїв, створення інтерактивних експозицій, проведення тематичних заходів, майстер-класів. Створення та підтримка шкільних музеїв, гуртків, проведення краєзнавчих конкурсів, олімпіад.

Особливу увагу привертає туристичний потенціал Рівненщини: розвиток історичного туризму, створення краєзнавчих маршрутів, розробка нових тематичних екскурсій, що відображають «особливі» сторінки історії Рівненщини. Це не лише популяризує знання, а й може приносити реальну економічну вигоду регіону.

Використання соціальних мереж, створення подкастів, документальних фільмів, блогів для поширення краєзнавчих знань стане поштовхом до розвитку медійної активності з даної теми та дасть можливість яскраво, колоритно та правдиво висвітлювати краєзнавчу інформацію, а тісна співпраця з ЗМІ спонукатиме до створення телевізійних програм, радіопередач, публікацій в газетах та онлайн-виданнях.

Тісна співпраця з місцевими громадами сприятиме залученню мешканців до вивчення історії свого села чи міста, проведенню спільних акцій, свят, історичних реконструкцій, а волонтерські ініціативи, такі, як от організація краєзнавчих експедицій, толок по впорядкуванню пам’яток допомагатиме краще пізнати свій край, свою історію.

Широкомасштабне вторгнення російської армії в Україну запустило низку процесів, пов’язаних із глибоким, системним переосмисленням українсько-російських відносин у протяжній історичній ретроспективі, суттєвою корекцією історичної політики. Тому цей доленосний період в історії нашої держави і народу ставить перед краєзнавчим рухом краю низку викликів і відкриває нові горизонти та перспективи.

Виклики:

– незважаючи на позитивні зміни, доступ до деяких архівних документів все ще є ускладненим;

– часто краєзнавчі дослідження та проєкти здійснюються на ентузіазмі або залежать від грантів;

– урбанізація, глобалізація призводять до зникнення унікальних рис місцевості, руйнування історичної забудови, ризику втрати пам'яток;

– залучення молодих кадрів до краєзнавчої роботи залишається викликом.

Перспективи:

– війна актуалізувала питання ідентичності і сучасне українське суспільство демонструє величезний запит на пізнання свого минулого;

– обмін досвідом із зарубіжними краєзнавцями, спільні проєкти;

– розширення туристичного потенціалу, адже краєзнавство може стати рушійною силою розвитку місцевого туризму, залучаючи кошти та увагу до регіону.

– активісти, волонтери, громадські організації все більше долучаються до краєзнавчої роботи;

– застосування нових інформаційних технологій робить краєзнавство більш ефективним та привабливим.

Історичне краєзнавство – це живий, динамічний процес, який постійно розвивається. Воно є невід'ємною частиною нашого культурного ландшафту, джерелом натхнення і знань. Завдання сучасних краєзнавців – не лише вивчати і зберігати минуле, а й активно використовувати ці знання для формування майбутнього.

Ми маємо унікальний досвід, потужну базу та надзвичайно багату та цікаву історію. І від нашої праці сьогодні залежить, наскільки повно і правдиво будуть її знати майбутні покоління.

Нехай кожен з нас, працюючи над черговим дослідженням, статтею чи проєктом, пам'ятає про цю велику відповідальність. Адже, як сказано в безсмертному вислові М. Т. Рильського: «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани».

Джерела та література

1. Закон України. (13.12.2022) «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

2. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної освітньої парадигми. *Краєзнавство.* 2011. № 3. С. 10–15.

3. Рівненський природний заповідник. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA

4. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 5–10.

Розділ І

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ, ЛЕСІ УКРАЇНКИ, ЧЛЕНІВ РОДИНИ КОСАЧІВ-ДРАГОМАНОВИХ В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

УДК 94(477+483)

Володимир ВАСКОВЕЦЬ,
учень 10-А класу Ліцею імені Олени Пчілки міста Ковеля;
Науковий керівник: ***Сергій ГЛАДИШУК****,*
кандидат історичних наук,
вчитель історії Ліцею імені Олени Пчілки міста Ковеля, м. Ковель

ПЕРЕБУВАННЯ ЮРІЯ КОСАЧА У ЛУЦЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1932 РОКУ

Роботу присвячено політичній біографії Юрія Косача на основі кримінальних справ Луцького окружного суду 30-тих рр. XX ст. Саме тоді на початку 1932 р. студент Варшавського університету Юрій Косач був повторно арештований і звинувачений в антидержавній діяльності. Матеріали його справи були передані до Луцького окружного суду, а сам Юрій Косач провів 1932 р. у стінах Луцької в'язниці.

Ключові слова: *Юрій Косач, Луцький окружний суд, Українська військова організація, політична біографія.*

На початку 30-тих рр. XX ст. студент Варшавського університету Юрій Косач на канікулах регулярно приїжджав до с. Колодяжне в Ковельському повіті і привертав увагу поліції. На початку 1931 р. його заарештували у Варшаві, нібито, за приналежність до Української військової організації. В листопаді 1931 р. Юрія Косача звільнили завдяки грошовій заставі професора Варшавського університету Романа Смаль-Стоцького. Проте, в січні 1932 р. Юрія Косача знову заарештували у Варшаві, а його справу передали до Луцького окружного суду [4, с. 23].

Вже 20 січня 1932 р. суддя Луцького окружного суду, розглянувши подання прокурора Луцького окружного суду від 19 січня 1932 р., зважаючи на слідчі матеріали, що були розглянуті у Варшаві щодо Юрія Косача та його приналежності до Української військової організації, постановив розглядати справу проти Юрія Косача саме в Луцькому окружному суді [1, арк. 11].

Саме тут, на думку суду, і відбувалася протизаконна діяльність Юрія Косача під час його поїздок до села Колодяжне і Ковеля. Луцький окружний суд вирішив в якості запобіжного заходу тримати Юрія Косача під арештом без права грошової застави.

У лютому 1932 р. Луцький окружний суд видав постанову на обшук помешкання Юрія Косача за адресою: Варшава, вулиця Товарова, 10, будинок 43. Слідчі сподівалися відшукати у помешканні матеріали, що б допомогли довести приналежність Юрія Косача до Української військової організації [2, арк. 30–31].

Серед листів та інших матеріалів, що були знайдені в помешканні Юрія Косача у Варшаві, найбільшу цінність мав текст під назвою «Шлях розбудови національного руху на Волині». Основні постулати цього тексту наступні: «В першому періоді необхідно: розширити сфери впливу свідомої національної спільноти, котра шляхом селекції зорганізується в ядро майбутньої Організації волинських націоналістів. Саме поширення цих гасел повинно відбуватися націонал-активістами. Поступове творення національних гуртків між селянсько-робітничою молоддю є нашою ціллю. Також важливою є національна освіта, яка пішла шляхом плекання національної свідомості, розширення національної ідеології, що є надбудовою соціального питання, активна боротьба з пропагандою та усіма проявами опортунізму, де лиш буде для цього потреба, а саме: церковна, освітня, кооперативна та інші ділянки громадянського життя. Також потрібно поширювати відповідну літературу» [2, арк. 142–142 зв.].

У квітні 1932 р. Юрій Косач написав листа із проханням замінити міру запобіжного заходу: «Прошу пана слідчого замінити міру запобіжного заходу. Це прохання мотивую наступним: слідчий суддя у Варшаві від 20 жовтня 1931 р. постановив застосувати щодо мене інший запобіжний захід, тобто сплату грошової застави у сумі 500 злотих. За час мого звільнення, тобто від 3 листопада 1931 р. до повторного арешту від 4 лютого 1932 р., я перебував в місті Варшава, продовжував навчання в університеті. Я в жоден спосіб не впливав на перебіг слідства і жодним чином не ухилявся від своєї відповідальності. Також насмілюся відзначити, що не вважаю себе винним, оскільки до жодної забороненої організації я не належав, а також до жодних антидержавних групувань не входив ніколи, і не організовував жодних політичних акцій. Я працював лише у літературній площині, тобто я друкувався в газетах і журналах, що виходили на території Речі Посполитої. Також я працював в культурно-освітній сфері, у сферах, що не мають жодного відношення до політичної діяльності. Хочу відзначити,

що постанова пана слідчого від дня 3 лютого 1932 р., згідно якої я й перебуваю наразі в ув'язненні, перешкоджає нормальному функціонуванню і нормальному життю, унеможливлюючи подальше моє навчання на Варшавському університеті, і негативно впливає на фізичний і моральний мій стан, а також негативно впливає на моє здоров'я. Хочу відзначити, що професор Варшавського університету Роман Смаль-Стоцький готовий закласти за мене 500 злотих застави і поручитися за мене, тобто взяти мене на поруки, беручи моральну і правову відповідальність за моє становище і за мої дії. Зважаючи на стан свого перебування в ув'язненні, я відірваний від навчання у Варшавському університеті, а також відірваний від своєї родини. Подаю це своє звернення до пана слідчого, і прошу про позитивний розгляд моєї справи» [2, арк. 162]. Варто відзначити, що Луцький окружний суд відмовив Юрію Косачу в задоволенні цього прохання.

У травні 1932 р. Юрій Косач просив у начальника карно-слідчої тюрми в Луцьку затвердити його бібліотекарем у в'язниці, але це прохання лишилося без позитивної відповіді [3, арк. 21]. Отримавши відмову Юрій Косач надіслав звернення у справі надати йому можливість передплачувати наступні книги і журнали: «Польське державне право» і «Міжнародне право», авторства професора Зигмунта Цибіховського; «Засади суспільної економіки» та «Історія економічних теорій» Кароля Діде; «Економіка і право» та «Політична економіка» Антонія-Павела Костанецького; «Економічна політика» та «Історія соціалізму» Тадеуша Бжеського; «Нарис політичної економії» Володимира Желєзнова [2, арк. 152–152 зв.]. Варто нагадати, що Юрій Косач був студентом правничого факультету Варшавського університету і прагнув навіть у в'язниці продовжувати свої студії читаючи відповідну літературу.

Таким чином, у січні 1932 р. справу Юрія Косача із Варшави передали до Луцького окружного суду. Тут він перебував у в'язниці разом з іншими підозрюваними у справі приналежності до Української військової організації. Навчаючись у Варшаві на правничому факультеті Юрій Косач намагався провести з'їзд студентів північно-західних українських земель з метою підвищення національно-культурного рівня молодих людей. Також він розробив «Шлях розбудови національного руху на Волині», що передбачав залучення української молоді регіону до культурної роботи.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.). Ф. 191. (Луцький окружний суд). Оп.1. Спр. 203. Справа на Косача Юрія, Маркевича Володимира та інших, засуджених за приналежність до УВО (1932 р.), 39 арк.

2. Держархів Волинської обл. Ф. 191. Оп.1. Спр. 204. Справа на Косача Юрія, Маркевича Володимира та інших, засуджених за приналежність до УВО (1932 р.), 205 арк.

3. Держархів Волинської обл. Ф. 191. Оп.1. Спр. 205. Справа на Косача Юрія, Маркевича Володимира та інших, засуджених за приналежність до УВО (1932–1936 рр.), 471 арк.

4. Романов С. М. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 268 с.

УДК 821.161.2.09:2-428]

Катерина ВОЛОХ,
молодший науковий співробітник
Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки,
філії Волинського краєзнавчого музею, с. Колодяжне Ковельського району Волинської області

БОЖИЙ ЗАКОН МИЛОСЕРДЯ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «У ПУЩІ»

Розглядається тлумачення закону милосердя у драматичній поемі Лесі Українки «У пущі» в біблійному контексті.

Ключові слова: *Леся Українка, драма «У пущі», Біблія, закон милосердя.*

Джошуе Кембль – старий приятель родини Айронів з драматичної поеми Лесі Українки «У пущі» говорить: «Милосердя до вбогих єсть повинність християнська». Про милосердя вичерпно пишеться у Євангелії від Матвія [1, с. 1114], коли автор розповідає про долі двох груп людей під час другого пришестя Ісуса Христа на землю, щоб судити живих і мертвих. «Коли прийде Син Людський у Своїй славі й усі ангели з Ним, тоді сяде на престолі Своєї слави; і зберуться перед Ним усі народи, і відділить їх одне від одного як пастух відділяє овець від козлів; і поставить овець праворуч, а козлів – ліворуч. Тоді Цар скаже тим, які праворуч: Прийдіть, благословенні Мого Отця, успадкуйте Царство, приготоване вам від створення світу! Бо голодував Я, і ви дали Мені їсти; спраглим був, і ви мене напоїли; чужинцем був Я, і ви Мене прийняли; не мав одягу, і ви Мене одягнули; хворів, і ви Мене відвідали; у в'язниці був Я, і ви прийшли до Мене! Тоді озвуться до нього праведні, кажучи: Господи, коли ми бачили Тебе голодним і нагодували, або спраглим і напоїли? Коли ми бачили тебе чужинцем і прийняли, або нагим і одягнули? Коли ми бачили Тебе хворим, або у в'язниці, і прийшли до тебе? Цар у відповідь скаже їм: Запевняю вас: те, що зробили одному з Моїх найменших братів, ви зробили Мені» [1, с. 1114]. Кого Бог називає братами? Хто це найменші? Братами називає всіх тих,

які вірують в Нього, приймають Його вчення і живуть по Його вченню, а найменшими називає усіх бідних, нещасних, пригноблених. Сам Бог жив на землі в бідності, зневазі від більшості іудеїв. І на страшному суді Своєму найбільше зверне погляд на тих, які були милостиві до бідних і нещасних. Всяка добра справа, всяка допомога, виявлена нашим потребуючим братам, так високо оцінюється Господом, ніби ми Йому Самому зробили добру справу. Такі люди праведні і підуть на життя вічне. Тим, хто стояв ліворуч і не творив милосердя, підуть на вічне покарання.

Сам Бог милостивий. Творити милість, любити – це Його суть, Його природа. Він справедливо судить між ображеним і ображаючим: одних захищає від образ, інших не залишає без покарання. У Євангелії від Матвія у повчанні «Як стати великим» говорить про Своє велике покликання: «…Син людський – прийшов Він не для того, щоби служили Йому, а щоби послужити й віддати Свою душу як викуп за багатьох» [1, с. 1106].

У Новому завіті є багато прикладів Ісусового служіння людям, милосердя. У Євангелії від Матвія, де описано, як Ісус проповідує і зціляє у Галилеї пишеться, що «…привели до Нього всіх хворих на різні недуги, знеможених стражданнями, біснуватих, лунатиків і паралізованих, – і Він оздоровив їх» [1, с. 1084].

В Євангелії від Марка, де описано перші чудеса в Капернаумі, розповідається: «…Симонова теща лежала в гарячці; тож Йому негайно сказали про неї. Він підійшов і, взявши за руку, підвів її – і гарячка залишила її, і вона почала прислуговувати їм. А як звечоріло, коли вже зайшло сонце, поприносили до Нього всіх хворих і біснуватих. І все місто зібралося перед дверима. Тож Він оздоровив багатьох хворих на різні недуги, і вигнав численних бісів…» [1, с.1122].

У тому ж Євагелії описується зцілення паралізованого, ще раз підтверджуючи велику милостивість Ісуса: «Кажу тобі: встань, візьми постіль свою та йди до свого дому! І той, узявши постіль, тут же встав і вийшов перед усіма, так що всі дивувалися і славили Бога…» [1, с. 1123].

Євангеліст Матвій [1, с. 1091] розповідає, як Ісус відкриває очі двом сліпим, які сиділи при дорозі, і, почувши, що Син Божий наближається, закричали, щоб Син Давидів помилував їх. Ісус, змилосердившись, доторкнувся до їхніх очей – і вони враз стали зрячими.

У Євагелії від Івана пишеться, що «Є в Єрусалимі біля Овечої брами купальня, що по-юдейському називається Вифезда, вона має п’ять критих входів. У них лежало багато недужих, сліпих, кривих, сухих, [які очікували

руху води. Бо ангел Господній час від часу сходив до купальні й збурював воду. Хто перший заходив після збурення води, той ставав здоровим, хоч би якою була його недуга!] Був там один чоловік, який тридцять вісім років нездужав. Ісус, побачивши його, як лежав, і, знаючи, що довго він хворіє, сказав йому: чи ти хочеш стати здоровим? Хворий відповів Йому: Пане, не маю людини, яка вкинула б мене до купальні, коли забурлить вода. Коли ж я приходжу, то інший уже заходить раніше за мене. Каже йому Ісус: Устань, візьми постіль свою і ходи! І чоловік тут же став здоровим. Узяв свою постіль і став ходити» [1, с. 1193, 1194].

Однією з ідей Господа є зв'язок Божого милосердя з милосердям людей одне до одного. Отримання нами Божого милосердя повністю залежить від нашої здатності виявляти милосердя до інших. «Будьте милосердні, як і Отець наш Небесний милосердний» [1, с. 1156], – говорить Христос. Милосердя до людини є саме вище благо, за яке Ісусом Христом обіцяна милість і блаженство вічне: «Блаженні милосердні, бо помилувані вони будуть». Так сказав він в нагірній проповіді» [1, с. 1085].

У Євангелії від Луки є така історія: «І ось один законник підвівся і сказав, випробовуючи Його: Учителю, що маю зробити, аби осягнути вічне життя? Він же відповів: Що в Законі написано? Як читаєш? Той у відповідь сказав: Люби Господа Бога свого всім серцем, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всією думкою своєю, і ближнього свого, як самого себе. Сказав же йому: правильно відповів. Роби це, – і житимеш. А той, бажаючи виправдати себе, запитав Ісуса: А хто є моїм ближнім?» [1, с. 1164].

У відповідь Ісус розповів притчу про чоловіка, якого пограбували та побили розбійники на дорозі через дику, гористу, лісисту місцевість. Не допомогли йому ні священник, який проходив повз, ні левіт (церковник), а зупинився, перев'язав рани, полив їх маслом і вином, посадив його на свого осла, помістив в одній з міських гостиниць, заплатив за перебування і лікування, самарянин. Він – людина іншої віри, яка належала до такого народу, з яким іудеї навіть розмовляти вважали принизливим, навіть гріхом. На запитання Ісуса, хто ж з усіх трьох був ближнім постраждалому, законник сам відповів, що той, хто змилосердився над ним.

Цією притчею Ісус вчив нас любити, співчувати, милосердствувати всякій людині, яка того потребує. Не важливо, хто такий, той нещасний, знайомий чи незнайомий нам, свій чи чужий, чесна він людина чи ні, ворог чи друг нам, християнин він чи іншої віри – він людина, яка потребує допомоги.

У драматичній поемі Лесі Українки «У пущі» головна дійова особа скульптор Річард Айрон, покинувши Венецію, де мав успіх у мистецьких колах, через життєві обставини переїхав у Масачузет у Північній Америці, згодом, через конфлікт з релігійною громадою, в Род-Айленд. Майстром в Італії він міг би стати неабияким. Про це свідчать слова його друга Антоніо:

У нас ви б стали другим Бонарроті
і дорівняли б славі Донателла [2, с.115].

Річард прилучився до пуритан, сподіваючись, що в Новому світі він з громадою буде «одною родиною».

Що ж змусило талановитого скульптора відмовитися від свободи творчості? Адже знав, на що йшов. Дія драматичної поеми відбувається в XVII столітті, коли пуритани, послідовники кальвінізму в Англії, вимагали очистити англіканську церкву від старих католицьких обрядів і символів. Про деякі з них дізнаємося з тексту твору. Коли Деві, небіж Річарда, запитує, чому загинув його батько, дядько відповідає, що за книжку, в якій писав, що не треба поважати образів, що англіканська церква є нечестивою. Особливий спротив виявляли пуритани до скульптури. Ось діалог молодої дівчини Дженні, яка симпатизувала Річарду Айрону, з батьком:

Дженні
(підходить, усміхаючись)
Чого шановний вчитель так розгнівавсь,
адже людей малюють на портретах,
то чом же їх ліпить не можна?
Кембль
Бачиш,
Портрети лиш мальовані бувають,
все ж ліплене і різьблене – кумир,
а не портрет.
Дженні
А я гадала, татку,
Що лиш богів подоби – то куміри.
Кембль
Ні, сказано, щоб не різьбив ніхто
і не ліпив «ніякої подоби», –
се бридко перед Богом [2, с. 33].

Річард, не сподіваючись, що настільки різко зміниться його мистецьке, моральне і фізичне життя, приїхав до Америки, щоб допомогти жити матері, сестрі-вдові, її сину. Річард говорить небожу Деві:

А хто ж би визволив з біди без мене
і хто ж би годував у сьому краю
твою бабуню, й маму, і тебе ? [2, с. 18].

Річард тяжко працював для блага сім'ї, громади так, що «не було дозвільної хвилини», «сам про себе забував не раз: вдень працював, вночі, як мертвий спав».

Особливо турбувався про Деві. Побачивши, що той голодний, силоміць привів його пообідати. Узяв на себе авторство карикатури на Годвінсона, хоч насправді фігуру виліпив хлопець. Знав, що небожу могло б за те добряче влетіти. Коли Річард змушений був покинути громаду і тяжко заробляв гроші нелюбою справою, заощаджені кошти передав другом Джонатаном на навчання сестриного сина.

Завжди милосердно відносився до друга Джонатана. Тоді, коли той з дружиною тільки прибув до Нового світу, підтримав сестру, щоб поселити подружжя в домі Айронів. Зберіг добрі відносини, коли, практично, Джонатан зрадив їхню спільну справу. Радісно зустрів, знову запропонував своє житло, коли той приніс звістку в Род-Айленд про прощення матері, котра ще в Масачузеті прокляла сина за непокору громаді. Згадаймо про долі двох груп людей при другому пришесті Ісуса Христа: «чужинцем був Я, і ви Мене прийняли».

А як Річард Айрон відносився до таких слів: «бо голодував Я, і ви дали Мені їсти», «спраглим був, і ви мене напоїли», «не мав одягу, і ви Мене одягнули», «хворів, і ви Мене відвідали»?

У драматичній поемі важливе місце займає історія бідної жінки, дружини Ріверса, якого за іншодумство було вигнано з пуританської громади. Дружина Ріверса прийшла просити Річарда змурувати піч, але, заставши керівництво громади, змушена розповісти і їм про своє скрутне становище: «…вогню нема де розпалити, щоб ту нещасну дітвору нагріть!», «… хата є, ще чоловік стулив якусь там хижку, але печі дасть біг. Там вогко, як в льоху; моє найменше лежить в пропасниці, а я сама над ранок ледве голову підводжу. І так була біда, а се вже далі, либонь, кінець прийшов… Нема ні звідки ні помочі, ні жодної поради…» [2, с. 29]. Річард проти волі громади, яка перш за все вирішила звести кам'яницю для учителя і проповідника Годвінсона, наразивши себе на тяжкий осуд громади, допоміг

нещасній. Вражаючою є реакція Річарда на людську бідність і його рішення милосердствувати:

Сьогодні вперше
побачив я так близько злидні людські.
Я досі знав лиш бідність артистичну,
Ощадність бачив, працю невсипущу,
та корчів голоду я ще не бачив,
не чув його спотвореного крику,
не чув, не бачив і не дбав! Матусю,
хіба не гріх така страшна байдужість?
Але я жив серед краси і мрій.
Все вище, вище й вище я здіймався
на крилах мрій – тепер упав на землю…
Ох, мамо, як же я забився страшно!
Здається, мрії зломлено крило…
а як воно плескало буйно! [2, с. 37].

Та не тільки заборона скульптури, осуд громади за допомогу бідній жінці, реакція на відмову будувати кам'яницю Годвінсону спонукали Річарда покинути місце, де поселилися пуритани. Він пішов на конфлікт з фарисейством.

Фарисеї відрізнялися від інших євреїв строгим виконанням обов'язків свого закону, писаного і неписаного. Але виконували закон фарисеї тільки зовні, тільки для того, щоб інші люди вважали їх богобоязливими і святими, однак в душі були лицемірними, пихатими, сварливими. Наказуючи виконувати закон іншим, часто самі не виконували його.

У Євангелії від Матвія говориться: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, бо даєте десятину з м'яти, кропу й кмину, а занедбали найважливіше в законі: суд, милосердя та віру; і це належить робити, і того не залишати» [1, с. 1110] .

Типовим представником фарисейства є учитель і проповідник Годвінсон. Так, він читає, знає і цитує Біблію. Згуртував навколо себе громаду, яка теж знає Біблію, в тому числі й закон про милосердя, однак жодний не пожалів Ріверса, його жінку та дітей. Схоже, що не жаліють і інших, бо, як відмічає Річард, «таких є безліч». То час будувати кам'яниці? Член громади Кембль також підтримує Годвінсона, пропонуючи почекати, доки відбудуть «шарварок громадський», порадяться, то, може, що й допоможуть.

Піддалася впливу фарисейства й Річардова мати Едіта. Вона проклинає сина за непослух громаді. Винуватицею іншодумства Річарда вона, не розуміючи правди, вважає жінку Ріверса і також бажає їй Божого покарання. Однак не Річарда з Ріверсовою жінкою Господь поставить ліворуч, а тих, хто не милосердствує:

Річард

Подумай, мамо, – люди, що назвали
себе «святими» й «божиими синами»,
дають своїм братам не хліб, а камінь.
Вони ламають крила мріям ясним!
Їх варто проклинати [2, с. 38].

Річард Айрон проявляє милосердя не тільки до рідних, близьких, а й до неживої речі, свого дітища, – скульптури. Він пішов на конфлікт з громадою, захищаючи право на цей вид мистецтва. Будучи вже в Род-Айленді, не в змозі перемогти споживацьке ставлення до його робіт (батько учня Чарлі не може продати фігурку в крамниці, тому син просить подарувати фігурку його сестрі в якості ляльки, швачка Бруклі просить фігуру на манекен, колоністи Джонс, О'Патрік, Мак Гарді пропонують ліпити горщики. Немилосердно ранив серце скульптора Органіст. Як було слухати Річардові слова Органіста, що, *«… скульптура скінчила вже свій вік. Та й слава богу!»*, *що «…вона вже в християнськім світі, коли не завертає до поганства, то тільки бавить». Річард в силу свого великого милосердя бажає життя усім видам мистецтва:«Якби зо світа геть музика зникла, я б не радів»* [2, с. 98].

Річард зустрів у житті багато немилосердних людей, які знищили його життя і талант. Він же робив багато для людей і його добра душа не витримала немилосердя до нього. Правда, на фініші, знайшлося кілька людей, які проявили милосердя до митця. Магістер, попри зневіру скульптора у своєму таланті і право на існування цього виду мистецтва, пророкує йому майбутнє.

Як анатом, ви даєте освіту
молодикам, що, може, переважать
колись вас таланом, і ваша праця,
марудна і невидна, приготує
розцвіт блискучий хистові в громаді,
коли для того слушний час настане.
Тим способом ви станетесь, колего,
Невидним підмурівком храму хисту [2, с. 99].

На піку великої депресії, милосердя до скульптора проявляє колишній колега по італійському цеху, тепер торговий посол з Венеції Мессер Антоніо. Він, побачивши талановито виліплену фігурку, пропонує повернутися до Італії.

Маестро!
Як другу, як артисту, раджу вам,
прошу і заклинаю вашим хистом:
верніться-бо в Італію! Я певен.
там оживуть і мрії ваші, й слава,
і розцвіте талант під нашим небом [2, с. 120].

Зломлений Річард Айрон відмовляється. Однак вже й не має сили чистити «лихі терни» «тут між людьми».

Чи не зустрічається зараз на землі безсердечність до нещасних? Відгукуємося ми і чим відгукуємося до ближніх наших в їх горі, біді? Якщо хтось з близьких наших захворіє, чи відвідуємо ми його? Коли хто потрапляє в фінансову скруту, чи допоможемо йому? А чи постійне щастя і благополуччя людини на землі? Людина сьогодні багата, а завтра злодії або ворожі ракети можуть знищити усе майно. Тоді сама потребуватиме милосердя. Сьогодні людина здорова, а завтра хвороба може вкласти її в ліжко і вона потребуватиме допомоги. Як же можна бути немилосердними до тих, хто потребує нашого милосердя?

Самим жахливим виявом немилосердя в наші дні є війна, коли гинуть люди, нищаться матеріальні цінності. Яка кара чекає росіян і нелюдів, які їх підтримують? За «Новим завітом» – шлях їхній веде у пекло, і воріття їм звідти не буде. Нам же, щирим українцям, потрібно в рази бути милосерднішими один до одного, виконуючи Божий заповіт.

Джерела та література

1. Біблія. Книги Священного писання Старого та Нового Завіту. Київ : «Преса України». Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009.

2. Леся Українка. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 3. Драматичні твори (1909–1911) / ред. Т. Данилюк-Терещук ; упоряд. С. Романов, Н. Колошук, О. Кицан ; комент. С. Романов, І. Щукіна, В. Агеєва та ін. Луцьк : Волин. нац. ун-тет ім. Лесі Українки, 2021. 656 с.

3. Серафим Слобідський. Закон Божий. Київ : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2003. 654 с.

УДК 398(=161.2):7.046.1]:821.161.2’05.09:7.04Українка

Алла ДМИТРЕНКО,
доцент, кандидат історичних наук,
доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

МІФОЛОГІЯ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ І ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ: ОБРАЗ РУСАЛКИ

Проаналізовано образ русалки у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» і традиційних віруваннях населення Волині, українців. Звертається увага на «рід русалки», їх зовнішній вигляд, одяг, основні дії русалок, час їх перебування на землі, місця прояву русалок. Наголошено, що у трьох образах «Лісової пісні» (Мавка, Русалка і Русалка Польова) знайшли вираження народні вірування про русалок.

Ключові слова: *Волинь, Леся Українка, міфологія, традиційний світогляд, демонологія, русалка*.

Міфологічний світ всесвітньовідомої драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки приваблював і продовжує приваблювати багатьох дослідників. За твердженням відомої дослідниці родини Косачів Тамари Скрипки, «*цей унікальний твір Лесі Українки виник внаслідок синтезу досягнень рідної культури, книжної та уснопоетичної, і світової літератури, а також внутрішньої художньої еволюції автора*» [10]. Подібну думку висловлює й Лариса Мініч, на думку якої «*Драма-феєрія “Лісова пісня” є синтезом ліричних, епічних і драматичних елементів реального і міфологічного характеру. В ній гармонійно поєдналися реальність, міф і казка*» [8]. Використання фольклорних / етнографічних джерел для створення образів драми-феєрії підкреслюють й інші дослідники [3; 9; ін.].

Зважаючи на різноманітність джерел, використаних Лесею Українкою для написання драми-феєрії й створення її міфологічного світу, Т. Скрипник пропонує наступну їх систематизацію: фольклорні, міфологічні й книжні [10]. Саме на фольклорних / етнографічних джерелах створення образів Мавки, Русалки Польової й Русалки Водяної ми й зупинимося. Чи насправді існують ці образи в демонології Волинського Полісся?

Під Волинським Поліссям розуміємо північні райони Волинської, Рівненської і Житомирської областей, тобто частину Волинської губернії 1796–1920 років. Умовну південну межу Полісся сьогодні визначають лінією, що проходить населеними пунктами Устилуг – Володимир – Луцьк – Рівне – Корець – Звягель – Житомир і далі на Київ. Як бачимо, два міста, де мешкала мала Леся Українка – Луцьк і Звягель – розміщені якраз на межі Полісся й етнографічної Волині.

Саме на Поліссі дотепер найбільше збереглися й доволі ще міцно тримаються вірування про русалок. Не було жодної експедиції, в якій би автору не вдалось записати про це хоч якусь інформацію. Щоправда, більш поширені вірування в русалок на території Волинської і західних районів Рівненської областей. На Житомирському Поліссі їх також фіксується доволі багато, хоча інколи є категоричне заперечення. Пригадується інтерв'ю із респонденткою 1924 року народження, мешканкою виселеного, в результаті Чорнобильської катастрофи, села Малахівка Лугинського (тепер – Коростенського) району Житомирської області. На питання, чи побутували у них вірування в русалок, вона категорично відповіла, що в них такого не було: «… *в нас цього нема, не збуваєтса, у цьом районє*». Далі наголосила, що таких вірувань багато «у Западной», куди вона ходила за харчами в період повоєнного голоду [4]. Але не тільки поліські райони Волині багаті на вірування в русалок. За твердженням Анастасії Кривенко збереглись вони і в південних районах (етнографічна Волинь) [7, с. 91–124].

Сьогодні дослідники однозначно заперечують існування в демонології Волині образу «Мавки». Т. Скрипка наголошує, що цього не підтверджують й матеріали багаторічних фольклорних експедицій на Полісся за участі студентів й викладачів Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки (тепер – ВНУ), а твердження про такі вірування називає фальсифікацією [10]. В експедиціях авторка також іноді запитувала про мавок, на що завжди отримувала негативну відповідь. Найбільш запам'яталася швидка реакція мешканки села Стобихва Камінь-Каширського району, яка відповіла: «*Мавок у нас нема. Це у Лесі Українки тільки*» [1]. Однак А. Кривенко наголошує, що в Горохівському районі, окрім загальнопоширеної назви «*русалка*», побутують терміни «*нявка*», «*мавка*» («*марвавка*»), які походять від праслов'янського «нави» – мерці. Дослідниця не розділяє мавок і русалок, вважаючи їх, як і потерчат, померлими людьми [7, с. 92–93].

Тож з'ясуємо, хто така русалка у «Лісовій пісні» і в традиційному світобачення мешканців Волинського Полісся. Насамперед акцентуємо увагу на «**Ручалчин рід**», який Леся Українка індивідуалізує в образах *Мавки, Русалки водяної, Русалки польової та Потерчат.* Якщо уважно поглянути на образи, створені поетесою, то можна легко помітити, що вони поділяються на родини. Найкраще це зображено у розмові Мавки з Лукашем: *«Лукаш*: *А хто твій рід? Чи ти його зовсім не маєш? Мавка: Маю. Є Лісовик, я зву його "дідусю", а він мені: "дитинко" або "доню". Лукаш: А хто він – дід чи батько? Мавка: Я не знаю. Хіба не все одно?*

Лукаш: А хто ж тобі тут мати чи баба, чи вже як у вас зовуть? Мавка: Мені здається часом, що верба, ота стара, сухенька, то – матуся. Вона мене на зиму прийняла» [11].

Якщо Русалка водяна називає Водяника «*татусем*», то Лісовика зве «*дідусем*»: «*Дідусю! Лісовий! Біда! Рятуйте»*. Мавка також називає Лісовика «*Дідусем*». А Лісовик називає Мавку «*дочкою*», «*дитиною*», «*донею*». Лісовик, говорячи Мавці про те, що Лукаш не місцевий, зауважує, що він «*з тих борів соснових, де наша баба любить зимувати*» [11]. Хто ж ця «Баба»?

Русалки «Лісової пісні» – діти природи. Вони – сестри між собою. Водяник є батьком Водяної Русалки, а Лісовик – дідусем Мавки і Польової Русалки. А ще Леся Українка зображує мавку, як *доньку верби* («*Вербиченько-матусенько, рятуй!*»); *сестрою (*«*сестрицею*»*) берези (*«*Не пий же крові з сестроньки моєї*»). У кінці драми-феєрії вже сама «*Мавка зміняється... у вербу з сухим листом та плакучим гіллям*» [11].

Виходячи з польових матеріалів, зібраних у різних селах Полісся, спробуємо зрозуміти, чому Леся Українки створила три образи русалок – Мавку, Русалку або ж Русалку Водяну і Русалку Польову.

Проаналізуємо **образ русалки в народних віруваннях**:

1) Померлі малі діти: «*Малиї дітки як помирають.., ото то русалки вони звуться. Тож присиплєють, присиплєють, думаєте. В нас там одна баба приспала вісім неділь хлопчика... Там, де я була в Боровуси, як ми кажемо, тоже приспали. Там одна баба приспала дитину, другая. А хто його знає. І вона розказувала. Вісім неділь хлопчик, бо ж плакала вельми вона. Ше й … племінника мого жінка. Казала нічиви не знаю і коли я взяла до себе ту дитину, проснулася, встала, дитина нежива колі її лежить. Всьо. І казали, чи то Бог смерть дав такую? Так воно назначено. Я ж тоже не знаю*» (с. Самари Самарівської ТГ) [1; 5, с. 8].

2) Померлі нехрещені діти: «*Русалкою, кажуть, діти маленькі, ті, шо нехрещани*»; «*Воне завше ходять, котори нехрещени, по білому світи*» (с. Великий Обзир і Грудки Камінь-Каширської ТГ, далі – К-К] [1].

3) Утоплені і закляті діти: «*Колись були такі матьорі, що топили дітей, і заклинали дітей мачухи – і ото такі діти вже вони большиство ставали русалками*» (с. Ворокомле К-К) [1; 5, с. 8].

4) Померлі молоді дівчата: «*Которії дивчата вмирають, ше дівчатами значить ..., казали шо то дівчата, молодиї дівчатка, от підростки такі вже, то ж умирають усякі*» (с. Стобихва К-К) [1].

5) Молоді дівчата (або ж усі), що втопилися: «*Хто втопився, той ставав русалкою*» (с. Малі Цепцевичі Сарненської ТГ, далі – Срн.) [Сарни].

«*І я знаю, на том тижні не дають батьки ніколи купатьса нікому. Як ми мали були, нас не пускали купатьса на Русальному тижню*» (с. Морочне Зарічненської ТГ) [4].

6) Народжені на Русальному тижні: «*Хто родився. Бо я знаю, я родиласа після Розигрив, то мати каже: "От добренько, шо переходила". Якраз після Розигрів, то я родиласа, бо каже, то русалками будут. Мабуть. Хто його знає*» (с. Берестя Дубровицької ТГ) [4].

7) Русалками стають всі померлі родичі, але являються у вигляді маленьких дітей: «*... наши померши родичі. Тико вони пиритворились всі на малиї діти. От, хай якийсь старий, хай який, хто помер, то всі вони прийшли у малиї діти – так нам пояснювали*» (с. Голядин Шацької ТГ, далі – Шцк.) [1; 5, с. 8].

8) Дівчата (або всі), хто помер чи втопився саме на Русальному тижні: «*То таки мерци, хто втопивса на Троіцу, хто вмер на Троіцу, то воно переходило в русалку*» (с. Яполоть Костопільської ТГ) [4].

9) Локальне побутування має вірування, що русалками стають померлі заручені дівчата: «*Я чула, шо тая дівчина, заручена, як вмирає – і вона переходить в русалки*» (с. Великі Цепцевичі Срн.) [4].

10) Русалки від Бога і стають ними лише «достойні»: *«Русалки, то вони од Бога»;* «*Хто достойний, то той може бути русалкою, а хто недостойний, то ні*» (с. Стобихва К-К) [1].

Як виглядають русалки? У Лесі Українки вони молоді дівчата. У народному світобаченні – дітки – хлопчики й дівчатка, молоді дівчата й хлопці, жінки й чоловіки. Чому? Тому що в поліських селах вважають, що русалками стають померлі родичі. То ж хто як помирає, так і являється: «*Я так думаю, що є і жінки, і хлопці... Тож помирають і жінки й чоловіки, і хлопці, і діти, і всяко. І так вони може й появляються десь, хто їх знає*» (с. Голядин Шцк.) [1]. У прибузьких селах вірять, що русалки, то родичі і вони завжди являються в їх образах. Мешканка с. Столинські Смолярі (Шцк.) розповідала, як у неї на Русальному тижні болів зуб і коли вона прилягла, прийшла мама, яка на той час вже померла, приклала до щоки дуже холодного пальця й біль пройшов [1]. Дуже рідко русалок уявляють як метеликів (с. Великий Обзир К-К) або ж як собак (с. Серби Ємільчинської ТГ) [1; 4].

Вбрання русалок. У Лесі Українки: Русалка Польова має «зелену одіж», Русалка Водяна – серпанок, що спадає з-під вінків, Мавка – ясно-зелену одежу ранньої весни і чорну – пізньої осені: «*вона в чорній одежі, в сивому непрозорому серпанку, тільки на грудях красіє маленький калиновий*

пучечок» [Українка]. У народних віруваннях русалки найчастіше у білих сорочках або ж у тому, в чому ходили в земному житті, чи в чому їх похоронили: «*Отако квіти, віночки, різне платтячка чи споднечки таки вдівають. У чому їх нарадять, як хавають*» (с. Великий Обзир К-К) [1].

Зачіски і головні убори русалок. У народній уяві русалки мають довге розпущене волосся, що є основною ознакою русалок. Колись розпущене волосся було лише у русалок. Незаміжні дівчата заплітали коси, а заміжні жінки ховали волосся під головні убори. У Лесиних русалок також розпущене волосся, вінки (волошковий, зелений, перловий) або квіти на голові [11].

Що роблять русалки? У Лесі Українки вони: 1) як діти природи, опікуються рослинами: «*Русалка*: *Я розчешу поплутаний сікняг. Водяник: Ну, розчеши, я сам люблю порядок… Та поправ латаття, щоб рівненько розстелялось та килим з ряски позшивай гарненько*»; «*Русалка: Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!... Там хлопець на дудки ріже очерет*!»; 2) топлять і лоскочуть людей: «*Русалка: Ой леле! хижу? То се тут люди будуть? Ой ті люди з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу! Я не терплю солом'яного духу! Я їх топлю, щоб вимити водою той дух ненавидний. Залоскочу тих натрутнів, як прийдуть!*» [11].

У народних віруваннях русалки: 1) танцюють по житах: «*То моя братиха бачила.., корови пасла і заснула. Проснулася, а вони танцюють по житовм. Таки в віночках, хороші*» (с. Великий Обзир К-К) [1];

2) ховаються від людей, не показуються їм, тобто прагнуть, щоб їх не впізнали: «*То вони тоже, як людей побачать, то скривалися. Шоб вони так виходили на лічно, то вони не виходили*» (с. Великий Обзир К-К) [1];

3) можуть кудись завести: «*У нас був дід такий, там його була дівчина, та й вона пушла, не знаю – щав'ї рвати чи шо, на Русальному тижні пуслє Трійці… Та й вийшла та дівчина* (русалка – А. Д.) *до її та й її заволікла, замовила, та й повела в друге село аж тим каналом*» (с. Ворокомле К-К) [21];

4) нікому не шкодили, нікого не чіпали: «*Ні, вони не шкодили, тіко як то лякали. Такі русалки*» (с. Великий Обзир К-К) [1];

5) можуть «насунути мішок на очі або голову і тоді дуже хочеться спати та ще й можна втратити зір до кінця Русальниці»: «*Бо можуть русалки мишок насунути на очи, на голову. Такий був случай, моя прабабуня… ішла на поле. І тоді дуже спати хочеться… І її настільки зморив сон, шо вона мусила на дорозі лягати спати. Вона лягла, думає передримаю і всьо. Вона лягла – заснула. А то кажуть, шо то русалки накидають такий сон. І проснулась – очима ничого не бачить, абсолютно, от, і шо робили,*

то я не знаю. Ну шо робили? Чи згодом пройшло, чи відроблювали» (с. Стобихва К-К) [1];

6) можуть залоскотати: «*Як я мала булла, то казали шо русалок страшно, бо вони виходять з жита, от і можуть залоскотати*» (с. Залазько К-К) [1].

Час перебування русалок на землі. У Лесі Українки русалки приходять на землю навесні, коли прокидається природа: «*Мавка*: *Ох, як я довго спала! Лісовик: Довго, дочко! Вже й сон-трава перецвітати стала. От-от зозулька маслечко сколотить, в червоні черевички убереться і людям одмірятиме літа. Вже з вирію поприлітали гості. Он жовтими пушинками вже плавають на чистім плесі каченятка дикі. Мавка: А хто мене збудив? Лісовик: Либонь, весна*» [11]. Лесині русалки перебувають на тут до того часу, поки «літечко сяє» і «житечко не полягло»: «*Глянь, моя сестро, ще хвиля гуляє з краю до краю. Дай нам зажити веселого раю, поки ще літечко сяє, поки ще житечко не полягло, – ще ж неминуче до нас не прийшло! Хвильку! Хвилиночку! Мить одну, рідная! Потім поникне краса моя бідная, ляже додолу сама... Сестро! не будь як зима, що не вблагати її, не вмолити*!» [11].

У народних віруваннях русалки перебувають на землі лише упродовж Русального тижня, який триває від суботи напередодні Зелених свят до першого дня Петрівки: «*В суботу приходять і в понеділок за тиждень одходять... Тиждень тижнюють*» (с. Голядин Шацької ТГ) [1].

Чому ж русалки приходять на землю? Лесині русалки, щоб «*Дай нам зажити веселого раю, поки ще літечко сяє*». У народній традиції русалки приходять на землю, щоб «побачитися з рідними». Адже на Зелені свята припадають поминальні дні, традиції яких збереглися ще в багатьох селах Полісся. Ми знаємо, що наші предки приходять до нас на Різдво й саме тому ми залишаємо їм на столі їжу. Так і на Зелені свята. Традиція залишати їжу русалкам упродовж усього русального тижня широко зберігається на Поліссі. Вірять, що русалки прийдуть вечеряти.

Місця прояву (локалізації) русалок. Леся Українка поселила русалок у воді, в лісі, на полі. У народних віруваннях місцями перебування русалок також є поле, водойми, ліс.

Русалки упродовж Русальниці перебувають на полях (жита, горох, морква) – не можна йти в жита, рвати молодий горох чи моркву, бо русалка залоскоче. Доволі практична заборона – жито колоситься – не можна толочити, горох і морква достигає – не рвати. Не можна спати на межах, бо «русалка накине мішок на очі», тобто забере зір; не можна полоти й сапати

городи, щоб мотичками не порізати русалкам ноги, ін. Останні заборони мабуть для того, щоб люди зробили собі невеличку «відпустку» перед косовицею, а потім і жнивами.

У багатьох селах вірять, що місцем локалізації русалок на Русальницю є річки й озера, де вони купаються. Тому в цей час не можна купатися й навіть сидіти біля води, бо русалка забере, втопить. Не можна прати у водоймах, бо русалки в цей час «миють ноги» на кладках, на яких колись прали прачами; а ще, щоб не відбити прачами русалкам ноги. Мешканці Полісся вірять, що русалки приходять на землю, щоб помитися й «перебратися» (переодягнутися), тому вішають на вулиці рушника й одяг для русалок. З цього приводу записано безліч вірувань окремі з яких наведемо.

Мешканка с. Світязь (Шацька ТГ) від своє тітки колись почула розповідь про те, як вона бачила русалку. На той час тітка респондентки щойно вийшла заміж і йдучи на поле в час Русальниці, зустріла вже покійну сестру свого чоловіка. Та попросила взяти в матері у скрині сорочку і принести, щоб вона могла переодягнутися. На зауваження, що скриня завжди зачинена, а ключ під спідницею її свекрухи, «покійна» відповіла, що скриня буде відкрита. Так і було. Молодиця взяла сорочку й принесла її на муже. А от що було далі, вже не знає [1].

Інша розповідь записана у с. Вичівка Зарічненської ТГ. На питання, чи вішає респондентка рушник для русалок, та відповіла, що не тільки рушник, а й одяг своєї вже покійної доньки, сорочки, майки і штани зятя й чоловіка, адже вони, покупавшись, обов’язково прийдуть переодягнутися в чисте вбрання. А в с. Берестя Дубровицької ТГ одяг для русалок носили до річки [4].

Третя локація – ліс, у т. ч. зеленосвятська зелень. Коли русалки приходять на свої подвір’я й городи, то «поселяються» у поставлених для них березах, лепесі й ін., на яких люблять «гойдатися». Під час експедиції у село Столинські Смолярі (Шацька ТГ) авторка запитала респондентку, чи ставлять вони берези на полі в час Зелених свят, на що та відповіла: «*От і ми на городи, на картошку заїхали само ралити в суботу перед вечором і гілку берези, гілку клена на кожний город, на кожну свою сотку поставили. Бо так годиться.., хазяйка прийде, от мати мого чоловіка, мо схоче там погойдатися*»; «*А от берези посеред двору ставлять, так в куточку ставлять, шоб русалки гойдалися на них... І клени за образками висять.., шоб гойдалися русалки*» [1; 5, с. 10].

Саме локалізація русалок і вірування, пов'язані з їх перебуванням на землі в час Русальниці, підказує нам джерела художнього задуму Лесі Українки, яка створила три образи русалок залежно від місць їх перебування: Мавка – у лісі і в зелені; Русалка Польова – в полі, Русалка Водяна – у водоймах. Звісно, це не пряме перенесення поліських вірувань у твір, а їх талановите художнє опрацювання. Це ще раз підтверджує чудове знання Лесею Українкою традиційного світогляду українців, що є наслідком особливої уваги до вивчення етнокультурних надбань народу. Погоджуємося із Т. Скрипкою, яка наголосила, що «при підкресленому поліському колориті драми-феєрії її міфо-фольклористична інструментовка дещо ширша – не всі міфічні постаті взято з поліської міфології» [10].

Джерела та література

1. Архів Музею етнографії Волині і Полісся Волинського національного університету імені Лесі Українки, ф. Шацьк–2008, Шацьк–2009, Стобихва–2010, Ратне–2011, Шацьк–2013, Камінь-Каширський–2014.

2. Буйських Ю. Колись русалки по землі ходили… Жіночі образи української міфології. Харків, 2018. 320 с.

3. Вільчинська Т. Демонологічна лексика української мови (на матеріалі «Лісової пісні» Лесі Українки). *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4. Кн. 2. С. 240–251.

4. Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Лугини–2005, Рокитне–2006, Сарни–2008, Зарічне–2010, Ємільчине–2011, Березне–2013.

5. Дмитренко А. Образ русалки у творчості Лесі Українки та світобаченні населення Волинського Полісся. *Літопис Волині* : Всеукраїнський науковий часопис. Число 16. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2016. С. 6–12.

6. Іваннікова Л. Леся Українка: невідома фольклористка. *Етнографія*. URL: https://ethnography.org.ua/content/lesya-ukrayinka-nevidoma-folklorystka.

7. Кривенко А. Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст. Львів, 2020. 280 с.

8. Мініч Л. Фольклор у творчості Леся Українки. 2000. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9283/1/works%20o%20f%20Lesya%20Ukrainka.pdf

9. Семенюк Л. С. Фольклоризм у творчості Лесі Українки: теоретичний аспект. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. [упор. Н. Г. Сташенко]. Луцьк, 2009. Т. 5. С. 177–186.

10. Скрипка Т. Фольклор і міфологія в «Лісовій пісні» Лесі Українки. *Тамара Скрипка. Персональний сайт.* URL: https://www.t-skrypka.name/LUkrainka/LisovaPisnjaFolklore.html

11. Українка Леся. Лісова пісня. *Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості*. URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Dramas/LisovaPisnja/Act1.html

УДК 008(477)(092)

Оксана ДРАБЧУК,
викладач Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського, м. Кременець Тернопільської області;
Петро МАЗУР,
кандидат медичних наук, директор Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського, м. Кременець Тернопільської області;
Зоя ДЕНИСКІНА,
завідувач бібліотекою Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського, м. Кременець Тернопільської області

РОДИНА КОСАЧІВ-ДРАГОМАНОВИХ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Розкривається багатогранна роль представників родини Косачів-Драгоманових у формуванні національної свідомості молоді. Особлива увага приділяється постатям Олени Пчілки та Лесі Українки, а також їхній спадщині як джерелу натхнення для педагогів, бібліотечних і музейних працівників у процесі виховання майбутніх поколінь.

Ключові слова: *Леся Українка, Олена Пчілка, родина Косачів, національне виховання, педагогіка, бібліотека, музей.*

Унікальність родини Косачів-Драгоманових полягає в тому, що вона стала осердям українського інтелектуального опору, джерелом культурного прориву і лабораторією новаторських педагогічних методів. Цей родинний осередок формувався не просто як сім'я, а як середовище, де освіта, мистецтво, громадянська активність і родинні цінності поєднувалися в цілісну гуманістичну концепцію. Їхній вплив на українське суспільство досі не оцінений належним чином.

Уже в 1880-х роках Олена Пчілка, мати Лесі Українки, започаткувала родинні «семінари» для дівчат. У них викладались не лише література, а й логіка, філософія, фольклористика – дисципліни, котрі в тогочасній державній системі були недоступні для жінок. Форми навчання, які вона використовувала, включали дискусії, аналіз текстів, проблемні запитання. Таким чином, родинні заняття стали прототипом проблемно-діалогічного навчання, орієнтованого на розвиток критичного мислення. Батько Лесі Українки, Петро Косач, активно долучався до освітнього процесу через інший вимір – історичну освіту. Його приватна колекція старожитностей і недільні «музейні дні» для молоді стали прообразом сучасних освітніх музеїв. Тут діти мали змогу бачити артефакти, дізнаватися про українське минуле з перших вуст. Учасники таких зустрічей не просто слухали лекції,

а брали участь у дискусіях, що сприяло формуванню національної свідомості.

Важливим напрямом була й епістолярна культура. Леся Українка підтримувала інтенсивне листування з європейськими інтелектуалами. У цих листах обговорювались ідеї емансипації, свободи слова, національного самовизначення. Листування мало не лише культурний обмін, а й освітню функцію – через діалог із різними школами думки Леся формувала власну світоглядну позицію.

Паралельно Михайло Драгоманов реалізував ідею українськомовної вищої освіти за межами України. У Женеві він читав лекції для українських студентів-емігрантів, порушуючи питання історичної пам'яті, мовної ідентичності, соціальної справедливості. Його листи до студентів є унікальними зразками педагогічної комунікації – у них містяться міркування про відповідальність інтелігенції перед народом, про силу критичного аналізу імперських наративів.

Ще один вимір родинної освіти – театральний. В родині практикувались домашні вистави з історичним та морально-етичним змістом. Наприклад, «Козацька вдова» Олени Пчілки була не просто п'єсою, а інтерактивною формою осмислення української історії. Після кожної вистави проводились дебати, що перетворювало мистецтво на дієвий інструмент формування світогляду.

Не менш новаторським був проєкт мандрівної бібліотеки, ініційований Петром Косачем. Комплекти книг передавались у села з методичними рекомендаціями, що стало прообразом мобільних освітніх центрів. Це була не лише просвітницька, а й логістично продумана ініціатива, яка враховувала потреби сільського населення в доступі до знань.

Своєрідною «освітньою лабораторією» стала й домашня бібліотека родини, яка нараховувала понад 3 тисячі книг. Вона не була хаотичною – книжки систематизувалися за тематиками: «воля», «жінка», «нація», «мова». Це був своєрідний ідеологічний компас, що орієнтував дітей у складному світі суспільно-політичних трансформацій.

У родині з раннього віку культивувалося вивчення мов. Леся знала до восьми мов, перекладала класичні тексти, що слугувало не тільки інструментом мовного розвитку, а й засобом осмислення універсальних цінностей. Переклади в родинному колі були поштовхом до філософських роздумів і обговорень, у яких брали участь і діти, і дорослі.

Перебуваючи в Криму, Леся створила дитяче літературне коло серед кримських татар і греків. Це була спроба міжетнічної інтеграції через культуру, що передбачала читання, письмо, драматизацію. Подібні ініціативи сьогодні вважаються інноваційними моделями міжкультурної комунікації, але ще в XIX столітті вони активно впроваджувались родиною Косачів.

Музика в родині також виконувала не лише естетичну, а й пізнавальну функцію. Леся грала на фортепіано, а її сестра Ольга збирала народні пісні, адаптовувала їх для дітей і використовувала у навчанні. Це був спосіб поєднання мистецтва й ідентичності, де звук ставав носієм смислу.

В особистих листах Олени Пчілки до дітей фіксувалась система домашнього дистанційного навчання. Вона надсилала завдання з літератури, історії, філософії, пропонувала написати есе або відповісти на складне моральне запитання. Це стимулювало самостійність, формувало відповідальність за власний розвиток.

Усе вищезазначене дає підстави вважати, що родина Косачів-Драгоманових формувала новий тип педагога-громадянина – людини, здатної критично мислити, діяти автономно, зберігати культурну пам’ять і водночас бути відкритою до світу. Їхні підходи до виховання базувалися на ідеях рівності, свободи, самоцінності особистості.

В умовах сучасної української освіти, яка перебуває у стані реформування та пошуку власної ідентичності, досвід родини Косачів-Драгоманових варто розглядати не лише як історичну спадщину, а як живу методологію. Їхні принципи – міждисциплінарність, інклюзивність, гуманізм, інтелектуальна незалежність – залишаються актуальними і потребують інтеграції у педагогічну практику сьогодення.

Джерела та література

1. Косач О. Зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 654 с. ; Т. 2. 688 с.
2. Українка Леся. Листи. Київ : Основи, 2001. 772 с. (Серія «Аристократи духу»).
3. Драгоманов М. Вибрані твори. Київ : Либідь, 1996. 832 с.
4. Гундорова Т. Леся Українка. Спроба модерністського прочитання. Київ : Факт, 2007. 392 с.
5. Національний музей Лесі Українки. Освітні програми. URL: https://lesyamuseum.kiev.ua/osvitni-programy

УДК 069:908](477.82):929(477)]

Людмила ЗАВАДА,
старший науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

ЗБІРКА ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ «ФОНД ЛЕСІ УКРАЇНКИ»: ВІД ІДЕОЛОГІЙ ДО ТЕХНОЛОГІЙ

На практичному досвіді внесення пам'яток до Державного реєстру національного культурного надбання подаються факти історії надходження і побутування в музеї найбільш цінної частини фондової колекції Лесі Українки, сформованої в радянський період. Аналізуються порушення процесу реєстрації пам'яток у музейних документах, досліджуються причини і наслідки цих порушень. Формулюється сучасне трактування культурної спадщини, її впливу на розвиток освіти, науки та бізнесу, технологій для розкриття її потенціалу. Розглядається музей як ключовий інструмент інтерпретації спадщини.

Ключові слова: *культурна спадщина, культурний капітал, Heritage Science, технології, доступність, «Музейний фонд України».*

Дискусії про потребу переосмислення ролі та місця культурної спадщини тривають в Україні близько тридцяти років. Обговорення науковцями, митцями, діячами культури, освітянами й політиками цих питань відтоді не вщухало. Найулюбленіші теми таких обговорень – «декомунізація» та «деколонізація», інакше кажучи актуалізація раніше забороненого чи відсунутого на маргінес знання та витісненої в «підпілля» мистецької творчості, формування національної ідентичності, культурного простору та креативного потенціалу сучасної України і т. д. Тобто: все, що стосується культурної спадщини – як у добу СРСР, так і нині – звикло аналізується з точки зору політики. Тоді як досвід роботи з пам'ятками в музеї переконує: наша культурна спадщина попросту не працює в суспільстві. І, перш ніж відповісти на питання «чому?», спробуємо сформулювати проблему. За філософською концепцією К. Поппера, «пізнання не починається зі сприйняття, спостереження, збору даних або фактів; його вихідною точкою є проблеми. Тому можна сказати: немає знання без проблем, також немає і проблем без знання» [5]. То в чому ж полягає проблема актуалізації нашої культурної спадщини? Пропонуємо розглянути її на прикладі з досвіду музейної роботи: сучасне опрацювання пам'яток найбільш цінної частини фондової колекції Лесі Українки, сформованої у радянські часи – автографи, документи і фото з першого надходження.

Пам'ятки опрацьовувались у 2025 році в рамках проєкту «Музейний фонд України», започаткованого Міністерством культури та стратегічних

комунікацій України, який передбачає внесення музейних предметів до Державного реєстру національного культурного надбання – інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечує не лише збирання, зберігання і облік, але й відкрите для українського простору відображення, надання реєстрових даних та реєстрової інформації про музейні колекції, що є державною власністю [6].

Сам процес передбачав роботу з інвентарними книгами (в даному випадку – книга фонду Лесі Українки (ЛУ), Т. 1, започаткована 12.04.1977 р.) і перенесення до Державного реєстру максимально повної інформації про предмет, а це: усі інвентарні номери, детальний опис, інформація про автора, джерело надходження, історія створення і побутування, зв'язок із іншими пам'ятками, детальні фото і т. ін. Меморії, про котрі йде мова, уже давно введені до наукового обігу і ґрунтовно досліджені, результати оприлюднені у ряді публікацій, перші з яких належать Наталії Юхимівні Пушкар (у минулому – головний зберігач ВКМ): «У травні 1941 року на адресу "Луцького обласного краєзнавчого музею" надійшов цінний лист з Музею М. Коцюбинського в Чернігові, завірений штампом, печаткою і підписом директора музею Хоми Коцюбинського» [7, с. 202]. «В "Описі документів, вкладених в цінний лист…" під № 1 значиться "Зошит в твердій палітурці, в якому записано Лесею Українкою та її сестрою Ольгою українські народні пісні с. Колодяжного. Кількість сторінок – 68"; під № 2 – "Зошит без палітурки, в якому рукою Лесі Українки зібрані записи народних українських пісень с. Колодяжного. Кожна пісня ілюстрована нотами. Кількість сторінок – 50"; № 3 – "Листи, писані Лесею Українкою до В. Г. Тучапської з дому Крижанівських, від 29.І.1901 р. – 8 стор., 19.ІІ.1911 р. з Мінська – 7 стор., 20.ІІ.1901 р. – 3 стор. (остання подерта), 10.VII.1901 р. – 7 стор. з Кімполунгу. Всіх сторінок – 25"; № 4 – "Фото будинку Лесі Українки в селі Колодяжному"; № 5 – "Фото О. А. Косач"; № 6 – "Фото – група родичів Лесі Українки". Разом: два зошити, чотири листи і три фото» [9, с. 23].

«Зошит в твердій палітурці» (інв. № ЛУ – 28) містить два записи, зроблені рукою Ольги Косач-Кривинюк за півтора місяця до передачі рукописів Луцькому музеєві. На с. 1: «Записи Колодяженських (с. Колодяжне коло м. Ковля на Волині) пісень. Записувала Леся Українка і її сестра Ольга. Ольга Косач-Кривинюк. 12/ІІІ 1941», і на чистому аркуші білого паперу, підклеєному після першого аркуша невідомо ким і коли: «Уривок одного з двох великих зошитів з записами народних пісень, що зробила Леся Українка і віддала на перегляд М. В. Лисенкові і вони в нього десь загубилися та й не були повернені Лесі. Ольга Косач-Кривинюк. 12/ІІІ 1941». Вірчі записи

Ольги Петрівни, датовані 12 березня 1941 року, є на двох фото з того ж цінного листа: портретному (інв. № ЛУ-137) – «Єлена Антоновна Косач по чоловікові Тесленко-Приходько. Сестра батька Лесі Українки. Ольга Косач-Кривинюк. 12. III. 41 р.» і груповому (інв. № ЛУ – 29) – «М. П. Косач – (брат Лесі Українки), А. Ів. Судовщикова (Хойнацька, мати), О. П. Кривинюк (Косач) (сестра Лесі Українки), О. Євг. Косачева (Судовщикова) (жінка Мих. Петр. Косача, псевдонім Грицько Григоренко). Дар О. П. Кривинюкової. Знято у Дерпті початку 1900 р.? Напис вірний. Ольга Косач-Кривинюк. 12/III 1941».

Листи Лесі Українки (інв. №№ ЛУ – 30–33) вірчих записів не мають, але про них існує опубліковане свідчення Ольги Косач-Кривинюк: «Хома Михайлович Коцюбинський казав мені весною 1941 року, що знайшов […] Лесині листи до В. Г. Крижанівської в купі паперового мотлоху на підлозі в Київському історичному музеї і забрав до музею ім. Коцюбинського в Чернігові. Звідти він передав ті листи на щось в обмін до Луцького музею ім. Лесі Українки, звідки мені прислали копії їх, написавши сучасним російським правописом, яким вони напевно не були написані.» (примітка 594 до листа С. К. Мержинського до В. Г. Крижанівської-Тучапської 29 січня 1901 р.) [4, с. 524]. Ця цитата також свідчить, що листів-оригіналів Ольга Петрівна не бачила, бо інакше знала б, що вони написані таки «сучасним російським правописом» (див. фото 1).

Про те, що сталось із деякими з цих рукописів Лесі Українки повідомляє В. Савчук (Прокіп) у монографії «Доля листів Лесі Українки»: «Після закінчення війни, 16 березня 1946 року, між дирекцією Інституту української літератури та завідувачем інструкторського відділу Луцького облвиконкому, за сумісництвом аспірантом Інституту археології АН УРСР В. Засядчуком було укладено угоду, згідно з якою останній зобов'язувався зробити фотокопії з автографів листів Лесі Українки до В. Крижанівської-Тучапської та листів С. Мержинського до неї, написаних рукою письменниці. Через місяць В. Засядчук привіз не тільки копії кореспонденції, але й їх [Оригіналів. – авт.] фрагменти, одержавши за привезені матеріали 15 квітня 1946 року (акт № 15/461) 500 карбованців» [12, с. 41].

Уперше до інвентарних книг музею документи і фото, отримані з Чернігова, було внесено у 1947 р. – всі, окрім «Зошита без палітурки…» і «Фото будинку Лесі Українки». Записи зроблено *без вказівки на кількість, на те, ким та коли передані, без опису; навіть назви, якими означено пам'ятки, залишають бажати кращого* (тут і надалі – *курсив авт.*) [8, с. 178].

Деякі роз'яснення цього вражаючого факту знаходимо в історії Волинського краєзнавчого музею. Цікаві відомості подає у своєму дослідженні Н. Пушкар: «Повоєнна інвентаризація фондів – звірення наявності з одночасним переписуванням інвентарних книг – відбувалась у 1947–1948 рр. (директором Волинського музею на той час була В. Тривайло). […]. Було заведено новий комплект Інвентарних книг. Як і в 1941-му, до нових інвентарів у довільному порядку спочатку переносили записи зі старих, *не завжди вказуючи попередні номери і джерела надходжень*[…]. У цих же інвентарних книгах обліковували і нові надходження. Записи велися до 1961 року. *Книг надходжень (Головних інвентарних книг) не було.* Немає посилань і на *акти прийому: їх оформляли тільки на ті предмети, які зрідка закупляли.* Документація велася російською мовою […]. Посади завідувача відділу фондів у Волинському музеї не було; відповідальність за облік і зберігання колекцій було покладено на директорів, які у повоєнний час змінювалися у такому порядку:

– 1944 – 1946 – Засядчук В. П.

– 1946 – 1953 – Тривайло В. Т.

– 1953 – II пол. 1950-х – Тушкан О. П.» [8, с. 179].

І, нарешті, про документ, який став головним фігурантом сумної історії з чернігівським надходженням. Розглядаючи «Опис документів, вкладених в цінний лист на адресу Луцького Обласного Краєзнавчого музею. – Складено 1 травня 1941 р.» за підписом директора Музею Коцюбинського Хоми Михайловича (інв. № ЛУ – 637), знаходимо ще одне красномовне свідчення злочинного порушення найважливішої музейної процедури. На звороті документу є запис, зроблений, очевидно, під час зміни директорів Волинського музею: «От т. Тривайло В. Т. директора Волынского Облмузея получена при передаче *одна тетрадь* в твердом переплете в количестве сорока семи страниц с записями песен и нотами к ним и фото указанные в описи. И. о. директора облмузея О. Тушкан 15/II 53 г.» (див. фото 2, 3). Таким чином, маємо перший зафіксований факт зникнення одного із двох зошитів («зошит без палітурки») з автографами Лесі Українки.

Оксані Павлівні Тушкан ми присвятили один із дописів рубрики про історію музею на сторінці «Волинський краєзнавчий музей» у соцмережі Facebook під назвою «Невідома жінка з відомої родини». Вона була першою з директорів закладу у радянські часи, хто подбав про фахову допомогу

в атрибуції і впорядкуванні колекцій. Окремою заслугою Оксани Тушкан можна вважати її безпосередню участь у дослідницьких експедиціях місцями Лесі Українки на Волині, записах спогадів очевидців і опіку над реставрацією та експозиційним наповненням меморіальних будинків садиби Косачів [3, с. 32]. Власне, цю потребу засвідчує лист на ім'я тов. Лесневського, начальника Управління музеїв, у якому в. о. директора музею О. Тушкан повідомляла про ті матеріали (фото, ілюстрації, оригінальні документи тощо), які можна було використати для побудови музейної експозиції. Серед перелічених матеріалів – зошит з записами народних пісень села Колодяжного (поч. 1890-х рр.), чотири листи Лесі Українки до Віри Григорівни Крижанівської-Тучапської (1901 р.), – *які, на жаль, тривалий час (ймовірно до 1963 року) експонувалися*, про що свідчать пожовклі сторінки листів і зошита [10, с. 206].

Після передаточного запису О. Тушкан у 1953 р. «Опис документів, вкладених в цінний лист…» (інв. № ЛУ – 637) … зник. Про що йдеться? Справа в тому, що *цей документ вперше внесено до інвентарної книги лише 8 серпня 1990 року* (саме тоді з'явились і перші публікації про історію надходження з Чернігова). Можна припустити, що, поки музей у пошуку свого постійного приміщення переїздив із місця на місце, цей рукописний аркуш, ніким не облікований і забутий, пролежав у якійсь коробці серед інших нерозібраних паперів 40 років (мимоволі згадується «купа паперового мотлоху», що в ній було знайдено безцінні раритети). У 1990 р. його знову «знайшли». Що ж до пам'яток, вкладених у цінний лист – одного зошита, чотирьох листів і однієї світлини – в інвентарній книзі, куди їх внесли 6–7 липня 1977 р. (вочевидь, ці записи скопійовано із попереднього інвентаря 1947 р.), у графі «Джерело надходження» читаємо: *«передано сестрою поетеси Ольгою Косач-Кривинюк 1948 р.* (є дві дати 5.III і 5.VIII).». Очевидно, дата смерті Ольги Косач-Кривинюк (11 листопада 1945 р.) записувачам була невідома.

Ці записи вдалось виправити – а заодно і внести раніше не зафіксовані детальні відомості про історію надходження із Чернігова – лише нещодавно, у 2025 році, під час внесення збірки до Музейного реєстру України.

Таким чином, проаналізувавши всі факти, можемо зробити висновок: ці пам'ятки «мовчали» стільки років не через ідеологічні обмеження; причини знаходяться у площині суто утилітарній, пов'язаній із рядом порушень музейних технологій. Ось далеко не повний перелік допущених технологічних помилок, котрі «потягнули» за собою низку наступних

ускладнень: 1) відсутність актів прийому, первинних документів реєстрації – а отже, неможливість встановлення точної кількості предметів на момент їх отримання (це до питання зникнення одного із зошитів Лесі Українки і фото її будинку); 2) порушення цілісності самих пам'яток (яким скористались для продажу частини листів); 3) ігнорування внесення до інвентарної книги «Опису документів…» – реєстру пам'яток, зробленого їх відправником – єдине, що могло б забезпечити його подальше зберігання; 4) як наслідок – втрата джерела надходження і наступна його підміна неверифікованим записом («передано сестрою поетеси у 1948 р.»); 5) після встановлення істинних фактів (1990 р., коли «Опис…» було віднайдено) їх не зафіксовано у фондовій документації.

Тут слід зауважити: беручи до уваги критерій Поппера, помилки аж ніяк не можна вважати недоліком в процесі становлення. Помилки невідворотні. Критика виправляє їх, а знання розвивається. Власне, саме завдяки таким помилкам і були розроблені всі базові технологічні процедури фондової роботи музею. Тоді як ширшу проблему – актуалізації культурної спадщини, вочевидь, неможливо вирішити просто ретельним технологічним виконанням універсального музейного закону: виявляти, зберігати, досліджувати і експонувати. Адже таке розуміння музею не дає можливості з'ясувати, які соціальні функції забезпечуються завдяки виявленню, збереженню, дослідженню і експонуванню пам'яток. Проте, як пропонує у своєму музеологічному дослідженні С. Руденко, можна вийти за межі музеології та запозичити гіпотезу із соціології [11, с. 82]. Доцільно буде навіть змінити парадигму «культурних цінностей», «культурної спадщини» на користь «культурного капіталу», а це, за теорією П. Бурдьє, – «ті знання, які допомагають нам орієнтуватися в культурі та змінюють досвід і можливості, доступні нам» [1]. Перша парадигма передбачає збереження, споглядання, джерельно-наукове, символічне використання пам'яток. Тоді як друга направлена на переосмислення збереженого і, як наслідок, усвідомлення впливу цих пам'яток на розвиток освіти, здобуття нових соціальних активів (це стосується, насамперед, нових теорій, нового мистецтва, нових навичок і технологій), котрі є частиною креативних індустрій, тобто слугують суспільному розвитку.

Тему потенціалу культурної спадщини популяризує нині Олена Жукова, дослідниця, провідна фахівчиня з управління спадщиною та сталим розвитком в Україні з 20-річним досвідом. За її визначенням, суголосним

із висновками С. Руденко, музей – це соціокультурна форма, яка виконує роль інституціоналізованої пам'яті, забезпечуючи збереження, осмислення та трансляцію культурного досвіду у суспільстві. Ключовим дослідниця вважає підхід, котрий передбачає розвиток спадщини у напрямку її доступності і зрозумілості. Управління спадщиною – це професія, висококваліфікована, міждисциплінарна, з чіткими інструментами, якої ми дуже потребуємо зараз [2].

Так сталося, що Україна нині знаходиться в авангарді багатьох процесів, пов'язаних із музеями. Передусім мова йде про те, що українська культура першою стикається із проблемами, які згодом стануть актуальними для всього світу. Варто звернути увагу на те, що українці не лише першими розвинули такий дослідницький напрям як «пам'яткознавство» (кін. 1980 – поч. 1990-х рр.), що в наукових дискурсах інших країн постав під назвою Heritage Science лише у середині 2000-них. А з точки зору Heritage Science музей є ключовим інструментом інтерпретації рухомої спадщини. Тому хочеться вірити, що вже у найближчому майбутньому на українських кафедрах музеєзнавства і пам'яткознавства будуть запроваджені програми для підготовки фахівців з управління та розвитку культурної спадщини.

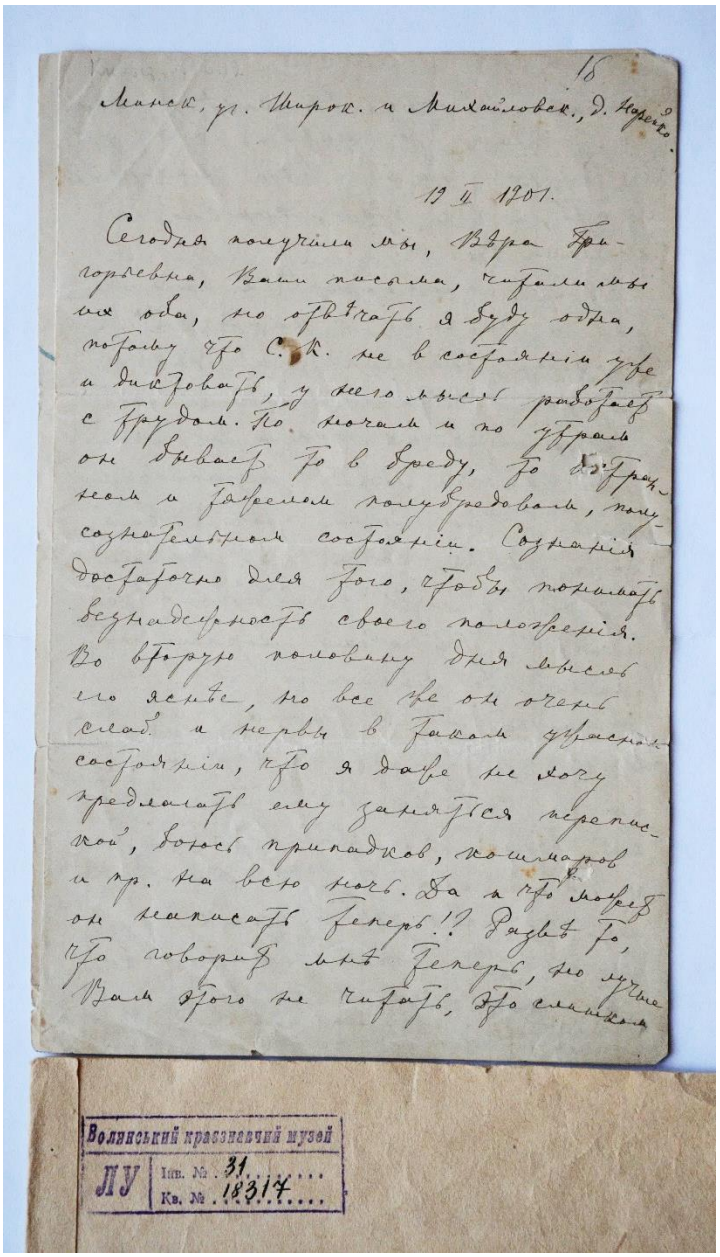

Фото 1

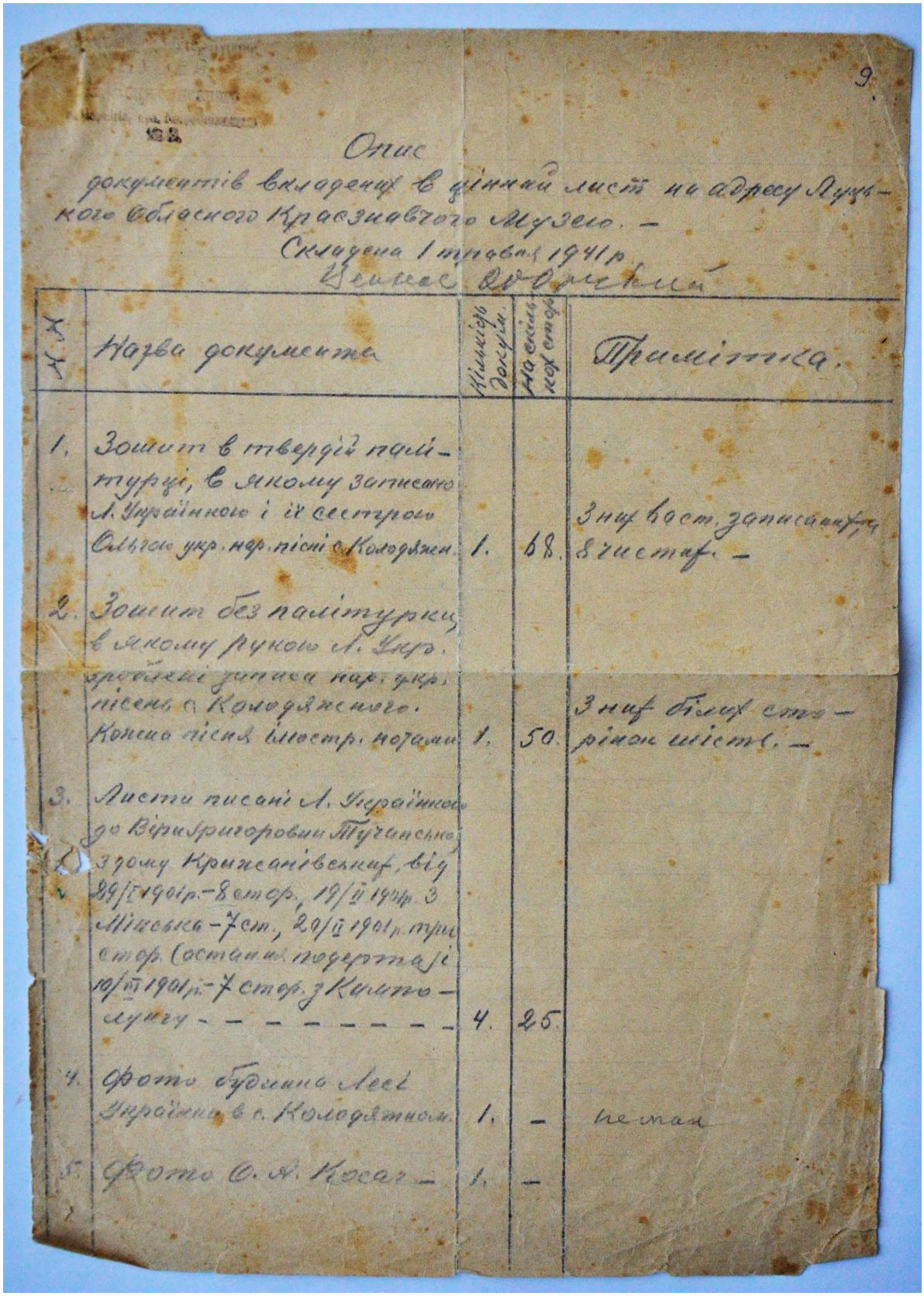

9.

Опис
документів вкладених в цінний лист на адресу Луцького Обласного Краєзнавчого Музею. –
Складена 1 травня 1941 р.
Ценнос 20 ожений

Н.Н.	Назва документа	Кількість докум.	На скільких стор.	Примітка.
1.	Зошит в твердій палітурці, в якому записано Л. Українкою і її сестрою Ольгою укр. нар. пісні с. Колодяжн.	1.	68.	З них 6 ст. записаних, а 8 чистих. –
2.	Зошит без палітурки, в якому рукою Л. Укр. зроблені записи нар. укр. пісень с. Колодяжного. Кожна пісня ілюстр. нотами	1.	50.	З них білих сторінок шість. –
3.	Листи писані Л. Українкою до Віри Григоровни Тучапської з дому Крижанівських, від 29/I 1901 р. – 8 стор., 19/II 1901 р. з Мінська – 7 ст., 20/II 1901 р. три стор. (остання подерта) і 10/III 1901 р. – 7 стор. з Кимполунгу – – – – – – – – –	4.	25.	
4.	Фото будинка Лесі Українки в с. Колодяжном.	1.	–	не має
5.	Фото О. А. Косач –	1.	–	

Фото 2

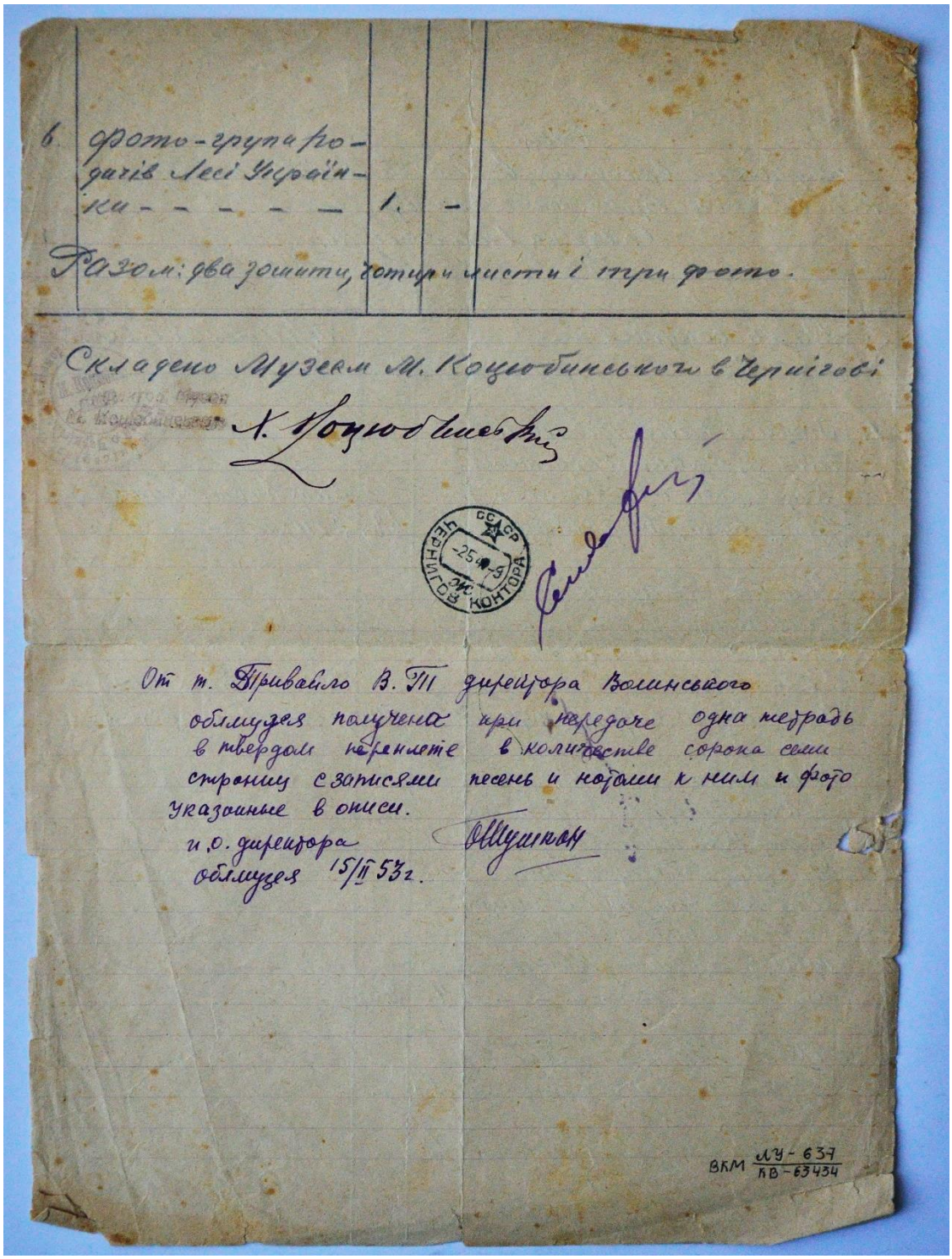

6. Фото-група родичів Лесі Українки - - - - - - 1. -

Разом: два зошити, чотири листи і три фото.

Складено Музеєм М. Коцюбинського в Чернігові

Х. Коцюбинський

ЧЕРНИГОВ. КОНТОРА СССР

От т. Привайло В. П. директора Волинського облмузея получена при передаче одна тетрадь в твердом переплете в количестве сорока семи страниц с записями песень и нотами к ним и фото указанные в описи.

и.о. директора облмузея 15/II 53 г.

ВКМ ЛУ-637 / КВ-63434

Фото 3

Джерела та література

1. Бурдье П. Формы капитала. *Социологическое пространство Пьера Бурдье.* URL: http://bourdieu.name/bourdieu-forms-of-capital

2. Жукова О. «Вплив культурної спадщини на розвиток освіти, науки та культурно-креативних індустрій». URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0opREUbG1Rd6LQm5vYxPyd3r9kBC8qvndmU5ngeFGkyS3btU6isjEGKHrGrx11MDql&id=100001091700270

3. Завада Л., Самоліч І. Музей, зрозумілий для відвідувачів / Досвід створення рубрики про історію Волинського краєзнавчого музею в соцмережі Facebook. *Волинський музей: історія і сучасність.*: матеріали VII Всеукр. наук. конф., присвяченої 95-річчю Волинського краєзнавчого музею та 75-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Вип. 7. Луцьк, 2024. URL: https://www.istvolyn.info/post/1975

4. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Репринт. вид. / вст. ст. М. Г. Жулинського. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. 928 с.

5. Поппер К. Логика социальных наук. URL: https://gtmarket.ru/library/basis/3959

6. Про проект. Музейний реєстр України. URL: https://museum.mcsc.gov.ua/about

7. Пушкар Н., Несторук І. До історії створення і формування фондової колекції Лесі Українки у Волинському краєзнавчому музеї. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка, родина Косачів в історії та культурі України та Волині* : наук. зб. : матеріали VIII Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф., присвяч. 145-річчю від дня нар. Лесі Українки. Вип. 57. Луцьк, 2016. С. 201–205.

8. Пушкар Н., Несторук І. П'ять етапів музейної історії: колекції, хранителі, будинки. *Волинський музей: історія і сучасність* : наук. зб. : матеріали V Всеукр. наук. істор.-краєзнав. конф., присвяч. 23-й річ. Незалежності України та 85-й річ. створ. Вол. краєзн. музею, Луцьк, 16 трав. 2014 р. Вип. 5. Луцьк, 2014. С. 168–185.

9. Пушкар Н. До історії рукописного зошита. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 2. С. 23–29.

10. Пушкар Н. Кілька штрихів до історії створення Літературно-меморіального музею Лесі Українки в Колодяжному. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч.145-річю від дня народж. Лесі Українки. Вип. 57. Луцьк, 2016. С. 205–207.

11. Руденко С. Б. Музей як технологія : монографія. Київ : Ліра, 2021. 436 с.

12. Савчук В. А. Доля листів Лесі Українки : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. 168 с.

УДК 373.3/.5.016:821.161.2.09(092)

Надія КАБАК,
учитель української мови та літератури КЗЗСО «Жидичинський ліцей № 31 Луцької міської ради», с. Жидичин Луцького району Волинської області;
Людмила КОНДРАТЮК,
заступник директора, вчитель української мови та літератури КЗЗСО «Жидичинський ліцей № 31 Луцької міської ради», с. Жидичин Луцького району Волинської області

ПРОБЛЕМАТИКА ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ

Проаналізовано основні проблеми, пов'язані з вивченням біографії Лесі Українки у шкільному курсі літератури. Наголошено на формалізованості подачі матеріалу, ігноруванні багатогранності постаті письменниці та використанні застарілих джерел. Авторка пропонує педагогічні стратегії, що передбачають особистісно орієнтоване навчання, міждисциплінарну інтеграцію, застосування цифрових ресурсів і медіаосвітніх практик для формування глибшого розуміння особистості Лесі Українки. Акцент зроблено на необхідності осмисленого, сучасного і ціннісного підходу до вивчення її біографії.

Ключові слова: *Леся Українка, біографія, шкільна освіта, виклики, педагогічні стратегії, міждисциплінарність, особистісно орієнтований підхід, медіаграмотність.*

Леся Українка – це ключова постать, яка стоїть в авангарді українського інтелектуального і культурного руху, символ духовної сили, свободи мислення, жіночого лідерства та літературної модерності. Її біографія не просто частина навчальної програми, а глибоке джерело для формування патріотичного світогляду у здобувачів освіти, розуміння цінностей свободи, людської гідності, культурної самобутності. Проте сучасна шкільна практика часто зводить вивчення життєпису письменниці до формального засвоєння фактів, дат і подій, позбавляючи учнів можливості осмислити масштаб її особистості.

Одна з ключових проблем – *формалізованість і фактографічність подачі біографії.* У підручниках для середньої школи (зокрема в підручниках з української літератури для 10 класу авторства О. Авраменка [7], Л. Коваленко [8], О. Слоньовської [9], А Фасолі [10]) основна увага приділяється лише основним віхам життя письменниці: хворобі, навчанні, подорожах, участі у національно-культурному русі, тоді як глибина її інтелектуальної постаті часто залишається поза увагою. Такий підхід хоча й дає змогу сформувати базові знання, але не сприяє глибокому розумінню її як людини. На думку Миколи Жулинського, літературний портрет Лесі Українки подається занадто спрощено, зводячи її образ до трагічної постаті, тоді як вона була «не лише поетесою, а й глибоким мислителем, яка розуміла сутність національної ідеї та її значення для майбутнього України» [3, с. 30]. Така редукція образу звужує можливості для осмислення Лесі Українки як філософині, культурної лідерки, інтелектуалки європейського масштабу. Відтак виникає потреба у зміні акцентів при вивченні її творчості, щоб розкрити її світоглядну глибину та інтелектуальну самобутність.

Ще однією важливою проблемою у вивченні постаті Лесі Українки в шкільному курсі є *ігнорування багатовимірності її особистості.* У навчальній програмі недостатньо уваги приділяється її феміністичним поглядам, а також діяльності як перекладачки, публіцистки, філософині. Оксана Забужко у книзі «Notre Dame d'Ukraine» стверджує, що Леся Українка була «інтелектуалкою європейського типу», і розглядати її лише як поетесу – означає позбавити учнів можливості вчитися на прикладі глибоко модерної, вільної особистості [5]. Під час однієї з творчих зустрічей О. Забужко зазначила: «Леся Українка була, є і залишиться нашим "паспортом на європейськість"» [4]. Завдяки своїй творчості та публічній діяльності Леся Українка вписала українську культуру в ширший

цивілізаційний контекст, утверджуючи почуття належності українців до європейського культурного простору [6].

Варто звернути увагу й на те, що біографічний матеріал, на який орієнтуються вчителі під час вивчення життєпису Лесі Українки, часто є застарілим та недостатньо репрезентативним. Вважаємо, що педагоги мають звертатися до сучасних наукових досліджень, перевірених літературних подкастів, інтерактивних проєктів та медіаресурсів. Цікавим з погляду висвітлення життєпису поетеси вважаємо телевізійний проєкт з авторського циклу Ірини Фаріон «Велич особистості. Леся Українка» (Телеканал Рада, 25.02.2016 р.), який є у вільному доступі на платформі парламентського телеканалу «Рада» [1].

В умовах цифровізації, відкритого доступу до архівних матеріалів, інтерпретацій та візуального контенту зростає потреба в переосмисленні методик вивчення біографічного матеріалу. Важливим є формування в учнів критичного мислення, вміння розпізнавати та уникати маніпулятивних трактувань, порівнювати різні джерела, самостійно аналізувати біографічні факти, розуміючи їх у ширшому історико-культурному контексті. З огляду на це, навчання має відбуватись у форматі діалогу, дослідницького пошуку, міждисциплінарного осмислення.

Для подолання згаданих проблем доцільно застосовувати інноваційні педагогічні стратегії, які відповідають засадам компетентнісного навчання, проголошеного Концепцією Нової української школи. Однією з таких стратегій є особистісно орієнтований підхід, який передбачає залучення учнів до осмислення особистісного виміру життя Лесі Українки. Наприклад, ефективним виявляється прийом написання учнями листів до письменниці або творче завдання «Леся – моя сучасниця», що стимулює емпатію та переосмислення її життєвого досвіду крізь призму сьогодення. Серед нових методів, що поєднують розвиток предметних компетентностей із творчим осмисленням біографії, значне місце займає завдання зі створення резюме від імені Лесі Українки. Цей прийом передбачає детальне вивчення та аналіз учнями біографічного та творчого доробку письменниці, а також формування умінь правильно оформлювати ділові тексти. У процесі роботи над резюме учні пропонують широкий спектр професійних ролей, які могла б виконувати Леся Українка в сучасному соціокультурному середовищі: літературознавиця, письменниця, перекладачка, викладачка, копірайтерка, правозахисниця, психологиня, театральний режисер-постановник, контент-менеджерка, PR-спеціаліст, експертка з гендерних студій. Такий підхід

не лише розкриває багатогранність постаті Лесі Українки, але й сприяє формуванню в учнів цілісного, актуалізованого та емоційно насиченого уявлення про письменницю як визначну культурну та соціальну фігуру.

Лариса Косач

ДАТА НАРОДЖЕННЯ:
25 ЛЮТОГО 1871 Р.
М. ЗВЯГЕЛЬ

КОНТАКТНІ ДАНІ

+380685382067

lesya.ukrainka@gmail.com

МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ

Наразі проживаю у Луцьку,проте часто подорожую Україною та закордоном

БАЖАНА ПОСАДА

Перекладач художніх творів / головний редактор журналу

ОСОБИСТІ ЯКОСТІ

Цілеспрямована й витривала, здатна володіти собою в критичних ситуаціях.
Маю оптимістичний погляд на життя та вірю,що навіть після найтемнішої ночі настає день.

ЗНАННЯ МОВ

Знаю більше ніж десяток мов, серед них латина та давньогрецька.
Окрім рідної – української,вільно розмовляю французькою, німецькою, італійською, польською, болгарською і російською мовами,розумію грузинську.

ОСВІТА

Офіційно я не навчалася у школі та університеті.
Натомість я здобувала домашню освіту від батьків, родичів та приватних вчителів.

ДОСЯГНЕННЯ ТА НАВИЧКИ

У 13 років я вперше опублікувала свої поезії.
У 14 – видала першу свою поему «Русалка», а також два переклади повістей Гоголя.
У 19 років написала підручник «Стародавня історія східних народів».
А у 22 роки – видала першу поетичну збірку «На крилах пісень».

Добре розуміюся на живописі(деякий час навчалася в художній школі Миколи Мурашка в Києві) та музиці (брала уроки гри на фортепіано у дружини Миколи Лисенка Ольги О'Коннор)

Професійно займаюся перекладом творів на українську

Важливим є також використання методу проєктної діяльності, коли учні створюють презентації, відеоролики, мінідослідження, присвячені окремим тематичним вимірам біографії поетеси: «Леся – перекладачка», «Леся Українка як політична мислителька», «Поетеса і філософія стоїцизму». У рамках міжпредметної інтеграції доречно поєднувати вивчення біографії з історією, філософією, громадянською освітою. Так на інтегрованому уроці української літератури та філософії можна провести

аналіз стоїчних мотивів у творчості Лесі Українки й порівняти їх з філософією Сенеки чи Епіктета.

Окремим викликом, що постає перед сучасними педагогами у процесі вивчення біографії та творчости Лесі Українки, є необхідність інтеграції медіаосвітнього компоненту, зокрема медіаграмотності. В умовах цифрової епохи учні значною мірою орієнтуються на візуальний контент і активно споживають інформацію з екранів, яка часто є фрагментарною, емоційно забарвленою або відверто фейковою. Для протидії дезінформації та маніпулятивним наративам надзвичайно важливим є впровадження в освітній процес елементів медіаграмотності, що сприятиме формуванню критичного мислення, навичок перевірки фактів і свідомого аналізу джерел. Зокрема, ефективним методом є порівняльний аналіз навчального змісту підручників з української літератури та популярних медіапродуктів (подкастів, відео, блогів), з метою виявлення ознак фейків або маніпуляцій. Додатково використання цифрових інструментів, зокрема застосунків штучного інтелекту, дає змогу створювати інтерактивні навчальні завдання, які поглиблюють розуміння особистості Лесі Українки, її світогляду та літературної спадщини у спосіб, близький до інформаційних звичок сучасного здобувача освіти.

Вважаємо, що оновлення підходів до вивчення біографії Лесі Українки у школі є необхідним для формування критично мислячих, медіаграмотних та національно свідомих громадян. Таким чином, біографія Лесі Українки в контексті сучасної освіти має вивчатися як динамічна, багатовимірна реальність, що формує не тільки знання, а й світогляд. Педагогічне завдання – не зводити її до образу «трагічної поетеси», а показати як живу, вільну, освічену, сильну жінку, яка була і залишається символом гідності, інтелекту та культури. Лише через осмислене й творчо організоване викладання ми можемо забезпечити не просто вивчення біографії, а виховання покоління з внутрішнім моральним стержнем і ціннісним компасом, орієнтованим на правду, свободу й любов до рідної культури.

Джерела та література

1. Велич особистості. Леся Українка. *Телеканал Рада.* 25.02.2021. URL: https://youtu.be/V_FKF_G7LGA (дата звернення: 01.05.2025).

2. Грищенко Михайло (загальна редакція). Концепція Нової української школи / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. 120 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 01.05.2025). Документ пройшов громадські обговорення і ухвалений рішенням колегії МОН № 27/10 від 27.10.2016.

3. Жулинський М. Г. Леся Українка у боротьбі проти духовного рабства. *Вісник НАН України.* 2020. № 11. С. 29–32.

4. Забужко О. Леся Українка – наш «паспорт на європейськість». *Укрінформ*, 23 лютого 2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3196316-lesa-ukrainka-dosi-zalisaetsa-nasim-pasportom-na-evropejskist-zabuzko.html (дата звернення: 01.05.2025).

5. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ : Критика, 2021. 656 с.

6. 150-річчя Лесі Українки: Оксана Забужко про життя видатної письменниці. *Факти ICTV*. 24.02.2021. URL: https://youtu.be/UyiLYK31tzw (дата звернення: 02.05.2025).

7. Українська література : підр. для 10-го кл. (рівень стандарту) / О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко. Київ : Грамота, 2018. 256 с.

8. Українська література : підр. для 10-го кл. (рівень стандарту) / Л. Т. Коваленко, Н. І. Бернадська. Київ : Оріон, 2018. 320 с.

9. Українська література : підр. для 10-го кл. (рівень стандарту) / О. В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик. Київ : Літера ЛТД, 2018. 224 с.

10. Українська література : підр. для 10-го кл. (рівень стандарту) / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, Г. Л. Бійчук, В. М. Тименко. Київ : Педагогічна думка, 2018. 192 с.

УДК 069(477.42):821.161.2.09"18/19"(092)

Оксана МИТЮК,
директор Літературно-меморіального музею Лесі Українки,
м. Звягель Житомирської області

МУЗЕЙ БЕЗ МЕЖ: ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ РОБОТИ У ПРОСТОРІ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Проаналізовано новітні підходи до музейної справи на прикладі діяльності Літературно-меморіального музею Лесі Українки. Закцентовано увагу на зміні функціональної ролі музею – від традиційного зберігача експонатів до активного культурного та комунікаційного простору. Розглянуто інтерактивні практики, музейні ініціативи та мистецькі проєкти, які сприяють відкритості музею до різноманітної аудиторії. Підкреслюється важливість таких інновацій у популяризації постаті Лесі Українки та збереженні національної ідентичност через сучасні форми культурного діалогу.

Ключові слова: *Леся Українка, інновації, культурна спадщина, музейна діяльність, педагогіка, інтерактивні форми, аудиторія, літературно-меморіальний музей, освітні практики, музейна педагогіка.*

У сучасному освітньому просторі музеї дедалі частіше розглядаються не лише як сховища історичних артефактів, а як майданчики для формування національної свідомості, морально-етичних орієнтирів та естетичного світосприйняття. Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі є яскравим прикладом такого підходу, демонструючи ефективну реалізацію освітньої функції через різноманітні форми та методи взаємодії з молодим поколінням.

Основна мета освітньої діяльності музею – формування в дітей та молоді цілісного уявлення про культурну спадщину України через призму життя та творчості Лесі Українки й родини Косачів. Музейники прагнуть не лише передати знання, а й впливати на формування ціннісних орієнтирів, заохочуючи особистісне зростання, емоційне співпереживання та глибоке осмислення національної історії.

У контексті змін освітньої парадигми музейна діяльність дедалі частіше орієнтується на багатовекторний підхід, який поєднує просвітництво, гру, творчість, технології та ціннісне осмислення. У цьому ключі освітня програма Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі реалізується за чотирма основними напрямками, які формують стійку музейну модель роботи з дітьми, молоддю та широким загалом.

Далі пропоную предметніше розглянути ці напрямки.

1. Лекційно-просвітницький напрямок

Цей формат охоплює проведення читань, публічних лекцій, зустрічей з науковцями, а також створення дискусійних платформ, де розглядаються нові інтерпретації творчості Лесі Українки та ролі родини Косачів у національній культурі. Саме тому лекторії, що проводяться у музеї Лесі Українки, набувають дедалі більшої актуальності. Особливу увагу в музеї приділяють формуванню тематичних курсів, які поєднують академічну точність із доступністю та емоційністю викладу. Завдяки гнучкій методиці, лекції адаптуються під конкретну аудиторію – учнів, студентів, викладачів або ж широку громадськість. Наприклад, серед актуальних лекторіїв можна виокремити: «Леся Українка: голос жіночої емансипації» – дослідження гендерного виміру у творчості письменниці; «Міфи та реальність про життя Лесі Українки» – спроба подивитись на постать поетеси поза усталеними шкільними рамками; «Поетичний фронт: слово в умовах війни» – зустріч із письменником Євгеном Положієм, який розповідає про сучасну українську літературу в контексті воєнного часу; «Поезія тиші: внутрішній світ Анатолія Кичинського» – розмова про філософію, духовність і мистецтво з лауреатом Національної премії ім. Т. Шевченка. Крім того, музей активно залучає молодь до інтерактивної діяльності: літературні квести, презентації нових книжок, тематичні конкурси, дискусійні клуби, мистецькі майстер-класи та театралізовані читання. Завдяки такій різноманітності форм музей перетворюється на живий культурний організм, де кожен може знайти щось для себе. Таким чином, сучасна музейна лекція – це більше, ніж просто

інформація. Це простір зустрічі, діалогу і натхнення, що поєднує традицію з сучасністю.

2. Інтерактивний напрямок

Особливої популярності у відвідувачів музею набули театралізовані дійства, екскурсії-квести, ігрові заняття. Головним дієвим чинником ігрового методу є індивідуальна творчість. Досвід самостійної творчості дає змогу розвивати креативні навики особистості. Як результат – набуття знань про певні пам'ятки чи історичні факти як духовно-інтелектуальної власності, тобто вироблення особистої громадянської позиції. Знайомство з музейними об'єктами через особисті творчі зусилля дозволяє синкретизувати знання до філософських узагальнень [5, с. 59]. Цікавими та пізнавальними є інтерактивні екскурсії для наймолодших відвідувачів. Наприклад, інтерактивна екскурсія «У пошуках чарівного пера» дозволяє через гру донести глибокі смисли й розвивати інтерес до культурної спадщини змалку. На основі тематико-експозиційного плану, розроблено спеціальний маршрут музеєм, де діти виконують різні завдання, щоб знайти чарівне перо та «написати» цікаву історію: слухають оповідки від баби Корженихи, шукають «сліди Лесі» по кімнатах, грають у гру «Правда чи міф», відтворюють «живі картини», за допомогою «невидимого чорнила» та «чарівного променя» дізнаються про надслучанські таємниці з Лесиного дитинства, поринають у дивовижний світ «Лісової пісні» за допомогою аудіального супроводу, як справжні музейники описують експонат та створюють власну листівку. Осмислення відбувається через гру – ефективно і з урахуванням вікових особливостей.

3. Креативно-творчий напрямок

Музей активно стимулює розвиток у відвідувачів творчого потенціалу, розкриваючи можливості індивідуального осмислення культурної спадщини через власну діяльність. Завдяки виставкам, майстер-класам, участі в тематичних проєктах музей формує середовище, що є безпечним простором для самовираження, діалогу між минулим і сучасним. Це особливо важливо для сучасного покоління, що шукає автентичність, глибину, можливість «дійти до суті» власним шляхом. У цьому напрямі кожен має змогу не лише дізнатися про Лесю Українку та її родину, а й відчути цю історію на дотик – через кольори, образи, творчі рішення, власноруч створені символи. Креативно-творчий напрям реалізовувався

у музеї через цілу низку виставкових і мистецьких проєктів, серед яких: «Традиції на полотні», виставка рушників, зібраних на Полтавщині краєзнавцем Володимиром Іванюком, – проєкт, що поєднує декоративно-ужиткове мистецтво із сучасними інтерпретаціями фольклору; «Зимове диво» – виставка майстрині Олесі Токарської, яка відкрила світ народного різдвяного декору та стала основою для майстер-класів; «Мереживна поезія душі» – виставка багатошарової витинанки майстрині з Маріуполя Анжели Юрківської, що поєднала поетичне слово Лесі Українки з візуальними образами мережива як метафори внутрішнього світу; «Таємниці різдвяної скрині» – експозиція, побудована як занурення в елементи обрядовості, що зберігалися в родинній пам'яті Косачів. «Світло Великоднього вогню» – святкова виставка, де через писанкарство, свічкарство і великодній декор розкривається великодня традиція Косачів; «Світло Великодня: традиції і мистецтво» – виставка писанок, оздоблених орнаментами з колекції Олени Пчілки. Авторки робіт – Олена Бондаренко (викладачка образотворчого відділення Школи мистецтв, м. Звягель), Олена Михальчук (майстриня, м. Луцьк). Кожен із цих проєктів не лише презентує творчу активність, а й спонукає до діалогу зі спадщиною, робить її відкритою, зрозумілою, близькою для різних поколінь і соціальних груп.

4. Ціннісно-рефлексивний напрямок

Цей напрямок у діяльності музею орієнтований на виховання через осмислення цінностей, родинних історій, символів і культурної спадкоємності. Через проєкти рефлексивного характеру музей виступає не лише як освітній центр, а як простір духовного самовідновлення і внутрішньої сили. У цьому контексті реалізовано мистецький проєкт «Косачівни: історії в узорах і ляльках», де учасниці осмислюють жіночі образи роду Косачів через лялькарство та символіку вишивки. Цей проєкт став міжнародним, у ньому взяли участь майстрині з 12 регіонів України, Бельгії, Німеччини. А на основі цієї виставки, у співпраці з місцевою майстринею Людмилою Кизяк, було проведено лекторій, під час якого слухачі дізналися про стиль одягу Косачівен, який поєднував національні традиції з модерними європейськими впливами, який став яскравим прикладом поєднання творчої роботи з родинною історією Косачів, осмислення культурного коду української жінки через вишивку, народну ляльку, спогади та мову образів. Під час заходу відвідувачам презентували традиції жіночого одягу родини Косачів, згадували про Єлизавету

Рашевську, яка дослідила давні традиції вишивання білим по білому та сріблом і золотом по білому, та навчила цій техніці жіноче оточення. Під час заходу також було акцентовано, що Емський указ 1876 року забороняв використання української мови в публічному просторі та освіті. На тлі цих репресивних заходів навіть елементи зовнішнього вигляду, зокрема повернення до носіння національного вбрання, набували особливого символічного значення. Учасники заходу дізналися, що таке явище було не просто естетичною модною тенденцією, а свідомим культурним і громадянським жестом, демонстрацією належності до української традиції в умовах її офіційного утиску. Через таке самовираження жінки інтелігентного середовища, зокрема родина Косачів, утверджували свою національну ідентичність навіть у деталях повсякденного життя. Завершенням заходу стала участь у рефлексивному колі, де звучали спогади, думки про бабусь, мам, образи з дитинства, пов'язані з вишиванками чи родинною жіночою присутністю. Отож , захід «Косачівни: історії в узорах і ляльках» виконав не лише освітню, а й терапевтичну функцію, об'єднавши учасниць у процесі творчості, переосмислення традиції та глибокого внутрішнього діалогу.

У контексті розширення функцій сучасного музею надзвичайно важливим стає осмислення його ролі не лише як зберігача спадщини, а як активного учасника соціокультурного життя, здатного відповідати на запити часу. Прагнучи зберігати традиції, водночас музей має рухатися вперед до гнучких, креативних форм взаємодії, технологічних рішень і партнерської співпраці.

У цьому ж ціннісному контексті варто згадати ще одну важливу подію – візит учасників і команди проєкту «Родина ветерана». Ця зустріч стала неформальним, але глибоко змістовним актом культурної взаємодії, під час якого відвідувачі занурилися у життєвий і творчий простір Лесі Українки. Як зауважили самі учасники, це була «неймовірна подорож у світ великої поетеси», під час якої вони дізналися багато нових, маловідомих фактів про її життя, родину, захоплення, які не завжди згадуються у шкільних програмах. Цей досвід був важливим не лише з точки зору пізнання, а як форма глибокого емоційного зв'язку, переосмислення власної ролі у сучасному світі крізь призму історії, культури, жіночого спадку та патріотизму.

Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі реалізує низку додаткових стратегічних векторів, що поглиблюють його освітню й культурну місію, відкриваючи нові горизонти комунікації зі спільнотою.

Музей як комунікатор: перехід до діалогу

Новітня музейна парадигма вимагає переходу від монологу до діалогу. Так формат музейного спілкування «Косачівни: сила роду», який було проведено для багатодітних родин, є прикладом перетворення традиційного показу на емоційну взаємодію, де «предмет-посередник» виконує роль містка між історією та глядачем. Мета цього заходу – через театралізоване дійство, засноване на реальних біографічних матеріалах та родинних історіях жінок родини Косачів, сформувати в учасників емоційне, особистісне сприйняття національної культурної спадщини, усвідомлення значущості жіночої інтелектуальної традиції, родинної гідності та внутрішньої сили, що передається через покоління. Тут глядач не просто спостерігач, а співпереживач, учасник емоційного досвіду. Під час заходу монологи Олени Пчілки, Лесі Українки, Ольги Косач-Кривенюк, Оксани Косач-Шимановської й Ізидори Косач-Борисової супроводжувалися використанням символічних предметів – листів, книг, квітки лілії, скриньки, вишиванок, які передають «голос пам'яті» та візуалізують етапи жіночого шляху в родині Косачів. Ось окремі приклади взаємодії з аудиторією: під час кожної сцени глядачам пропонують вибрати «свій символ сили» – предмет, що найбільше відгукується емоційно; після театралізації учасники залучаються до рефлексивного кола, де мають змогу поділитися власними родинними історіями або думками, що викликали персонажі; окрема зона оформлена як інтерактивна «кімната пам'яті», де можна написати листа до будь-якої з героїнь або залишити символічний предмет; прочитати цитату-передбачення з творів Лесі Українки, як відповідь на своє запитання. Завдяки таким елементам залучення, захід перетворюється на простір емоційного діалогу, де відвідувач входить у внутрішній світ родини Косачів не лише через знання, а через досвід, жест, особисту участь.

У сучасному музейному середовищі видавнича діяльність посідає важливе місце, особливо в контексті опосередкованої музейної комунікації. Випуск наукових праць, збірників, путівників, каталогів і описів колекцій не лише інформує про експозиції, а й формує змістовний діалог між музеєм і його аудиторією. Завдяки різноплановості тем і залученню до співпраці фахівців із суміжних галузей науки та культури, музейні видання перетворюються на потужний інструмент культурної комунікації [3, с. 79]. На сьогодні музейна видавнича продукція охоплює широкий спектр тем і виконує функцію містка між професійним середовищем та широким загалом. Доповненням до цього виступає активне використання медіа – телебачення, друкованих та онлайн-видань, які сприяють популяризації музейної

діяльності, заохочуючи суспільство до безпосереднього знайомства зі спадщиною Лесі Українки.

Колаборації та партнерства

Одним із важливих стратегічних напрямів розвитку музейної діяльності є поглиблення партнерств із закладами освіти, культурними установами, громадськими ініціативами [1, с. 47]. Така співпраця дозволяє розширити вплив музею як освітньо-культурної платформи, активізувати міждисциплінарний підхід і залучити ширше коло учасників до осмислення спадщини Лесі Українки у сучасному контексті. Яскравим прикладом цього є реалізація проєкту «Голоси жінок Житомирщини» – результату синергії між музеєм, освітніми закладами та громадськими партнерами. Проєкт був спрямований на вивчення, документування та творче переосмислення жіночого досвіду в регіоні через призму історії, культури та індивідуального голосу. У межах ініціативи реалізовано: краєзнавчі дослідження, пов'язані з жіночими постатями регіону; мандрівні виставкові платформи, що поєднували артефакти, архівні матеріали; театралізовані читання та презентації листів, спогадів, усних історій, зібраних під час польової роботи; творчі писемні практики – написання есе, звернень, щоденникових роздумів, натхненних образами жінок минулого і сучасності. Проєкт дозволив учасникам не лише краще зрозуміти роль жінки в історичному процесі, а й відчути себе частиною культурного діалогу, у якому традиція оживає через сучасне прочитання. Спільна діяльність створила нову форму музейної взаємодії – відкриту, гнучку, багатоголосу.

Цифровізація: медіа й технології

Проєкт «Леся оживає» – приклад використання генеративного штучного інтелекту в музейному просторі. Він не лише залучає молодь до музейної тематики, а й формує емоційний зв'язок із постаттю поетеси через сучасні канали спілкування. Як приклад успішної реалізації – згенероване штучним інтелектом звернення Лесі Українки до учасників «Плеяди паростків Лесиного краю» та використання голосів Лесі Українки, Ізидори Косач-Борисової під час квест-екскурсій.

Музей як простір сили

Соціальна функція музею втілюється в соціальні ініціативи, де громада долучається до неформального спілкування, а історія родини Косачів виконує роль духовного ресурсу, терапії, опори в часи суспільних викликів.

Музей є майданчиком для зустрічей внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, волонтерів, учасників фестивалів та конкурсів, які об'єднуються навколо ідей культурного спадкоємства, національної гідності та творчої єдності. Зокрема, у музеї проводяться: Міжнародний мистецький фестиваль-конкурс «На свято в Лесину оселю» – подія, що збирає талановиту молодь і дорослих з різних регіонів задля обміну творчими практиками та знайомства з Лесиним світом через пісню, слово, образ; Всеукраїнський літературно-мистецький благодійний фестиваль «СловоДзвін», у якому беруть участь письменники та поети з усіх куточків України. Захід об'єднує літераторів довкола місії благодійності, культурної взаємопідтримки та поширення українського слова як інструмента сили.

Такі ініціативи є прикладами практичного втілення соціальної ролі музею як простору взаємопідтримки, натхнення й культурного згуртування. Вони доводять, що спадщина Лесі Українки актуальна не лише в контексті історичної пам'яті, а й як джерело сучасної життєстійкості, солідарності та творчого порозуміння.

Тематичні лінії: свята і традиції

У межах тематичного напрямку «Свята і традиції» важливу роль відіграє залучення до календарних обрядових практик, що надає музейній роботі особливої ритмічності, природності та глибинного культурного звучання. У цьому контексті Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі не лише відтворює святковий досвід родини Косачів, а й об'єднує навколо себе спільноти, які бережуть та передають традиції. Одним із яскравих прикладів такої взаємодії є участь ансамблю «Мальва», керівницею якого є Галина Кучинська. Завдяки її натхненній праці вихованці ансамблю не просто вивчають давні звичаї, а й активно долучаються до музейних заходів, зокрема таких, як «Різдво, як у Косачів». Ансамбль «Мальва» виконує унікальні пісенні перлини з голосу Лесі Українки, які були записані її чоловіком Климентом Квіткою. Серед них колядки – «Ой рано, рано кури запіли», «Нова рада стала», різдвяна гра – «Го-го-го, Коза» [4, с. 53], що звучали під час зимових обрядових дійств. Для Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі відтворення святкового досвіду родини Косачів має особливу вагу. Через атмосферу обрядів, символічну мову предметів, сімейну теплоту і творчу наповненість, властиву цій родині, музей не просто демонструє фольклорні елементи, а відновлює живу тканину культурної пам'яті. «Різдво, як у Косачів» – захід покликаний відтворити

атмосферу родинного Різдва в родині Косачів, де поєднувалися християнські традиції, народні звичаї, мистецька інтерпретація й щира родинна теплота. Мета – залучити учасників до спільного переживання різдвяного часу через створення символічних атрибутів свята (різдвяні прикраси, ангели, дідухи), співи колядок, традиційні страви,читання фрагментів зі спогадів про святкування в родині Косачів. Такими ж сенсами наповнено захід «Світло великоднього вогню» – весняна подія, присвячена Великодню, розгортається як міст між обрядовістю й сучасним світовідчуттям. Родина Косачів сприймала Великдень не лише як релігійне свято, а як символ оновлення, надії, внутрішньої чистоти. Мета цього заходу – відтворити обрядову атмосферу Великодня, надати учасникам змогу власноруч виготовити писанки, великодні свічки, долучитися до спільних обговорень значення свята в родині та суспільстві.

Обидва заходи інтегрують етнографічні знання, мистецьку діяльність, родинний досвід і духовні практики в єдиний музейний простір, що оживає не лише через експонати, а через активну взаємодію з відвідувачем. Такий підхід дозволяє не просто ознайомити аудиторію з традиціями, а залучити до їх проживання, зробити свята особистісно значущими для кожного учасника.

Отже, Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі трансформується відповідно до потреб часу: від статичної установи – до динамічного середовища культурного діалогу, творчості, взаємодії. Сучасні формати, що охоплюють лекційну, інтерактивну, креативну, рефлексивну й цифрову складові, створюють багатовимірний простір, де Леся Українка не лише звучить, а живе у нових поколіннях.

Такі події підтверджують: музей сьогодні – це не просто місце збереження минулого, а простір зустрічі з собою, з родиною, з історією, яка формує силу й стійкість кожного покоління.

Джерела та література

1. Гресь Ю. Музей як простір комунікації: нові форми і методи роботи. *Музейна справа в Україні*. 2021. № 2. С. 45–52.

2. Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Звягелі. URL: https://www.facebook.com/zviahel.lesyaukrainka/

3. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку. *Краєзнавство*. 2013. № 3. С. 75–84.

4. Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав і упорядив Климент Квітка. Київ, 1917. Ч. І. С. 240.

5. Удовиченко І. В. Музейна педагогіка: теорія і практика : наук.-метод. посіб. Київ : Логос, Національний музей історії України, 2017. 72 с.

УДК 069(477.42):929(477)]:37.018.1]

Юлія ПЕТРЕНКО,
старший науковий співробітник філії «Музей родини Косачів-Драгоманових»
Літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Звягель Житомирської області

ПРОСВІТНИЦЬКІ ЗАХОДИ У МУЗЕЇ РОДИНИ КОСАЧІВ-ДРАГОМАНОВИХ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ РОДИННИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ТРАДИЦІЙ РОДИНИ КОСАЧІВ-ДРАГОМАНОВИХ СЕРЕД СУЧАСНИХ РОДИН ТА ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Присвячено аналізу просвітницьких заходів, що проводяться у музеї родини Косачів-Драгоманових, з метою популяризації сімейних цінностей та традицій відомої української родини серед сучасних родин та підростаючого покоління. Розглядаються конкретні музейні ініціативи, такі як круглі столи до Міжнародного дня родини, тематичні екскурсії до Міжнародного дня матері, музейні спілкування до Міжнародного дня батька, а також майстер-класи, присвячені різдвяним та великоднім традиціям родини Косачів-Драгоманових. У статті висвітлюється потенціал музею як платформи для збереження та трансляції важливих родинних надбань, а також їх вплив на формування ціннісних орієнтирів сучасної молоді.

Ключові слова: *музей родини Косачів-Драгоманових, просвітницькі заходи, родинні цінности, родинні традиції, популяризація, сучасні родини, підростаюче покоління, круглий стіл, екскурсія, музейне спілкування, майстер-клас.*

В умовах глобалізації та швидких соціальних змін питання збереження та популяризації національних та родинних цінностей набуває особливої актуальности. Родина як первинний осередок суспільства відіграє ключову роль у формуванні особистости, передачі культурного досвіду та традицій. Музеї, як інституції пам’яти та культури, мають значний потенціал у цьому процесі, виступаючи платформами для діалогу між минулим і сьогоденням. Музей родини Косачів-Драгоманових зберігає унікальну історію видатної української родини та є важливим центром популяризації їхніх родинних цінностей та традицій серед сучасних родин та підростаючого покоління.

Метою дослідження є аналіз просвітницьких заходів, що проводяться у музеї родини Косачів-Драгоманових, з точки зору їхнього потенціалу у популяризації родинних цінностей та традицій Косачів-Драгоманових серед сучасних родин та підростаючого покоління. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: охарактеризувати основні просвітницькі заходи, що проводяться музеєм, спрямовані на популяризацію родинних цінностей та традицій, розкрити змістове наповнення та методичну специфіку таких заходів, як круглі столи, тематичні екскурсії, музейні спілкування та майстер-класи; визначити

потенціал кожного з розглянутих заходів у контексті формування у відвідувачів розуміння важливости родинних цінностей та традицій.

Родина Косачів-Драгоманових є унікальним феноменом в історії української культури. Її представники – Михайло Драгоманов, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Косач, Ольга Косач-Кривинюк та інші – були не лише видатними українськими діячами, але й носіями високих моральних принципів, глибокої поваги до родинних зв'язків, шанування народних традицій та прагнення до освіти й саморозвитку. Їхній життєвий шлях, творчість та взаємини в родині є цінним джерелом для вивчення та популяризації важливих родинних цінностей.

Багато молодих батьків замислюється над запитанням: а що треба робити, аби діти виросли національно свідомими? Щоб це зрозуміти, звернемося до педагогічного досвіду родини Косачів.

Мати Лесі Українки – Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, відома нам за літературним псевдонімом Олена Пчілка, свідомо зберігала все українське, що отримала ще в дитинстві, коли жила у Гадячі Полтавської губернії в обіймах українсько-народної стихії. «Народна стихія, – згадувала Олена Пчілка, – се було наше природне оточення з найменших літ… Українська мова і українська етнографія були нашою природною течією. Щодо пісень українських, то не знаю, чи ще в якому домі панському співалося їх так багато, як у нашому» [1, с. 9].

Педагогічна наука Олени Пчілки закладалася у Драгоманівській родині в Гадячі і міцно трималася на демократичних традиціях цієї сім’ї, де завжди в пошані була рідна мова і рідна пісня. Вони мали вирішальний вплив на Олену Пчілку, а через неї – і на доньку її Лесю.

Саме про це казала вона історикові літератури О. Огоновському: «У дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, і з впевненістю мушу сказати, що мені це вдалося. Власне, я завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше». Основи цієї педагогічної науки закладалися саме у Звягелі.

У сім’ї Лесі Українки ніколи не тримали дітей під пильним, нав’язливим наглядом. Цієї традиції невідступно дотримувалися протягом кількох поколінь у родині Драгоманових. «Нас не те, що ніколи не били, – казала Олена Пчілка, – а навіть іншими способами не карали. Отже, ми виростали, не убачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підлеглим, старших у родині з беззахисними дітьми… Для напучування на добрий розум було лише спокійне, лагідне слово» [2, с. 11].

Олена Пчілка «дуже турбувалася тим, щоб уберегти дітей від небажаних впливів». Тому вона самостійно «зайнялася шкільною їхньою наукою». Уся система виховання родини була спрямована на те, щоб діти добре знали і любили свою історію, своє минуле.

У сім'ї дбали про систематичну освіту своїх дітей. Насамперед було вирішено не посилати дітей до гімназій і пансіонів, а навчати вдома. Рішення матері навчати дітей у домашніх умовах сестра Лесі Ольга у своїх спогадах пояснювала тим, що «мати завжди була проти казенної науки і дуже неохоче віддавала нас до гімназії через те, що гімназії були російські і перебили б її українське виховання малих дітей».

Добирала дітям літературу українською мовою, що було дуже непросто в умовах суцільних заборон, утисків, переслідувань мови народу. Доводилося багато перекладати самій з російської та польської мов. Згодом упорядкувала книжку власних перекладів під заголовком «Українським дітям». Мати хотіла, щоб діти знали і любили мову свого народу. Пізніше Олена Пчілка цілеспрямовано й активно стала залучати до перекладу своїх дітей, щоб і «чужому навчались, і свого не цурались».

Побоювання матері, яка палко переживала «за все українське», а особливо за мову, мали суттєві підстави: політика царського уряду була спрямована на денаціоналізацію та русифікацію українського народу і перетворення його на населення «Малоросії». Школи були русифіковані, а українцям було заборонено мати власні освітні заклади.

Навчання чужою мовою, на думку Олени Пчілки, спричинювало розлад між сім'єю і школою, повсякденно виробляло зневагу до рідного слова. Тому «здобуття права вжитку української мови, хоч би й на самому першому ступені шкільної науки, – річ зовсім не мала й пуста, як може кому здатися». Таким чином Олена Пчілка ще з дитинства прищеплювала своїм дітям розуміння того, до якої нації вони належать.

Батьки намагалися дати дітям якнайкраще виховання. Вони «добирали хороше читання, хороші забавки, намагалися прищепити і словом, і прикладом людяне ставлення, привчали до якогось путнього заняття, до роботи, витолковували всі життєві явища по щирості, як самі знали і розуміли, а не "завиваючи в папірки", як то належало "хорошо воспитанным" дітям».

Змалку привчала Олена Пчілка своїх дітей любити все живе в природі, привчала поважати працю. «Леся зовсім маленькою, у 6 років, навчилася шити й вишивати, а як їй подарували тоді нитнички й гольника, то вона шанувала й пильнувала їх більше, ніж усі забавки. І тоді вже задумувала

вишити батькові сорочку. Бабуні, своїй хрещеній матері, що дуже любила її і пестила, Леся охотилася “допомагати” в господарстві, наприклад, пекти булки, і батько жартував, що скоро і бабуню переважить – така з неї хороша господиня». Щоб діти краще розуміли красу рідного краю, його традиції і звичаї, на сімейній раді було вирішено відвозити їх час від часу в глухі села на якісь цікаві події: весілля, колядки та інші обрядові свята.

Великий вплив на виховання своїх дітей мав і батько – Петро Антонович Косач. Він добре знав світову літературу, майстерно читав твори, умів доступно пояснити всі алегорії, що зустрічалися в творах. Байки Леоніда Глібова декламував дітям українською, цікаво переповідав історії зі стародавнього життя народів світу. Тому й не дивно, що вже в 10–12 років малі Косачі мали добрі знання з гуманітарних наук.

Усі діти Косачів були готові прислужитися своєму народові та своєму краєві освіченістю і талантом.

Музей родини Косачів-Драгоманових у місті Звягель відіграє ключову роль у збереженні пам’яти про цю видатну родину та популяризації її спадщини. Музей активно використовує різноманітні форми просвітницької роботи для залучення різних вікових категорій відвідувачів та розкриття багатогранности родинних цінностей та традицій Косачів-Драгоманових.

Одним із важливих форматів просвітницької роботи музею є проведення круглих столів «Родинні цінности Косачів» до Міжнародного дня родини. Ці заходи створюють платформу для обговорення важливих аспектів сімейного життя на прикладі родини Косачів-Драгоманових. Учасники мають можливість дізнатися про взаємоповагу, підтримку, любов до знань та культури, які панували в цій родині. Участь у круглих столах беруть родини, педагоги, психологи, представники громадських організацій. Круглі столи передбачають не лише доповіді та презентації, але й активне обговорення, обмін думками та досвідом між учасниками. Використання інтерактивних методів, таких як мозковий штурм, дискусійні групи, аналіз конкретних життєвих ситуацій з історії родини Косачів-Драгоманових, сприяє глибшому розумінню цінностей та їхній актуалізації для сучасних родин.

До Міжнародного дня матері у музеї розроблені спеціальні тематичні екскурсійні програми «Материнський код родини Косачів-Драгоманових», які розкривають роль матері в родині Косачів-Драгоманових. Особлива увага приділяється постаті Олени Пчілки – видатної письменниці, громадської діячки та люблячої матері.

Родина Косачів-Драгоманових – це не просто перелік видатних імен, а ціла плеяда особистостей, чиї цінности, переплітаючись і збагачуючись,

передавалися з покоління в покоління, формуючи міцний «материнський код». Історія цієї родини яскраво ілюструє, як материнська любов, підтримка, передача культурних та духовних цінностей, а також приклад самореалізації матері, глибоко впливають на формування особистостей дітей. Вплив материнського виховання Олени Пчілки безпосередньо простежується у світогляді та життєвих цінностях її дітей. Кожен з них став яскравою особистістю, зробив свій внесок у розвиток української науки, літератури та культури, несучи в собі любов до України, прагнення до знань, високі моральні принципи та активну життєву позицію.

У рамках відзначення Міжнародного дня батька музей організовує музейні спілкування «Петро Косач. Батьківське серце». Ці заходи присвячені постаті батька родини, Петра Косача, його ролі у вихованні дітей, підтримці їхніх інтересів та захоплень. Під час музейного спілкування відвідувачі дізнаються про його професійну діяльність, громадську активність та батьківську любов і турботу. Розкривається образ Петра Косача як мудрої та розважливої людини, яка була опорою для своєї родини. Музейні спілкування проходять у форматі інтерактивної бесіди, під час якої відвідувачі мають можливість ставити запитання, ділитися своїми думками та обговорювати роль батька в сучасній родині, спираючись на приклад Петра Косача.

Особливу увагу музей приділяє роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, пропонуючи їм інтерактивні майстер-класи, присвячені традиційним родинним святам – Різдву та Великодню.

Майстер-клас «Різдво, як у Косачів» знайомить дітей з різдвяними традиціями родини Косачів-Драгоманових. Під час майстер-класу діти дізнаються про те, як святкували Різдво в родині Косачів, які страви готували, які колядки співали. Завершальним моментом майстер-класу є виготовлення сувеніру – різдвяної зірочки.

За інформативну основу майстер-класу «Різдво, як у Косачів» використовуються спогади наймолодшої сестри Лесі Українки Ізидори Косач-Борисової: «У нашій рідній хаті завжди дотримувалися українських традицій зі святкуванням Різдва Христового. Леся і всі ми любили наші звичаї, тільки Лесі рідко траплялося саме на Різдво бути дома (в Колодяжному чи в Києві), де на свята щороку збиралася наша родина, бо на зиму Леся змушена була хворобою виїжджати десь у теплі країни. Та перебуваючи на чужині, вона думкою линула до рідного краю з його прадавніми звичаями.

І досі зберігся Лесин лист до мами з Кавказу, в якому пише Леся, як їй сумно, що ані колядок, ані щедрівок вона не почула там, і Свят-вечір не мав там тієї, такої милої нам усім урочистості.

На Волині (Колодяжне) до нас приходили і колядувати, й щедрувати, а також на Новий рік діти ще й посівали зерном. Колядували й дорослі, а то й молодь, ну і дітвора. Деякі гуртки з вертепом приходили. […]

А тоді поводир поздоровляв нас з святами, бажав здоров'я і всякого гаразду, а ми обдаровували їх ласощами (горіхами, медівничками, яблуками, цукерками) й також здоровили колядників з святами та дякували, що до нас завітали. […]

У Києві вже й ми ходили колядувати (сестри мої, брат і я) з гуртом (душ 15–16) інтеліґентної молоді-студентів та інших до знайомих українських родин. Нас гостили і давали гроші, бо ми збирали на якусь благородну ціль, наприклад, пам'ятаю, що на Різдво 1907 р. ми колядували на придбання книжок до бібліотеки київської "Просвіти".

З колядок співали найбільше "Добрий вечір тобі, Пане господарю", звичайно, "Нова радість стала". Пам'ятаю, одного разу зважили ми спочатку обійти всі знатні родини: Старицьких, Шульгиних, Чикаленків, Житецьких, Антоновичів та інших, а на закінчення прийшли до Лисенків. [...]

У місті Гадячі, на Полтавщині, дуже довго зберігались стародавні колядки. Я з мамою й моєю малою тоді дочкою прожила зиму 1916–1917 рр. у мами в Гадячі, бо мій чоловік тоді був у німецькому полоні. Тоді нам було дуже приємно, як почали до нас іти колядники, та таких гарних стародавніх колядок нам співали, що я ще не чула раніш, а мама (Олена Пчілка) втішалася, згадуючи, що так ще й тоді колядували на Полтавщині, коли вона була малою. Мама в Гадячі народилася.

У Свят-вечір на вечері у нас варилися традиційні страви: пісний борщ з грибками та рибою, пиріжки печені з капустою, з рисом і рибою. Вареників у нас не було звичаю цього вечора варити, то вже звичай цей я пізнала пізніше на Поділлі, коли з чоловіком своїм проводила там Різдво (мій чоловік з Вінниччини). Також обов'язково варили кутю й узвар з різної сушені. Кутю варили з пшениці, а не з ячменю, як то де в кого варять. До куті давали розтертого маку з медом. Кутю хрещеники носили до хресних батьків, наприклад, до нас син Миколи Лисенка Остап приносив кутю нашій мамі, що була йому хресна мама, а наш Микола (брат мій) носив до Лисенка, бо був хрещеником Миколи Лисенка. Теж приємний звичай! Прийде дитина, подасть маленький полив'яний горщичок куті, а його хресний батько чи мати обдаровують чимось» [4, с. 119–122].

Під час майстер-класів «Великодній кошик Косачів» діти ознайомлюються з великодніми звичаями, які шанували в родині Косачів-Драгоманових, дізнаються про символіку великодніх страв, про значення Великодня як важливого родинного свята, виготовляють великодні сувеніри: Великодній кошик та листівку з одним із орнаментів писанок, що їх зібрала свого часу Ольга Косач (Олена Пчілка) у Звягельському повіті.

У родині Лесі Українки завжди шанували українські звичаї та відзначали традиційні свята, зокрема Великдень. Зі спогадів Ізидори Косач-Борисової знаємо, що на Великодні свята готувалися традиційні українські страви, характерні для полтавського і поліського регіонів. Ольга Косач-Кривинюк, одна з сестер Лесі Українки, згадувала, що мама домашнє господарство не провадила, але «ex tempore» могла спекти чудову паску «бабущину», тобто за приписом Єлизавети Драгоманової. Сама ж Олена Пчілка у листі до своєї матері писала, що пекла мереживні паски. А це вже високе кулінарне мистецтво, бо технологія випікання була надзвичайно складна…

Майстер-класи до Різдва та Великодня проводяться в інтерактивній формі з використанням наочних матеріалів, що робить процес цікавим та захоплюючим для дітей. Активна участь у творчій діяльности сприяє кращому засвоєнню інформації та формуванню позитивного ставлення до родинних традицій.

У підсумках дослідження необхідно зазначити, що проведені у музеї родини Косачів-Драгоманових просвітницькі заходи є важливим інструментом у популяризації родинних цінностей та традицій видатної української родини серед сучасних родин та підростаючого покоління. Такі формати, як круглі столи, тематичні екскурсії, музейні спілкування та майстер-класи, дозволяють різнобічно розкрити важливість взаємоповаги, любові до знань, підтримки, материнської та батьківської любові, а також знайомлять з особливостями святкування традиційних свят у родині Косачів-Драгоманових. Включення спогадів членів родини до змісту заходів робить їх більш емоційними та особистими, сприяючи глибшому розумінню цінностей, які вони несуть.

Джерела та література

1. Пчілка Олена (О. Косач). Оповідання : з автобіографією. Харків : Вид-во «РУХ», 1930. С. 9.

2. Там само. С. 11.

3. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Репринт. вид. Луцьк : Вид-во Волин. обл. друк., 2006.

4. Косач-Борисова І. Як святкували Різдво в домі Лесі Українки. *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка)…* Кн. ІІ. Нью-Йорк–Київ, 2015. С. 119–122.

УДК 373.5.016:821.161.2.09(092)]:373.5.091.2:001.895]:004

Зоя ПРИСТУПЧУК,
учитель української мови і літератури
Ліцею імені Олени Пчілки міста Ковеля, м. Ковель

STEAM-УРОК ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ З ЕЛЕМЕНТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРОЄКТУВАННЯ ТА ВІЗУАЛІЗАЦІЇ. «ДВОРЯНСЬКЕ ГНІЗДО КОСАЧІВ»

(Життя й родинне середовище Лесі Українки)

Урок спрямований на формування в учнів цілісного сприйняття життєвого та творчого шляху представників родини Косачів-Драгоманових як культурного осередку становлення феномену Лесі Українки. STEAM-підхід як елемент розвитку ключових компетентностей допомагає учням аналізувати біографічні джерела, формує дослідницькі навички, розвиває критичне мислення, вміння працювати з цифровими ресурсами. На уроці розкрито топоніміку та історіографію життєвих стежок письменниці та членів сім'ї Косачів; представлено інтегрований проєкт літератури з історією, географією, біологією, математикою, мистецтвом, технологіями та дизайном.

***Ключові слова**: література рідного краю, STEAM-освіта, родина Косачів, інтеграція шкільних предметів.*

Тема. STEAM-урок літератури рідного краю з елементами дослідження, проєктування та візуалізації. «Дворянське гніздо Косачів» (життя й родинне середовище Лесі Українки).

Мета. Сформувати в учнів цілісне уявлення про родинне дворянське гніздо Косачів як культурний осередок становлення особистості Лесі Українки. Використовувати STEAM-підхід, розвивати ключові компетентності, дослідницькі навички, критичне мислення, вміння аналізувати біографічні джерела, працювати з цифровими ресурсами. Розкрити топоніміку та історіографію життєвих стежок письменниці та її сім'ї; інтегрувати літературу з історією, біологією, географією, математикою, мистецтвом, технологіями, дизайном. Виховувати повагу до національної спадщини, родинних цінностей та духовного багатства українського народу.

Обладнання та ресурси: мережа Internet, хмарне середовище, презентація (Powerpoint), онлайн-дошка (Padlet), онлайн-конструктор генеалогічних дерев (Canva), відеофрагмент документального фільму про Лесю Українку, QR-коди з джерелами.

Тип уроку: інтегрований, дослідницько-проєктний (STEAM-урок).

Перебіг уроку

І. Організаційний момент. Оголошення теми та мети уроку

– Складіть «асоціативний кущ» до слова «родина».

ІІ. Проблемне питання

Питання, над яким учні працюють протягом уроку.

Чи могло з'явитись поетичне явище Лесі Українки без унікального родинного середовища?

ІІІ. Актуалізація знань

Слово вчителя. Щоб зрозуміти митця, потрібно зазирнути в дім, де він виріс. Сьогодні ми станемо дослідниками, географами, біологами, математиками, митцями та конструкторами, щоб зібрати «мозаїку з пазлів» життя родини Косачів.

Мозковий штурм. Що ви знаєте про родину Лесі Українки?

IV. Презентація учнівських проєктів (STEAM-практики)

S (Science/Social Studies):

Біографічні факти про членів родини Косачів (індивідуальні мінідослідження учні представляють за QR-кодами [1].

**Обдарованість Лесі Українки* можна презентувати за числовою прямою 4-5-6-9-13-14-19-22. У 4 роки дівчинка навчилася читати (перша прочитана книжка «Розмова про земні сили» Михайла Комарова), у 5 – грала на роялі і почала самостійно писати листи своєму дядькові Михайлу Драгоманову; у 6 років уже майстерно вишивала; у 9 – склала перший вірш – «Надія», у 13 років – уперше опублікувала поезії, взявши псевдонім Леся Українка; у 14 – видала першу поему «Русалка»; у 19 років написала підручник «Стародавня історія східних народів», у 22 – за сприяння Івана Франка видала першу поетичну збірку «На крилах пісень».

**Олена Пчілка. 10 фактів про геніальну українку.*

Одна з перших українських феміністок, боролася за права жінок і рівноправність в освіті. У своєму альманасі «Перший вінок», який заснувала разом з Наталією Кобринською у Львові, публікувала феміністичні оповідання, а також дала можливість друкуватись видатним жінкам того часу. Перша жінка-академік, з 1925 року член-кореспондент Всеукраїнської академії наук, видавець патріотичного журналу «Рідний край» – першого

українського періодичного видання, редагованого жінкою, перша жінка-борець за українську мову, усіма силами протистояла русифікації, навіть дітей не віддавала до російськомовних шкіл, навчаючи їх вдома. Олена Пчілка зберегла для нащадків український фольклор: багато пісень, звичаїв, вишивок і народного мистецтва Волині. Писала для дітей – створювала вірші, казки, п'єси. Особисто перекладала Гомера та Гейне українською мовою. Була сестрою Михайла Драгоманова, видатного вченого й громадського діяча.

M (Math):

**Хронологія життя родини Косачів. Презентація учнями графіків тривалості життя родини Косачів та різниці у віці між братами і сестрами.*

Серед дітей родини Косачів найдовше прожила Ізидора Косач (92 роки), Михайло ж Косач помер у 34 роки. Найменша різниця у віці була саме між Лесею та Михайлом – 2 роки. Ольга Косач молодша за Лесю на 6 років, Оксана – на 11 років, Микола – на 13, Ізидора – на 17 років. Із наймолодшою сестрою були дуже теплі стосунки, саме для неї написала Леся у 19 років підручник «Стародавня історія східних народів» [1].

Михайло (1869–1903) та Леся (1871–1913) – різниця біологічного віку близько 2 років. У родині Михайло був старшим братом Лесі, між ними панували дружні стосунки. Михайло помер у 1903 році, коли Лесі було 32 роки; його рання смерть зблизила Лесю з молодшими сестрами, особливо з Ольгою.

Михайло (1869–1903) та Ольга (1877–1945) – різниця близько 8 років. Михайло був старшим братом Ольги. Обоє росли в родинному маєтку Колодяжному, але Михайло помер, коли Ользі було 26 років, і вона вже жила окремим життям як лікарка і письменниця. Спільних творчих проєктів між ними не зафіксовано.

Михайло (1869–1903) та Оксана (1882–1975) – різниця близько 13 років. Оксана була зовсім дитиною (21 рік) на момент смерті брата. Між Михайлом та Оксаною не описано прямих творчих зв'язків, однак всі діти Косачів виховувалися разом: Оксана, наймолодша донька, дізнавалася про світ насамперед крізь досвід старших.

Михайло (1869–1903) та Микола (1884–1937) – різниця близько 15 років. Михайло помер, коли Миколі було лише 18, тому немає значного творчого чи ділового спілкування між ними.

Михайло (1869–1903) та Ізидора (1888–1980) – різниця близько 19 років. Ізидора була наймолодшою дитиною, їй було 15, коли Михайла не стало. Як найстарший брат, Михайло мав дуже мало спільного з шістнадцятирічною Ізидорою.

Леся (1871–1913) та Ольга (1877–1945) – різниця близько 6 років . Між Лесею та Ольгою встановилися особливо довірливі стосунки: вони були подругами й творчими співрозмовницями. Леся навчала Ольгу вдома, а згодом вони листувалися і обмінювалися думками. Після смерті Михайла сестри Лариса й Ольга ще більше зблизилися як душевно, так і інтелектуально. Обидві жили в українському середовищі (зокрема в Колодяжному) і спільно опікувалися справою родини та спадщиною Лесі (Ольга зберегла архів Лесі після її смерті).

Леся та Оксана (1882–1975) – різниця близько 11 років. Оксана дуже рано втратила здоров'я й переживала за хворобливу Лесю. Саме Лариса (Леся) прищепила сестрі захоплення іноземними мовами – завдяки Лесі Оксана загорілася вивченням мов і з нею подорожувала Європою. Оксана пізніше стала видатною перекладачкою і навіть написала статтю «Леся Українка (нарис життя)».

Леся та Микола (1884–1937) – різниця близько 13 років. Микола був набагато молодшим братом Лесі; її смерть 1913 року застала його 28-річним. У дореволюційний період їхні життєві шляхи майже не перетиналися у творчості, адже Микола пішов іншим шляхом (був агрономом і чиновником).

Леся та Ізидора (1888–1980) – різниця близько 17 років. Леся стала для малої Ізидори старшою сестрою-наставницею. Ізидора з великою теплотою пам'ятала, як Леся опікувалась нею в дитинстві. Вони виросли разом у Колодяжному: Леся навчала Ізидору читати і писати, а Ізидора у спогадах підкреслювала, що доросла сестра завжди була для неї опорою і другом. Після смерті Лесі наймолодша сестра багаторазово цитувала її і берегла її спадок.

Ольга (1877–1945) та Оксана (1882–1975) – різниця близько 5 років. Ці сестри також мають спільну долю в еміграції. Восени 1943 року Ольга зупинилася в сестри Оксани в Празі. Обидві вивчали і популяризували українську культуру: Ольга була письменницею і перекладачкою під псевдонімом Олеся Зірка, а Оксана – музиканткою й перекладачкою французької, вони листувалися та підтримували одна одну у творчості.

Ольга (1877–1945) та Микола (1884–1937) – різниця близько 7 років. Ольга була старшою сестрою Миколи. Після революції Ольга емігрувала на Захід, а Микола залишився в Україні. Вони обоє брали участь у громадському житті (Ольга – в еміграції, Микола – на батьківщині).

** Хвороба та лікування Лесі Українки*

Презентація учнями матеріалу про лікування Лесі Українки (матеріал зібрано в електронній таблиці Excel «Хронологія перебігу хвороби», див. додаток 2).

Лариса Петрівна Косач страждала на тяжке хронічне захворювання – туберкульоз кісток, що суттєво вплинуло на її життя, творчість і світогляд. Перші симптоми з'явилися після переохолодження, коли Лесі було лише 10 років: через простуду розвинулось запалення кісток лівої руки (кістковий туберкульоз). Її стан почав швидко погіршуватись: з'явилися набряки, болі, порушення рухливості руки. Хворобу довго не могли точно діагностувати.

Діагноз і перебіг хвороби

На той час туберкульоз кісток був складним для лікування, а антибіотиків ще не існувало. У Лесі Українки було кілька форм туберкульозного ураження:

• Туберкульоз кісток (остеоартрит) – ураження кісткової тканини та суглобів. Спершу це була ліва рука, згодом – ноги.

• Туберкульоз хребта (можливо, спондиліт) – супроводжувався сильним болем і ускладненнями при рухах.

• Пізніше – туберкульоз легенів і нирок, особливо в останні роки життя. Хвороба супроводжувалась постійним болем, високою температурою, обмеженою рухливістю, частими рецидивами та загостреннями.

Лікування. На той час туберкульоз лікували лише симптоматично:

• Операції: кілька разів їй розкривали кісткові ураження для очищення від гною.

• Тривалі курси лікування в санаторіях – Крим, Кавказ, Італія, Єгипет. Тамтешній клімат мав зменшити симптоми.

• Фізичні обмеження – рука була знерухомлена, у деякі періоди Леся ледве могла ходити. Леся самотужки вивчила медицину й консультувалась із багатьма європейськими лікарями. Проте ефективного лікування не було.

Вплив на життя і творчість

Хвороба спричинила глибокі психологічні та емоційні переживання, що відображаються в її творах. Попри страждання, вона:

• продовжувала плідно працювати (писала вночі, лежачи в ліжку);

• у своїй творчості створювала сильних героїв, які борються з долею;

• у поезії часто осмислювала біль, боротьбу, волю, смерть – це стало її філософією.

Останні роки та смерть

На початку 1900-х хвороба почала прогресувати: ураження нирок, легенів. Леся все частіше перебувала в санаторіях, слабшала, але продовжувала писати.

Померла 1 серпня 1913 року у Сурамі (Грузія) від загального виснаження організму, спричиненого туберкульозом нирок і легенів, у віці 42 років.

T(Tehnology):

Презентація родинного дерева Косачів [1].

Аналіз інфографіки: карта подорожей Лесі Українки [1].

Через хворобу Леся Українка змушена була часто подорожувати в теплі кліматичні регіони.

Вона відвідувала такі країни:

Німеччина – перенесла операцію на нозі, спричинену наслідками туберкульозу кісток.

Єгипет – там було легше дихати через сухий клімат.

Італія (неаполітанське узбережжя) – проходила лікування і водночас писала.

Крим – був популярним місцем для лікування хворих на туберкульоз.

Грузія – їй дуже подобалися природа й тепла атмосфера, саме там і закінчився її земний шлях.

Хоч подорожі були вимушеними, саме вони надихнули на написання багатьох творів. Леся використовувала цей час не лише для лікування, але й для творчості.

E (Engineering / Design):

Презентація макетів білого та сірого будинків садиби Косачів у селі Колодяжному (додаток 1) [1].

«Сірий будинок» родини Косачів у селі Колодяжному – це одноповерхова дерев'яна споруда, оштукатурена зовні та всередині, з дахом із гонту та цегляним фундаментом. У ньому чотири кімнати загальною площею 78 кв.м, а також дві засклені веранди. Кожна кімната – 15–20 кв.м, залежно від планування та розміщення веранд.

Цей будинок має велике історичне значення, оскільки з 1881 по 1891 роки тут проживала Леся Українка, а в 1891 році – Іван Франко.

«Білий будинок» – це літній флігель (саме так називали його Косачі), збудований у 1890 році батьком Петром Антоновичем для старших дітей родини. Його назва походить від білих стін, які в сонячну або місячну ніч ніби світилися. Споруда була дерев'яною, зведеною майстрами із навколишніх сіл. Будували його у 1890–1891 рр. для Лесі та її сестри Ольги. Згодом цей будинок розібрали. Сьогодні ми бачимо реставраційну копію, збудовану на основі спогадів після війни у 1945–1949 роках. На даху веранди облаштували солярій, де Леся могла приймати сонячні ванни. Загальна площа будинку приблизно 50–60 м². Рожева кімната (орієнтовно 18–20 м²), спальня та робочий кабінет, який був головною кімнатою Лесі Українки. Там розміщувалися письмовий стіл, ліжко, етажерка, туалетний столик. Блакитна кімната (орієнтовно 20–22 м²) – вітальня, це найбільша кімната, з каміном, роялем, диваном та великим столом. Третя кімната (орієнтовно 10–12 м², не збереглася) могла бути або кухнею, або кімнатою батьків [7]. У 2021 році будинок відреставровано, він дійсно став білим, тоді як попередній його вигляд мав біло-синій колір [1].

A (Art):

Дослідження та візуалізація побуту, інтер'єру, культурного середовища родини Косачів (малюнки, колажі, фотоархів, див додаток 1) [1].

V. Узагальнення матеріалу. Рефлексія

– Чому сім'ю Косачів називають «українським дворянським гніздом»?

– Що найбільше вразило в атмосфері родини?

Онлайн-опитування / Google Form:

«Сьогодні на уроці я дізнався/лася…, зрозумів/ла…, зацікавився/лася…»

Стікер на дошці: «Я хочу прочитати / дослідити більше про…»

Відповіді учнів на проблемне питання:

Чи могло б з'явитись поетичне явище Лесі Українки без унікального родинного середовища?

Слово вчителя. Родина – не лише коріння, а й джерело сили. Родина Косачів-Драгоманових була одним із інтелектуальних осередків української спільноти, згуртувала навколо себе плеяду видатних діячів культури XIX–XX століття, вона гуртує й сьогодні українців. Ми з вами, любі учні, сьогодні стали частиною того гурту.

Додаток 1

Хронологія перебігу хвороби

Рік	Вік Лесі	Події та стан здоров'я	Місце лікування
1883	12 років	Перше захворювання: туберкульоз кісток лівої руки після переохолодження. Біль, набряк, обмеження руху	Луцьк, Київ. Лікування без точного діагнозу
1883–1886	12–15	Діагноз уточнено: кістковий туберкульоз. Операції на руці, періоди загострення	Київ. Домашнє лікування. Початок самоосвіти
1888	17	З'являються болі в ногах і хребті. Хвороба прогресує	Переїзд до Криму. Кліматичне лікування
1890–1891	19–20	Нове загострення. Туберкульоз хребта. Паралізовані ноги на певний час	Крим, Ялта. Санаторії
1894–1897	23–26	Часті рецидиви. Посилення болю в хребті. Обмеження рухливості	Крим, Київ. Консультації з європейськими лікарями
1898	27	Перше серйозне легеневе ускладнення	Ялта, лікування в горах
1903–1906	32–35	Погіршення стану. З'являються симптоми ураження нирок	Єгипет, Італія (Сан-Ремо), Грузія
1907–1910	36–39	Сильний біль, виснаження. Працює лежачи. Закінчує «Камінного господаря»	Хвилясті поїздки між Києвом, Грузією, Єгиптом
1911	40	Гостре загострення. Туберкульоз нирок	Сурамі (Грузія)
1913	42	Критичний стан. Повне виснаження. Смерть 1 серпня	Сурамі. Похована в Києві

Додаток 2

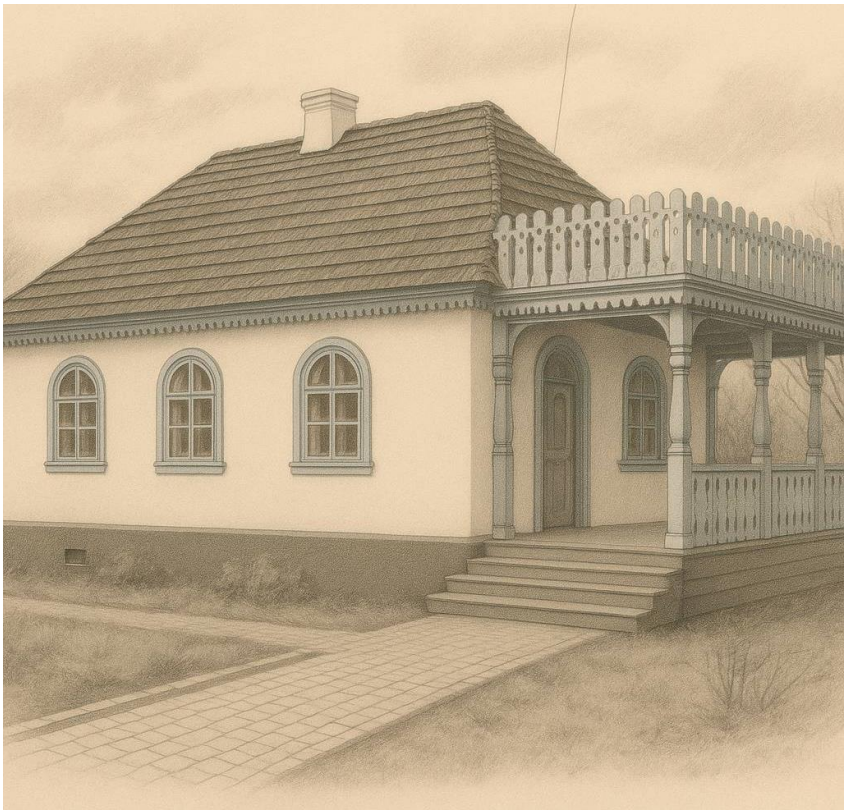

Сірий будинок, план-схема

Графік подорожей Лесі Українки (з відстанями у км)

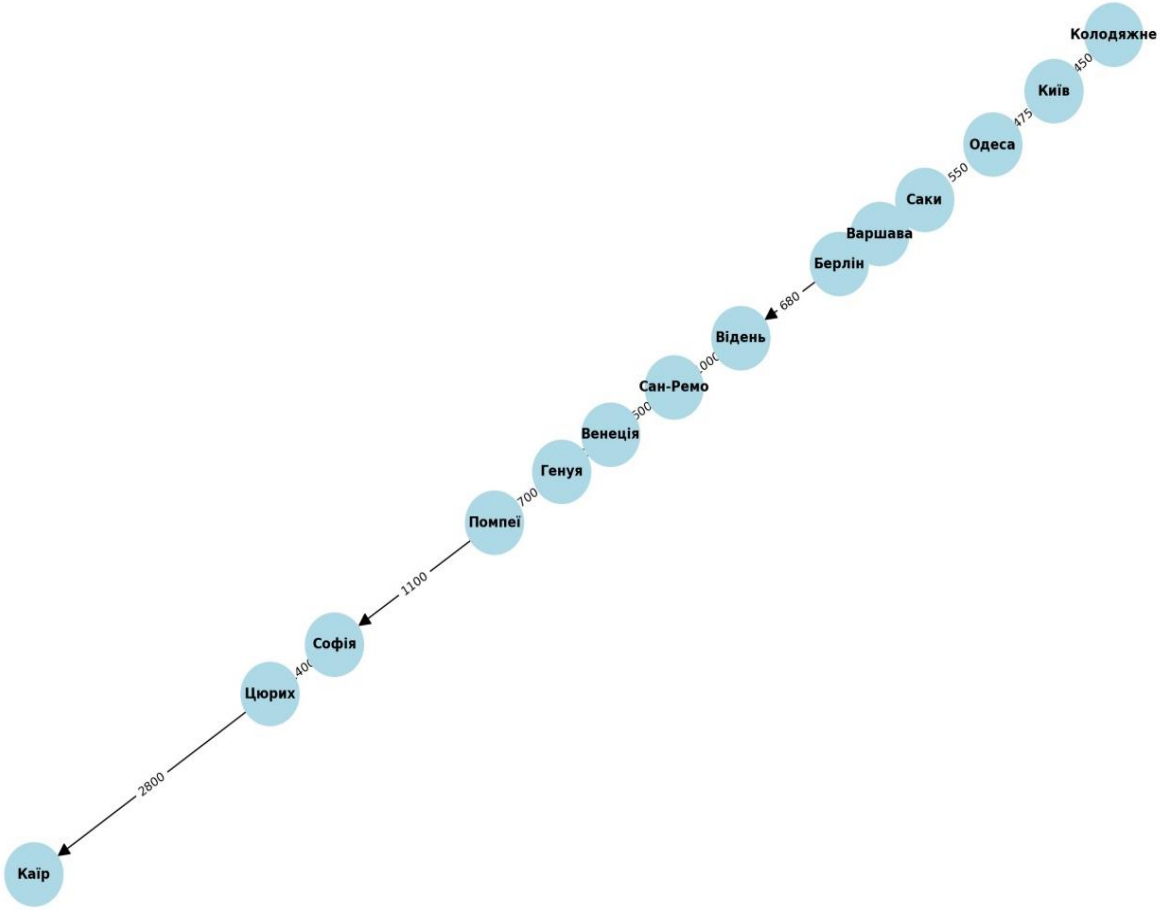

Обдарованість Лесі Українки можна презентувати за числовою прямою 4-5-6-9-13-14-19-22.

4 5 6 9 13 14 19 22

У 4 роки дівчинка навчилася читати (перша прочитана книжка «Розмова про земні сили» Михайла Комарова).

У 5 років грала на роялі і почала самостійно писати листи своєму дядькові Михайлу Драгоманову.

У 6 років уже майстерно вишивала.

У 9 років склала перший вірш «Надія».

У 13 років вперше опублікувала свої поезії, взявши псевдонім Леся Українка.

У 14 років видала першу свою поему «Русалка».

У 19 років написала підручник «Стародавня історія східних народів».

У 22 роки за сприяння Івана Франка видала першу поетичну збірку «На крилах пісень».

Роки життя родини Косачів-Драгоманових

Карта подорожей Лесі Українки

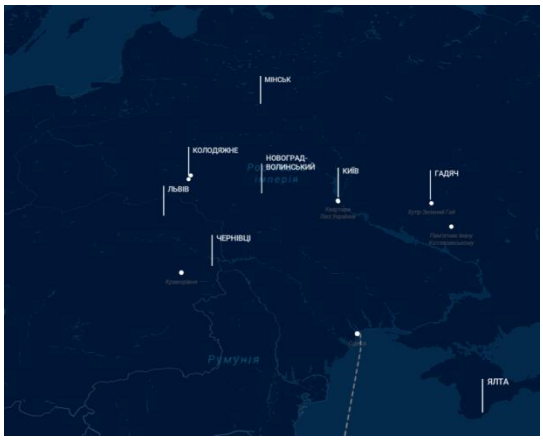

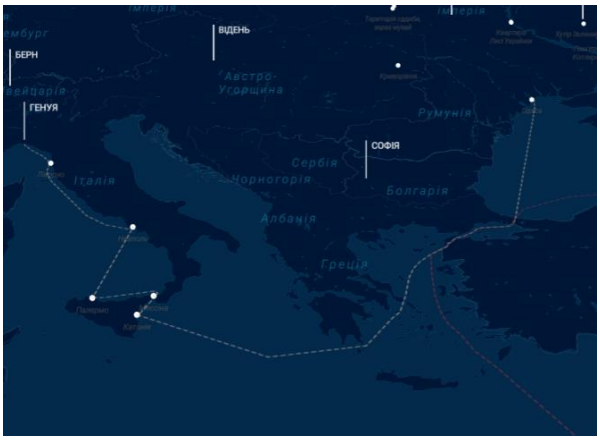

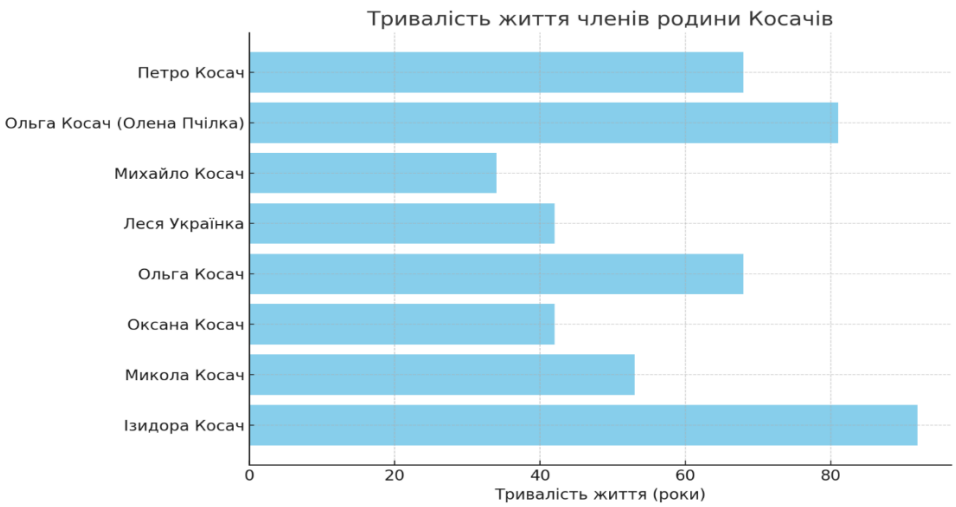

Джерела та література

1. STEAM–проєкт, QR –коди // STEAM -проєкт – Google Диск.
2. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів : Академічний експрес, 1999 р. 269 с.
3. Леся Українка. Біографія / Офіційний сайт НАН України. URL: https://www.nas.gov.ua
4. Косачі: родина інтелігентів, митців і патріотів. *Історична правда.* URL: https://www.istpravda.com.ua
5. Відео: «Леся Українка: обриси життя». *Ukraïner.* URL: https://www.nas.gov.ua
6. Фотоархів: «Родинні портрети Косачів». *Національний музей Лесі Українки.*
7. Жінки родини Косач: як склалися долі сестер і матері Лесі Українки. *Жінки родини Косач: як склалися долі сестер і матері Лесі Українки – Українки.*

УДК 929(477)

Тамара РЖОНДКОВСЬКА,
науковий співробітник
Літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Звягель Житомирської області

ВЕЛИКА МАТІР ВЕЛИКОЇ РОДИНИ

Йдеться про визначну жінку, матір Лесі Українки, Олену Пчілку, берегиню великої родини.

Ключові слова: *Олена Пчілка, Леся Українка, діти, родина, Петро Антонович Косач, Микола Лисенко, Михайло Старицький, Київ.*

«Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України, – багато залежить від виховання в родині». Ці слова належать Ользі Петрівні Драгомановій – Косач, більш відомій нам як Олена Пчілка. Цей літературний псевдонім якнайкраще характеризує її як людину надзвичайно працьовиту.

Ольга Петрівна народила і виховала не тільки шістьох дітей, вона увійшла в українську культуру як письменниця, перекладачка, меценат, фольклористка, етнограф, видавець, академік. Вона довела, що українська мова гідна науки, а вишивка, не просто оздоблення чи прикраса, а генетичний код українського народу, що жінка може бути поетесою, науковицею, діячкою. Олена Пчілка була однією з найосвіченіших жінок свого часу, а її творчий доробок – значний внесок у розвиток української літературі, науки та культури.

Відомо, що Ольга Петрівна походить з роду Драгоманових – старого (брав початок від грецької аристократії), але не знатного [3, с. 8]. Один із предків перебував на дипломатичній службі у самого Богдана Хмельницького. В роду з покоління в покоління передавалось творче обдарування, не переривалися традиції як революційні так і літературні. Батько майбутньої письменниці був людиною освіченою, захоплювався літературою, переплачував газети, альманахи. В 1838 році він залишає урядову посаду у петербурзі і переїжджає до Гадяча. Як людина освічена і інтелігентна виховував змалку у своїх дітей людяність, демократизм і любов до простого народу. І його діти, Михайло Драгоманов, вчений зі світовим ім'ям і Олена Пчілка, письменниця, – зробили великий вклад у розвиток української культури [1, с. 888].

Рідна мова, пісня, казка, українські народні обряди і звичаї становили ту родинну атмосферу, в якій росла і виховувалася Ольга Петрівна Драгоманова. В своїй «Автобіографії» вона писала: «Дитячі літа нам минали дуже втішно. Жили ми в дуже близькім оточенні нашої дворової челяді і взагалі дрібної козацької людності. А та полтавська повітова людність у ті давні часи значно більше зберігала українські властивості, ніж пізніше… Можна сказати, що українська течія оточувала нас могутньо… Отже українська пісня, – а мама мала гарний голос, було шиє і все співає, – казка, приказка, народна обрядність і примовляння, – цілком, на мою думку, окрема царица народної словесности… Чи ж можна було нам не знати українського слова, коли воно просто таки було нашою рідною, притаманною стихією?» [2, с. 9].

Під керівництвом батька Оля здобула початкову «домашню» освіту. А після його смерті опікувався молодшими дітьми старший брат Михайло. Він забрав Ольгу до Києва і влаштував у зразковий приватний пансіон шляхетних панночок пані Агати Нельговської. Ольга здобула блискучу освіту, була найкращою ученицею пансіону. Вона згадувала про один жарт:

учитель німецької мови загадав написати гумористичне оповідання і зовсім самостійне без наслідування якогось відомого жанру і відправив її роботу до петербурзького журналу. Після прочитання у класі, учитель зробив багато компліментів Олі з приводу цього оповідання, радив писати й, навіть, дав перечитати братові. У листі до матері від 24.02.1861 р. Михайло писав: «Судовщиков питав Нельговську: «Ви заметили, какая даровитая девочка Драгоманова? – «Это не я одна, это все заметили», – відповіла вона. – Значит – урррра!!!...».

Саме в колі друзів свого старшого брата Ольга Драгоманова знайомиться зі своїм майбутнім чоловіком. Михайло в листі до матері пише: «…По всем сим соображениям, я так думаю, что лучшей пары для Оли и ожидать нечего, тем более, что и Косач, и Оля любят друг друга».

В гуртку своїх нових знайомих дуже любили етнографію. Саме етнографія була наукою політичною, адже фольклорні записи означували ареал розселення українців. Потім за Драгоманівськими записами визначали політичні кордони.

Через два роки після закінчення пансіону Ольга Драгоманова і Петро Косач обвінчалися в с. Пирогово поблизу Києва.

Косачі жили в Новограді-Волинському (стародавньому Звягелі), Луцьку, Колодяжному, Києві. І скрізь ставали культурним осередком тамтешніх громад. А Звягель освятив молоду, гарну, розумну пані Косачівну на письменство і громадську роботу. Тут, у Звягелі, вона організувала громадську бібліотеку виключно з українських книжок.

У тому ж таки народному світі чарівної Звягельщини зростали старші діти Косачів: Михайло, Леся, Ольга. Як мама, Олена Пчілка, була переконана, що українська мова, народна творчість та рідна природа Волинського Полісся – все це необхідне та незамінне для дитини середовище. Її діти, дворяни, з раннього дитинства вростали в мову простих людей, у народні пісні, перекази, легенди, звичаї. Мама вчила дітей розумітися на фольклорі й етнографії, змалку формувала їх естетичні смаки. Косачівських дітей доглядали, вчили ходити і говорити прості няні-селянки. Жодних бон чи гувернанток в сім' ї Косачів не було.

Роль багатодітної матері була одним із покликань Олени Пчілки. Вона послідовно, вимогливо виховувала своїх доньок і синів, не бажаючи віддавати їх до гімназій, де навчання відбувалося російською мовою. Ольга Петрівна перша серед тодішніх українських діячок вчила своїх дітей українською мовою. А пізніше запрошувала приватних вчителів, переважно

студентів старших курсів, щоб вони викладали її дітям гімназійний курс українською мовою. Сусіди-поміщики дивувалися, що «председателеви» діти розмовляють «по-мужицькому» і ходять у «мужицькому» вбранні.

Драй-Хмара писав: «… Леся Українка при домашньому навчанні вийшла серйознішою і освіченішою за багатьох дітей свого часу. Надзвичайно важливим є те, що навчання провадилося рідною українською мовою, завдяки чому дитина не відривалася від національного грунту. Не можна не вбачати в цьому великого виховного таланту її матері, що весь час стежила за освітою своїх дітей та керувала нею. Як не тяжко було в ті часи учити дітей по-українському (бо жодного українського підручника тоді не було), все ж таки Лесина мати, жінка високо інтелігентна й глибоко переконана українка, переборола всі труднощі й добилась того, що її діти здобули солідну освіту» [1, с. 889, с. 9]. «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, – і з певністю можу сказати, що мені це вдалося, Не знаю, чи стали б Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може б стали, але хутчій, що ні… Від батька вони не могли б навіть навчитись українській мові, бо він нею не вмів говорити. Власне, я «наважила» й завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому» [2].

Дочка Ольга Косач-Кривинюк у «Хронології життя та творчости Лесі Українки» писала: «Мати – це занадто велика фігура, занадто складна, занадто значна її роль і місце в житті не лише всіх нас, особливо Лесі, а в цілому українському житті і не з моєю кебетою писати про неї в цілому об’ємі її значення для української культури. Скажу лише, що розумніших за неї людей я знала мало, а, може, й зовсім не знала. Були у її вдачі прекрасні риси, але й такі, що дуже боляче вражали близьких людей, в першу чергу її дітей. А тому і хорошими й злими рисами вона поклала великий карб на Лесі, але все ж хороші риси переважали. У всякім разі, Леся безмірно любила її і дуже високо цінувала все своє життя…». З вдячністю і гордістю називала Леся Українка свою маму «найкращою, найрозумнішою, найталановитішою жінкою у світі». А старший син Михайло в одному з листів до матері писав: «Якщо я став тим, чим я єсть, якщо в мені є щось доброго, – то се дякуючи тобі, моя мамочко!» [4]. Мудрою і доброзичливою, люблячою і вимогливою була для своїх дітей мама – Олена Пчілка.

Родину Косачів поєднувала близька дружба з Лисенками, Старицькими, Антоновичами. Приятелювали і їхні діти та онуки. Ольга

Петрівна і Петро Антонович добре розуміли, що для виховання їхніх дітей потрібне відповідне оточення і спілкування. Петро Антонович не шкодував коштів на утримання тих великих літніх «колоній», які щороку приїздили до Колодяжного, а згодом – і на Полтавщину до Зеленого Гаю. В оселях Косачів на Волині і на Полтавщині відпочивали друзі їхніх дітей, родичі, українські громадські діячі, письменники.

Ольга Петрівна була активною громадською діячкою, для багатьох людей, зокрема для своїх дітей, була взірцем мужності, сили волі та незламності духу. Протягом усього свого життя вона наполегливо боролася за відродження національної культури, за право говорити, писати й друкуватися рідною мовою. «Дуже розумна, горда, певна себе і певна в правоті своїх думок і переконань людина, тверда й уперта в переконанні життя того, що вважала за потрібне», – так характеризувала вдачу своєї мами Ольга Косач-Кривинюк [1, с. 11].

В 1903 році на відкритті пам’ятника І. Котляревському в Полтаві, Олена Пчілка демонстративно виголосила свою промову рідною мовою, не зважаючи на сувору заборону і ризик арешту. Вона була єдиною жінкою, яка поїхала у складі делегації української інтелігенції на перемовини до царського прем’єра добиватися скасування Емського указу.

В обстоюванні національної ідеї Олена Пчілка була послідовною. Входила в керівні органи українських інституцій, підписувала петиції до чинної влади. За потребою зважувалася на зовсім протиправні дії. Так трапилось в 1920 році у Гадячі на святкуванні роковин Т. Шевченка, коли вона огорнула синьо-жовтим стягом погруддя поета, викликавши обурення червоного комісара, але шалену підтримку залу.

Чудова природа рідної Волині, пізніше життя у Києві, в оточенні українських видатніх діячів, виїзди на літо в с. Колодяжне, а потім на хутір Зелений Гай, – живий зв’ язок із рідним народом – все це виховувало у дітей велику любов до України, до рідного народу. У шістьох дітей, без винятку, Ольга Петрівна, берегиня великого роду, реально втілила свою мрію: у зрусифікованій і бездержавній Україні виховала свідомих українців, справжніх патріотів України. Косачі мріяли бачити Україну сильною, вільною, незалежною, самостійною. Ми віримо, що все так і буде!

Джерела та література

1. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Нью-Йорк, 1970. 923 с.

2. Олена Пчілка. Оповідання : з автобіографією. Харків : вид. «Рух», 1930. 288 с.

3. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів, їх устрій та культура. Київ : Темпора, 2013. 656 с. : іл.

4. Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум. Київ : Вид. дім «Комора», 2017.

УДК 908(477.82):821.161.2.09(092)

Анатолій СЕМЕНЮК,
голова Ковельської міськрайонної організації Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Ковель

ЖИВОТВОРЧИЙ ДУХ «ЛІСОВОЇ ПІСНІ»

Охарактеризовано творчий потенціал волинської природи, урочища Нечимне на Ковельщині та їх вплив на створення Лесею Українкою драми-феєрії «Лісова пісня».

Ключові слова: *Леся Українка, Олена Пчілка, родинне виховання, драма-феєрія «Лісова пісня», Нечимне.*

З вежі свого многоліття вдивляюся в цей світ нерозгаданих, неоднозначних і неповторних таємниць. Пресую час і привідкриваю ворота пам’яті. Звідти, мов малі пташата, вилітають забуті визначні і незначні події.

xxx

…Кінець 80-х років XIX століття. З Колодяжного до Ковеля котиться панська бричка. Час від часу коливається на вибоїнах. Петро Антонович Косач цих незручностей не відчуває і не переймається поточними громадськими справами голови з’їзду мирових посередників. Його думка сизокрилою чайкою витає біля найрідніших – Лариси, Михайла, Оленьки і дружини Ольги Петрівни, які через ліси скулинські їдуть на гостини до дядька Лева в урочище «Нечимне».

«Як вони там? Чи все добре? Чи не дай, Боже, щось сталося, адже дорога небезпечна, малопрохідна?».

Ні, Петре Антоновичу, все у них добре. На три дні затримаються, смаколиків скулинських скуштують. З озером Нечимним та лісом древнім познайомляться. А скільки почують від дядька Лева всякої всячини про Мавку та Русалок, про мудрого Лісовика і Водяного, про і Лукаша із сопілкою. Цікаво, і спати не хочеться. Слухають милі діти і складають почуте в комірку пам’яті. Горить кострище і не згасає казка, щоб колись відродитися в новій іпостасі.

Ох, Петре Антоновичу, чи не закрадалася у голову Вам тоді думка, що із світлячка маленької гостини через якихось три десятиліття запромениться

незбагненне сяйво драми-фейєрії «Лісової пісні», яка відкриє людству неповторну красу та чарівність Волинського краю, цих мудрих, самобутніх, працьовитих людей, образи яких втілились в містичних народних героїв? Звичайно, що ні.

Але так вже влаштований цей світ. В ньому провидіння долі має свій план і своє призначення, яке веде кожного з нас до поставленої мети. Веде через колючі терни випробувань та болем, щоб на порозі вічності цю естафету перейняв невмирущий дух і доніс те, «що не вмирає» нащадкам нашим.

xxx

Час від часу мусимо повертати свій погляд у минуле, щоб осмислити суть теперішнього, пройнятись душею, і оцінити значимість сотвореного.

Відомий український письменник, дослідник історії Віктор Лазарук у нарисі «Нечімле» зазначає: «Дві війни пронеслося над його чистими плесами, не одне дерево було зрубане жорстокою сокирою часу, натомість багато виросло». Та, попри все, невмирущий дух «Лісової пісні» і Нечимного проникав у свідомість корифеїв культури і закликав до дії.

Завідувачка меморіального музею «Лісової пісні» Ольга Бойко засвідчує: «В середині травня 1963 року на Ковельщині відбувся семінар, приурочений до 50-річчя від часу смерті Лесі Українки. В урочище “Нечимне” польовим та лісовим бездоріжжям через Скулин зійшлися сотні жителів сіл не лише Ковельщини, щоб віддати шану і данину пам’яті славетній землячці».

Тоді ж учасники семінару, серед яких були поет Максим Рильський, композитор Анатолій Кос-Анатольський, запропонували збудувати в «Нечимному» музей. Запит часу почули, і будівництво музею розпочали вже у 1964 році. Активну участь у будівництві брав поет, тодішній завідувач музею Лесі Українки, Йосип Струцюк. Звеселилось урочище «Нечимне». Воно, мов магніт, притягувало небайдужих. Відбувались різноманітні культурологічні заходи, семінари, конкурси читців поезій.

Та відомо ж бо, що поруч добрих намірів і вчинків блукає зло, яке чатує, щоб так чи інакше нашкодити людям. Пам’ять не загоїла опіки душ від пожарища будинку-музею. Зла сила святе місце перетворила на зону гульбищ та пиятики. Черстві, бездушні чиновники обнялися з сатаною, спопелили і будинок, і експонати. Стали заростати стежки-дороги. Обезлюдніла Лесина обитель на довгі роки. Прикро, що ця ганебна пожежа сталася у 1992 році, на другий рік проголошення Незалежності України.

xxx

Як згадувалось вище, не спить животворчий дух. Він щоразу постає із попелу і запалює душі істинних українців. Відгукнувся він і в серці волинських поетів Василя Гея, Ніни Горик та їх однодумців.

Спочатку вирішили засвідчити себе на святому місці, щоб відчути його магію у 2001 році. Дорога від села малопрохідна – вибоїни, ями, а поруч стежина змійкою в'ється. Ідуть поважні гості з Києва, Луцька, Ковеля. Ідуть, спотикаються об пеньки та коренища, але вперто долають шлях до мети. Трісне гілка – злякано оглянуться і прямують далі. Туди й назад декілька кілометрів набереться.

Та, як відомо, дорогу підкорює той, що йде. Радість охопила «паломників». Читали вірші, ділилися наболілим і одностойно вирішили: «Бити у дзвони, щоб спонукати владу до будівництва дороги і нового музею "Лісової пісні"». Підкреслювали значимість цього місця з погляду на древню історію і нагадували про звичаї та традиції Полісся, якими так переймалася Олена Пчілка.

В драматичній поемі «На руїнах» Леся Українка малює трагічну картину зруйнованого Єрусалиму. Сум і безвихідь панують у місті. «Подруги плетуть кошики, щоб носити землю на могили над трунами батьків…». На що пророчиця Тірца мудро говорить: «А ти будуй нову для себе хату, не про могилу, а про оселю дбай».

І проникся цією філософією буття тодішній голова Ковельської райдержадміністрації Віталій Карпюк, активно взявся до роботи. Організував будівництво дороги, будинку музею і кладки до озера. Сьогодні гостей зустрічають Лукаш і Мавка. Мудро споглядає дядько Лев, таємниче усміхаються Водяник і Русалка. Скульптури майстерно виготовили умільці колишнього Ковельського ПТУ-5, яке очолював Євген Кобченко. Біля віковічного крислатого Лесиного дуба – сцена для артистів-аматорів і глядацька зала під відкритим небом. Поруч літні будиночки – захисток від дощу і негоди.

xxx

Свято тоді має сенс, коли його приймає народне серце. На празник у «Нечимному» в 2004 році прибули письменники, поети і голови письменницьких організацій України, Заслужені артисти і аматори сцени з усіх куточків країни: Києва, Дніпра, Вінниці, Бреста, Любліна (Польща), Рівного, Львова, Ужгорода і сотні шанувальників з міст і сіл Волині. А ще – діти, учасники конкурсу читців поезії.

Гей, Петре Антоновичу! Із висоти Царства Небесного ти бачиш і радієш, як із невеликої гостини від духу маленької, але сильної Косачівни

розлився весняною повінню всеукраїнський фестиваль, і, вийшовши з берегів, став міжнародним.

«Сьогодні центр культури з Києва перемістився в “Нечимне”» – коментує хтось подію. Присутні щиро усміхаються, засвідчуючи цю правду. Після довготривалого затишшя та негараздів знову звеселилося «Нечимне». І нехай заросло озеро очеретом-осокою, дух українства, за який боролись Олена Пчілка та Леся Українка, відродився і набув нового патріотичного змісту.

Відомо, що добро всепереможне, бо на сторожі біля нього Леся поставила невмирущий животворний дух. З легкої руки Колодяжненської громади, а найперше стараннями і її очільника Віталія Кашика знову людська повінь щороку у серпні переповнює «Нечимне». Дійство відродилось під статусом етнофестивалю, і стало ще більше масовим та народним. Газета «Вісті Ковельщини» від 15 серпня 2024 року свідчила: «Із року в рік, а нині вже вшосте, етнофестиваль “На гостини до Лесі” збирає на колодяжненській землі поціновувачів творчості Лесі Українки, її багатогранного таланту та видатної особистості.

Уже другий захід проходить в умовах повномасштабної війни. Тож культурно-мистецька подія об’єднує всіх ще однією спільною метою – збором коштів на підтримку ЗСУ. Цьогоріч етнофестиваль – знову благодійний».

xxx

«І будуть приходити люди…» – пророчо писала колись Леся, і була права. Бо культурна європейська нація потребує духовного еліксиру, щоб втамувати спрагу душі і серця кожного із нас.

«…Котиться по шосе бричка Петра Аноновича Косача. Її обганяють “Мерседеси”, “Форди”, “Рено”, адже технічний прогрес не зупинити. Та навіть штучний інтелект не взмозі відмінити просту істину: незламний, животворчий дух окрилює нас на оновленій землі» в боротьбі за утвердження Незалежності, становлення українства на нашій «оновленій землі».

Джерела та література

1. Українка Леся. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1967.

2. Джерела безсмертного слова: Лесині місця на Волині : іст.-краєзн. нариси, поезія / упоряд. В. С. Гей. Луцьк : Надстир’я, 1996. 92 с.

3. Бойко О. Історія та доля будиночків музею «Лісової пісні» в урочищі Нечимне. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині* : наук. зб. : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 145-річчю від дня народж. Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 24–25 лют. 2016 р. / упоряд. А. Силюк, В. Комзюк. Вип. 57. Луцьк, 2016. С. 168–170.

4. Семенюк А. Косачі : статті, нариси, поезії. Луцьк : Надстрир’я–Ковельська міська друкарня, 2014. 184 с.

5. Лазарук В. Сині очі Волині : краєзн. нарис. Львів : Каменяр, 1979. 95 с. : іл.
6. Стежками «Лісової пісні» : збірник / упоряд. : В. Гей, Н. Горик, Н. Гуменюк. Луцьк : ВМА «Терен», 2011. 200 с. : іл.

УДК 069:908(477.82)

Анатолій СИЛЮК,
методист відділу освітньої та інноваційної діяльності
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти,
заслужений працівник культури України, м. Луцьк

ВІРА КОМЗЮК: МУЗЕЙ – МОЯ ДОЛЯ

В дослідженні на основі авторських спогадів Віри Комзюк детально розкрито основні етапи, проблеми та особливості розробки, проєктування та створення експозиції літературного музею Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філії Волинського краєзнавчого музею, форми та методи його багатогранної діяльності в кін. XX – поч. XXI ст. як головного лесезнавчого музею України та внеску у розвиток українського літературного музеєзнавства.

Ключові слова: *Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, музеєзнавство, лесезнавство, Віра Комзюк, спогади.*

Комзюк Віра Михайлівна – ветеран музейної справи, відомий в Україні лесезнавець, краєзнавець, завідувач Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (1979–2016), член Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, член правління Волинського обласного відділення Українського фонду культури. За свою роботу була нагороджена Почесною грамотою Президента України (1994), отримала звання Заслужений працівник культури України (1994), стала лауреатом обласної премії «Одержимість» (1996) та Всеукраїнської премії імені П. Тронька НСКУ. Указом Президента України № 256 від 22 квітня 2009 року нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня.

У спогадах Віра Комзюк розкриває маловідомі сторінки власної біографії та ефективної діяльності на посаді завідувача Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки.

Спогади Віри Комзюк

Народилася 8 серпня 1948 року в с. Колодяжне Ковельського району Волинської області. Батько Колдуба Михайло Олександрович (1924–1994), мама Колдуба (Демчук) Марія Прохорівна (1926–2018) – сім'я колгоспників. Дід Колдуба Олександр Федорович (1880–1952) народився і жив у Литві с. Айренай, поштове відділення Майшегали, недалеко від м. Вільнюса. Бабуся Колдуба (Волинець) Тетяна Ігнатівна (1882–1969) народилась в Білорусії поблизу м. Бреста. У 1938 році купили в с. Колодяжне маєток Комарука Тимофія (хату і 18 га землі), в урочищі Коничівщина. На землях, які Петро Антонович Косач, батько Лесі Українки, ще у 1878 році придбав та володів маєтком у Колодяжному (471,44 десятини, Коничівщина, Стадниця і Прислинське урочища). Я була другою дитиною в сім'ї, старший брат Микола (1944–2013), менший Володимир (1951–2023). З 1955 по 1963 рр. навчалася в Колодяжненській восьмирічній школі, яка розміщувалась в колишній садибі Косачів, поблизу «сірого» батьківського будинку. Народилась на колишній землі Косачів і ходила до 4 класу повз Лесин кадуб. Середню освіту здобувала з 1963 по 1966 рр. в Любитівській середній школі ім. Лесі Українки в сусідньому селі. Почала працювати електрослюсарем Ковельського районного об'єднання «Сільгосптехніка» в с. Любитів, перемотувала електродвигуни. У 1969 р. стала студенткою історичного факультету Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки, де навчалась до 1973 р. Після закінчення, за направленням, шість років працювала вчителем історії, географії та суспільствознавства у Дольській восьмирічній школі Любешівського (тепер Камінь-Каширського) району на півночі Волині.

Одружившись (чоловік Комзюк Дмитро Григорович, 1952–2023), повернулась до Колодяжного. 31 липня 1979 року написала заяву на посаду наукового працівника Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філії Волинського краєзнавчого музею, а з 1 серпня цього ж року стала завідувачем цієї музейної установи. Основою такого рішення стала наявнісь вищої фахової освіти історика.

На цей час, 1979 рік, на садибі було вже збудовано двоповерхове приміщення під літературну експозицію, над якою працювали науковці Волинського краєзнавчого музею, а невеликий колектив музею на чолі із завідувачем Пірог (Ковальчук) Оленою Миколаївною і науковий працівник Кімлайчук (Федорук) Людмила Леонтіївна організовували та проводили екскурсії. Відвідувачів було багато, до 25 тис. чол. на рік.

Ковальчук Олена Миколаївна, в одружені Пірог – народилась 17 березня 1929 р. у с. Колодяжне в сім'ї селянина-колгоспника. У 1936–

1941 рр. началась в Колодяжненській початковій школі. Подальше здобуття освіти було перерване війною. Лише в 1945 р. продовжила здобуття освіти в школі № 1 міста Ковеля. У 1952–1956 рр. навчалась у Ківерцівському технікумі на курсах підготовки культурно-освітніх працівників, де здобула кваліфікацію бібліотекаря масової бібліотеки для дорослих. У 1953–1959 рр. – секретар сільської ради с. Колодяжне. А вже з 1959 р. стала працювати за фахом – бібліотекарем Ковельської районної бібліотеки для дорослих. 25 років пропрацювала в Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки. Саме в період роботи Олени Миколаївни, в кінці 1960-х – на початку 1970-х, простежується найбільш активне відвідування музею. До 100-річчя від дня народження Лесі Українки (1971 р.) було удосконалено музейну експозицію, доповнено новими матеріалами. Значно активізувалась в ті роки лекційна діяльність музею: лекції читались за межами музею, переважно для трудових колективів, масова робота проводилась разом із працівниками місцевого клубу та бібліотеки. Зокрема, щороку 25 лютого в сільському клубі організовувався літературно-музичний вечір, присвячений дню народження Лесі Українки. Періодично відбувались виступи про діяльність установи на обласному та районному радіо, друкувались статті та інформаційні замітки про діяльність музею та його колекції в обласних та районних газетах. Поповнювались музейні фонди: станом на 1975 рік музей нараховував 779 експонатів, з яких 656 належали до основного фонду.

В таких умовах у 1978 році на території садиби було розпочато спорудження приміщення літературно музею, традиційно для того часу – народним способом. Всі організації Ковельського району були залучені до будівництва цього приміщення. Очоливши у 1979 р. Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, отримавши таку спадщину, я зіткнулась з великою кількістю невирішених проблем. Головним стало завершення будівництва нового приміщення. Окрім того, вимагали ремонту і концептуального переосмислення експозиції меморіальної частини музею у батьківському «сірому» та Лесиному «білому» будинках.

Потрібно було вирішувати одночасно безліч інших питань, зокрема, організаційних, господарських, кадрових та наукових. Найперше – потрібно підібрати музейні кадри, адже в музеї штат на той час нараховував лише дві одиниці. Згодом доукомплектувала науковий склад працівників, вирішивши питання розширення штату на обласному рівні. Приємно, що саме цей колектив, сформований мною, впродовж 35 років успішно виконував свою роботу, що дозволило музею піднятись на досить високий рівень роботи і

зайняти головне місце серед музеїв Лесі Українки в Україні. Першою, кого запросила на роботу, стала Любов Олексіївна Мержвинська, яка працювала у місцевій школі. Наступною стала Світлана Іванівна Рибчук, яка до того працювала художнім керівником у місцевому будинку культури. Згодом додалася Марія Борисівна Чашук, яка стала відповідальною за фондові колекції музею, а згодом професійним екскурсоводом. Не маючи спеціального фаху, але завдяки власному ентузіазму і ефективному менеджменту, як тепер кажуть, досягли високого професійного рівня у музейній сфері і створили, випередивши час, сучасну українську музейну установу, готову працювати за найновішими європейськими вимогами – відвідувач головний. Поряд – активно робився акцент на розвиток науково-дослідної роботи працівників, що піднімало їх професійний рівень, формування фондових колекцій, в т. ч. меморіальної частини.

Мені необхідно було організувати роботу усього музею, включаючи і господарську: забезпечити музей дровами на опалювальний сезон, згодом перехід котельні на мазут, закінчити будівництво літературного музею, адже на 1979 рік були зведені лише стіни. За підтримки районної ради, керівництва області вдалося організувати роботу майстрів-будівельників, залучено міські організації Ковеля і району до будівництва музею. Саме вони допомогли з матеріалами, проводилась робота серед місцевих жителів щодо необхідності допомогти на будівництві.

Паралельно у побудові нової експозиції активну участь брав Волинський краєзнавчий музей. Саме його наукові працівники розробили тематико-структурний та тематико-експозиційний плани майбутньої експозиції (чотири зали), що мала зайняти другий поверх новозбудованого приміщення і нести основне навантаження у розкритті життєвого і творчого шляху, як на той час, лише Лесі Українки. Особливу роль в його проєктуванні відіграли фахівці музейної справи із обласного краєзнавчого музею Рима Кашевська, Тамара Садовник і Наталія Пушкар.

25 жовтня 1980 року відкрилась перша експозиція літературно-меморіального музею Лесі Українки в с. Колодяжне. На відкриття експозицій прибула делегація письменників на чолі з першим секретарем Спілки письменників України, лауреатом Державної премії ім. Т. Г. Шевченка Павлом Загребельним (потрібно зазначити, що того ж дня, на виїздному засіданні делегації письменників України, яке відбулося у конференц-залі музею, було офіційно створенно Волинську обласну організацію письменників).

Текст першої екскурсії по новій експозиції музею підготувала сама, яку власне і провела. Із відкриттям літературної експозиції, «сірий» будинок

доповнив меморіальну частину музею. А це зумовило активний пошук і придбання музейних артефактів кін. XIX ст. Допомогла родина Архипа Федчука. Він ще у 1932 р. у ковельського міщанина Цибульського (Микола Косач продав йому родинний будинок) купив «сірий» будинок і з частиною меблів Косачів.

На 80-ті роки XX ст. припадає найбільший наплив відвідувачів у музей. Дані книг обліку відвідування показують, що кількість екскурсій доходило до півтори тисячі, близько 30–40 тисяч відвідувачів у рік, на одного працівника 50–70 екскурсій у рік.

Зі здобуттям Україною незалежності, постала гостра необхідність побудови нової літературної експозиції, що насамперед зумовило відхід від марксистсько-ленінської ідеології та компартійного тиску. Тому, на початку 90-х років XX ст. до 120-річчя від дня народження Лесі Українки Міністерство культури України ініціювало виділення коштів для створення нової експозиції літературного музею. Загалом було виділено 250 тисяч грн Постало серйозне завдання – оновити експозицію, яка діяла вже понад десять років.

Тематико-експозиційний план був розроблений колективом музею Лесі Українки в селі Колодяжне при активній допомозі та сприянні директора Волинського краєзнавчого музею Анатолія Силюка.

Для художнього вирішення оформлення експозиції було запрошено фахівців зі Львова. В доцільності залучення львівських художників переконати місцеву владу допоміг Владислав Наконечний, український архівіст, історик-краєзнавець, який певний час був директором Волинського краєзнавчого музею. За його підтримки і допомоги – це поїздки в Тернопільську область, де працювали львівські художники, знайомство з художниками і їх роботами. Головним художником-архітектором розробки художнього проєкта експозиції було запрошено львівського художника, який уже мав досвід створення меморіальних експозицій письменників Романа Батога. Саме він сформував професійну команду, яка створила неймовірно цікаву та сучасну за змістом та оформленням експозицію, яка відповідала романтичному періоду відновлення незалежності і соборності України: Володимир Воловник, Ліля Любарська (меблі); Ірина Гречка (вітражі); Олексій Данне (діорама «Лісова пісня», триптих «Волинь»); Леся Крип’якевич, Наталія Паук, Світлана Буряк (гобелен «Ой на Івана, ой на Купала»); Генрієтта Левицька (живописний портрет «Леся Українка»); Франц Черняк та Степан Мороз (світильники); Леся Пука (декоративні рушники для експозиції); Віктор Ілечко (експозиційні дубові рами),

Микола Обезюк (скульптура Лесі Українки). Реставрацію меморіальних речей, меблів виконали художники-реставратори з Луцька Анатолій Квасюк, Валерій Копилов, Сергій Наумов [2].

Варто зауважити, що сам процес створення нової експозиції проходив у Львові. Саме в цьому місті відбувалася вся експериментально-проєктна та практична робота. До музею приїздили художники лише для розробки макету, а всі експонати були перевезені до Львова, і там вже будувалася експозиція, тобто стенди з експонатами привозили в Колодяжне, як уже готові конструкції.

З Анатолієм Силюком впродовж півтора роки підтримували постійні контакти зі Львовом, щомісяця декілька раз бували у художників, обговорювали рішення, приймали готову продукцію, це була постійна безпосередня участь у створенні майбутньої експозиції музею. Кардинально було змінено зовнішній вигляд експозиції. Цього вдалося досягнути завдяки використанню нових матеріалів для виготовлення стендів. Експозиція літературного музею набула сучасного вигляду та складалася з таких розділів: I зал – «Волинськими стежками Лесі Українки»; II зал – «Колодяжне – колиска Лесиного таланту»; III зал – «Крізь все життя – до “Лісової пісні”»; IV зал – «Історія музею», «Трагедія родини Косачів». Власне ці блоки і сьогодні збережені для огляду відвідувачів.

В експозиції максимально виставлено меморіальні речі Лесі Українки і родини Косачів. Зокрема відвідувачі можуть побачити прижиттєві видання творів поетеси та її матері – Олени Пчілки, а також фотографії, речі, що використовувались у побуті дворян та сільського населення – рушники, крайки, одяг, відтворені фрагменти робочого кабінету та сільської хати. Цінними експонатами стали копії автографів Лесі Українки, що виготовлені Романом Батогом на папері XIX століття.

Півтора роки нелегкої праці, це легко написати, а за цим – тижні життя у Львові, це пошук нових експонатів, це замовлення для кожного залу живописних робіт, гобелен, діорама, світильники, рушники, скульптури тощо. Пережила і пограбування – із сумки забрали гаманець, в кармані 15 копійок, щоб зателефонувати Роману Батогу. Купує мені квиток і проводить в поїзд кепкуючи: «Щоб тебе не вкрали – проведу у вагон».

16 червня 2001 року, на запрошення тодішнього очільника Волинської області Бориса Клімчука, президент Леонід Кучма відвідав Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки. Екстер’єр і інтер’єр музею вимагав негайного обновлення, тому Леонід

Кучма доручив керівництву «Укрзалізниці» й особисто її керівнику Георгію Кирпі, провести ремонтні роботи у музеї (це рішення ймовірно було зумовлено тим, що саме в той час проходив ремонт вокзалу у місті Ковелі). Ремонт проводили працівники Львівської залізниці, одночасно працювало більше 100 працівників. Триразове харчування – допомагали працівники Колодяжненської середньої школи, при школі їдальня, жили в будинку культури – допомагав голова сільської ради Віктор Москаленко.

Нові меблі для конференц-залу, робочої кімнати, кабінету, спеціальні меблі для фондів – спеціально приїздили зі Львова дизайнери. В кінці серпня 2001 року замовлення привезли до музею.

У результаті було змінено конструкцію даху літературного музею, дах меморіальних будинків перекрили новим гонтом. Внутрішнє устаткування було замінено, зокрема, систему опалення на досконалішу, утеплено стіни літературного музею і проведено косметичний ремонт приміщень.

У вересні 2001 року ремонт закінчено. Відкриття відбулось без пафосу. В цей рік приміщення музею було освячено. Таким чином, музей набув сучасного вигляду та став ще більш привабливіший для відвідувачів.

Іншим напрямком моєї роботи в музеї було поповнення фондів, створення повноцінної меморіальної лесезнавчої колекції. В першу чергу удосконалено облік, розширено шляхи виявлення та збору, збереження музейних предметів. Станом на 2014 рік у фондах музею вже нараховується 6426 експонатів основного і 6438 – допоміжного фондів, з яких 107 предметів – меморіального характеру, які належали Лесі Українці та її родині.

За час свого перебування на посаді керівника музею провела активну роботу зі збору меморіальних речей Лесі Українки й родини Косачів загалом. Серед них варто відзначити, передані з Канади й США, предмети що зберігалися в сім'ях Василя Кривинюка, Ізидори Косач, Ольги Сергіїв, та унікальний архів Юрія Косача, переданий Мар'яном Коцем.

Поповнення фондів музею автентичними предметами, що стосується родини Косачів сприяло моє листування з Ольгою Сергіїв – донькою Ізидори Косач-Борисової, наймолодшої сестри Лесі Українки. Ольга Сергіїв проживала в м. Піскатавей штат Нью-Джерсі у США.

Встановила особисті контакти із родичами Лесі Українки, родини Косачів за кордоном, у цьому допоміг Мирослав Мороз (відомий літературознавець, бібліограф, лауреат Літературної премії ім. Івана Франка АН України за «Літопис життя і творчості Лесі Українки» (березень 1993),

дійсний член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка). Саме він надав в 1998 році адресу Ізидори Косач-Борисової. Листа з Колодяжного вона отримала, але, на жаль, померла в 1980 році, тому почала листуватись із її донькою Ольгою Сергіїв [2]. Проте, це не просто так листуватись – пишеш лист, підписуєш конверт і несеш у КДБ для перевірки.

Листування посприяло тому, що Ольга Сергіїв передала 96 родинних раритетів до музею в Колодяжному через Миколу Жулинського (доктора філологічних наук, професора, академіка НАН України, директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України) і Тамару Борисюк (Скрипка) – лесезнавиці з Луцька, яка зараз проживає у США. Згодом Алла Диба (науковий співробітник відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України) передала носову хустинку та фото Олени Пчілки 1882 року.

Тривалим було листування з Петром Одарченком (український літературо-мовознавець, критик, педагог, дійсний член УВАН та НТШ, член Національної спілки письменників України). Він певний час жив на квартирі Олени Пчілки, особисто знав її. Петро Одарченко написав 75 наукових праць, присвячених творчості Лесі Українки та Олени Пчілки, зробив вагомий внесок у фундаментальне наукове Лесе- та українознавство. З 1954 року мешкав у США. Петро Одарченко переслав для музею книгу «Різдвянку» (1919 р.) – прижиттєве видання Олени Пчілки із її особистими правками.

Завдяки листуванню з Мар'яном Коцем – повноваженим представником у США з питань повернення в Україну культурних цінностей, – музей зміг отримати близько 800 одиниць архіву Юрія Косача, племінника Лесі Українки, сина її брата Миколи Косача, останнього власника садиби.

Співпраця із московським колекціонером Михайлом Забоченем (українець за походженням) дало змогу поповнити фонди музею поштовими листівками XIX ст. у кількості 500 одиниць, зокрема, із видами міст, в яких жила чи тимчасово перебувала письменниця, що дозволило побачити їх зовнішній вигляд, мешканців, побут.

Оксана Закидальська (донька племінника Лесі Українки Василя Кривинюка), яка проживала в місті Торонто в Канаді, передала до музею меморіальні речі, які належали Лесиній сестрі Ользі Петрівні Косач-Кривинюк. Музей поповнився зразками узорів, які являють собою 7 картушів, чотири з яких були видруковані в альбомі «Українські

народні узори з Київщини, Полтавщини, й Катеринославщини» 1928 року. Це дозволило 23 лютого 2010 року Анатолію Силюку, тоді директору Волинського краєзнавчого музею, на основі подарованих узорів, презентувати перше повне видання українських узорів, зібраних Ольгою Косач-Кривинюк, підготовлене працівниками музею Лесі Українки і видрукованих у Ковельській міській друкарні, зроблене на основі фондів Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (7 аркушів) та Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького (м. Київ, три аркуші). До друку «Українські узори» підготували Віра Комзюк, Наталія Пушкар, головний хранитель Волинського краєзнавчого музею. З допомогою і підтримкою А. Силюка були видані і вже тепер раритетні «Українські народні орнаменти», зібрані Оленою Пчілкою [5; 6].

До 144-ї річниці від дня народження Лесі Українки фондові колекції музею поповнилися цінними експонатами. Так, Анатолій Силюк, директор Волинського краєзнавчого музею вирішив питання закупівлі та урочисто передав у власність колодяженського музею 43 графічні роботи до «Лісової пісні» львівської художниці Софії Карафа-Корбут, що складає сьогодні гордість музейної колекції.

5 грудня 2013 року музей одержав 22 експонати від родини Богдана Петровича Певного із США, які заслуговують на особливу увагу. Б. П. Певний – художник, мистецтвознавець, письменник, співредактор журналу «Сучасність», майстер карикатури й оформлення та ілюстрування книг, дійсний член УВАН у США. Він народився 4 червня 1931 року в м. Луцьку. Цінним виданням у колекції музею є «Леся Українка. Твори в 12 томах. За загальною редакцією Б. Якубського. Нью-Йорк : Тищенко, Білоус, Видавнича спілка, 1953–1954». В передмові до видання автори зазначили: «Щоб задовольнити великий попит наших читачів на твори Лесі Українки, наше Видавництво до 40-річчя великої української письменниці перевидало з деякими додатками недрукованих творів Лесі Українки 12 томне видання…».

Український політик та громадський діяч Микола Томенко подарував музею диск з унікальним записом голосу Лесі Українки, який триває 40 секунд.

У березні 2015 року музей одержав 68 книг «Лісової пісні». Найбільшої уваги заслуговує рідкісне видання: «Леся Українка. Лісова

пісня: Драма феєрія в трьох діях. Ілюстрації І. С. Їжакевича. Харків : Держлітвидав України, 1937. 135+12 с.». Його текст проілюстровано І. С. Їжакевичем (18.01.1864–19.01.1962) – живописцем та графіком, народним художником України, заслуженим діячем мистецтв України.

Практикою пошуково-краєзнавчої діяльності стало поглиблене вивчення місць проживання родини Косачів на Волині. Наприклад, у 1991 р. разом з Наталією Гатальською (ст. науковий співробітник відділу етнографії ВКМ) та Романом Батогом (художник-архітектор зі Львова) відвідали село Чекно Млинівського району Рівненської області. Мета експедиції – почути перекази про перебування в селі Лесі Українки та Олени Пчілки, записати веснянки та народні пісні, які зберегла пам'ять мешканців села, зібрати етнографічні предмети, які могли б доповнити експозицію музею.

Намагаючись зберігати та реставрувати безцінні експонати, що перебувають у фондах музею у травні – червні 2008 року спільно із киянами віднайшла кошти на реставрацію Лесиного роялю «PLEVEL» 1860 року, яку провели кияни – Наталія Свириденко та Ярослав Пінчук. Рояль запрацював і створив нові експозиційні можливості – проєкт «Звучить Лесин рояль». За свідченням Наталії Свириденко на території України є лише три найстаріші раритетні роялі, і один з них знаходиться в фондах музею Лесі Українки в селі Колодяжне і розміщений у Лесиному білому будиночку.

Колектив музею підтримував тісні зв'язки з музеями Лесі Українки в Києві, Новограді-Волинському/Звягелі та Ялті, а також з іншими літературними музеями України. Спільно відбувалися численні конференції та обміни виставками. В музеї проводилися виставкові проєкти, котрі стосуються Лесі Українки та її найближчого оточення: мами Олени Пчілки, сестер Ольги, Оксани, Ізидори Косач, братів Михайла та Миколи, небожа Юрія Косача.

У музеї стали традиційними персональні виставки українських митців, які звертаються до творчості Лесі Українки, а саме: Євгена Безніска (1994), Лариси Іванової (1996), Генрієтти Левицької (1997), Анатолія Литвина (2004), Валентини Михальської та ін. Окремі виставки приурочені дослідникам, які займалися життям і творчістю Лесі Українки та сім'ї Косачів, серед них Петро Одарченко, Олександр Рисак, Надія Сташенко, Алла Диба тощо.

Значною популярністю користувалися виставки – «Графіка Генрієтти Левицької» (1997), «Олена Пчілка – дітям» (1997), «Мишолосі (до 95 річниці від дня народження Михайла Косача» (1998), «Волинські художники про Лесин край» (1990), Графіка А. Литвина. Ліногравюри

до «“Лісової пісні” Лесі Українки» (2004), Творчість Лесі Українки в малюнках дітей (Будинок школяра м. Берестечко» (2004)), «Волинськими стежками Лесі Українки. Персональна виставка С. Дружиновича» (1992), «Біографія Лесі Українки мовою поштових листівок» (1992), «Плине білий човник» (за дитячими творами Лесі Українки та Олени Пчілки) (1999), «З бабусиної скрині (етнографія Колодяжного)» (1999), «Свято Великодня в родині Косачів» (2000), «Побут та етнографія села Колодяжне» (2001), «Леся Українка дітям» (2003), «Леся Українка у графіці художниці Лариси Іванової» (1996), «Меморіальні речі родини Косачів» (1997), «Ізидора Косач. 110 років від дня народження» (1997) та ін.

Музей Лесі Українки в Колодяжному отримав цілу низку нагород, зокрема: «7 Чудес Волині» – Волинський краєзнавчий музей із відділами і філіалом: Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Укврайнки; Почесний диплом ІІ ступеня за високі результати роботи у 2001 році; Диплом ІІ ступеня у конкурсі «Музейний продукт – 2012» у номінації «Музейні видання» – 2012; Грамота Волинського краєзнавчого музею за богаторічну та плідну працю колективу музею на ниві лесезнавства та музейництва Волині – 2009 р.; Подяка трудовому колективу Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки за високий професіоналізм і проведення заходів з нагоди відзначення в області 140-річчя від дня народження Лесі Українки – 2011 рік тощо.

Дирекція Волинського краєзнавчого музею спільно з колективом музею Лесі Українки постійно дбали про підвищення кваліфікації своїх працівників та переймання досвіду інших літературних музеїв України. Так, на базі Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки в 1992 році згідно планів Міністерства культури України та за підтримки Волинської обласної державної адміністрації проведено стажування директорів літературно-меморіальних музеїв України. Це вперше сільський літературний музей прийняв 16 директорів літературно-меморіальних музеїв України. В програмі було організовано презентацію освітніх та науково-дослідних проєктів музею, обмін досвідом, семінари-практикуми, ознайомлення із музейно-туристичними місцями перебування Лесі Українки та родини Косачів на Волині.

Для популяризації творчості Лесі Українки в області було вирішено відкрити унікальний, єдиний на Волині, музей одного художнього твору – «Лісової пісні» Лесі Українки. Так, 13 серпня 2004 року в урочищі Нечимне біля с. Скулин Ковельського району в 19 км від с. Колодяжне відкритто музей «Лісової пісні», сектор Колодяжненського літературно-меморіального музею

Лесі Українки. У нововідтвореному будиночку (попередній знищила пожежа) відкрито експозицію, над якою працював колектив Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки і художники з ТзОВ «Фортуна-плюс» м. Луцьк. Легко сказати працював. Музей в лісі, біля озера, експонатів з музею с. Колодяжне не візьмеш, особливо із основного фонду в такі екстремальні умови – ні умов зберігання, ні охорони. Це знову дозбір експонатів, недоспані ночі, часті поїздки до Луцька, по селах області, зробити копії з оригіналів, щоб були якісні, а основне – написання тематико-експозиційного плану. На щастя, все вдалося і новостворена експозиція музею і сьогодні користується популярністю у відвідувачів.

Розуміючи важливість дослідження та популяризації постатей Лесі Українки і родини Косачів за межами Волині, колектив почав шукати можливість підключення глобальної мережі Інтернет до музею. На ініціативу відгукнувся голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Геннадій Бондаренко, який у 2013 році подарував музейному колективу придбаний власним коштом швидкісний Internet. А Микола Томенко подарував музею сучасний потужний комп'ютер, що дало змогу музейним працівникам ефективніше працювати.

Моя робота в музеї Лесі Українки с. Колодяжне складалась з різних аспектів. До них входило, найперше, це робота як менеджера, який керує процесом управління музейною установою. Це організація виставок та експозицій в музеї, які часто оновлюються. Важливою була сфера пошуку нових експонатів та меморіальних речей, котрі стосуються тематики музею. Це написання наукових статей і участь у конференціях. Не менш важливою була співпраця з іншими музейними закладами України, що покращувало ефективність роботи музею. Це 13 поїздок у Ялтинський музей Лесі Українки на свято «Лесина золота осінь». Статистичні дані відвідування музею та виставкової роботи говорять про ефективність моєї роботи на посаді керівника музею.

Дякую всім хто зі мною працював – «Будьте здорові й Богові милі!».

Із чистою совістю та сумлінням можу сказати: «Музей Лесі Українки в с. Колодяжне – моя доля, моє щастя».

Джерела та література

1. Волох К. Комунікація зі світом – неодмінна умова розвитку музею. На основі спогадів Віри Комзюк. *Волинський музей: історія і сучасність* : наук. зб. : матеріали VII Всеукр. наук. конф., присвяченої 95-річчю Волинського краєзнавчого музею та 75-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (м. Луцьк,

14 червня 2024 року). Луцьк, 2024. Вип. 7. С. 65-69. URL: https://drive.google.com/file/d/17lDQcJ2xWXVEgRfGs4sAsOz7YrWQFPOb/view

2. Комзюк В., Мержвинська Л. Літературній експозиції в Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки − 30 років. До історії створення. *Волинський музейний вісник* : наук. зб. / Управління культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки ; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2022. Вип. 12. С. 137–145.

3. Олена Пчілка. Козачка Олена: Посвята М. В. Лисенкові / передм., підготовка до друку та упоряд. В. Комзюк, Л. Мержвинська, Н. Пушкар ; іл. В. Михальської; відпов. за вип. А. Силюк. Луцьк : Надстир'я–Ковельська міська друкарня, 2014. 58 с.

4. Українка Леся. Слово, моя ти єдиная зброє... / упоряд. В. Комзюк, Н. Пушкар, А. Силюк. Луцьк, 2016. 292 с., іл.

5. Український народний орнамент : Вишивки, тканини, писанки. Зібрала Олена Пчілка. Репринтне відтворення першого видання, Київ, 1876 / вст. ст. Н. Сташенко ; упоряд. В. Комзюк, Н. Пушкар. Ковель : ТОВ «Ковельська міська друкарня», 2010. 36 с. + 33 іл.

6. Українські народні узори. Зібрала Ольга Косач-Кривинюк. Вип. ІІ зі змінами й доповненнями / вступ. ст. Н. Сташенко ; упоряд. В. Комзюк, Н. Пушкар. Ковель : ТОВ «Ковельська міська друкарня», 2009. 20 с. : іл.

УДК 37:821.161.2

Мирослава СТРУС,
учитель української мови та літератури
КЗЗСО «Луцька гімназія № 20 Луцької міської ради», м. Луцьк

РОДИННІ ЦІННОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ЯК РЕСУРС НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Охарактеризовано педагогічну спадщину Олени Пчілки у контексті національно-патріотичного виховання особистості школяра НУШ. Висвітлено основні напрями педагогічних ідей письменниці, акцентовано увагу на їхній актуальності в умовах сучасної освіти. Проаналізовано можливості використання педагогічних принципів виховання Олени Пчілки для формування громадянської компетентності здобувачів освіти. Теоретичні положення ґрунтуються на сучасних наукових джерелах, що підтверджує практичну значущість дослідження для вчителів, вихователів і науковців.

Ключові слова: *Олена Пчілка, НУШ, родинне виховання, національні ідеї, освітній процес.*

Із оновленням освітнього процесу, впровадженням концепції Нової української школи, навчанням в умовах воєнного стану перед вчителями постала необхідність переосмислення підходів до виховання сучасних школярів. Виокремлення компетентнісного підходу, згідно з яким вивчення усіх освітніх галузей повинно спрямовуватись на конкретний результат

у вигляді сформованих умінь і навичок, дозволяє розвивати у школярів вміння послуговуватися здобутими знаннями. Вагомого значення в умовах війни набуває патріотичне виховання школярів, яке повинно ґрунтуватися на провідних педагогічних ідеях національного виховання української інтеліґенції. Воно визначає формування громадянської компетентності здобувачів освіти.

Як відомо, саме зі сімейного оточення починає формуватися особистість під впливом родинних цінностей. Варто детально проаналізувати досвід інтеліґентних сімей, до яких належать Косачі, у яких освітою дітей займалася Олена Пчілка – письменниця, етнографиня, фольклористка і найкращий учитель для своїх шістьох дітей. Її ідеї варто переосмислювати і впроваджувати в сучасний український освітній простір, щоб формувати підґрунтя громадянської компетентності майбутніх українців.

Державна національна програма «Освіта («Україна XXI століття»)» визначає, що родинне виховання повинно ґрунтуватися на національній основі. У ній виокремлено потребу у збереженні і вдосконаленні сімейного виховання сучасних школярів у дусі національних традицій, забезпеченні принципу наступності і спадкоємності поколінь [3].

У родині Косачів мати, Ольга Косач-Драгоманова, проявила себе талановитою педагогинею, яка виховувала у дітях глибоку любов до рідної мови, народної пісні і природи. Вона не визнавала традиційної шкільної (на той час – зрусифікованої) освіти, тому розробила власну систему навчання, завдяки якій її діти отримали знання про світову культуру і українську водночас. Михайло, Лариса (Леся Українка), Ольга, Оксана, Микола й Ізидора зростали в атмосфері турботи, тепла і високої освітньої культури.

Олена Пчілка відзначалася вимогливістю й справедливістю, привчала дітей до ощадливого ставлення до часу та матеріальних ресурсів. Найпотужнішим виховним чинником був її власний приклад – працьовитість, патріотизм, ерудованість, принциповість і готовність до самопожертви заради громадського блага.

Після переїзду на Волинь Олена Пчілка стала організаторкою місцевого літературного і театрального руху, створила першу українську бібліотеку в Луцьку, поставила кілька українських вистав. Вона також збирала вишивки, народні пісні, легенди й перекази про українську демонологію, залучаючи до цієї роботи й своїх дітей. Олена Пчілка мала

здібності до малювання та композиції, які передалися її доньці Лесі. Дім Косачів у Колодяжному став осередком культурного життя Волині, своєрідними «волинськими Афінами», де збиралася провідна українська інтелігенція [2, с. 113].

Постать Олени Пчілки для сучасної системи освіти в Україні є прикладом гармонійного поєднання високих моральних ідеалів, глибокої національної свідомості і відданості родинним цінностям. Її виховна система ґрунтувалася на кількох ключових засадах, які і сьогодні можуть стати важливим ресурсом у процесі національно-патріотичного виховання школярів.

Перш за все, варто відзначити особливе місце рідної мови в родині Косачів. Олена Пчілка свідомо обрала українську мову не лише засобом спілкування, а й основою виховання національної ідентичності. Виховання через мову, за прикладом родини Косачів, актуальне і сьогодні, адже сприяє формуванню у дітей почуття національної гідності, поваги до культурної спадщини свого народу. Сімейна традиція організації родинних літературних й народних свят, безперечно, сприяла формуванню любові до української літератури. Вражає, що діти, зокрема активною в цьому була Леся Українка, розробляли сценарії, режисерували і добирали костюми до цих дійств, про які згодом згадуватимуть у листуванні.

Другим важливим аспектом є плекання любові до народної творчості: пісні, перекази, легенди, вишивки, народні традиції були невід'ємною частиною щоденного життя дітей Олени Пчілки. У сучасному освітньому процесі інтеграція народознавчих елементів у виховні заходи сприяє глибшому усвідомленню учнями своєї належності до української нації, зміцненню національної самоідентифікації. Письменниця наголошувала у своїй статті «Українська сім'я», що національна ідея формується саме в сімейному оточенні, чого українцям вкрай бракує. Саме тому вона наголошувала на вагомому значенні української дитячої літератури, залучаючи до активного читання своїх дітей.

Особливої уваги заслуговує ще один ціннісний орієнтир родини Косачів – активна громадянська позиція. Олена Пчілка заохочувала своїх дітей до суспільної діяльності, привчала до відповідальності за долю народу, що є фундаментом для розвитку громадянської свідомості молоді в нинішніх умовах. Олена Пчілка наголошувала на важливості організації освіти: «Одно з найбільш болючих питань, для нас, українців, є шкільне питання, питання життя або смерті українського народу» [4, с. 4].

Вона вважала, що потрібно створювати національні школи, які розвиватимуть і доповнюватимуть родинне виховання, стаючи підґрунтям ідеї української державності.

У контексті сучасних викликів важливим педагогічним ресурсом є інтеграція ідей родинного виховання Олени Пчілки у проєкти патріотичного спрямування в школах. Це можуть бути:

– проведення виховних заходів, присвячених родині Косачів;

– створення куточків української традиційної культури у класах, організованих за участі сімей школярів;

– організація проєктів і досліджень з історії української родини;

– інтеграція народознавства у зміст навчальних предметів.

У своїх творах для дітей Олена Пчілка висвітлювала вплив соціального, зокрема родинного, середовища і життєвих умов на формування дитячої особистості. Вона акцентувала увагу не на матеріальному становищі людини, а на її внутрішніх моральних якостях, утверджуючи моральні цінності як основу національного життя [2]. Письменниця сформулювала принципи родинного виховання, спираючись на українські народні традиції, і її педагогічні та філософські погляди зберігають актуальність і нині. Ідеї «материнської школи», запропоновані Оленою Пчілкою, стали фундаментом розвитку національно орієнтованого напряму в сучасній українській педагогіці.

Отже, Олена Пчілка послідовно формувала разом із Петром Косачем ідею національного родинного виховання, даючи ґрунтовну домашню освіту своїм дітям. Вона наголошувала на важливості сімейного оточення, яке впливає на формування національної ідеї. Її активна громадянська позиція знайшла відображення у родинному вихованні, яке ґрунтувалося на любові до рідної мови, читанні, залученні дітей до посильної праці і формуванню стійкості поглядів. У своїх публіцистичних текстах вона втілювала національно-виховну роботу, впливаючи на світогляд тогочасної молоді. Окрім цього, Олена Пчілка відстоювала ідею національних шкіл, яка сьогодні надзвичайно актуальна, адже формування громадянської компетентності в час російсько-української війни належить до провідних освітніх завдань.

Джерела та література

1. Нова українська школа : порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім “Плеяди”», 2017. 206 с.

2. Плівачук К. В. Національно-патріотичне виховання у родинах української інтелігенції (кінець XIX – початок XX століття). *Удосконалення інформаційно-*

ресурсного забезпечення освіти і науки в умовах євроінтеграції : тези доповідей XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (25–27 трав. 2017 р.) / Білоцерківський ін-тут економіки та управління Університету «Україна» ; за заг. ред. П. І. Юхименка ; наук. ред. Т. М. Косач. Біла Церква, 2017. С. 111–114.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта (Україна XXI століття)» від 3 листопада 1993 року № 896 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 576 (576-96-п від 29.05.96). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п (26.04.2025).

4. Пчілка Олена. У справах національної освіти. *Рідний край*. 1906. № 21. С. 4.

5. Пчілка Олена. Українізація шкіл. *Газета Гадячского земства*. 1917. № 83. С. 1–2.

6. Пчілка Олена. Українська сім'я. *Газета Гадячского земства*. 1917. № 55. С. 3–4.

УДК 792.09-053.2(477.82):929(477)

Вадим ХАЇНСЬКИЙ,
т. в. о. директора-художнього керівника
Волинського академічного обласного театру ляльок, викладач Волинського фахового коледжу культури і мистецтв імені І. Ф. Стравінського, м. Луцьк

УКРАЇНСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ТЕАТР ОЛЕНИ ПЧІЛКИ: ІСТОРІЯ, ПЕДАГОГІКА, ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНЕ ЗНАЧЕННЯ

Досліджено внесок Олени Пчілки у становленні українського дитячого театру як засобу національного виховання, естетичного розвитку та культурної самоідентифікації; розглядається феномен родинного театру Косачів, театралізовані практики в Колодяжному, Луцьку, Києві та Гадячі; аналізується драматургічна спадщина письменниці, її педагогічні підходи й значення для сучасного українського театрального процесу в умовах війни та національного відродження.

Ключові слова: *Олена Пчілка, дитячий театр, театр у родині, драматургія, педагогіка, національна ідентичність.*

Театр для дітей – це простір найвищої відповідальності, він формує світогляд і громадянську позицію. Письменниця, етнографка і педагогиня Олена Пчілка була першою хто вивела дитину на українську сцену як повноцінного учасника мистецького процесу. Цьогоріч, як знак вдячності за її боротьбу за національну ідентичність і культурну спадщину, в Україні розпочато збір коштів на встановлення пам'ятника Олені Пчілці в Гадячі – місті, де вона творила свій дитячий театр і вірила в майбутнє незалежної України.

Драматургічна спадщина Пчілки живе на українських сценах. Зокрема, у Волинському академічному обласному театрі ляльок, вже понад тридцять років в репертуарі є вистава «Сон-Мрія, або Казка зеленого гаю» за п'єсою Олени Пчілки (режисер – Володимир Богданець, художник – Галина

Івашків, композитори – Петро Свист і Костянтин Яворський). Ця постановка досі актуальна, глибока та сповнена української міфології [2].

Особисто для мене тема дитячого театру Олени Пчілки – це не лише дослідницький об'єкт. Дитячий театр – це перший досвід проживання, творення, пізнання себе й світу через гру, слово, рух. Як засновник зразкової театральної студії «Бешкетники» при Палаці культури міста Луцька і студії «Чудасія» при Волинському театрі ляльок, я постійно працюю з дітьми, які пізнають світ через сцену і щоразу бачу, як театр розкриває особистість, формує голос і гідність дитини. Театр – це місце зустрічі людини з людиною. І якщо ця зустріч трапляється у дитинстві, вона змінює все життя. Саме тому я звернувся до спадщини Олени Пчілки не як до музейної теми, а як до живої практики, що надихає та формує свідомих українців. Олена Пчілка, створюючи дитячий театр, закладала не лише культурну спадкоємність – вона формувала майбутнє, в якому дитина має право бути собою, говорити рідною мовою, відчувати себе частиною світу краси й гідності.

Ми, педагоги й митці, мріємо виховати не лише виконавців, а свідомих, чуйних і креативних громадян. Саме таке завдання ставила перед собою Олена Пчілка, коли залучала власних дітей до театральної гри. Вона вірила, що через образ і рух, через декламацію та живе слово дитина входить у культуру не як глядач, а як співучасник. Як слушно зазначає Петро Олешко: «Для них створила затишний український мікросвіт: розмовляла з ними тільки українською, Косачі вдягалися в національний український одяг, відзначали всі народні свята. Прищепила усім своїм дітям виняткове чуття рідної мови, шану до наших звичаїв, спрагу знань…» [11]. І найкращим доказом ефективності цієї педагогіки стала її власна донька – Леся Українка. Вихована у світі родинного театру, вона сама стала творцем великої драматургії. У своїх дітях Ольга Петрівна Косач реалізувала власні переконання: вони виросли свідомими українцями – інтелігентами, митцями, науковцями, які творили українську культуру в складні часи бездержавності. Тому дослідження дитячого театру Олени Пчілки – це не просто вивчення минулого, а й робота над майбутнім.

Її педагогічні наміри виходили з глибокого усвідомлення цілковитої чистоти й незайманості дитячої душі. У цю душу неодмінно треба зронити зерна. Тому чи не половину всього творчого доробку Олени Пчілки становлять твори для дітей та юнацтва: вірші, переклади й переспіви, поеми, казки, оповідання, п'єси. Чимало цих творів письменниця надрукувала у заснованому нею журналі «Молода Україна» – першому в Наддніпрянській Україні дитячому часописі, який почала видавати 1908 року як додаток

до журналу «Рідний край». Олена Пчілка була переконана, що українська мова, народна творчість, природа рідного краю – є необхідним і незамінним середовищем для дитини. Як мати, у цьому плані вона зробила все, що змогла. Її діти, дворяни, з раннього дитинства вростали у народні пісні, перекази, легенди, танці, звичаї, у таємничі образи народної міфології, вбираючи все це вкупі з красою природи. Дітей Косачів доглядали, вчили ходити й говорити волинські няні-селянки. Від людей, що наймалися на службу в маєток чи в господу, засвоювалася (а згодом і записувалася) сила-силенна пісень, казок, прислів'їв, обрядів. Діти цих людей ставали задушевними друзями малих Косачів. Вінцем проникнення в стихію народної мови та народної творчості були уроки матері [3].

У родині Косачів театр був органічною частиною повсякденного життя, невід'ємною формою родинного спілкування, виховання й творчості. У Колодяжному регулярно влаштовували декламації, «живі картини», сценки на основі біблійних та народних сюжетів, інсценізації казок, шевченківські ранки, домашні та лялькові вистави українською мовою – усе це створювалося з дітьми й для дітей. Театральні імпровізації проводилися не лише як навчальні вправи, а й як частина родинних свят. У домі Косачів, так само як і в родині Лисенків у Києві, ставили дитячі оперети, а традиція «живих картинок» зберігалася навіть у 1910–1920-х роках, коли їх уряджували вже онуки Олени Пчілки. Ці сценічні мініатюри, зафіксовані на родинних фотознімках, стали живим свідченням тривалості театральної традиції в родині. Леся Українка, зростаючи в цьому середовищі, самостійно шила костюми, добирала музику, створювала сценографію та реквізит. Виховання відбувалося через слово, дію, емоцію. За словами Ольги Косач-Кривинюк, дитячі вистави були глибоко продумані, творили особливу атмосферу, в якій виховувалася любов до мови, традицій, творчості. Усе це було продовженням її глибокого переконання, що театральна гра розвиває мовлення, мислення, образне сприйняття та ідентичність.

За свідченнями Оксани Штанько, ще у Луцьку Леся започаткувала імпровізований театр, ймовірно, на тлі луцької старовини й замку [4]. Попри недовгий час її перебування в місті, Луцький замок залишив помітний слід у пам'яті Лесі Українки, що згодом втілився в поезії «Віче», написаній 10 серпня 1901 року. Це свідчить про глибоке вкорінення в культурний ландшафт і органічне злиття театру з дитячою уявою, а простору гри – з простором історичної пам'яті. Саме в родинному театрі Косачів створювалися унікальні умови для формування емоційної та культурної чутливості в дітей.

Окрему сторінку становить діяльність Олени Пчілки у Гадячі. У Народному домі вона створила дитячий театр, писала п'єси, організовувала репетиції, навіть проспівувала мелодії диригенту. Це був не просто аматорський гурток, а потужна освітня ініціатива. З дванадцяти написаних нею дитячих п'єс, дев'ять створені саме в Гадячі: «Скарб», «Киселик», «Весняний ранок Тарасовий», «Кобзареві діти», «Казка Зеленого гаю» та інші [9].

За життя письменниці з дванадцяти її п'єс для дітей було надруковано всього три. На підставі документів із родинного архіву можемо сказати з певністю, що кожна з п'єс, тексти яких публікуємо у цьому збірнику за автографами, уже була поставлена на шкільній сцені (може, за винятком п'єси «З-під неволі»). 31 березня 1925 р. засвідчила про це сама авторка у так званій «Анкеті Спілки революційних драматургів» [3].

Сценічне життя дитячих п'єс Олени Пчілки було до прикрості коротким, та для неї незабутнім. Воно втішило її на схилі літ. «Дитячий театр – немовлятко», – з любов'ю записала вона якось у своїх нотатках – описує Лариса Мірошниченко в передмові до літературно-художнього видання «Український дитячий театр» [3].

Переїхавши 1913 року з Києва у Гадяч до батьківської оселі на стале проживання й одразу включившись у діяльність товариства «Просвіта», Олена Пчілка стала організатором постійної роботи з дітьми. «Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить від виховання» – пише вона в доповіді «Праця виховальна», яку виголосила в гадяцькій «Просвіті» 16 червня 1917 року.

Молодша наукова співробітниця Гадяцького історико-краєзнавчого музею Марія Рахмун докладно описує створення Пчілкою справжнього дитячого театру на базі Народного дому, залучення учнів місцевої школи, написання спеціальних п'єс, створення декорацій. Олена Пчілка не лише писала п'єси для дітей, а й добирала для вистав рушники, килими, навіть пропонувала дитячі сценічні костюми. Сама приходила на репетиції, бувала на прогонах, брала участь у всьому постановочному процесі. «Олена Пчілка давала свої дитячі п'єси для постановки силами учнів Вищої початкової школи. На репетиціях бувала сама, проспівувала диригентові мелодії пісень, які виконувалися в п'єсах. Узимку пішки приходила із Зеленого Гаю до міста, іноді залишалась ночувати у вчительки А. С. Макарової», – спогад із листа до А. Чернишова вчительки гадячанки Я. Потурнак [5]. Така самовідданість свідчить про її глибоке переконання в ролі театру як освітнього і духовного чинника.

Варто згадати і спогади очевидців. Колишній керівник народного театру в Гадячі Олексій Боцула, згадуючи дитинство, писав: «Пам'ятаю, це було в 1914 році. Я тоді був учнем Гадяцької Вищої початкової школи. *Це письменниця Олена Пчілка.* Ми були трохи здивовані, бо вперше бачили живу письменницю. Авторка розмови запропонувала декому з нас зіграти ролі дійових осіб із п'єси. Ми всі погодилися...» [1].

По суті письменниця окреслила творчі напрями свого майбутнього дитячого театру: 1) інсценізації «придатного» літературного твору; 2) музична дитяча п'єса (оперета); 3) оригінальний драматичний твір із найширшим використанням віршів, байок, народних пісень, обрядових танців зі співами, дитячих ігор із примовляннями тощо. Доробок Олени Пчілки в царині дитячого театру за своєю системністю, органічністю, художнім втіленням концепції національного виховання – явище унікальне в українській дитячій літературі [3].

Її драматургія поєднувала казковість і реальність, моральність і національну символіку. Вона адаптувала фольклор, казки, епістолярні тексти до сценічної форми. Ці п'єси мали не лише розважальну, а й виховну функцію. Їхній зміст – це патріотизм, краса мови, шанування традицій.

Методи, які використовувала Пчілка, надзвичайно актуальні в сучасній театральній педагогіці. Інсценізація народних пісень, хороводи, етюди без слів, гра з символічними предметами – усе це формує не тільки творчу уяву, а й культурну пам'ять дитини. Її театр – це і навчання, і терапія, і гра, яка виховує співпереживання. Ці методи сьогодні успішно застосовуються у фольклорному театрі, шкільних гуртках, театральних студіях, драмотерапії, родинному театрі. Як зазначає Олена Рахмун: «Олена Пчілка виховувала любов до театру змалку, адже театр у родині Косачів був не випадковим хобі, а глибоко продуманим педагогічним інструментом» [9].

У другій половині XIX століття, коли культура українського слова зазнавала утисків, Олена Пчілка свідомо обирає театр як інструмент просвітництва. Театр для Пчілки був простором виховання в дії, де формувалася не лише естетична чутливість, а й національна свідомість. У контексті розвитку української драматургії для дітей її доробок є унікальним і практично безпрецедентним для свого часу. Лише пізніше з'явилися окремі, різноспрямовані ініціативи в царині дитячого театру, зокрема поетична драматургія Наталі Забіли та педагогічні моделі національного виховання Софії Русової, але саме Олена Пчілка першою втілила ідею цілісного та національно спрямованого театру для дитини.

На її погляд, театр для дітей має бути не лише захопливим, а й змістовним та виховним – через мову, образ і гру формувати свідомого українця. Її діяльність охоплювала не лише творення драматургії, а й цілеспрямовану театральну педагогіку, родинні вистави, організацію аматорських постановок. Вона сформувала методику, яка передбачає гру як форму навчання, мистецтво як простір морального становлення, сцену – як майданчик культурної тяглості. У час війни, коли дитячий театр виконує місію культурного опору, її досвід постає як джерело і сила, до якої варто повертатися. У цьому і є її найбільша сучасність.

У своїх педагогічних поглядах Олена Пчілка виходила з ідеї, що дитинство – це найважливіша пора для закладання національної ідентичності, моральної опори та художнього смаку. Театр у її розумінні – це не імітація дорослого мистецтва, а унікальна форма дитячої дії, емоційної, чесної й глибоко української. Пчілка трактувала театр як невід'ємну складову родинного виховання, через нього дитина прилучається до світу української культури.

У XXI столітті наші діти переживають війну, втрату, внутрішню тривогу і саме дитячий театр може стати простором безпеки, відновлення ідентичності, національного духу. У цьому сенсі педагогічна спадщина Олени Пчілки – це не просто історія, а методична система, яку варто вивчати, досліджувати, адаптувати й активно впроваджувати. Театр як психологічна підтримка, мистецька ідентичність, мовне середовище, простір безпеки, усе це сьогодні потребує актуалізації її спадщини не лише в теорії, а й у щоденній педагогічній та театральній практиці в студіях, школах і родинах.

Сіяти в дитячі душі зерна добра й краси – найвища місія культури. І саме ця справа триває нині в театральних студіях, шкільних театральних гуртках, родинах, де театр стає мовою любові, мистецтва й національного самоствердження. Театр Пчілки – це не музейна практика, це запрошення, яке ми театрали повинні з радістю прийняти. Адже сьогодні як ніколи ми повинні знову і знову звертатися до таких джерел, як до живої сили.

Джерела та література

1. Архів Гадяцького історико-краєзнавчого музею ; запис Г. Шаньком спогадів О. Л. Боцули, 1970-ті рр.

2. Волинський академічний обласний театр ляльок. Вистава «Казка Зеленого гаю». URL: https://puppet.volyn.ua/performance/11/

3. Пчілка Олена. Український дитячий театр. / упоряд., підгот. текстів, передм., текстологічні коментарі Л. Мірошниченко ; худож. І. Заруба. Київ : Веселка, 2015. 439 с.

4. Тут жили Косачі. Кілька штрихів до історії Луцька. *Волинські новини.* 2024. URL: https://www.volynnews.com/news/all/tut-zhyly-kosachi-kilka-shtrykhiv-do-istoriyi-lutska/

5. Рахмун М. Як Олена Пчілка створила у Гадячі дитячий театр. *Миргород. Район.in.ua*. 2023. URL: https://myrgorod.rayon.in.ua/topics/768147

6. Подкаст «Український дитячий театр Олени Пчілки: актуальність і злободенність драматичних творів діячки». *Полтавська обласна військова адміністрація. Офіційний вебсайт.* 2024. URL: https://poda.gov.ua/news/174703

7. Феденко А. Ю. Музично-драматична спадщина Олени Пчілки у розвитку дитячого музичного театру в Україні. *Проблеми взаємодії. мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти.* 2020. Вип. 56. С. 73–92.

8. Ретросвітлини, смаколики і концерт: у Луцьку – вечір пам'яті Олени Пчілки. URL: https://www.volynnews.com/news/all/retrosvitlyny-smakolyky-i-kontsert-u-lutsku-vechir-pamiati-oleny-pchilky-foto/

9. Рідний край. Олена Пчілка: діяльність у Гадячі і розвиток дитячого театру. URL: https://ridnyikrai.in.ua/news/tvorennya-teatru-oleny-pchilky-v-gadya/

10. Куманська Ю. Твори Олени Пчілки для дітей: екологія душі та природи. *Волинь філологічна: текст і контекст.* 2019. Вип. 28. С. 157–167.

11. Олешко П. С. Педагогічні здобутки Олени Пчілки та наші завдання. *Педагогічний пошук.* 2019. № 3. С. 54–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2019_3_19

УДК 929(477):373.5.015.31:172.15]

Валентина ШКАРА,
заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель української мови та літератури Сухівецької гімназії Зорянської сільської ради, с. Сухівці Рівненського району Рівненської області

ВИКОРИСТАННЯ БІОГРАФІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ВИХОВАННІ СТІЙКОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ В МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Розкрито особливості використання життєвого шляху Лесі Українки для формування національно-патріотичного виховання учнів/учениць 5–6 класів.

Ключові слова: *національно-патріотичне виховання, формування національної самосвідомості, форми й методи вивчення біографії письменниці.*

Сьогодні, коли діти зростають в умовах нестабільності та змін, школа має не лише давати знання, а й формувати внутрішню опору, виховувати стійкість і патріотизм. У цьому контексті особлива роль належить історичним постатям, які втілюють силу духу та любов до України. Леся Українка – саме така постать. Її біографія – це не просто частина шкільної програми, а життєвий урок мужності, гідності та незламності. Життя Лесі Українки – це історія успіху про те, як можна стати найвизначнішою літературною діячкою за, здавалося б, несприятливих обставин. Серед них і хвороба, і становище жінки в тогочасному суспільстві,

й образ української літератури як селянської тощо [3]. Особливо цінним є звернення до біографії Лесі Українки в освітньому процесі учнів та учениць 5–6 класів, коли в дітей формується світогляд, розвивається почуття національної самосвідомості та моральної стійкості.

У шкільному віці діти стикаються з першими труднощами, невдачами, розчаруваннями. Біографія Лесі Українки – це історія людини, яка не здалася перед обличчям страждання. Обговорення її життя може допомогти дітям усвідомити, що труднощі – це не привід зупинятись, а можливість стати сильнішими. З дитячих років Леся Українка боролася з важкою хворобою, яка могла зламати будь-кого. Але не її. Вона не здалася: писала, вивчала іноземні мови, займалася самоосвітою, багато читала. Самоосвіта, великий інтерес до науки допомогли Лесі стати однією з найосвіченіших жінок Європи. Лариса Петрівна знала з десяток мов, стала перекладачкою, літературним критиком [2, с. 50]. В її особистості поєдналися інтелектуальна сила та духовна міць. Її приклад надихає: навіть у найскладніших обставинах можна залишатися творчою, активною та небайдужою людиною.

Знайомство з біографією Лесі Українки є благодатним ґрунтом для формування національно-патріотичного виховання учнів та учениць на першому циклі базової середньої освіти. Адже любов до України для Лесі Українки – не просто слова. Вона жила цими почуттями, вкладала їх у свої вірші, драматичні твори, публіцистику. Її боротьба словом була не менш важливою за збройну. Вислів «Contra spem spero!» став символом її життєвої позиції – надії всупереч усьому [1]. Цей девіз варто передавати дітям як орієнтир у складних життєвих ситуаціях.

Щоб біографія Лесі Українки заговорила до сучасних дітей, важливо знайти актуальні й цікаві формати:

– інтерактивні уроки з драматизацією уривків із її творів, з мультимедійними презентаціями, які показують не тільки хронологію життя, а й внутрішню силу письменниці;

– літературні квести та вікторини, де учні й учениці досліджують біографію та творчість поетеси через ігрові елементи;

– творчі завдання, наприклад: «Що сказала б Леся Українка сьогодні?», які стимулюють мислення, уяву та емоційну залученість;

– віртуальні екскурсії до музеїв, пов’язаних з родиною Косачів, допомагають візуалізувати життя поетеси й краще його зрозуміти.

Робота з постаттю Лесі Українки дає потужний емоційний ефект: молодші підлітки не просто вивчають факти, вони починають співпереживати. Це створює особистісний зв'язок з історією та культурою України. Через знайомство з життям Лесі Українки здобувачі освіти краще розуміють, що таке життєстійкість, як протистояти труднощам і не втрачати віри в себе. Формується усвідомлення своєї ролі у збереженні української ідентичності.

Леся Українка – це не лише видатна поетеса. Це педагогічний ресурс, приклад, який варто активно використовувати у школі. Її постать формує моральні орієнтири, допомагає дітям зростати стійкими, відповідальними, свідомими громадянами. Її життя – це жива історія про силу, честь, гідність і любов до рідної землі. Її приклад допомагає будувати моральний стрижень і розуміти, що бути українцем / українкою – це не лише про мову, а про вибір, гідність і стійкість у найскладніші часи. Через знайомство з долею та творчістю Лесі Українки діти не лише розширюють знання з літератури, а й отримують потужний приклад того, як любов до своєї землі та сила духу здатні змінити світ.

Джерела та література

1. Гаць Т. Леся Українка – голос патріотизму крізь віки. URL: http://bkeipr.com/index.php/4901-lesya-ukrajinka-golos-patriotizmu-kriz-viki (дата звернення: 20.04.2025 р.).

2. Калинич О. В., Дячок С. О. Українська література : підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ, 2022. 291 с.

3. Троян І. До дня народження Лесі Українки: як руйнувала стереотипи про Україну, що казала про росію та які її слова були пророчими. URL: https://surl.li/rcdsmg (дата звернення: 20.04.2025 р.).

УДК 821.161.2'05-1/-9.09Пчілка+821.161.2'05-1/-9.09Українка

Ольга ЯБЛОНСЬКА,
кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

ТВОРИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ДИТЯЧОМУ ЧИТАННІ

(На матеріалі видань М. Дейко та М. Юркевич)

На матеріалі читанок М. Дейко «Рідний край», «Євшан-Зілля», «Про що тирса шелестіла» і тематичних збірників М. Юркевич «Зима», «Сніжинки» зауважено інтерес упорядниць до творчості Олени Пчілки та Лесі Українки.

Ключові слова: *твори Олени Пчілки для дітей; твори Лесі Українки для дітей; українська діаспора; читанки М. Дейко; тематичні збірники М. Юркевич.*

Література в дитячому читанні, безперечно, мусить не тільки враховувати пізнавальні та ідейно-естетичні потреби, а й відповідати віковим психологічним особливостям. Тому в аналізі читанок, орієнтованих на наймолодшу аудиторію, цей постулат є особливо актуальним. Л. Кисілевська-Ткач у нарисі методики навчання української літератури «Українська література у вищих клясах шкіл українознавства» (Нью-Йорк, 1983) слушно підкреслила: «Учителі літератури мають звертати на них (на твори. – О. Я.) особливу увагу, прищеплювати в учнів уже змалку любов до вартісних творів, вчити відчувати задоволення, насолоду від слухання і читання, викликати охоту пізнавати красу мистецького слова. При цьому ми повинні особливу увагу звертати на відповідність творів до віку учня, бо іноді навіть читанки не завжди точно дотримуються цієї вимоги. Важкі твори, що містять багато незрозумілих слів, можуть відібрати охоту до мистецького слова взагалі. Проте, не треба оминати найкращі твори, де часом є незрозумілі слова і заступати їх слабшими творами, але послідовно призвичаювати учня до щораз важчих творів, відповідних до його віку» [6, с. 8]. Зрозуміле в дорослому світі прагнення презентувати якомога більше тут аж ніяк не спрацьовує. Отже, добір текстів до таких видань має бути особливо виваженим.

У діаспорі завдання упорядників навчальних видань ускладнюється. «Головна мета існування доповнювальних шкіл українознавства, пише Л. Кисілевська-Ткач, – це національне виховання. Ми мусимо плекати емоційний зв’язок молоді з українством і то не тільки в країні її предків, але також в українській громаді в діяспорі» [6, с. 67]; «<…> головна мета шкіл українознавства – виховувати національну свідомість, і тому треба вибирати такі твори, які тематично підходять до цього. При тому треба запобігати надмірові так званої “дешевої” патріотики, що переходить інколи в суперпатріотичну фразеологію й пустомовство, за висловом В. Барагури. Молодь швидко викриває поверховість такого почування і втрачає цікавість до такої літератури» [6, с. 82].

Історія літератури для дітей і підлітків багата іменами й текстами, в якій творча спадщина Олени Пчілки та Лесі Українки – на чільному місці. Доречно наголосити, що в найповнішому на сьогодні виданні творів Олени Пчілки в 12 томах (Луцьк; Житомир: ТОВ «Бук-Друк», 2024) твори для дітей уміщено у двох томах: том 4 – драматичні твори для дітей; том 5 – твори для дітей та юнацтва.

Маємо на меті простежити, як М. Дейко та М. Юркевич як упорядниці читанок для дітей, виданих у діаспорі, пропонували для читання і вивчення творчи Олени Пчілки та Лесі Українки. Окремі складники наукової проблеми, об'єднаної питаннями аналізу творів для дітей і контенту читанок, розглянуто в наших публікаціях «Твори Олени Пчілки та Лесі Українки в читанках української діаспори: джерелознавчий і дидактичний аспекти» [12], «Твори Лесі Українки в навчальних виданнях української діаспори» [11], «Творчість Т. Шевченка як дидактичний матеріал у виданнях української діаспори» [13], «Поетичний образ Лесі Українки в художньому каноні дитячої літератури Волині» [10].

М. Дейко в передмові до своєї збірки «Оля Перевізниківна та інші п'єси для дітей і доросту» (Мельборн; Аделаїда, 1957) наголосила: «Перед учителями Української Рідної Школи на чужині стоїть тяжке завдання – навчити наших дітей рідної мови в короткі години науки по суботах чи неділях в умовах її необов'язковости.

Це змушує учителів переглянути методику викладання рідної мови, звертаючи особливу увагу на момент зацікавлення дітей школою.

Найефективнішим засобом збудити в дітей цікавість до школи є позашкільна робота при школі: гри, танки, співи, прилюдні виступи з деклямаціями і особливо участь учнів у п'єсах» [2, с. 3]. Зауважені обставини підтверджують загальну тенденцію асиміляції, з огляду на яку проблема збереження національної ідентичності набуває особливої гостроти. І дуже важливо, щоб класики української літератури з дитинства були у світі художніх зацікавлень, щоб їхній авторитет допомагав зберегти національні цінності. Як писала Л. Кисілевська-Ткач, «за допомогою добре підібраного літературного твору ми даємо можливість учням краще зрозуміти українську людину, українську духовість. Із психології знаємо, що в дитячому і юнацькому віці уява викликує ідентифікацію з героєм літературного твору. Якщо ці герої мають українську духовість, то й учні, ідентифікуючись з ними, не тільки усвідомлюють, але й переживають вартості української культури» [6, с. 68].

Відома освітня діячка М. Дейко (1889–1969) «уклала низку шкіл. підручників: "Рідний край" (1965), "Волошки" (Лондон, 1967), "Про що тирса шелестіла", "Рідне слово" (обидва – 1969), "Євшан-зілля" (1970; усі – Мельбурн), "Буквар" (7-е вид. – 2001), де опублікувала вірші й оповідання укр. письменників, мовні та граматичні вправи, а також власні твори на виховні теми» [9].

До творчості Лесі Українки М. Дейко звернулася в читанках «Рідний край», «Євшан-зілля» та «Про що тирса шелестіла».

Публікації поезії Лесі Українки «Літо краснеє минуло…» [4, с. 37] в читанці для третього року навчання «Рідний край» передує оповідання «Леся Українка» [4, с. 35–36]. Авторство цього твору, очевидно, належить упорядниці М. Дейко. Використавши форму «текст» у тексті», подано розповідь про письменницю. Оповідання супроводжується завданням «запам'ятати й записати до словника слова», запитаннями змістового плану, завданням прочитати в ролях та скеруванням до мовно-граматичних вправ [4, с. 36–37]. Як часто трапляється в такого типу виданнях, у вірші «Літо краснеє минуло» пропущено дві середні строфи. Оптимістичний тон поезії, пізнавальний аспект, елементи діалогічного мовлення – все це свідчить про вдало підібраний твір для дитячого читання.

Важливим у формуванні дитячого світогляду є також поезія Лесі Українки «Як дитиною бувало…». М. Дейко опублікувала і цей твір не повністю (четверта читанка «Євшан-Зілля») [1, с. 22].

У п'ятій читанці «Про що тирса шелестіла» упорядниця подала казку Лесі Українки «Метелик» [3, с. 146–147]. Упорядниця М. Дейко пропонує запитання не тільки репродуктивно-змістового характеру, а й такі, що увиразнюють ідейне прочитання тексту, адже морально-філософські аспекти твору є його сутнісними прикметами. Так, зокрема в запитаннях до тексту увиразнено протиставлення героїв, роль проблемного питання в кінці тексту Лесі Українки. Пропонуються також лінгвістичні завдання.

Як відомо, культурно-громадська та освітня діячка М. Юркевич (1882–1967) «ще під час перебування в Німеччині вступила до Об'єднання Працівників Дитячої Літератури (ОПДЛ) і була членом його управи» [7]. У виданні ОПДЛ «На сторожі душі української дитини. За рідну книжку дітям» (Торонто, 1951) діячка згадується як професор і секретар цієї організації. У Філадельфії (США) вона була редакторкою «сторінки для дітей "Нашим малятам" при жіночому журналі "Наше Життя"» [7].

М. Юркевич підготувала низку видань, призначених для дітей дошкілля та молодших класів школи: «Зима» (Нью-Йорк, 1952), «Соняшні дні» (Філадельфія, 1952), «Золоте павутиння» (Філадельфія, 1953), «Осінь» (Філадельфія, 1953), «Веселий струмок» (Філадельфія, 1956), «Срібна зірка» (Філадельфія, 1956), «Золота бджілка» (Філадельфія, 1959), «Сніжинка» (Філадельфія, б. р.), «Осіннє листя» (Філадельфія, 1959), «Соняшний промінь» (Філадельфія, 1960) та ін.

У тематичних збірниках «Зима» та «Сніжинки» М. Юркевич презентувала поетичні твори Олени Пчілки. Так, у збірнику для дошкілля та для дітей молодших класів школи «Зима» в розділі «Вірші для виступів на дитячих забавах» опубліковано такі твори, як «Доки мені неборачку» [5, с. 34] і «Мудра Кицька» [5, с. 34]. Це поезії, які легко запам'ятовуються, вони подобаються малечі, то ж справді можуть бути використані в організації дитячих заходів.

У виданні «Сніжинки» надруковано поезію «Снігова баба» [8, с. 18]. Близькі та зрозумілі образи, чітке римування (як-от: «молодці» – «горобці»; активність дієслівної рими) сприяють швидкому запам'ятовуванню.

На матеріалі видань М. Дейко та М. Юркевич простежили навчальний та виховний потенціал творів Олени Пчілки та Лесі Українки для дитячого читання, а також відповідність віковим психологічним особливостям. Перспективним є дослідження національної літератури у світлі дидактичних завдань читанок і інших навчальних видань української діаспори.

Джерела та література

1. Дейко М. Євшан-Зілля : четверта читанка ; підручник для шкільного та позашкільного навчання з мовними та граматичними вправами і українсько-англійським словником. Рідна Мова, 1995. 223 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/12132-deyko-m-yevshan-zillya-chetverta-chitanka-pidruchnik-dlya-shkilnoro-ta-pozashkilnogo-navchannya-z-movnimi-ta-gramatichnimi-vpravami-i-ukrayinsko-angliyskim-slovnikom/

2. Дейко М. Оля Перевізниківна та інші п'єси для дітей і доросту. Мельборн ; Аделаїда : Ластівка, 1957. 40 с. URL: https://diasporiana.org.ua/drama/4159-deyko-m-olya-pereviznikivna-ta-inshi-p-yesi-dlya-ditey-i-dorostu/

3. Дейко М. Про що тирса шелестіла : п'ята читанка-підручник для шкільного та позашкільного навчання з мовними та граматичними вправами і українсько-англійським словником. Донвейл ; Лондон : Рідна Мова, 1977. 264 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/11014-deyko-m-pro-shho-tirsa-shelestila-p-yata-chitanka-pidruchnik-dla-shkilnogo-ta-pozashkilnogo-navchannya-z-movnimi-ta-gramatichnimi-vpravami-i-ukrayinsko-angliyskim-slovnikom/

4. Дейко М. Рідний край : читанка для третього року навчання. Лондон : Рідна Мова, 1971. 163 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/9719-deyko-m-ridniy-kray-chitanka-dlya-tretogo-roku-navchannya/

5. Зима : збірник для дошкілля та для дітей молодших клясів школи / упоряд. Марія Юркевич. Нью-Йорк : Об'єднання Працівників Дитячої Літератури, 1952. 41 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/zyma-zbirnyk-dlya-doshkillya-ta-dlya-ditej-molodshyh-klyasiv-shkoly/

6. Кисілевська-Ткач Л. Українська література у вищих клясах шкіл українознавства : нарис методики навчання української літератури. Ч. І. Нарис методики навчання української літератури. Нью-Йорк : Шкільна рада, 1983. 95 с. URL: https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/9843-kisilevska-tkach-l-ukrayinska-literatura-u-

vishhih-klyasah-shkil-ukrayinoznavstva-ch-1-naris-metodiki-navchannya-ukrayinskoyi-literaturi/

7. Марія Юркевич – працівниця дитячої літератури. *Веселка.* 1968. Ч. 1 (161). С. 15. URL: https://archive.org/details/veselka/Veselka-1968-01/mode/2up

8. Сніжинки : збірка. Філадельфія Союз Українок Америки ; Друкарня видавництва «Америка», б. р. 32 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/749-snizhinki/

9. Ротач П. П. Дейко Марія Олексіївна. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: https://esu.com.ua/article-21281

10. Яблонська О. Поетичний образ Лесі Українки в художньому каноні дитячої літератури Волині. *Волинь філологічна: текст і контекст. Українська і польська література для дітей та юнацтва*. Луцьк, 2007. Вип. 4. С. 38–44.

11. Яблонська О. Твори Лесі Українки в навчальних виданнях української діаспори. *Освіта і виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу* : матеріали IX Всеукр. Косачівських пед. читань (27 черв. 2024 р., м. Луцьк). Луцьк : Волинський ІППО, 2024. С. 269–274.

12. Яблонська О. Твори Олени Пчілки та Лесі Українки в читанках української діаспори: джерелознавчий і дидактичний аспекти. *Освіта і виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу* : матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. читань (22 червня 2023 р., м. Луцьк). Луцьк : Волинський ІППО, 2023. С. 164–168.

13. Яблонська О. Творчість Т. Шевченка як дидактичний матеріал у виданнях української діаспори. *Волинь філологічна: текст і контекст. Вип. 36: Поліфонія сучасної філології: до ювілею кафедри української літератури*. Луцьк, 2023. С. 107–120.

Розділ ІІ

ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

УДК 069:908(477.82):271.222(477.82-25)-737

Вікторія БІЛИК,
кандидат історичних наук, доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки, провідний науковий співробітник Музею історії Луцького братства, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк;
Олена БІРЮЛІНА,
завідувач Музею історії Луцького братства, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ЛУЦЬКОГО БРАТСТВА: ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ В СФЕРІ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Знайомство з історією рідного краю розпочинається ще з молодшого дитячого віку і продовжується упродовж життя. Важливо, аби під час навчання в школі діти могли поглиблювати свої знання практично. Музей історії Луцького братства через призму екскурсій, лекцій, майстер класів та квестів знайомить школярів з історією, сприяє їхньому інтелектуальному розвитку та патріотичному вихованню.

Ключові слова: *Музей історії Луцького братства, педагогічне краєзнавство, школярі, освітній процес, екскурсія, лекторій, майстер клас.*

Музеї завжди були активними учасниками навчально-виховного процесу. Оскільки основну частину відвідувачів музейних експозицій складає переважно учнівська молодь, в музейній роботі увага акцентується серед іншого на співпраці з ЗЗСО. Від самого початку свого функціонування Музей історії Луцького братства зосередився на розробці і використанні максимально сприятливих і адаптивних форм та методів роботи з учнівською молоддю. Сучасна молодь дуже комунікативна, розкута у спілкуванні, легко іде на контакт, вступає у дискусії, а тому музейники мають завдання – створити умови для психологічного та інтелектуального сприйняття побаченого і почутого. При цьому також необхідно враховувати особливості Музею історії Луцького братства – його невелику експозиційну площу, обмежену кількість оригінальних експонатів тощо. Отже, ми пропонуємо

низку заходів з історії діяльності братства і загалом історії з метою патріотичного та інтелектуального розвитку школярів [1, с. 46].

Для старшої школи, зокрема учнів 10–11 класів, які стоять на порозі вибору професії, у музеї запропоновано кілька тематичних науково-популярних лекцій. Одна з них – «Волинська рукописна спадщина», мета якої – поширення знань про писемну спадщину на Волині, нижньою межею якої був акт Хрещення Русі (988 р.) [9]. Важливою складовою кожної нової лекції стала супровідна виставка, яка наповнюється писемними пам'ятками (чи їх відтвореннями) із фондів Волинського краєзнавчого музею. Ця лекція завжди також ілюструється факсимільно відтвореними найдавнішими рукописними книгами (Остромирове Євангеліє, Луцький Псалтир, Луцьке Євангеліє, Пересопницьке Євангеліє та ін.), фотознімками з оригіналу Галицько-Волинського літописного зведення XIII ст., науково опрацьованою та виданою друком Луцькою замковою книгою 1560–1661 рр., а також, обов'язково, писемними оригіналами XVI–XVIII ст. з фондів Волинського краєзнавчого музею. Цікавим і корисним цей захід є для тих старшокласників, які планують у майбутньому своє життя присвятити документознавству, журналістиці, видавничій справі тощо.

Лекторій «Волинська рукописна спадщина» має адаптований сценарій для молодшої школярської аудиторії. Під час лекції діти початкової школи ближче знайомляться з музейними джерелами, вивчають нові поняттями: що таке рукописна книга, чим вона відрізняється від стародрукованої; що таке філіграмь, яка її функція і як вона виглядає. Із задоволенням діти розглядають розкішні ілюстрації в давніх книгах, розпізнають на сімейному портреті членів князівської родини, розглядають давні знаки Зодіаку (Ізборник Святослава 1073 р.), видивляються людей та звірів в ініціалах Остромирового та Луцького Євангеліях. За певними ознаками вчаться розрізняти документ від простого тексту. За допомогою підсвітлювального пристрою знайомляться з філіграмями – водяними знаками на паперових документах, – це найбільш атрактивна частина музейного заходу, яка не залишає дітей байдужими [10].

У 2016 р. Музей історії Луцького братства запровадив новий освітній проєкт для шкільної молоді під брендом історико-літературної майстерні «Моя мова – живе слово». Завданням майстерні є ознайомлення з давньоукраїнськими текстами літературних та мовних пам'яток, які, або зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею, або мають тісний зв'язок з теренами історичної Волині. Знайомство відбувається через

візуальний контакт з самими пам'ятками, доповнюється екскурсом в історію їх створення, із зазначенням авторів, літературних та видавничих осередків. Привабливістю цього проєкту є публічне читання текстів давньоукраїнською мовою під час музейного заходу. Слухачі мають можливість почути як звучала мова давньоукраїнських пам'яток, спробувати читати самостійно [6].

Наприклад, старшокласники можуть взяти участь у сеансі декламування віршів-епіграм українського польськомовного поета Данила Братковського з його книги «Світ, по частинах розглянутий» (*Świat po części przeyrzany*, Краків, 1697). Для повного знайомства з особистістю Братковського учасникам майстерні була запропонована виставка «Науково-просвітницькі і видавничі проекти Волинського краєзнавчого музею по увічненню імені Данила Братковського». На ній експонувались рідкісні рукописні джерела з життя поета – виписи з луцьких актових книг кінця XVII ст. із фондової збірки обласного музею. Були оприлюднені результати музейних проектів останніх років, серед яких освітні і мистецькі акції музейних підрозділів Волинського краєзнавчого музею – Відділу давньої історії, Художнього музею і Музею історії Луцького братства. Серед експонатів виставки демонструвались два видання, що вийшли друком в Луцьку. Це збірник матеріалів конференції, яка пройшла на базі Волинського краєзнавчого музею [5]. А також сучасне фототипічне перевидання єдиної збірки поета – «Братковський Данило. Світ, по частинах розглянутий = Swiat po czesci przeyzrzany» [4].

Твір Тарасія Земки містить популярний переказ трьократного визволення Царгороду завдяки заступництву Богородиці / ікони Богородиці, тобто, є розповіддю про історичні події VII–X ст. В цьому контексті учасники майстерні порівнювалися давні події з історичними реаліями Збаразької війни 1675 р., під час якої волинський Почаїв був врятований колективним виконанням Акафісту – молитвою до місцевопошанованої ікони Богородиці. Для підсилення розповіді і читання тексту учасники майстерні слухали величний Почаївський кант «Ой зійшла зоря вечоровая…», створений за мотивами ранньомодерної народної думи. Тільки фахівцям відомо, що цей співаний твір пов'язують із сюжетом визволення візантійської столиці у 626 р. [7].

В рамках проекту «Моя мова – живе слово» старшокласникам пропонується сеанс читання давніх українських віршів з пам'ятки Луцького братства – «Ляменту по отцю Іоану Васильовичу…», збірки

ранньобарокових віршів, написаних і видрукуваних в Луцьку у 1628 р. Під час заходу Олена Бірюліна знайомить учнів з історичними обставинами появи збірки жалобної поезії, з її героєм – настоятелем братської церкви отцем Іваном Васильовичем, авторами окремих віршів, видавцями книжки. Староукраїнська спершу звучить у виконанні модератора заходу, потім – старшокласники теж намагаються читати давні тексти [8].

В особливий для Музею історії Луцького братства рік – 2017 р., присвячений 400-річчному ювілею Луцької братської організації, музейні науковці спільно з кафедрою музеєзнавства і випускниками студентами-музейниками ВНУ імені Лесі Українки розробили і впровадили в життя театралізовану костюмовану вуличну екскурсію «Луцьке братство під прицілом Кліо». Захід провели до Міжнародного дня музеїв, у формі міжнародної акції «Ніч в музеї».

На костюмовану шоу-екскурсію зібралось біля сотні лучан та гостей міста. Значну частину аудиторії становили учні. Аналізуючи цей музейний захід треба визнати: основна заслуга успіху – бажання і творчість студентів, які самі вигадували і створювали костюми, дисципліновано провели кілька репетицій, під час яких засвоювали досить складні ігрові ролі. Найскладнішим елементом сценарію з життя Луцького братства XVII ст. для студентів-акторів була їх пряма мова – давньоукраїнська. Сценаристка – завідувачка музею Олена Бірюліна, використовувала в сценарії мову актових документів, лише подекуди адаптуючи її до сучасної. Актори блискуче справились зі складним завданням, й більше того, для зацікавлення охочої публіки, експромтом додавали жартівливі елементи студентського сучасного життя.

Панорама братського життя, малознані драматичні і курйозні сюжети барокового Луцька «оживали» на історичних локаціях міста: біля в'їзної брами братського дитинця, на погості Хрестовоздвиженського братського храму, поблизу вже не існуючих братських школи і шпиталю. Сцени з життя луцьких міщан розгортались на «вулиці Великій або Ринковій», біля монастирських келій, та в експозиції Музею історії Луцького братства. Завершувалась екскурсія пропам'ятною сценою про луцького братчика Данила Братковського біля церковної крипти (Братського Некрополю) [3]. Саме така форма роботи є надзвичайно плідною і вдалою, оскільки в історію могли заглибитись навіть наймолодші глядачі.

Ще одна важлива і цікава тема, яка піднімається на музейних лекціях для старшокласників – це тема родини Косачів та їхнього перебування у Луцьку. Слухачам пропонувалась розповідь про луцькі адреси родини Косачів,

службові та громадські обов'язки батька, активність та уподобання матері, заняття і забави косачівських дітей. Лесина перша поезія, перші уроки музики, початок виснажливої боротьби з підступною хворобою, – це також про Луцьк.

Важливим акцентом музейної розмови став факт участі Петра Антоновича Косача в діяльності Луцького Хресто-Воздвиженського братства (відновленого), проімперського за задумом, але продуктивного за справами громадського об'єднання тодішніх лучан. З цієї точки зору показовою була історія стосунків батька славетної поетеси з відомим істориком-археографом з Києва Орестом Левицьким. З метою знайомства з Луцьком і пам'ятками Луцького братства О. Левицький здійснив до міста подорож. Результатом поїздки мали стати авторські історичні нариси як про місто, так і про громадське об'єднання. Під час візиту історик спинявся в квартирі Косачів, де тісно спілкувався не лише з університетським товаришем, а й з його родиною. Свідченням цьому є збережений дитячий рисунок наймолодшого з косачівських дітей – семирічного Миколки. На рисунку хлопець зобразив сучасний йому Луцький замок, але додатково розмістив на спеціальному місці старосвітську гармату, про яку міг дізнатись тільки з розповіді досвіченого історика Ореста Івановича – дослідника ревізії Луцького замку 1552 року [11]. Поряд з цією темою музейники розробили ще дві дотичні лекційні теми: «Найкращий кримський подарунок Україні: Агатангел Кримський» та «До історії взаємин Лесі Українки та Агатангела Кримського». Перша тема розкриває життя і творчість уродженця міста Володимира, відомого українського вченого, сходознавця, лінгвіста, поета та письменника, перекладача академіка Агатангела Юхимовича Кримського. А друга присвячена історії його дружби та співпраці з Лесею Українкою. Обидві лекції наповнені цікавими фактами, драматичними історіями, супроводжуються демонстрацією документів та інших раритетних предметів. Такий підхід до подачі матеріалу не лише сприяє його засвоєнню, але й дає учням можливість доторкнутися до своєї історії, відчути її руками.

Поринути у шкільне життя XIX – початку XX ст. старшокласники можуть, відвідавши лекцію «Хто знання має, той мур здолає: навчальні заклади Луцька XIX – поч. XX ст.)». Багато цікавої інформації, яка вразить учнів, про типи освітніх закладів, умови вступу та навчання у них, предмети, оцінювання, взаємини викладачів та учнів тощо.

Окрім того, що для цієї категорії були адаптовані попередньо описані музейні заходи, виникла ідея розробити та провести інтерактивну екскурсію

«Урок доброти у Луцькому братстві Милосердя». Тема не випадкова, адже, як відомо, Луцьке православне Хрестовоздвиженське братство створювалося саме як Братство милосердя. Апробація цієї інтерактивної екскурсії кілька разів переносилася через особливості воєнного стану, але все таки відбулася взимку 2023 р. Тоді на «Урок доброти» завітали вихованці недільної школи при церкві «Дім Євангелія» (Кірха). Наші гості з цікавістю слухали історії з життя школяриків доби братства, згадували вислови з Біблії та прислів'я і приказки про добро та милосердя. Особливо до вподоби учасникам заходу були спроби читати давньою українською мовою та навчитися писати стародавні українські літери. Захід вдався цікавим, пізнавальним, веселим, а тому час від часу він повторюється уже для інших школярів. І щоразу школярики отримують додому зразки староукраїнського алфавіту і завдання від працівника музею – навчити тат і мам давньоукраїнському письму [2, с. 109]. Такі заходи, де відвідувачі задіяні, мають можливість покористуватися давніми речами тощо є надзвичайно ефективними з точки зору зацікавлення історією. Про вдало обраний формат зустрічі із школярами засвідчили емоційні слова одного хлопчика: «Ваш музей такий класний! Я хочу прийти сюди ще раз!».

Найпоширенішою формою комунікації зі школярами залишаються екскурсії. Залежно від пори року, враховуючи вікові особливості учнів, у музеї можуть запропонувати оглядову екскурсію лише по експозиції або ж поєднати таку з екскурсією на вулиці. Оглядова екскурсія по експозиції та на вулиці займає більше часу, але вона й дозволяє отримати більше інформації. Зауважимо, що таку екскурсію, як правило розпочинаємо, в експозиції, де слухачі і глядачі можуть побачити і карти, і установчі документи тощо, тобто отримують інформацію, яка дасть можливість скласти відвідувачу у своїй уяві загальну картину тієї епохи, зрозуміти основні тенденції та особливості у розвитку і становищі українських земель, дозволить чіткіше уявити братський рух та його цілі, задачі, роль. Опісля екскурсовод з відвідувачами виходять на вулицю. Екскурсія тут унаочнює отриману інформацію. Адже саме на вулиці екскурсовод може окреслити очно межі колишнього братського дитинця, який відвідувачі попередньо бачили на карті. Екскурсовод може показати приблизні місця розташування тих чи інших братських будівель, а також звернути увагу і повести розповідь про існуючу братську церкву і монастирську будівлю (показати їх, звернути увагу на стан збереження, детально це проаналізувати тощо). При цьому, розповідь на вулиці, як правило, завжди виходить більш емоційною, цікавою, викликає більше емоцій, що проявляється у великій кількості

питань від учнів, і навіть веденні дискусії тощо. Особливістю оглядової екскурсії з продовженням на вулиці є те, що у такому випадку екскурсанти також можуть оглянути некрополь. Братський некрополь – унікальний, цікавий і єдиний в Україні об'єкт, який доповнює експозиційний потенціал музею. Це підземелля братської Хрестовоздвиженської церкви, братська усипальниця перших братчиків, похованих там 300–350 років тому згідно їхніх тестаментів (заповітів).

Ще один вид екскурсій – це тематичні екскурсії. Вони, як і попередні, залежно від місця проведення також можуть бути лише в експозиції або ж у поєднанні експозиція і вулиця. У музеї пропонується ціла низка тематичних екскурсій: «Архітектурні пам'ятки Луцького братства», із варіаціями її назви залежно від категорії екскурсантів. Загалом, у цій екскурсії ідеться ознайомлення з існуючими братськими будівлями – церквою та монастирським будинком, а також з тими, яких уже нема. Про братські будівлі йдеться у контексті зміни навколишнього ландшафту, перебудови міста тощо. Особлива увага звертається на стан будівель, техніку будівництва. Особливості внутрішнього облаштування (тут група при потребі може відвідати приміщення церкви, некрополь, а також переміщається в експозицію музею (кілька келій братського монастирського будинку). Під час розповіді і огляду будівель обов'язково екскурсовод робить наголос на тому, що у час появи Луцького братства і будівництва братського архітектурного комплексу саме на цьому місці проходила межа міста. Тобто, братство, фактично, розташувалося на околиці міста, біля його північної брами, а тому братські будівлі окрім свого прямого призначення виконували ще й функції оборонних споруд. Товсті стіни монастиря (від 1 до 1,5 м зовнішні і внутрішні стіни), бійниці на церкві – свідчення цього. Такі речі викликають і захват, і подив, і безліч інших вражень у відвідувачів.

Також музейники пропонують тематичні екскурсії до Дня української державності «На варті української культури і державності», присвячену свідомим волинянам, які з метою збереження своєї культурної ідентичності та задля можливості побудови своєї держави зорганізували далекого 1617 р. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. «Сходи до неба»: історія Луцького братського Некрополю» – тематична екскурсія, структурована розповідь про історію підземелля під Хрестовоздвиженською церквою в Луцьку. Також про те, чому під мурованими храмами облаштовували некрополі («міста мертвих»), кого, за які заслуги і впродовж якого часу там ховали. Авторські пішохідні екскурсії «Магдебурзький Луцьк: місто в мурах»

та «Етнічними кварталами Луцька» пропонують учням пройтися стародавніми вуличками Луцька, відчути атмосферу, яка тоді панувала [12].

Організовувані нами лекторії, тематичні вечори, театралізовані вистави, екскурсії, майстер класи не просто дають знання, інформацію, але й сприяють емоційному та духовному збагаченню учнівської молоді. Використання таких форм роботи у навчальному процесі дозволяє більш ефективно сприяти формуванню в учнів просторової, культурної, історичної компетентностей.

Джерела та література

1. Білик В. Музеї як простір публічної історії (на прикладі Музею історії Луцького братства відділу Волинського краєзнавчого музею). *Public history: selected issues* : Collective monograph / edited by Myroslava Filipovych. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. 492 p. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-465-8-2

2. Білик. В. Урок доброти. Музей історії Луцького братства для дітей молодшого шкільного віку. *Волинський музейний вісник* : наук. зб. Луцьк, 2023. Вип. 13. С. 106–109.

3. Бірюліна О. Міська атракція у ніч з Музеєм Луцького братства. *Музейний простір Волині.* 2017. 23 трав. URL: http://volyn-museum.com.ua/news/miska_atrakcija_u_nich_z_muzeem_luckogo_bratstva/2017-05-23-3279

4. Братковський Данило. *Світ, по частинах розглянутий = Swiat po czesci przeyzrzany.* Фототипічне видання. Переклад. Джерела. Студії / упоряд. О. Бірюліної, перекл. з пол. В. Шевчука, вступ. сл. М. Жулинського. Луцьк : Вид-во «Волин. обл. друк», 2004. 463 с.

5. Данило Братковський – поет і громадянин : матеріали наук.-краєзнавчої конф., приуроченої 300-й річниці страти Данила Братковського (м. Луцьк, 22–23 листопада 2002 року). Луцьк, 2002. 158 с.

6. «Моя мова – живе слово»: лучан запрошують на історико-літературну майстерню. *Сайт міста Луцька*. URL: https://www.0332.ua/news/1426996/moa-mova-zive-slovo-lucan-zaprosuut-na-istoriko-literaturnu-majsternu

7. Музейна промоція до Дня української мови зібрала лучан різного віку. *Волинський краєзнавчий музей.* URL: http://volyn-museum.com.ua/news/muzejna_promocija_do_dnja_ukrajinskoji_movi_zibrala_luchan_riznogo_viku/2016-11-10-2823

8. У Музеї історії Луцького братства працювала історико-літературна майстерня «Мова моя – живе слово». *Луцька міська рада.* URL: https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-muzei-istorii-lutskoho-bratstva-pratsiuvala-istoryko-literaturna-maisternia-mova-moia-zhyve-slovo

9. У Музеї історії Луцького братства стартував щорічний лекторій «Волинська рукописна спадщина». *Волинський краєзнавчий музей.* URL: https://volyn-kray-mus.at.ua/news/u_muzeji_istoriji_luckogo_bratstva_startuvav_shhorichnij_lektorij_volinska_rukopisna_spadshhina/2013-10-31-298

10. У музеї Хрестовоздвиженського братства. *Наш клас.* URL: https://nashklas25.wordpress.com/2017/02/06/

11. Косачі у Луцьку. URL: https://www.facebook.com/lutskbrotherhoodmuseum/posts/741673333201440

12. Лучан запрошують на вуличну екскурсію маґдебурзьким містом. *Волинь Post*. URL: https://www.volynpost.com/news/tag/misto-v-murah

УДК 821.161.2.09(092): [373.5.016:908]

Іванна ДУЖИК,
учитель історії КЗЗСО «Жидичинський ліцей № 31 Луцької міської ради»,
с. Жидичин Луцького району Волинської області;
Іраїда МАЙДАНЕЦЬ,
організатор культурно-дозвіллєвої діяльності Будинку культури,
с. Жидичин Луцького району Волинської області

ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО НАДБАННЯ ІВАНА ФРАНКА ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Висвітлено особливий погляд Івана Франка на події, які відбувалися у Жидичинському Свято-Миколаївському монастирі, показано значення публіцистичної спадщини письменника та громадського діяча для краєзнавчих досліджень у школі.

Ключові слова: *Іван Франко, унія, єпископ, історизм, літературознавство, дослідження.*

Іван Франко відомий нам не лише як письменник і поет, а і як літературознавець, і публіцист. На думку Галини та Андрія Яценків, в основі дослідження публіцистики Івана Франка лежать такі основні принципи, виокремлені з його методологічних уроків та загальновизнані істориками журналістики, як історизм, об'єктивність, комплексність, достовірність, а також ідеї державності і соборності України, ідея боротьби (поступу) [13, с. 39].

Історизм Івана Франка ми прослідковуємо і багатьох його публіцистичних статтях. Серед них особливо слід виділити такі, які ми використовуємо в історії рідного краю. Беручи до уваги літературне краєзнавство , ми знаходимо згадки про Жидичинський монастир у творах Івана Вишенського, зокрема, у «Посланії до князя Острозького», Вишенський пише: «*О иноческом чину реклося досыт: зась о очищению церквей, докончаючи речем. Праздничные ярмарки, что вы зовете соборамы, очистьте, яко в Жидычине и в Горах Святого Спаса, зане ест же мерзко Богу, иж диявол вместо Его чести и хвалы под титулом божиим собе чинит вшежеченстви и пьянства и торгами купецтва,– ибо рече: "Дом Мой, дом ест молитвы", а не вертепу и корчмы и ярмарку*» [13, с. 138-139].

Як вважає волинський науковець П. Кралюк, обурення Івана Вишенського стосувалось не лише ярмарок, а й було пов'язано із свавіллям жидичинського архімандрита Іони (Борзобагатого-Красенського) [5]. Це цілком можливо, тому що і ярмарок можна було проводити по-іншому,

не забуваючи про обитель та її молитовне призначення. Письменник – публіцист, очевидно, не просто написав про це, а був присутнім на ярмарках жидичинських, або ж достеменно знав ситуацію, що дало йому можливість зробити щодо неї певні висновки [6, с. 159].

З приводу цього факту висловлює свою думку Іван Франко. Він пише, що про «Острог, Луцьк, Жидичин Вишенський говорить як про такі місця, в котрих він бував і котрі добре знає» [11, с. 271]. Потрібно відмітити, що саме Іван Франко вперше детально проаналізував полеміку Івана Вишенського, публіцистичній думці якого він присвятив декілька своїх статтей літературознавчого змісту.

Не оминула поза увагою Івана Франка і Берестейська унія – неоодинарна подія в історії релігії України, яка викликала появу багатьох полемічних творів і дискусії щодо цього не вмовкають і досі. Іван Франко висловлює своє бачення рішень Берестейського собору і ситуації, яка склалася в Україні на зламі XVI–XVII століть. При цьому він згадує Жидичинський Свято-Миколаївський чоловічий монастир, який опинився в епіцентрі міжконфесійних сутичок між уніатами і православними. У статті «З історії Берестейського собору 1596 року» Іван Франко наводить дані, що передували Берестейському собору і доводить, що конфлікт між луцьким єпископом Кирилом Терлецьким та львівським єпископом Гедеоном Балабаном починався значно раніше. Він пише про візит в Україну константинопольського патріарха, приводить текст із Послання і дає свою характеристику: «Не треба бути великим мудрецем, щоб з цього документа вичитати історію, хоч не таку розбійницьку, як подано в Пересторозі, все ж таки цікаву». З цього випливає, що з Вільна до Замостя супроводили патріарха єпископи Терлецький, Балабан і володимирський Мелетій Хребтович-Богуринський. Терлецький і Хребтович від'їхали раніше. Балабан залишився сам і відкрив перед партіархом масу нечистих справ Терлецького, особливо щодо Жидичинського монастиря. Зверхництво над яким ще від 1570 року виривали собі взаємно єпископи Луцькі (спочатку Красенський, потім Терлецький) і львівські (Балабан та його кревні). Балабан, очевидно, намовив патріарха, щоб видав вирок на його користь, вилучаючи той багатий монастир з-під юрисдикції Кирила. Не менш правдоподібно, що Балабан також намовив патріарха підписати ще якісь інші документи, які компроментували Терлецького і, тільки, добившись свого, виїхав до Львова [9].

Звертає увагу Іван Франко і на події навколо Жидичинського монастиря у 1632–1633 роках.

16 березня 1633 року був виданий королівський універсал про передачу монастиря Святого Миколая у Жидичині православному єпископу Луцькому і Острозькому Афанасію (Пузині) [7, с. 29]. Його резиденцією мала стати церква Пресвятої Богородиці в околицях Луцька [1, с. 660–661]. Унійному жидичинському архімандриту Пахомію (Оранському) була призначена щорічна пенсія у розмірі 2 тисяч злотих [3, с. 78]. Одночасно у його посесію був переданий Спаський Володимирський монастир [3, с. 79]. Очевидно, унійному архімандритові Ієремії (Почаповському) довелося залишити Жидичинський монастир і шукати прихистку в іншому монастирі, бо у володіння цієї архімандрії уже вступав православний єпископ [2, с. 160–161].

Згідно ввідного запису, православному владиці Луцькому був переданий Жидичинський монастир «*з містечком Жидичином і зо всіма маєтками, що знаходились у воєводствах Волинськім і Брестськім, з прибутками та іншим, палац під м. Луцьком із будівлею, бійницею, спорудженою біля воріт обабіч Стиру, фундуш у Луцьку зі всіма прибудовами, що знаходились у м. Луцьку*» [2, с. 161].

Описуючи біографію Й. Шумлянського, Іван Франко пише: «Після Берестейського собору 1596 року лише дві південно-руські єпархії – львівська і перемишльська – залишилися у Православ'ї. З часом реорганізації православної митрополії у Києві православ'я почало підніматися і в ніших єпархіях, почало віднімати в унії захоплені у неї церкви, а з 1632 року повернулася знову у православ'я найбільша єпархія – Луцька, з поверненням архімандрії Жидичинської із шістьма монастирями і 100 церквами» [10, с. 143–157] .

Досліджуючи публіцистичну спадщину Івана Франка, потрібно звернути увагу на іще один цікавий момент, пов'язаний із сучасністю. Сьогодні, в умовах війни, ми бачимо, як нищаться наші історичні пам'ятки, руйнуються церкви. Наш національний суспільний діяч І. Франко, передчуваючи грізну воєнну небезпеку для світу ще наприкінці XIX ст., у статті «Теперішня хвиля та русини», опублікованій у львівській газеті «Діло» (1883. 29 верес.–11 жовт.), наголошував: справа українців – бути готовими до «великих і грізних випадків», які «пронесуться над східною частиною Європи». Насамперед – це строгий аналіз своїх хиб і невтомна праця для народу, бо лише це дозволить «в добру пору порушити цей народ

до смілої і рішучої акції в імені його власних потреб і ідеалів, і то таких, які він в тій хвилі добре розуміє і живо масою відчуває» [4, с. 351].

Таким чином, ми можемо окреслити історизм публіцистичної спадщини Івана Франка, зважаючи на стосунок до історико-краєзнавчих досліджень рідного краю. Іван Франко у своїх статтях окреслив найбільш значимі події в історії України, показав суспільно-історичний розвиток у контексті духовно-культурного поступу. Примітно, що поза увагою цього громадського діяча та мислителя не пройшли події, що характерні для нашого краю, а саме: історії Жидичина та помітного впливу нашої чернечої обителі на інтелектуально-культурне середовище Волині та України в цілому.

У процесі навчально-виховної роботи у закладах освіти ми використовуємо публіцистичні твори Івана Франка, тому що це викликає жвавий інтерес школярів, адже їм відомо здебільшого лише про його поетичні та прозові твори. Школярі відкривають для себе Івана Франка як багатогранну особистість із широким колом інтересів та неординарним підходом до вивчення історичних подій і фактів. Непоодинокі згадки у публіцистиці Івана Франка про наш край спонукають школярів до активізації краєзнавчого пошуку та поглиблення історичних знань.

Джерела та література

1. Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. 6. Київ, 1883.
2. Волинь / изд. П. Батюшкова. Санкт-Петербург, 1888.
3. Волинські єпархіальні відомості. 1867.
4. Катола О. Публіцистика Івана Франка. Крамольні думки на тлі сучасності. DOI: https://doi.org/10.37222/2524-0331-2020-10(28)-25
5. Кралюк П. Іван Вишенський на Волині. *Будівельник Волині*. 1986. 3 лип.
6. Майданець І. Жидичин. Давня православна обитель. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 303 с.
7. Майданець І. Жидичин. Козацький гарт. Луцьк : ФОП Гадяк Ж. В., друкарня «Волиньполіграф», 2021. 227 с.
8. Пам’ятки. *Архів Української церкви*. Т. 3. Вип. 1. Київ, 2001.
9. Франко І. Я. З історії Берестейського собору 1596 року. URL: https://www.i-franko.name/uk/History/ZIstorijiBerestSoboru1596.html
10. Франко І. Я. Йосиф Шумлянський. Львівський єпископ 1688–1708 рр. і заведення унії в Галичині. *Франко І. Зібрання творів у 50-и томах.* Т. 47. Київ : Наукова думка, 1986. С. 143–158.
11. Франко І. Я. Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність. Матеріали до вивчення історії української літератури. Т. 1. Київ : Радянська школа, 1959.
12. Хрестоматія давньої української літератури. Київ : Радянська школа, 1967.
13. Яценко Г. Яценко А. Публіцистика Івана Франка. Львів, 2017.

УДК 378.046-051(477.82):001](072)

Валентина КАМІНСЬКА,
методист відділу освітньої та інноваційної діяльності
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРАЦІВНИКІВ ВОЛИНСЬКОГО ІППО (2020–2025 рр.): КАТАЛОГ ВИСТАВКИ, ПРИСВЯЧЕНОЇ 85-РІЧНОМУ ЮВІЛЕЮ ІНСТИТУТУ

Окреслено напрямки наукової та науково-методичної діяльності колективу Волинського ІППО в контексті розвитку педагогічної освіти та педагогічного краєзнавства краю. Запропоновано систематизований каталог друкованих та електронних видань підрозділів інституту за 2021–2025 роки, оформлених у виставковий проєкт з нагоди 85-річчя створення ВІППО.

Ключові слова: *Волинський ІППО, науковий потенціал, наукова та науково-методична діяльність, каталог.*

У Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти з нагоди 85-ти річного ювілею відділом освітньої та інноваційної діяльності сформовано стаціонарну виставку «Науково-методичні матеріали працівників Волинського ІППО».

Методичні рекомендації, навчально-методичні посібники, збірники наукових праць є актуальними на сьогодні, тому що розкривають професійний розвиток педагогів в умовах реалізації концепції Нової української школи; презентують інноваційні підходи навчання та виховання; формування цифрової компетентності педагогів; креативний менеджмент у системі управління закладом освіти; акцентують увагу на теоретичних та методичних основах організації краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти; психологічному супроводі учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану; навчальних матеріалах з основ медіаосвіти та медіаграмотності в умовах війни.

Колективні монографії працівників ВІППО висвітлюють становлення та розвиток системи післядипломної педагогічної освіти у Волинській області, професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти, проєктування інноваційного середовища післядипломної освіти як умови реалізації індивідуальної освітньої траєкторії педагога.

Збірки матеріалів науково-практичних конференцій, педагогічних читань, фестивалю інновацій, круглих столів презентують статті та тези учасників заходів про використання інноваційних технологій в освітньому

процесі; моделюванні STEM-орієнтованого освітнього середовища; присвячені історії, культурі та освіті Волині у науковій спадщині Олександра Цинкаловського; творчій спадщині видатного українського педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського; освіті та вихованні в родині Косачів; популяризують видатні постаті в історії України, окреслюють загальні питання історичного та педагогічного краєзнавства. Саме педагогічне краєзнавство сприяє розумінню специфіки освіти в різних регіонах та допомагає краще розуміти місцеві традиції виховання, допомагає зберегти та творчо використовувати регіональний педагогічний досвід у сучасних освітніх практиках.

Виставка «Науково-методичні матеріали працівників Волинського ІППО» є корисною для слухачів курсів підвищення кваліфікації, учасників науково-методичних заходів ВІППО, адже презентує:

наукову продукцію колективу Інституту (34): монографії; збірники наукових праць, збірник анотованих матеріалів «Наукова продукція та публікації працівників Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти»; матеріали міжнародних, всеукраїнських, обласних науково-практичних конференцій, Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань, круглих столів, фестивалю інновацій та інші видання;

навчально-практичну продукцію: методичні рекомендації (31); навчально-методичні посібники (4), навчально-методичні комплекси (3), підручники з біології, французької мови для 1–7 класів (9), робочі зошити (2), а також описи перспективного педагогічного досвіду (4), дослідницькі практикуми, збірки діагностик, опитувальників, тестових та практичних завдань (5), програми спецкурсів (2), збірники методичних матеріалів про курси підвищення кваліфікації, плани-графіки підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів Волинської області у ВІППО (6);

звіти Волинського ІППО про роботу в 2021–2024 роках (4), де висвітлено роботу колективу Інституту над науковим дослідженням **з теми «Проєктування інноваційного середовища післядипломної освіти як умови реалізації індивідуальної освітньої траєкторії педагога»**, зокрема діяльність структурних підрозділів з наукової, науково-методичної, навчальної, інформаційно-аналітичної та організаційно-методичної роботи, міжнародної діяльності, організації та проведення ЗНО, олімпіад і творчих конкурсів.

Окрема експозиція виставки присвячена видавничій практиці Інституту та його викладачів, **науково-методичному журналу «Педагогічний пошук» (1994–2025 рр.)**, історії та меті його створення, демонстрації перших видань, додатків журналу «Педагогічний пошук», а також деяких номерів електронної газети «Педагогічні роздуми». Зокрема на виставці популяризується № 56–59, 2021 року електронної газети присвячений Г. О. Гуртовому – волинському педагогу, історику, музейнику (упорядник А. М. Силюк). Ці номери підготовлено за матеріалами Перших Волинських обласних (2014) та Других Всеукраїнських (2016) читань, присвячених пам'яті Григорія Гуртового, архівних та фондових колекцій Волинського краєзнавчого музею і Торчинського народного історичного музею імені Григорія Гуртового. Особливої уваги також заслуговує видання «Педагогічних роздумів» (№ 65–67, 2024–2025) «Берегиня Українства! Олена Пчілка» (упорядник А. М. Силюк) підготовлене за матеріалами щорічних Косачівських читань, які проводить ВІППО з 2004 року, та краєзнавчих конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся». Науково-методичний журнал «Педагогічний пошук» видається у Волинському ІППО уже понад 30 років, популяризує науково-методичні здобутки працівників інституту й педагогів області. Проблематикою журналу є: управлінські рішення різних рівнів, офіційні повідомлення, нові педагогічні ідеї й технології, досягнення учнів на олімпіадах, турнірах, конкурсах, науково-методична інформація з найбільш актуальних проблем модернізації школи, реалізація Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, оновлення змісту освіти, реалізація Концепції Нової української школи. Саме ці видання Волинського ІППО дають змогу освітянам не тільки Волині, а й усієї України ознайомитися з напрацюваннями науковців і педагогів-практиків, дізнатися про видатних педагогів Волині, Заслужених вчителів України.

Науково-методичні, наукові видання, навчально-практична продукція працівників підтверджують вагоме місце Інституту в розбудові освітньої галузі краю, забезпеченні якості післядипломної педагогічної освіти відповідно до сучасних викликів.

Каталог виставки «Науково-методичні матеріали працівників Волинського ІППО» (присвяченої 85-річному ювілею Волинського ІППО), укладено для використання науковцями, освітянами, краєзнавцями, бібліотечними і музейними працівниками інформації про наукову, навчально-практичну продукцію, публікації науково-педагогічних і педагогічних працівників ВІППО.

КАТАЛОГ ВИСТАВКИ

Монографії

Проєктування інноваційного середовища післядипломної освіти як умова реалізації індивідуальної освітньої траєкторії педагога : колективна монографія / за ред. О. Й. Дем'янюка, П. С. Олешка, Н. О. Рубльової. Луцьк : ВІППО, 2024. 376 с.

Становлення та розвиток системи післядипломної педагогічної освіти у волинській області: колективна монографія / за ред. : П. С. Олешка, Н. М. Ткачук, Г. Д. Романчук. Луцьк : КП ІАЦ «Вилиньенергосафт», 2020. 380 с.

Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти : колективна монографія / за ред. : П. С. Олешка, Н. М. Ткачук. Луцьк : КП ІАЦ «Вилиньенергосафт», 2019. 308 с

Кінах Н. В. Формування професійно-педагогчного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти: теорія і практика : монографія. Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 348 с.

Ягенська Г. В. Формування дослідницьких умінь школярів у галузі природничих наук (друга половина XX – початок XXI століття) : монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. 282 с.

Савош В. О. Професійний розвиток учителів фізики в системі неперервної освіти: теорія і практика : монографія. Луцьк : «ВолиньПоліграф», 2020. 420 с.

Фото 1–2. Монографії, збірники конференцій, педагогічних читань, круглих столів

Збірники матеріалів конференцій, педагогічних читань, круглих столів, фестивалю інновацій

Кафедра педагогіки та психології

Використання спадщини В. О. Сухомлинського в освітньому просторі нової української школи : зб. матеріалів пед. читань, присвячених 105-й річниці від дня народження Василя Сухомлинського та 30-річчя проведення всеукр. пед. читань / упоряд. А. М. Луцюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. 120 с.

Кафедра теорії та методики викладання шкільних предметів

Освітній проєкт «Культура добросусідства»: досвід та перспективи : зб. матеріалів доповідей (статей, тез) круглого столу (м. Луцьк, 27 березня 2024 р.) / упоряд. О. П. Муляр. Луцьк : ВІППО, 2024. 56 с.

Професійна компетентність педагога: теорія, методика, практика : зб. матеріалів доповідей (статей, тез) учасників Всеукр. інтернет-конф. (м. Луцьк, 18 квітня 2024 р.) / упоряд.: О. П. Муляр, І. Г. Ураєва. Луцьк : ВІППО, 2024. 224 с.

Методологічні та методичні аспекти навчання в освітньому процесі НУШ : зб. матеріалів доповідей (статей, тез) учасників Всеукр. інтернет-конф. (м. Луцьк, 15 червня 2023 р.) / упоряд.: Т. Й. Жалко, О. П. Муляр. Луцьк : ВІППО, 2024. 224 с.

Методологічні та методичні проблеми викладання у сучасному освітньому процесі : матеріали XIII наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 15 червня 2023 р.) / упоряд. : Т. Й. Жалко, Ю. А. Луцюк, О. М. Галан. Луцьк : КЗВО «Луцький педагогічний коледж» – ВІППО, 2023. 248 с.

Відділ освітньої та інноваційної діяльності

Сучасні підходи до організації виховної роботи в закладах освіти : зб. ст. обл. наук.-практ. конф. (29 листопада 2024 р. м. Луцьк) / упоряд. Н. А. Поліщук. Луцьк : Волинський ІППО, 2025. 220 с.

Безпечне освітнє середовище як умова навчання, соціалізації та самореалізації дитини : зб. ст. наук.-практ. конф. (29 березня 2024 р. м. Луцьк) / упоряд. Н. А. Поліщук. Луцьк : Волинський ІППО, 2024. 240 с.

Інноваційні підходи навчання та виховання : зб. статей фестивалю освітніх інновацій / уклад. Н. А. Поліщук. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. 220 с.

Реалізація Концепції «Нова українська школа» в умовах інноваційного освітнього середовища : матеріали фестивалю інновацій (22 травня 2019 р., м. Луцьк) / уклад. Н. А. Поліщук. Луцьк : Волинський ІППО, 2019. 160 с.

Професіоналізм, інновації, творчість – основа розвитку потенціалу учителя Нової української школи : матеріали форуму інновацій (05 червня 2020 р. м. Луцьк) / уклад.: Н. А. Поліщук, В. В. Камінська. Луцьк : Волинський ІППО, 2020. 244 с.

Забезпечення суб’єктності навчання шляхом використання квест-технології : матеріали круглого столу (25 жовтня 2021) / уклад.: Н. А. Поліщук, В. В. Камінська. Луцьк : Волинський ІППО, 2021. 136 с.

Агатангел Кримський і Волинь : матеріали Всеукр. круглого столу приуроченого до 150-річчяв від дня народження Агатангела Кримського та 150-річчя від дня народження Лесі Українки (28 січня 2021 р., м. Луцьк) / упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2021. 244 с.

Історія, культура та освіта Волині у науковій спадщині Олександра Цинкаловського : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 125-річчю від дня

народження вченого (26 квітня 2023 року, м. Луцьк) / упоряд. : О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. 288 с.

Освіта та виховання в родині Косачів : матеріали V Всеукр. Косачівських пед. читань, приурочених до 150-річчя Андроника Лазарчука, відомого українського художника і педагога-організатора художньої освіти на Волині та в Україні, і 150-річчя від дня народження Лесі Українки (26 червняня 2020 р., м. Луцьк) / упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2020. 144 с.

Освіта та виховання в родині Косачів. Феномен Лесі Українки: матеріали VI Всеукр. Косачівських пед. читань приурочених 150-річчю від дня народження Лесі Українки (25 червня 2021 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2021. 252 с.

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу: матеріаліи VII Всеукр. Косачівських пед. читань (23 червня 2022 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. 192 с.

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу : матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. читань (22 червня 2023 р., м. Луцьк) / упоряд. : О. Й. Демянюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. 240 с.

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу: наук. зб. матеріалів IX Всеукр. Косачівських пед. читань присвячених 175-річчю з дня народження Олени Пчілки (27 червня 2024 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2024. 348 с.

Майбутнє шкільних музеїв: розвиток і трансформація в умовах сучасних викликів : матеріали Всеукр. круглого столу (31 жовтня 2023 року, м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2024. 232 с.

Волинь-край козацький. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу: матеріаліи V Всеукр. наук.-практ. конф. (12 жовтня 2021 р., м. Луцьк) / упоряд. А. В. Хитрик. Луцьк : Волинський ІППО, 2021. 148 с.

Волинь-край козацький. Традиція козацької педагогіки в освітній діяльності сучасної школи : наук. зб. матеріалів VI Всеукр. іст.-краєзн конф. присвяченої 100-річчю від дня народження Григорія Гуртового (1924–2012), історика, педагога, журналіста, краєзнавця, музейного працівника (24 жовтня 2024 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2025. 300 с.

Методичні рекомендації

Організаційно-методичний супровід підсумкової атестації слухачів курсів підвищення кваліфікації закладів професійної (професійно-технічної) освіти : метод. рек. / уклад. : Л. М. Сергеєєва, П. С. Олешко, Н. В. Кінах, В. О. Купрієвич. Луцьк : Волиньполіграф, 2020. 60 с.

Технології реалізації індивідуальної освітньої траєкторії педагогів у відкритому середовищі післядипломної освіти : метод. рек. / авт. кол. Н. В. Кінах, О. П. Муляр, М. О. Сташенко та ін. ; уклад. Н. О. Рубльова. Луцьк : Волиньполіграф, 2025. 60 с.

Фото 3. Методичні рекомендації

Цифрові вміння педагогів: онлайн-навчання – розширюємо можливості GOOGLE MEET : метод. рек. / уклад. Н. О. Рубльова. Луцьк : ВІППО, 2023. 64 с.

Цифрова компетентність та інформаційна гігієна – складові фахової майстерності педагога : програма спецкурсу / уклад. Н. О. Рубльова. Луцьк : ВІППО, 2022. 48 с.

Формування цифрової компетентності педагогів: від теорії до практики : метод. рек. / уклад. Н. О. Рубльова. Луцьк : ВІППО, 2022. 80 с.

Використання мистецьких технік для розвитку обдарованості та пізнавальної сфери дітей з особливими освітніми потребами (у межах проєкту «Мистецтво – інструмент інклюзивного навчання для розвитку обдарованості та пізнавальної сфери у дітей з особливими освітніми потребами, що реалізуються за підтримки Українського ультурного фонду) : метод. матеріали / автори: Т. В. Мазурик, Н. О. Рубльова, Г. І. Вахрамеєва, М. М. Петрук, Н. А. Подоляк та ін. ; уклад. Т. В. Мазурик. Луцьк : ВІППО, 2021. 48 с.

Кафедра педагогіки та психології

Педагогіка партнерства в контексті НУШ : метод. рек. / уклад. Н. В. Ясінська. Луцьк : ВІППО, 2025. 32 с.

Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану : метод. рек. / уклад. : Л. І. Турчина, Н. М. Казмірчук. Луцьк : ВІППО, 2023. 108 с.

Визначення особливих освітніх потреб у дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти : метод. вказ. / уклад. Н. О. Провальна. Луцьк : ВІППО, ПП В. І. Іванюк, 2023. 57 с.

Кафедра теорії та методики викладання шкільних предметів

Професійний розвиток педагогів в умовах реалізації концепції Нової української школи : метод. рек. / уклад. : О. П. Муляр, Т. Й. Жалко, Т. В. Трачук. Луцьк : ВІППО. 2025. 88 с.

Кафедра менеджменту освіти

Креативний менеджмент в системі управління закладом освіти : метод. рек. / упорядник І. В. Радецька. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. 52 с.

Фінансова автономія закладу загальної середньої освіти : метод. рек. до практ. та семінарських занять / упоряд. І. В. Радецька. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. 52 с.

Методичні рекомендації до семінарів-практикумів, тренінгів «Управління мотивацією професійної діяльності керівних та педагогічних кадрів закладів освіти» / упоряд. І. В. Радецька. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2021. 62 с.

Методичні рекомендації до семінарів-тренінгів «Мотивація успіху. Креативність, творчий потенціал педагога» / упоряд. І. В. Турчик. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2019. 60 с.

Відділ практичної психології і соціальної роботи

Арттерапевтичні ресурси для відновлення і стабілізації особистості в умовах кризи : метод. рек. / уклад. С. Р. Андрейчин. Луцьк : ВІППО, 2023. 44 с.

Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти

Безбар'єрність в освіті: використання засобів альтернативної і додаткової комунікації : метод. рек. / уклад. А. В. Миколайчук ; за ред. Т. В. Мазурик. Луцьк : ВІППО, 2024. 148 с.

Відділ гуманітарних дисциплін

Готуємося до олімпіади з історії : метод. рек. / упоряд. І. І. Олевська. Луцьк : ВІППО, 2024.76 с.

Особливості вивчення польської мови як другої іноземної у 5 класі : метод. рек. / упоряд.: С. О. Степанюк, Л. М. Глинюк, А. О. Станько-Присяжнюк. Луцьк : ВІППО, 2022. 140 с.

Відділ природничих дисциплін

Формування ключових компетентностей учнів шляхом реалізації змістової лінії «Підприємництво та фінансова грамотність» : метод. рек. / уклад. Т. С. Гребенюк. Луцьк : Волиньполіграф, 2021. 156 с.

Відділ управління закладами освіти

Розвиток професійної компетентності керівних кадрів у контексті модернізації освіти відповідно до вимог Концепції «Нова українська школа» : метод. рек. / уклад. С. В. Романюк, О. І. Богданович. Луцьк : ВІППО, 2023. Ч. 1. 184 с. ; 2024. Ч. 2. 240 с.

Відділ освітньої та інноваційної діяльності

Відпрацювання алгоритму надання першої медичної допомоги на уроках Захисту України та під час навчально-виховного процесу у школі : метод. рек. / уклад. : М. М. Корнейко, І. М. Власюк. Луцьк, 2022. 55 с.

Використання музейно-освітнього простору Волинського ІППО у підвищенні професійного розвитку педагогів : метод. рек. / уклад. В. В. Камінська. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. 80 с.

Використання квест-технології у професійній діяльності педагога : метод. рек. / уклад. В. В. Камінська. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. 64 с.

Використання віртуальних екскурсій у професійній діяльності педагога : метод. рек. / уклад. В. В. Камінська. Луцьк : Волинський ІППО, 2020. 52 с.

Відділ інформаційного забезпечення освіти

Уникнення помилок при машинному перекладі наукових текстів з російської на українську мову : метод. рек. / уклад.: М. П. Гребенюк, Л. І. Гаврилюк. Луцьк : ВІППО, 2022. 40 с.

Наукова стаття : вимоги до написання за новими стандартами : метод. рек. / уклад.: Г. З. Шевчук, М. П. Гребенюк, Л. І. Гаврилюк, Ю. А. Кліванська, Р. А.Ткачук. Луцьк : ВІППО, 2024. 124 с.

Стиль APA: вимоги до оформлення списку використаних джерел кирилицею та латиницею в наукових виданнях : метод. рек. / уклад.: Г. З. Шевчук, М. П. Гребенюк, Л. І. Гаврилюк, Ю. А. Кліванська, Р. А.Ткачук. Луцьк : ВІППО, 2025. 68 с.

Навчально-методичні посібники

Кафедра педагогіки та психології

Кінах Н. В. Сучасний вчитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво : навч.-метод. посіб. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2021. 122 с.

Дем'янюк О. Й. Волинь в Українській революції : навч.-метод. посіб. для вчителів ЗЗСО. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025.176 с.

Кафедра теорії та методики викладання шкільних предметів

Муляр О. П. Методика навчання правознавства : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 164 с.

Кафедра менеджменту освіти

Рудь О. В. Інформаційна гігієна та медіаосвіта : що нового в умовах воєнного часу : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Волошенюк, В. Ф. Іванова, Р. І. Євтушенко. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 44 с.

Рудь О. В. Медіаграмотність в умовах війни : навч.-метод. комплекс. Луцьк : ВІППО, 2022. 64 с.

Рудь О. В. Медіаосвіта та медіаінформаційна грамотність: освітні категорії та виклик часу : навч.-метод. комплекс [з ел. додатком]. Луцьк : ВІППО, 2020.180 с.

Підручники, робочі зошити, казки-добринки

Пізнаємо природу : підруч. інтегрованого курсу для 5 кл. закл. заг. середн. освіти / Р. В. Шаламов, Г. В. Ягенська. Київ : ТОВ «ПРОПАПІР», 2022. 200 с.

Я дослідник. Біологія. 6 кл. : дослідницький практикум / Г. В. Ягенська. Київ : Вид. дім «Освіта», 2020. 80 с.

Зошит моїх досягнень. Біологія. 7 кл. / К. М. Задорожний, Г. В. Ягенська. Київ : Вид. дім «Освіта», 2024. 48 с. + вкладка (48 с.).

Французька мова : підруч. для 1 кл. закл. загал. середн. освіти (з аудіосупроводом) / І. Г. Ураєва. Харків : Вид-во «Ранок», 2024. 144 с.

Французька мова : підруч. для 2 кл. закл. загал. середн. освіти (з аудіосупроводом) / І. Г. Ураєва. Харків : Вид-во «Ранок», 2024. 144 с.

Казки-добринки / упоряд. Н. А. Поліщук. Луцьк : Волинський ІППО, 2025. 72 с.

Фото 4. Підручники

Інформаційно-аналітичні матеріали

Відділ навчально-методичного забезпечення ВІППО

Курси підвищення кваліфікації як одна з форм освіти дорослих у Волинській області : зб. інформаційно-аналітичних матеріалів / уклад.: Т. П. Верба, Г. С. Матейчик. Луцьк : ВІППО, 2020. 24 с.

Каталоги

Відділ новацій та передових педагогічних технологій

Анотований каталог матеріалів, поданих на ІІ (обласний) етап виставки «Творчі сходинки педагогів Волині» у 2024/2025 навчальному році / уклад. В. В. Шинкарук, Н. В. Свитка. URL: https://vippo.org.ua/index.php?pagename=tvorchishodynky

Відділ освітньої та інноваційної діяльност

«Волинська Косачіана»: Олена Пчілка, Леся Українка та родина Косачів у волинських першодруках творів, дослідженнях волинських науковців і краєзнавців : каталог виставки / упоряд.: А. М. Силюк, В. В. Камінська. Луцьк : Волинський ІППО, 2025. 36 с.

Науково-методичний журнал «Педагогічний пошук» (електронне видання)

URL: https://sites.google.com/view/pedposhuk

Засновник і видавець: Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти. Відділ інформаційного забезпечення освіти. Рік заснування: 1994.

Галузь науки: педагогіка.

Періодичність: 4 рази на рік.

УДК 37-051(477)”19/20”(092)

Валентина КЛЮНТЕР,
член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк–Костопіль

ПЕРША ВЧИТЕЛЬКА

Про життєвий та педагогічний досвід учительки Марії Кучко із м. Костопіль на Рівненщині та її вплив на формування освітньої традиції краю.

Ключові слова: *Марія Кучко, педагогічна діяльність, Костопіль, історія освіти.*

Чи бувають дива на світі! Виявляється бувають, та ще й які! Справжнім дивом для мене стало знайомство з першою вчителькою мого чоловіка,

з котрою він зустрівся, коли його життєвий хронометр перейшов за 64-х річну відмітку…

Переді мною стояла струнка моложава жінка, в очах якої світився глибокий інтелект і щира привітність. Класичний одяг на Марії Юхимівні Кучко говорив про її відмінний смак і відчуття вікового стилю…

Почуття невимовної втіхи і радості за свого чоловіка заполонило мою душу. Не кожному, через стільки літ, випадає щастя відшукати першу вчительку, яку ти боготворив у школі і на протязі всього життя беріг про неї теплий спомин у своєму серці...

Мені здавалося, що це я зустріла дуже близьку людину, з якою не бачилася багато років…

Перше враження не було оманливим. Марія Юхимівна виявилася дуже приємною, інтелігентною особою, спілкування з котрою для мене стало вкрай важливим і необхідним… Зустріч, за яку я вдячна буду вищим силам до кінця свого життя…

Після тривалого знайомства мені хочеться розповісти людям про цю дивовижну Людину, за плечами котрої нелегке, але красиве життя.

Добрим і вічним учителька засіяла багато дитячих сердець, котрі понесли у світ мудрість своєї наставниці, збагативши і прославивши Україну.

Народилася Марія Юхимівна Кучко 11 квітня 1928 року на хуторі Хотинка, поблизу міста Костопіль, що на Рівненщині в середньо-заможній селянській родині.

Будучи малою, дівчинка з цікавістю споглядала світ, радіючи кожній комашці і билинці… Десь далеко, на овиді, за селом Хотинка, виднівся ліс, а тут, недалеко від хати протікала річка Замчисько. Пізньою весною і раннім літом долина перед річкою вкривалася барвистими квітами і дівчинці здавалося, що якийсь небесний чарівник відриває клаптики райдуги і кидає їх перед шумливою водою, щоб зачарувати річку і спинити її грайливі потоки… Марійка з мамою не раз спускалася в долину до річки. Замиловане побаченим, дівчатко тримало матусю за руку, вбирало материнське тепло, наповнюючи маленьке сердечко відчуттям щастя…

На жаль це щастя виявилося недовговічним.

Запам’яталися дівчинці останні миті маминого життя. Якогось дня хвору жінку прийшла провідати далека родичка зі своєю малолітньою дочкою.

Дівчатка бавилися на подвір’ї… Марійка раз по раз відволікалася. В її серці гніздився неспокій після почутого:

– Вона скоро помре, – казала по приїзді родичка.

– Ще помучиться бідолаха, – вторив їй розгублений батько.

Дівчинка раз по раз підбігала до вікна, заглядала у відкриту стулку. «Мама вже померла?» – запитувало тітку мале дівча. Марійці здавалося, мама, як помре, то відразу прийде, обніме її і все буде, як раніше… І тільки мамина сльоза, що безупинно скочувалися по щоці, вселяла страх і тривогу в душу малого «сонечка».

Після маминої смерті Марічка відразу якось подорослішала. Намагалася прибирати в хаті, підмітала двір мітлою, що була врівень її росту, у вільний час забавлялася з домашнім котиком, який був для неї чи не єдиною розрадою у збайдужілому і непривітному, без матері, світі. Осиротіле дівчатко горнулося до батька, а він, втомлений щоденною працею по господарству, мав обмаль часу для малолітньої донечки. Проблиском щастя і невимовної втіхи ставав той час, коли тато відвозив її до маминих батьків, котрі мешкали в недалекому селі. Бабуся тулила до себе внучку, жаліла її, і всю нерозтрачену любов свого серця дарувала сироті. На деякий час світ повертався до Марійки усміхненою і життєдайною стороною, де панував спокій і надійність дідусевої присутності, який, як і бабуся, душі не чув за онучкою, де лунали голоси і щасливий сміх новоспечених друзів-однолітків. То була мить золотого дитинства…

Невдовзі батько одружився і в домі на хуторі Хотинка появилася жінка, яка стала матір'ю для юної Марійки. Згодом в родині народився хлопчик, зведений Маріччин брат.

Мачуха виявилася доброю людиною. Привчала пасербицю до роботи, підказувала, як краще зробити справу і ніколи не сварила дівчинку, будучи невдоволеною результатом зробленого. Заохочувала Марійку шанувати природу, бережно відноситися до неї.

Садиба родини стояла на хутірці в чудовому місці. Хатинка, що була не набагато більшою від шевченківської тулилася у вишневому садку і особливо не свідчила про заможність родини. Зате господарські будівлі, що стояли поодалік подвір'я, в завулку, були складені з добротного дерева і мали поважний вигляд газдівських споруд. Родина мала чотири корови, два воли, коней для яких хазяїн збудував ці пристойні стойла. В окремому приміщенні зберігався різноманітний сільськогосподарський реманент.

Окрасою зимарок було величаве лелече гніздо на даху конюшні. Скільки ж було радості для всіх домочадців, коли весною прилітали бузьки до рідного гнізда. Клекотали, здіймалися увись і знову приземлялися на даху, ніби сповіщаючи про намір принести щастя цьому обійстю. А осінню, старі лелеки зі своїм потомством, печально кружляли над хутірцем,

відлітали і поверталися знову, розсіюючи печальну тугу в душі дівчинки за чимось красивим і нездійсненним…

Родина мала 8 га власного поля, а ще орендували 4 га землі у пана Хотинського, землі якого були суміжними з їхніми власними володіннями. Дуже рано спізнала Марійка солоний смак хліба. Уже в підлітковому віці вона майже на рівні з дорослими тримала у руках серп. Родині потрібно було забезпечити себе їстівними припасами на зиму і розрахуватися за оренду землі з паном Хотинським. Розрахунок між власниками землі був на той час дуже відповідальною і чесною справою.

Зате винагородою за літню працю був для юнки відпочинок у дідусів з бабусями та у хрещеної матері. Родичі любили дівчинку і намагалися компенсувати їй нестачу материнської любові. Уже в підлітковому віці вона отримувала від них в подарунок одяг, який був небаченою розкішшю для її ровесників.

В десятирічному віці Марійку віддали в перший клас до Костопільської школи № 4. На дворі стояв 1938 рік.

Запам'яталася Марії Юхимівні на все життя перша вчителька, полька, пані Шінснякова. Польський націоналізм в її душі укоренився напевне від предків, котрі приймали активну участь у русі, який формував польську націю у другій половині XIX століття. Жодного слова на українській мові вона не промовила до учнів за час свого учителювання.

– Дзєнь добрий, дєті, – віталася до дітей вчителька вранці.

– Дзєнь добрий, пані Шінснякова, – дружно відповідали учні.

– Хто ти єстис?

– Поляк малий, пані Шінснякова.

– А який знак твуй? – допитувалася пані.

– Ожел бялий, – відповідали хором учні…

Уже пізніше не один з цих учнів думав, що зовсім він не поляк і знак його не орел білий.

Але шовіністська політика Польщі щодо ополячення поневоленої України давала право таким Шінсняковим вбивати в душу маленьких українців польську мову.

Насильницькому окатоличенню сприяли й пісні, типу:

Плинє Вісла, плинє по широкій долінє,
А допуки плинє – польська нє загінє…

З приходом совєтів політика навчання змінилася. Відтепер навчання велося тільки російською мовою і тільки по російських підручниках.

…За час перемін підросла Марійка. Рідко ходила в школу. Ранньої весни і пізньої осені постійно задіяна в польових роботах. Бо хто ж як не вона допоможе батькам? Прополює грядку проса – вчить вірш напам'ять. Рве коноплі, так само – завчає строфи напам'ять! Так і закінчила 8-й клас. Ідучи додому після останнього дзвоника, разом з однокласниками, котрі жили в селі Костопіль, вирішили, що в дев'ятий клас не підуть…

Ближче до зими прийшли на хутір Хотинку вчителі з 1-ої школи Проценко Олександра Гаврилівна і Єфросінія Павлівна, учитель історії, класний керівник 9-го класу. Стали вмовляти батька Марійки щоби посприяв відвідуванню дочкою школи, в яку вона була переведена разом з однокласниками з попереднього місця навчання. Батько відмовлявся, посилався на те, що матері потрібна допомога, та й навіщо дівчині те навчання, мовляв скоро заміж йти треба… Але вчительки таки умовили батька і Марія в кінці першої чверті почала відвідувати школу.

Марійчине старання, акуратність і наполегливість зробили свою справу. 10-й клас вона закінчила успішно. На обрії мріла юність і манила її з однокласниками у далекі світи…

Випускний вечір був незабутнім. Дівчатка приготували наїдки, хлопці купили ситро.

Грав патефон… Кружляли пари у передчутті чогось важливого і відрадного. Здавалося, що світ у післявоєнні роки, наповнився ароматами любові і благополуччя… На другий день випускники влаштували прощальну зустріч. Посиділи під крислатим дубом біля будинку однокласниці, погомоніли, поспілкувалися та й вирішили перед розлукою ще раз завітати до школи.

У кожного на серці була якась ностальгія за безтурботним щасливим минулим.

Перед кожним випускником поставало питання: «Що робити? Куди іти далі – вчитися, а чи працювати?»

Для Марійки це питання вирішилося в той же день. Повертаючись додому з найближчими подругами зустріли старшу від себе знайому. «Звідкіля йдете і чому такі сумні?» – запитала у юнок знайома. «З випускного», – пролунала хором відповідь.

Зав'язалася розмова. Виявилося, що дівчина мала для подружок пропозицію – влаштуватися на роботу секретарем в районо. Всі відмовилися, мотивуючи тим, що ще не знають, що будуть робити далі. Вибір її впав на Марійку, яка сумовито стояла осторонь. Так юна

випускниця стала претенденткою на вакантну посаду, яку щойно звільнила знайома…

«А що Ви вмієте робити?», – недовірливо запитав завідуючий, окинувши худеньку, струнку постать випускниці. «Нічого», – відповіла знічено Марійка. «Тоді пишіть заяву», – мовив розгублено керівник.

Оглянувши заяву, промовив: «Ну що ж, почерк гарний… Роботу освоїте, ми допоможемо». Відтоді Марійка стала для завідуючого районо, Чмиря Івана Наумовича – Марічкою, а для інспекторів і бухгалтера – Марусенькою. Незабаром співробітники оцінили старанність дівчини, її сумлінність і добросовісність, щирість і привітність… В колективі прийняли її і полюбили…

Дуже скоро, коли в Костопільському педучилищі ішов прийом заяв на заочне відділення, Плотніцька Станіслава Григорівнв та Шатан Олександра вмовляли юну секретарку: «Марусенько, йди здавай екзамени. Ти щойно зі школи, навчальний матеріал пам’ятаєш… У тебе є всі шанси стати студенткою…»

Так, з легкої руки колег і згоди батька (у якого зменшився обсяг господарських робіт, так як «совєти» відрізали «надлишок» землі) у Марійки розпочалося нове і цікаве життя…

А тут і доля не забарилася… Посватався до дівчини колишній фронтовик, якого доля водила просторами України та й зупинила на хуторі Хотинка.

Кучко Олексій Федорович, за рекомендацією друга-однополчанина, звернувся до Марії з проханням посприяти йому у пошуках роботи і житла в Костополі. У післявоєнні роки це було розповсюдженим прийомом втілення намірів і життєвих планів. Запитав, зазирнув у променисті очі Марічки та й закохався… Був Олексій за національністю білорусом. Дитинство його пройшло в білоруському селі, що залишилося на території Польщі, за переділом світу, після Першої світової війни. Його батьки мали 12 га поля, добротний будинок і господарку. Все, як і належить багатодітній родині, де все вироблялося для потреб сім’ї в натуральному господарстві. Адже в Олексія були іще рідний брат і дві сестри. Жили не бідно і майбутнє бачилося у світлих тонах. Та лише до приходу фашистської Німеччини на терени Польщі. Олексій і старша з сестер отримали повістку на примусові роботи до загарбницької країни. Батьки, намагаючись уберегти доньку від наруги, зуміли домовитися про відправку другого сина в німецькі найми, натомість сестри. Так обидва брати були разом вивезені в Німеччину.

Правда, доля розпорядилася по-своєму. Братів розлучили. Старшого забрали працювати на молочний завод, а Олексій потрапив до бауера, на сільськогосподарські роботи.

Важка праця, невільницькі умови не погасили юначий запал до життя і мрію повернутися у рідне село.

Наступаючі радянські війська звільнили остарбайтерів і забрали братів на фронт. Обидва отримали важкі поранення, довго лікувалися у госпіталях…

І ось, один із них – Олексій, стояв на хуторі Хотинка і просив руки Марійки у її тата. Батько, котрий безмежно любив доньку, не відразу погодився на цей шлюб. Але щастю дочки завадити не хотів і врешті-решт дав згоду на одруження закоханим.

Олексій виявився чудовою людиною і турботливим сім'янином. Оберігав Марійку, як міг допомагав. Молода дружина на той час уже спізнала освітянський світ. Їй хотілося щоб і Олексій здобув освіту, зробив професійну кар'єру. Працюючи на домобудівному комбінаті, Олексій поступив на заочне відділення Московського архітектурного інституту. На той час це був один із найпрестижніших ВУЗів країни, який відкривав можливості кар'єрного росту своїм випускникам.

Після отримання диплому Олексій Федорович отримав пропозицію від керівництва заводу випробувати себе на посаді начальника цеху. На довгі роки ця посада принесла йому визнання і авторитет у робочому колективі.

Будучи люблячою дружиною, Марія Юхимівна, відтоді, перебрала більшість обов'язків по вихованню сина і господарських справах на себе, назавжди відпустивши мрію про своє подальше навчання і педагогічний ріст. Олексій Федорович цінував усе життя цю її жертовність, намагався не завдавати прикрощів, радувати дружину квітами і подарунками.

Довший час Марія Юхимівна працювала вчителем у початковій школі, яка підпорядковувалася школі № 2, а потім перейшла працювати у 5-ту школу, де і закінчила свою професійну діяльність. Сотні вдячних дітей, вирісши і ставши батьками, намагалися привести своїх нащадків саме до Марії Юхимівни, пам'ятаючи її турботу і материнську любов.

Двері її квартири завжди гостинно відчинені для вдячних учнів і тих підлітків, котрі знаходять в особі Марії Юхимівни розсудливого наставника і помічника. Її інтелект, світлий розум, щирість і сердечність по сьогоднішній день дивують та радують тих людей, які прагнуть шляхетного спілкування з унікальною Вчителькою і Людиною.

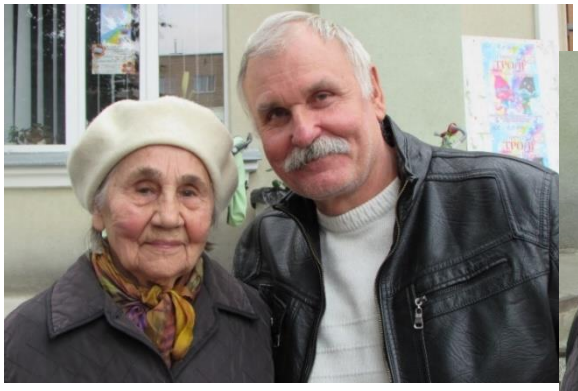

Марія Юхимівна зі своїм учнем Клюнтером Олександром після закінчення районної конференції, присвяченої Дню Учителя. 4 жовтня 2018 рік, м. Костопіль

М. Ю. Кучко з автором цього дослідження

У Костопільському районному краєзнавчому музеї. Справа внизу – директор А. Ф. Вакулко

УДК 069.5:908(477.84) (045)

Степан КОСТЮК,
науковий співробітник відділу стародавньої історії
Тернопільського обласного краєзнавчого музею, м. Тернопіль

ФОНД ПЕДАГОГА-НАУКОВЦЯ ВОЛОДИМИРА КРАВЦЯ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

У науковий обіг уперше вводиться інформація про доробок в царині педагогіки відомого науковця. Частково простежено концепції монографічних видань та навчальних посібників.

Ключові слова: *Тернопний краєзнавчий музей, Володимир Кравець, видання, вчений, фонд.*

Серед наукових тенденцій «нашого дня», заслуговує уваги дослідницький концепт Володимира Кравця. Вчений-педагог, аналізуючи європейсько-світові напрацювання освітництва, пропонує «психологічний рецепт» вивчення середовища шкільництва, взаємин сімейного побутування.

Наприклад, автором навчального посібника «Зарубіжна школа і педагогіка XX століття» (Тернопіль, 1996; ТКМРК – 5475) [1] «проаналізовано складний комплекс соціально-політичних і економічних факторів в західному суспільстві XX ст., що поставив педагогіку перед необхідністю узагальнити практичний і теоретичний досвід виховання і освіти підростаючого покоління і піднестись на новий рівень теоретичних узагальнень», охарактеризовано структуру «західної школи та різноманітні педагогічні концепції в зарубіжних країнах початку та кінця XX століття», осмислено педагогічний зміст «шкільних реформ», вивчено «результат реформування середньої школи в провідних країнах світу напередодні XXI століття».

У праці «Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва» (Тернопіль, 1996; ТКМРК – 5472) [2] простежено набутки «класичної педагогічної спадщини в Європі від найдавніших часів до XIX століття включно, розглянуто еволюцію виховання і шкільництва в різних країнах у різні історичні періоди».

Важливим видається авторське двокнижжя «Психологія сімейного життя» (Тернопіль, 1995; ТКМРК – 5474/1,2/).

Станом на травень 2025 року сформовано особистий фонд науковця у збірці Тернопільського обласного краєзнавчого музею (каталожна шухлядка – «Освіта м. Тернополя. ТНПУ ім. Володимира Гнатюка», роздільник – «Кравець Володимир» – С. К.) [3].

Біографічна довідка. Володимир Кравець народився 06 квітня 1947 року (Гусятин, Тернопільщина). Закінчив Тернопільський педагогічний інститут (1970; тепер – Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка). У виші – асистент, старший викладач, доцент кафедри педагогіки, декан фізико-математичного факультету, проректор із навчальної роботи, ректор (1990–2017). Професор (1994), доктор педагогічних наук (1997), заслужений працівник освіти України (1970), член кореспондент Академії педагогічних наук України, член президії завваженої академії (2003). Авторські монографії: «Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя» (1997), «Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді» (2000), «Психофізичні та психологічні аспекти формування усвідомленого батьківства» (2001), «Гендерна педагогіка» (2003), серії навчальних тематичних посібників [4, с. 212].

Висновки. Наявність узагальнень В. Кравця через призму вивчення світового досвіду тенденцій розвитку педагогічної науки значно збагачує джерелознавство українського освітництва.

Джерела та література

1. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка XX століття. Тернопіль, 1996. 290 с.
2. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. Тернопіль, 1996. 436 с.
3. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.
4. Фроленков В. Кравець Володимир Петрович. *Тернопільський Енциклопедичний Словник*. Тернопіль : ВАТ ТВПК «Збруч». 2005. Т. 2. К–О.

УДК:930.25(477.82)

Любов КОЦЬ,
начальник відділу інформації та використання документів
Національного архівного фонду Державного архіву Волинської області, м. Луцьк

КРАЄЗНАВЧА ЕКСКУРСІЯ ЛУЦЬКОЇ ПРИВАТНОЇ ЗМІШАНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ 1930 РОКУ

Розповідається про краєзнавчу екскурсію організовану Модестом Левицьким у 1930 році для учнів Луцької приватної змішаної української гімназії товариства імені Лесі Українки

Ключові слова: *екскурсія, краєзнавство, Модест Левицький, освіта, гімназія, Державний архів Волинської області, фонд, Луцьк.*

У фондах Державного архіву Волинської області зберігаються документи Луцької приватної змішаної української гімназії. З 1929 року обов'язки з ведення та утримання гімназії взяло на себе товариство імені Лесі Українки, яке діяло на теренах Волинського воєводства. Мета діяльності Товариства: «…дбати про розвиток середнього і початкового шкільництва, як загальноосвітнього, так і фахового, посеред українського народу на терені діяльності Т-ва» [2, с. 7].

У 1927–1932 роках, у друге, Модест Левицький оселяється на Волині. Учителює в Луцькій приватній змішаній українській гімназії. Викладає українську мову та є лікарем гімназії. Користується повагою серед колег та учнів. Зі спогадів Ірини Левчанівської, його учениці: «… Це була людина виняткової доброти і лагідності. В той час, як до старих, ще дореволюційних вчителів ми зверталися: Олено Прокопівно, чи Володимире Кириловичу, а до молодих (Кобилянський, Галан, Жегалович) – "пане професоре", то Модесту Пилиповичу можна було сказати просто: "Дідусю", хоч і було йому лише 60 років, був він у нас також «професором», як називали тоді вчителів. … він організовував лекції громадської етики, на яких розвивав у слухачів повагу до людської гідності кожної людини, вміння співчувати людям, любити їх. Він був від природи розумний, з широким світоглядом письменника, з хистом педагога, зі знанням багатьох, здається восьми мов, з музичним обдаруванням – людина глибокої культури, справжній інтелігент. Модест Пилипович багато оповідав нам про Лесю Українку, про яку ми тоді нічого не знали, знали лише кілька її віршів. А Модест Пилипович в кінці минулого століття чотири роки працював лікарем у Ковелі, бував у Косачів, у Колодяжному, лікував Лесю Українку» [3, с. 7–9].

У липні 1930 року Модест Левицький був керівником «екскурсії краєзнавства» Луцької Української Гімназії Кремінець-Почаїв, яка відбулася 20–23 липня 1930 року. Про що зберігся звіт засвідчений керівником екскурсії 24 липня 1930 року (хоча в документі зазначено 20–23 червня 1930 року) [1, с. 1–2].

Екскурсія складалася з 42 осіб, з яких 39 учнів «нижчих класів» (від I до V) одного керівника та «двох помічних вчительських сил».

Учні мали все необхідне для екскурсії: спортивний одяг, наплічники, «зшитки», олівці та фотографічний апарат.

«Екскурсія виїхала 20 липня о 6-ій годині ранку з Луцька до Кремінця. До Кремінця прибули о 2-й годині по-полудні. Тут зустріла учасників

екскурсії Українська Кремінецька Гімназія, в помешкані якої розмістилися екскурсанти на відпочинок і ночліг».

Модест Левицький зауважує, що «Дирекція Кремінецької Гімназії тепло та сердечно заопікувалася екскурсантами» які відпочили, привели в порядок свої костюми, пішли оглядати Кремінецький Ліцей. У навчальному закладі вони оглянули фізичний, природничий кабінети, хімічну лабораторію, бібліотеку, «парадну та театральні залі, спортивний пляц». Супроводжував та давав пояснення професор природи та хімії п. Дибенко та місцевий адміністратор ліцею.

Після оглядин Ліцею екскурсія відправилася на гору Бони. Пояснення та історичний огляд, пов'язаний з історією гори Бони давала вчителька історії С. Орловська. Учні з великим задоволенням слухали про історію королеви Бони, про легенди, які пов'язані з її особою.

Відмічено також велике захоплення учнів красою і величчю гори Бони і того краєвиду, який можна було побачити з верха гори. О 8 годині екскурсанти повернулися до гімназії, де, «не дивлячись на велику втому, приняли жваву участь в забаві, яку улаштували для них учні Кремінецької Української Гімназії. Так закінчився перший день екскурсії.

Другого дня, 21/VII, учасники екскурсії поїхали трьома автобусами до Почаєва. По дорозі зупинилися біля річки Ікви, де частина екскурсантів викупалася».

Модест Левицький зазначає, що під час подорожі до Почаєва, як і з Луцька до Кремінця, «при зміні географічної рослиннєвої зони давав учням пояснення професор географії п. Дибенко. Всі пояснення учні занотовували в зошити».

В Почаєві екскурсія зупинилася в «Народній гостинниці», де після короткого відпочинку «ціла екскурсія відправилася на Службу Божу в головну церкву Почаєва. Після Служби Божої, учні пішли оглядати Почаївську Лавру. Першочергово оглянули дзвіницю. З великим захопленням оглядали учні з вершини дзвіниці чудовий краєвид Почаєва й околиць. По цьому пішли учні оглядати печеру ігумена Іова, де вчителька історії С. Орловська оповіла учням історію заснування Почаївської Лаври й історичне значення для Лаври першого її ігумена Іова Залізи. Далі було оглянуто печеру з джерелом зі стопки Божої Матері. Тут учнів особливо зацікавили глибокі й таємничі ходи в стінах печер, які всі учні без винятку звідали. По оглядах печери звідали екскурсанти всі церкви Почаївської Лаври. Під час оглядин учням давались пояснення про стиль, архітектуру

церков. Особливо зацікавила учнів мозаїчна робота деяких ікон, про що було дано їм відповідні вичерпні пояснення. Далі обід в трапезній й відпочинок, а по тому дальніші оглядини Почаєвської Лаври. По обіді було звідено: друкарню, майстерні: іконописну, золоточеканну (при чому учням давали практичні пояснення монахи при роботі), малярську, вишивальну, а також елєктровню і сади Почаєвської Лаври. Велике задоволення дав учням огляд майстерні, де учні могли наглядно побачити, як позолочуються ікони, хрести, як різьбляться ікони, як виробляються люстра, як пишуться ікони й т.п.

О 6 год. вечора екскурсія виїхала назад до Кремінця. Ночували знов у помешканні Української Кремінецької Гімназії. Як і перший день екскурсії учні дирекції Гімназії з теплим і сердечним почуттям опікувалися учасниками екскурсії.

Треба одмітити тут щиру приязнь і дружбу, які так швидко зав'язалися між учнями Луцької й Кремінецької Гімназії. Учні останньої зустріли екскурсантів, як свої старих товаришів й виказували їм щирі й непідкупні вияви своєї дружби.

22/VII вранці екскурсанти пішли на дальніші оглядини Кремінця. При чому екскурсія розділилася на дві частини: молодші кляси пішли з проф. географії п. Дибенком, оглядати географічні зони Кремінецької фльори, старші під проводом керівника екскурсії Модеста Левицького й вчительки С. Орловської пішли оглядати історичні пам'ятки міста Кремінця. Була звідана каплиця Б. Хмельницького (як переказує легенда). Біля каплиці оглянули екскурсанти старовинний цвинтар, чи то власне останки його, де їм було пояснено стиль старовинних українських хрестів XVI і XVIII ст. Далі оглянули гору Чернечу, чудовий краєвид з неї, при чому керівник екскурсії М.Левицький дав пояснення учням про геологічну будову ярів.

Цим оглядом закінчилася краєзнавча екскурсія учнів Луцької Української Гімназії. При цьому треба додати, що у всіх оглянутих місцях були зроблені відповідні фотографії.

Треба так само одмітити, що учні відбували екскурсію з веселим настроєм, виявляли під час екскурсії велике зацікавлення й інтерес до звідуваних місць і поводилися під час подорожей чемно й слухняно й не виходили по за рамки учнівської дисципліни.

24/VII.30р.

Керовник екскурсії Мод. Левицький

Помічник керівника С. Орловська».

У «грошовому звіті екскурсії краєзнавства учнів Луцької Української Гімназії Кремінець-Почаїв в днях 20–23/VII.1930 р.» складеному 23 липня 1930 року та засвідченого керівником М. Левицьким та скарбником С. Орловською зазначено, що «отримано суму 730 (сімсот тридцять) зол.». На квитки по залізниці з Луцька до Кремінця й назад витратили 439 з. 20 гр. Автобуси з Кремінця до Почаєва і назад – 175 з., вечеря в Кремнінці 20/VII – 40 з., сніданок в Кремнінці 21/VII – 8 з., 50 гр., сніданок в Кремнінці 22/VII – 10 з., обід в Кремінці 22/VII – 44 з., обслуга – 10 з., вечеря 22/VII – 8 з., 50 гр. Разом витрати становили 735 з., 20 гр. [1, с. 9].

Проведена краєзнавча екскурсія покликана була формувати в учасників екскурсії національну свідомість, любов до рідного краю, любов до свого народу, забезпечення духовної єдності поколінь, прищеплення шанобливого ставлення до природи та до культури.

Джерела та література

1. Звіт екскурсії краєзнавства Луцької Української Гімназії Кремінець-Почаїв в днях 20–23 червня 1930 року. Державний архів Волинської області. Ф-73. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1–9.

2. Статут товариства імені Лесі Українки. 16 травня 1934 року. Державний архів Волинської області. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 7.

3. Спогади Ірини Левчанівської про вчителя, лікаря Модеста Пилиповича Левицького. 08 листопада 1988 року. Державний архів Волинської області. Р-3190. Оп. 12. Спр. 10. Арк. 7–9.

УДК 477:372.48

Мілада МАРТИНЮК,
кандидат педагогічних наук, учитель мистецтва
Бердичівської міської гуманітарної гімназії № 2, м. Бердичів Житомирської області

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

(З досвіду роботи)

Окреслено напрямки педагогічного краєзнавства, висвітлено особливості його використання в освітньому закладі, виокремлено його різновиди та продемонстровано практичний аспект застосування краєзнавства на мистецьких уроках з досвіду роботи.

Ключові слова: *краєзнавство, освітній заклад, педагогічні умови, здобувачі освіти.*

Сьогодення, спрямоване на інтеграцію в європейський і всесвітній освітній простір, вимагає кардинальних змін в освіті, що має за мету

вдосконалення, а подекуди й повний відхід від системи традиційної організації навчального процесу в освітніх закладах, яка вже не може ефективно функціонувати в умовах інформаційного суспільства.

У сучасній педагогічній науці термін «педагогічне краєзнавство» немає єдиного визначення. В тлумачному «Словнику української мови зазначається, що краєзнавство – це вивчення історії, географії, економіки, етнографії тощо певної місцевості [1, с. 319]. Проте, кандидат педагогічних наук Валентина Матіяш вважає, що педагогічне краєзнавство – це наука про закономірності навчання та виховання молодого покоління на базі використання місцевого педагогічного матеріалу [2, с. 50]. А на думку доктора педагогічних наук Наталії Побірченко, педагогічне краєзнавство – це галузь історико-педагогічного знання про особливості розвитку освіти, наук, педагогічної думки, культури місцевого краю, вивчення збереження та творче використання регіонального педагогічного досвіду в теорії та практиці сучасних освітніх закладів [3, с. 85].

Наведені визначення дають підстави стверджувати, що педагогічне краєзнавство, досліджуючи різноманітні аспекти діяльності певної території, присутнє в кожному навчальному предметові, що призводить до висновку про інтегративну роль педагогічного краєзнавства, тобто його включення в кожен шкільний навчальний предмет і кожну навчальну дисципліну в освітньому закладі.

Педагогічне краєзнавство з-поміж навчальних дисциплін володіє чи не найбільшими виховними й пізнавальними потенціалами. Однак для їх успішної реалізації, на нашу думку, необхідне дотримання таких певних педагогічних умов, якими є:

– мотивація гімназистів, потреби в самоосвіті та саморозвитку;

– гуманізація змісту і форм організації освітнього процесу, що передбачає створення оптимальних умов для самоосвіти, самопізнання, самореалізації на рівні партнерства та співтворчості учня і вчителя;

– систематизація педагогічно-краєзнавчого матеріалу культурно-регіонального значення з урахуванням психології шкільної аудиторії та використання творчих форм і методів включення учнів у пошукову краєзнавчу діяльність, причому важливу роль тут відіграє самостійна робота [4, с. 290].

Як вже зазначалося, система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі усіх освітніх закладів проводиться за різними напрямками, серед яких: літературний, історичний, музичний, географічний, природознавчий,

етнографічний, фольклорний. На своїх мистецьких уроках я акцентую увагу саме на музичному та історичному напрямках, адже, як сказав англійський поет-романтик Дж. Байрон: «Той, хто не любить своєї країни – нічого любити не може» [6].

Метою вивчення краєзнавчого матеріалу на уроках музичного мистецтва є прилучення учнів до культурної спадщини рідного краю через систему роботи з розвитку пізнавального інтересу і творчої активності учнів засобами музики, відновлення зв'язків досліджуваного в школі матеріалу з музичного мистецтва з тими знаннями, вміннями і навичками, які гімназисти отримують в результаті дослідження народних звичаїв, традицій, народних промислів та художньої культури рідного краю і, зокрема, Бердичева.

В історії будь-якого народу кожне нове покоління залишає свій слід конкретними діями, намагаючись зробити свій внесок у загальний поступальний рух, сказати власне слово в осмисленні властивих для нашого часу подій, фактів, явищ, особистостей. Ці діяння відбиваються не лише в історичних, літературних, образотворчих чи мовних пам'ятках, а й у фольклорних зразках усного поетичного та музичного мислення з притаманною йому особливістю значно міцного зв'язку з народними традиціями, попереднім багатовіковим досвідом. Тому в рамках шкільного мистецького проєкту «Регіональна музична спадщина» гімназисти брали участь у фольклорних експедиціях по місту, в результаті чого ними було зібрано та створено цілу фонотеку пісень, поширених на території Бердичева. В результаті проведення дослідження, учні зробили висновок, що, наприклад, в календарно-обрядових та родинно-звичаєвого циклу піснях вкладено магічний зміст, віра в надзвичайну силу впливу їх на майбутній врожай, добробут в сім'ї. Ці пісні приваблюють багатим поетичним змістом, типовістю у відтворенні життєвих колізій, виплеканими багатьма поколіннями засобами музичного вислову, пластичністю, щирістю, невимушеністю й красою всієї образної системи. Цікава в образному плані стала пісня «Подарунок від мами», записаної від Анастасії Камалової в Бердичеві. У цієї пісні особлива система поетичної виразності, де символи-дії, символи-предмети та символи-картини (за музикознавцем Б. Асаф'євим) переплітаються, доповнюючи один одного. Тут хустина – подарунок від мами – це символ-предмет, який набуває значення оберегу в дії – *«носіте, дівчата, хустки»,* бо хустина перетворюється в загальний образ-картину мами, відносин в сім'ї, образ України. Поєднання образу

рушника з образом матері та в узагальненому вигляді з образом України, звернення-прохання до дівчат носити «дарунки-хустки» («*Бо ця хустка ж – вона ніби мати*») – все це спрямовано на одвічне питання спадкоємності покоління, його духовного становлення.

Робота в рамках даного проєкту продовжується, адже викликає у гімназистів неабиякий інтерес до музичного мистецтва рідного міста та краю, дозволяє забезпечити духовну єдність поколінь, розвиває почуття гордості, відповідальності; в результаті відбувається активне збагачення здобувачів освіти необхідною інформацією в галузі музичного мистецтва, що допомагає виховувати національно свідомого патріота своєї Батьківщини. Василь Губ'як, дослідник українського музичного фольклору, зазначав, що «Музичне краєзнавство, фольклор рідного краю є порятунком у вихованні учнів і студентів, зціленням ран нашої бездуховності» [6, с. 9–10].

Серед напрямів роботи з учнями (а це навчальний, позаурочний, позашкільний та позакласні заняття) учням подобаються екскурсії (як віртуальні, так реальні), метою яких є поглиблення, закріплення та узагальнення загальноісторичного матеріалу на базі усних, речових та письмових історичних пам'яток. Вивчаючи, наприклад, в у 8 класі тему «Мистецтво античності – колиска європейської цивілізації» учні визначають особливості капітелей колон античних ордерів (доричного, іонічного, коринфського), порівнюючи їх. А тому одним із завдань, які я пропоную виконати гімназистам на мистецьких уроках є таким: з огляду на архітектурну спадщину нашого міста, визначити тип ордерів на колонах міських архітектурних пам'яток – костелу св. Варвари, колишньої міської думи, кляштору Босих кармелітів тощо. Порівнюючи ордери на цих пам'ятках історії, школярі ще й досліджують та вивчають історію їх виникнення, знайомляться з творчістю видатних архітекторів, художників, музикантів, які ними в свій час опікувалися тощо, а після самостійної роботи ми з учнями проводимо туди реальну екскурсію. Така інтеграція спонукає дітей вивчати історію свого міста, рідного краю, що виховує дбайливе і шанобливе ставлення до пам'яток архітектури та історії міста, розвиває естетичне сприйняття навколишнього світу, стимулюючи розвиток допитливості школярів.

Найбільш поширеними формами масової краєзнавчої роботи у нашому освітньому закладі є проведення відкритих виховних заходів для учнів різних вікових груп – це тематичні івенти (наприклад, «Рідна вулиця»), імерсиви («Болить»), літературно-музичні композиції («Невпізнавана

мужність»), загальношкільні проєкти («Різдвяна зірка», «Великодні дзвони») тощо.

Ще однією цікавою формою використання краєзнавства в гімназії є зустрічі з видатними особистостями нашого краю і, зокрема, Бердичева. В рамках шкільного проєкту «Відкриваємо для себе нові імена» гімназисти вже стрічалися з поетами М. Пасічником, О. Протасевич, М. Мартинюк, С. Столярчук; письменниками О. Синяком, П. Корнійчуком, М. Примаченко, Н. Мариняк; художниками І. Ніколайчук, О. Дзюрбей; музикантами О. Колядою, В. Крапівіним та іншими. Девізом цього проєкту ми обрали слова: *«Відкриваєм для себе нові імена тих людей, що із нами тут поруч».*

У рамках загальношкільного проєкту «Інтегральний театр як засіб розвитку творчих здібностей» майже чотири роки тому в гімназії була створена шкільна студія «Театральна тонація». Тут учні готують театральні вистави про видатних наших земляків – Діонісія Боньковського (автора відомої української пісні «Гандзя-птичка»), Йоанни Жубр (дівчину, яка, одягнувши чоловічий одяг, під час наполеонівських воєн боронила рідну землю), а також відомих українських митців: Марії Примаченко, Сергія Параджанова, Симона Петлюри, Юзефа Пілсудського (зустріч останніх відбулася в 1920 році на залізничній станції Бердичів) та інші. Девізом шкільної студії стали слова: «*Не можна змінити минуле, проте можна створити майбутнє».*

Результатом кропіткої роботи по дослідженню життя Бердичева на початку XX ст., учнями було поставлено дві вистави «Бердичівські хохмочки (-1-2)». А взагалі протягом усіх років існування шкільної студії «Театральна тонація» нами було підготовлено та показано 11 вистав.

Як автор сценаріїв, режисер та постановник усіх театральних вистав я намагаюся поєднувати історію з елементами художнього вимислу, філософію минулого та реалії сьогодення, що надає виставам емоційного забарвлення та емоційної привабливості. Пошуково-краєзнавча робота, яка обов`язково передує кожному дитячому виступу передбачає вивчення біографії та творчості митця, про якого йтиметься у виставі, його зв’язок з рідними містом, країною тощо. Таке ціннісне ставлення допомагає студійцям відродити та сформувати духовність, моральність, національну самосвідомість, формує міцний колектив, прищеплює гімназистам інтерес до наукового пізнання, вдосконалює їх дослідницькі навички.

Власний досвід педагогічної роботи в означеному напрямку років показує, що краєзнавчий матеріал є ефективним засобом зв’язку навчання

і виховання з життям, що підвищує рівень знань учнів про рідне місто, рідний край, рідну країну, що включає в себе знайомство з історією, традиціями, культурою тощо.

Краєзнавчий матеріал, що я використовую в роботі з гімназистами, сприяє патріотичному вихованню здобувачів освіти, розширює кругозір і розвиває пізнавальну активність учнів та національну самосвідомість, долучаючи їх до творчої діяльності й дослідження місцевих традицій та звичаїв рідного міста. Краєзнавча робота в гімназії формує практичні, інтелектуальні вміння та дослідницькі навички кожного учня, формує почуття відповідальності за збереження природи і традицій рідного міста, країни. Все це створює умови для розвитку індивідуальності та самореалізації гімназистів.

Так, використання краєзнавчого матеріалу при вивченні в кожному з окреслених напрямків освітньої роботи робить навчання не лише цікавим, але й активізує творчу діяльність школярів. Ми живемо в дивовижному краї, який багатий своїми історичними подіями, культурною спадщиною, традиціями і неповторною природою, а тому вміле включення цього багатства в освітній зміст благотворно впливає на формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішного життя.

Таким чином, педагогічне краєзнавство можна розглядати як своєрідний універсум, бо саме воно для навчання й виховання здобувачів освіти дозволяє використовувати всі форми, методи і прийоми, визначаючи актуальність розробки технології включення педагогічного краєзнавства в освітній процес.

Педагогічно-краєзнавча робота, що дає змогу здобувачам освіти вийти за межі шкільної програми, відчути та осмислити історичні події, «доторкнутися до історії», є однією з важливих особливостей розвитку усіх векторів шкільного краєзнавства сьогодні і забезпечує створення цілісної системи на шкільних уроках, адже допомагає вихованню духовно-осмисленого патріотизму, поєднанню любові до рідного міста, краю, свого народу, нації, Батьківщини; розумінню власного коріння і культурної спадщини своєї нації, що позитивно впливає на підготовку гімназистів до самостійного дорослого життя.

Джерела та література

1. Овчарук О. Компетентність як ключ до оновлення змісту освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. Київ : К.І.С., 2003. 296 с.

2. Клепко С. Ф. Компетенція стандарту: компетентність культури. *Управління освітою. Часопис для керівників освітньої галузі.* Спецвипуск «Діалоги про стандарти». 2003. Серпень. С. 10–24.

3. Побірченко Н. С. Педагогічне краєзнавство: теоретико-методологічний аспект. *Педагогічна та психологічна науки в Україні* : зб. наук. пр. до 15-річчя АПНУ : у 5 т. Т. 1: Теорія та історія педагогіки. Київ : Наук. думка, 2007. С. 79–86.

4. Полєхіна М. В. Педагогічне краєзнавство як сучасна тенденція в підготовці фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки».* 2008. Т. 1. № 49. С. 290.

5. Збірник цитат та висловів. URL: https://isms/aph.php?id=3798

6. Губ'як В. Д. Виховання учнів на засадах народної творчості і фольклору. *Рідна школа*. 1999. № 11. С. 9–10.

УДК 902.03(477.82)(092)

Юрій МАЗУРИК,
член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

КУЧИНКО МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ – ПЕРШОДОСЛІДНИК СУДНОВОЇ АРХЕОЛОГІЇ ВОЛИНІ

Розглядається життєвий та творчий шлях відомого українського археолога, доктора історичних наук, професора Михайла Кучинка, зокрема його внесок у дослідження давньої історії Волині, зокрема в контексті історії річкового судноплавства.

Ключові слова: *Михайло Кучинко, археологія, волинська археологічна школа, судноплавство на Волині.*

Існує притча, що час ходить зі зв'язкою ключів.
Одні двері минулого він надовго замикає, а інші несподівано відчиняє – і тоді дізнаємося про речі, які впродовж століть були покриті порохом забуття.

Михайло Кучинко

Будучи студентом І курсу історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки у 1982/1983 роках, можу з впевненістю сказати, що для всіх моїх знайомих однокурсників найбільш улюбленим предметом була «Археологія», яку читав шановний Кучинко Михайло Михайлович. А потім під його керівництвом довгождана навчальна польова археологічна практика влітку 1983 року, де студенти пізнавали дивовижні таємниці, віками приховані Волинською землею. Незабутня адреса практики: с. Городище Луцького району, пам'ятка археології – Городище X–XI ст. (іл. 1–3).

На одній із лекцій предмету «Археологія» з теми «Проблеми збереження пам'яток археології на території Волинської області», автор цих рядків уперше почув про випадково знайдений давній човен у м. Луцьку на р. Стир.

Ілюстрації 1–3. Польова археологічна практика під керівництвом М. М. Кучинка, 1983 рік, с. Городище Друге, Луцький район, пам'ятка археології городище X–XI ст.

Після закінчення вузу доля привела мене працювати у Державний історико-культурний заповідник на о. Хортиця, м. Запоріжжя, де згодом очолював гідроархеологічну експедицію, яка досліджувала русло Дніпра біля острова. Одним із напрямків діяльності якої було дослідження пам'яток давнього суднобудування. Потім знову Волинь і пам'яткоохоронна справа. Інтерес до луцького давнього човна не тільки не згасав, а давав поштовх пізнати більше про інші давні плавзасоби, які були виявлені на теренах Волині. Однак в публікаціях вони згадувалися не часто і побіжно, тому прийшлося збирати інформацію по крихтах. А ще довше її переосмислювати та аналізувати.

Як починалася історія дослідження луцького давнього човна? У 1971 році Михайло Кучинко після аспірантури був направлений на роботу до Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки [2, с. 125] і став першим дипломованим археологом Волині. А навесні 1972 року він отримав від Олексія Зарицького, тодішнього директора Волинського краєзнавчого музею, повідомлення про те, що після спаду весняної води місцевими жителями в обриві правого берега річки Стир знайдені очевидно залишки давнього човна. Знахідка частково виглядала із крутого берега, решта була повністю схована у ґрунті … і чекала свого дослідника, щоб її «відкрив від столітнього пороху забуття».

Незвичний артефакт був виявлений недалеко від Луцької автостанції (зараз будівля Волинської обласної філармонії) і за 1,5 км на схід від Замку Любарта (іл. 4–5). Він своїм явно «опрацьованим» виглядом зацікавив любителя історії Леонтія Феня. Разом з кількома товаришами він спробував розкопати знахідку, але через декілька днів з'ясувалися досить великі її розміри. Припустивши що даний предмет має історичну цінність вони повідомили дирекцію музею.

Ілюстрація 4. Місцезнаходження човна на карті м. Луцька

Ілюстрація 5. Місцезнаходження човна на карті м. Луцька початку XX ст.

Експедиція під керівництвом М. М. Кучинка у складі Володимира Сташука, Юрія Лук'янчука, Василя Кривонюка, Богдана Волошина, Олександра Бодяка та Григорія Охріменка провела розкопки [2, с. 139]. Знахідка була розчищена, обміряна, сфотографована у стані in situ – за результатами розкопок з'ясувалося, що це човен, видовбаний з цілого стовбура дерева, довжиною 13 м, шириною 2,5 м, висотою від днища до верхнього краю борта у середньому 0,8 м. В середині він був скріплений десятьма поперечними шпангоутами з дубових, квадратних у розрізі брусків. Останні прикріплювалися до бортів і днища за допомогою соснових кілків. На дні човна виявили пізньосередньовічний горщик (XV–XVI ст.), цеглу пальчатку і шматки вапна.

При вилучені з ґрунту човен зазнав значних пошкоджень, що зумовлено було тривалим перебуванням його у ґрунті. Планувалося після ретельного вивчення і реставрації **знахідку виставити** на території Луцького замку.

Виявлення давнього човна у 1972 році, було надзвичайною подією в культурному житті Волині, про яку було висвітлено в місцевій пресі [14] (іл. 6), також унікальну пам'ятку нашого краю та результати її досліджень було введено в науковий обіг (іл. 7) [1, с. 107–108].

З ГЛИБИНИ ВІКІВ

ЦІКАВІ ЗНАХІДКИ

Він прийшов з глибини віків якось аж надто просто і буденно. Мабуть, не один з любителів річкової прохолоди зупинявся біля шматка деревини, що визирав з-під землі біля самого плеса, рибалки причалювали до нього човни, сиділи на ньому з вудочками в руках...

І лише Леонтій Феня, електрозварника за професією і пристрасного любителя історії за покликанням, він зацікавив своїм явно «опрацьованим» виглядом. Разом з кількома товаришами Фень спробував розкопати гаданий «шматок», але через кілька днів стало очевидним, що його розміри далеко перевершують усякі сподівання. До того ж в міру появи з-під землі він почав набирати зовсім несподіваної форми. Вгадавши у знахідці неабияку історичну цінність, ентузіасти звернулися до працівників обласного краєзнавчого музею. І не помилились. Кілька днів вела розкопки група аматорів під керівництвом викладача археології Луцького педагогічного інституту М. М. Кучинка, доки велетенський дерев'яний човен після тривалого ув'язнення в товщі землі і мулу знову з'явився на поверхню.

Говорить директор обласного краєзнавчого музею Олексій Максимович Зарицький:

— За попередніми даними це так званий «козацький дуб» — суцільний, довбаний у стовбурі дерева човен, завдовжки близько тринадцяти і завширшки 2,5 (у найширшому місці) метра, відноситься приблизно до XIV—XV століть. Підстави стверджувати саме такий віковий рубіж дає й інша знахідка — керамічний горщик, що знаходився у човні, і може бути з більшою точністю датований саме цими століттями. За призначенням це, скоріш за все, вантажне судно, про що свідчать не лише розміри, але й знайдені на дні залишки вапняку і цегли. Якщо здогадки підтвердяться, то знахідка являє собою значну історичну цінність...

Доповнює Михайло Михайлович Кучинко, керівник розкопок:

— Сумнівів у цінності знахідки бути не може. Це дійсно козацький «дуб», і вік його не менше чотирьох століть. Подібні човни вже знаходили на Україні, зокрема на Ровенщині і на озері Світязь, проте їхні розміри не перевищували 6 метрів. Знайдений екземпляр — це або військове, або торговельно-вантажне судно (воно могло вміщувати водночас понад 30 чоловік). Користуючись нагодою, хочу висловити подяку всім, хто брав участь у розкопках і, зокрема, військовослужбовцеві Юрію Лук'янчуку, черговому залізничної станції Луцьк Василю Кривонюку, електромонтажникові автомобільного заводу Володимиру Сташуку, робітникам електроапаратного заводу Богдану Волошину та Олександру Бодяку...

Після ретельного вивчення і реставрації (при вилученні з грунту човен зазнав значних пошкоджень, що зумовлено тривалим перебуванням у землі) знахідка буде встановлено на території Луцького замку.

Володимир ШАБАЛА

Редактор М. АЛЕКСАНДРОВИЧ

Ілюстрація 6. Фото статті: Шабала В. З глибини віків. *Молодий ленінець.* 1972. 13 травня

Ілюстрація 7. Човен-довбанка на річці Стир у м. Луцьку (фото 1972 р., за Кучінко М. М. Археологічні рятівні роботи на Волині. *Археологія.* 1976. Вип. 19. С. 108)

Важливим напрямом сучасної археології є вивчення давнього судноплавства, тому великий інтерес і зараз викликає пам'ятка суднобудування, яка була розкопана півсторіччя по тому у м. Луцьку [5] (іл. 8).

Таким чином, цей давній човен став першим на Волині досліджений в процесі розкопок [3, с. 109], **однак** з **ряду об'єктивних і суб'єктивних причин** він не зберігся. Дякуючи Олені Бірюліній, завідувачці Музею історії Луцького братства, відділу Волинського краєзнавчого музею, вдалося з'ясувати, що у фондах Волинського краєзнавчого музею збереглися від човна

10 7 вересня 2022 Середа ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО www.volyn.com.ua

■ Колесо історії

50 років тому на Стиру «виплив» 13-метровий човен, якому було пів тисячі літ

У 1972-му експедицією під керівництвом Михайла Кучинка у Луцьку, в східній частині Центрального парку, було розкопано моноксил XV–XVI століть

Юрій МАЗУРИК, член Національної спілки краєзнавців України

Пів сторіччя по тому місцевими жителями випадково було виявлено дивну знахідку з дерева, яка частково виглядала із крутого правого берега річки Стир, а решта була повністю схована під грунтом.

Незвична реліквія своїм явно «опрацьованим» виглядом зацікавила любителів історії. Припустивши, що даний предмет має історичну цінність, вони повідомили директора Волинського краєзнавчого музею Олексія Максимовича Зарицького, який у свою чергу звернувся до викладача археології Луцького педагогічного інституту Михайла Михайловича Кучинка з проханням зробити археологічні дослідження. Провівши розкопки, було з'ясовано, що це човен, видовбаний із цілого стовбура дерева довжиною 13 м, шириною 2,5 м, коритоподібної форми. Всередині він був скріплений десятьма поперечними шпангоутами з дубових, квадратних у розрізі брусків. Останні прикріплювалися до бортів і днища за допомогою соснових кілків. На дні човна виявили пізньосередньовічний горщик (XV–XVI ст.), цеглу пальчатку і шматки вапна.

Фото з архіву Юрія МАЗУРИКА.

Для місцевих археологів це була вражаюча знахідка.

Бо навіть через пів століття «прибулець» з минулого виглядає потужно.

Знахідку інтерпретували як «козацький дуб», вік якого не менше чотирьох століть, що міг виконувати функції військового або торговельно-вантажного судна.

При розкопках човен зазнав значних пошкоджень, що зумовлено було тривалим перебуванням його у ґрунті. Планувалося після ретельного вивчення і реставрації виставити знахідку на території Луцького замку. Однак через об'єктивні та суб'єктивні причини човен не зберігся, але треба відзначити, що це перша із задокументованих стародавніх реліквій. Тобто п'ятдесят років тому на теренах Волині було започатковано нову галузь допоміжної історичної науки — суднову археологію.

Потрібно розуміти, що це такий тип судна, коли при виготовленні борти розпирали за особливою технологією, після чого були встановлені ребра стійкості, тобто шпангоути. Оскільки човен зроблений із цільного стовбура дерева і за спеціальною технологією, в основному видовбуванням (сокира, тесло, струг, скобель тощо), то й мають відповідні назви: човен-довбанка, або човен-однодревка. В археологічній літературі ще широко вживається термін моноксил (з грецької означає «один» і «дерево»), але в нашому випадку до цих назв ще варто додавати — «з розведеними бортами». Таким чином знахідка отримала назву «Луцький моноксил з розведеними бортами XV — XVI ст».

«Це такий тип судна, коли при виготовленні борти розпирали за особливою технологією, після чого були встановлені ребра стійкості.»

Розгалужена гідрологічна система Волині, багата на сировинні ресурси, з давніх часів сприяла використанню водних артерій як життєдіяльного джерела і як способу пересування, що в свою чергу стимулювало потребу розвитку плавзасобів. Великі лісні масиви на Волині давали широкі можливості для річкового суднобудування. Ця справа була достатньо складним процесом, тісно пов'язаним із розвитком нових технологій.

Тож унікальна пам'ятка суднобудування свідчить про розвинуте судноплавство на Волині у пізньосередньовічну добу. А також поповнює базу вивчення еволюції суднобудування загалом у Дніпровському басейні.

м. Луцьк. ■

Ілюстрація 8. Фото статті: Мазурик Ю. Колесо історії. 50 років тому на Стиру «виплив» 13-метровий човен, якому було пів тисячі літ. *Волинь – незалежна громадсько-політична газета.* 2022. 7 вересня

лише ковані цвяхи (13 цілих і 1 фрагмент) довжиною від 2,9 до 5,7 см, «шляпка» Т-подібної форми (іл. 9). Як відзначено в інвентарному описі *«від дерев'яного човна, знайденого на р. Стир напроти вул. Леніна* (сучасний проспект Волі – Ю. М.)*»*, які потрапили до музею у 1976 році, обліковані під інвентарним № А1288/1-14 (іл. 10).

Ілюстрація 9. Фото цвяхів «від дерев'яного човна, знайденого на р. Стир», зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею

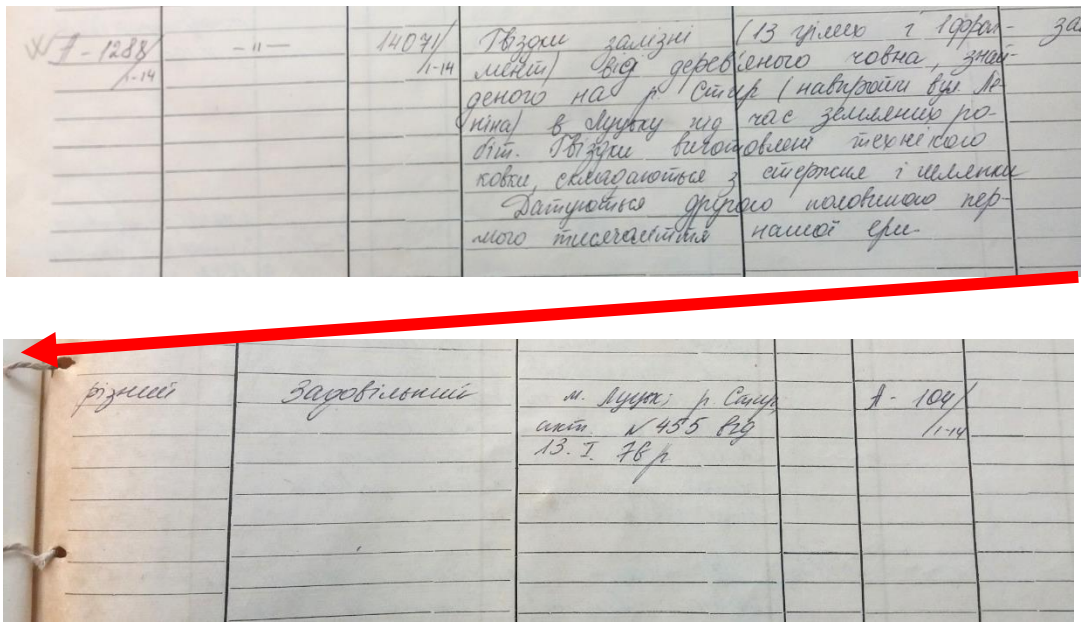

Ілюстрація 10. Фото запису в інвентарній книзі Волинського краєзнавчого музею

На наше прохання автор археологічних досліджень професор М. Кучинко із особистого архіву люб'язно надав нам декілька фотографій, на яких відображено етапи розкопок (іл. 11–15). Із них видно, що човен повністю зберіг автентичну форму, за виключенням кормової частини, він горизонтально лежав на днищі, мав крен на лівий борт і деферент на ніс. Корпус знахідки був розміщений приблизно під 45^0 відносно до русла, ліва сторона була ближче до річки. У цій місцевості Стир робить крутий вигин, лівий берег пологий, правий обривистий висотою до трьох метрів над рівнем течії. Правий берег по всьому завороті інтенсивно розмивається річкою, що приводило до багаторазового відслонення ґрунту. Разом з відслоненим ґрунтом була втрачена і кормова частина човна. Потужний алювіальний шар над човном свідчить про доволі довгочасне перебування його в похованому стані. У більш повноводні роки човен лежав в товщі берега нижче поверхні води у річці, що дає нам підстави інтерпретувати його, як гідроархеологічну знахідку. Треба відзначити, що це такий тип судна, коли при виготовленні борти розводилися за особливою технологією, після чого були встановлені ребра стійкості, тобто шпангоути. Оскільки човен виготовлений із цільного стовбура дерева і за відповідною технологією, в основному видовбуванням (сокира, тесло, струг, скобель тощо), то такі човни мають назви: човен-довбанка, або човен-однодревка. В археологічній літературі ще широко вживається термін – моноксил *(з грецької: μονος «один» і χιλον «дерево»)*, в нашому випадку до цих назв ще варто додавати – «з розведеними бортами». На даному етапі дослідження

знахідки, на нашу думку, доцільно вживати назву: луцький моноксил з розведеними бортами XV – XVI ст. [6, с. 24; 7, с. 220; 9, с. 128; 10, с. 16].

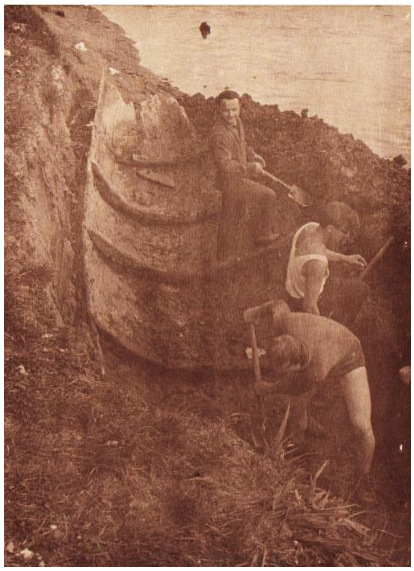

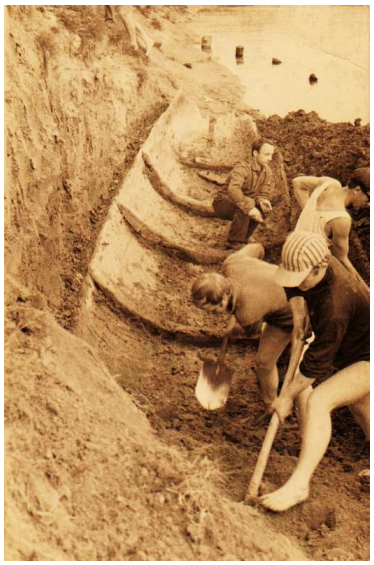

Ілюстрації 11–14. Процес розкопок човна-довбанки (фото 1972 р., за М. М. Кучинком)

Ілюстрація 15. З води виглядають вертикально стоячі колоди

Середня частина корпусу човна найширша 2,5 м, від центральної частини в обидві сторони корпус човна звужується, ніс загострений. Кормова частина втрачена, отже, якої вона була форми нам невідомо, можливо, закінчувалася транцем, або, на нашу думку, була такої ж загостреної форми, як носова частина. Таким чином, можливо човен в плані мав веретеноподібну форму. Втрачена кормова частина, судячи по графічній реконструкції конфігурації корпусу, очевидно, була не більше одного метра.

По облаштуванню всього човна, конфігурації бортів і збереженим в деталях обробки їх країв, можна судити, що він повністю закінчений, слідів кріплення для нарощування бортів не виявлено, тобто він повністю зберіг автентичну форму. Слідів весельних упорів теж не виявлено, очевидно для греблі застосовувався простий спосіб, коли кожен човняр тримав індивідуальне весло чи жердину в обох руках. Без сумніву, надана корпусу

човна форма, дозволяла автономне плавання. Така конструкція надавала можливість для зручного маневрування, у разі потреби можна було плисти у зворотному напрямку, не розвертаючи сам човен. Це свідчить про певний інженерний хист і навички майстра. Таким чином, хоча частина корми човна була втрачена, але загальний вигляд дає уяву про його конструкцію, він міг виконувати функції військового або торговельно-вантажного судна.

Розгалужена гідрологічна система Волині багата сировинними ресурсами сприяла з давніх часів використанню водних артерій, як життєдіяльного джерела для існування, і як способу пересування, що в свою чергу стимулювало потребу розвитку плавзасобів для опанування водного середовища. Велика кількість «корабельного» лісу на Волині давала широкі можливості для річного суднобудування.

Давній Лучеськ винник на острові, утвореному річкою Стир і її старим руслом Глушцем. З давніх часів цей водний ресурс використовувався населенням як водний шлях, що сприяло розвитку міста. Відповідно виникала потреба і в розвитку суднобудівної справи, оскільки для річного судноплавства необхідні були різного типу плавзасоби. Описи їх досить скупі, із писемних джерел відомі лише назви суден, наприклад: лад'я, дубас, комяга, полкомяшка, великий човен, малий човен тощо.

Корпус луцького моноксила був виготовлений із потужного стовбура багатовікового дерева – це очевидно той максимум, який міг дати лісовий ресурс. Вирощування ще більш крупніших стовбурів багатовікових дерев, як ділової деревини для суднобудування має свої природні обмеження. Тому розміри тогочасних човнів-довбанок залежали від розмірів стовбурів дерев, які росли в даному регіоні. Але кожне покоління майстрів прагнуло збудувати судно більше і досконаліше від попереднього. Відтворення загальних ознак конструкцій давніх човнів доводить наявність специфічної групи людей яка, створюючи плавзасоби, накопичувала досвід їх будівництва та вдосконалювала судноплавство. Зусилля давніх інженерів завжди були направлені на створення найбільш оптимальних з точки зору безпеки, швидкості і вантажопідйомності конструкцій. Човни-довбанки такого типу могли вдосконалюватися шляхом застосування нових технологій – перший крок, це коли при виготовлені борти розводилися за особливою технологією, після чого були встановлені ребра жорсткості, тобто шпангоути. З якою цілю? Кожне судно як фізичне тіло має певну вагу та обсяг. Плаваючи на воді, човен-довбанка займає положення, що визначається осадкою, що перебуває у прямому зв'язку з його вагою та обсягом підводної частини. А човен-довбанка з розведеними бортами має

свої переваги, тобто збільшує свою площу обсягу підводної частини, що одночасно збільшує внутрішній об'єм судна. А це в свою чергу дає можливість збільшити вагу і габарити вантажу який можна взяти на борт судна, тобто збільшити вантажопідйомність судна.

Співставляючи етнографічні та археологічні дані, ми можемо гіпотетично частково провести реконструкцію технологічних циклів човна, які охоплюють такі послідовні операції: підбір і заготівля матеріалу; виготовлення корпусу; експлуатація човна. Спочатку із зрубаного стовбура була виготовлена заготовка, тобто класичний човен-довбанка. Верх корми та носа, а також верх обох бортів знаходяться на одному рівні, це вказує, що під час виготовлення човна, повздовж стовбура було відтято приблизно 1/6 чи 1/7 частини від його діаметра. І від корми до носа був видовбаний суцільний відсік. В поперечному перерізі човен повністю зберігав природну округлість стовбура. Потім, щоб збільшити внутрішній об'єм човна потрібно було верхні краї бортів максимально розвести в сторони. Технологічний процес розводу бортів передбачав, що на першому етапі необхідно розпарити дерево. Для цього відсік повністю заливався водою у яку потім безперервно опускали розпечене каміння, таким чином воду можна було нагрівати і до кипіння (іл. 16). Внаслідок цього дерево розпарювалося і ставало більш гнучким. Потім за допомогою важелів борти розводилися на максимальну ширину, після чого на днищі човна були встановлені поперечні ребра жорсткості, тобто шпангоути, оскільки великі довбанки завдяки своїм розмірам потребують жорсткий каркас, щоб деревина не деформувалася. Шпангоути кріпилися до корпусу, як згадувалося вище, сосновими кілками, а в деяких місцях кованими металевими цвяхами (такі із луцького човна зберігаються у краєзнавчому музеї, як уже згадувалося).

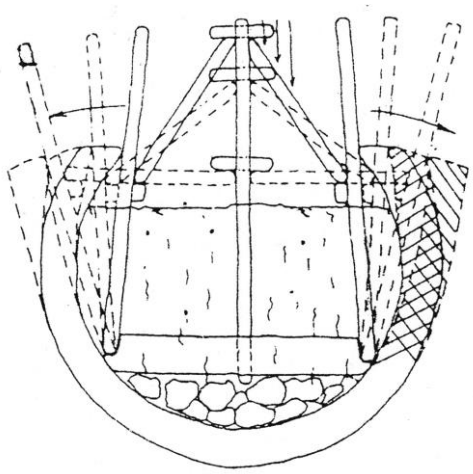

Ілюстрація 16. Поперечний розріз човна-довбанки, технологічний процес розводу бортів

Найближчі знахідки подібних човнів такої конструкції відомі на Рівненщині [12, с. 148–150].

Треба відзначити, що на території Волині тільки через 43 роки було відкрито ще одну пам'ятку суднобудування – у 2015 році в обрізі берега, що розмивався річкою Стир біля с. Старосілля Маневицького району випадково

було виявлено човен-довбанку, тобто класичний моноксил довжиною 12,2 м, діаметром до 1,15 м, висота від днища до верхнього краю борта 0,95 м. Експонується в Музеї одного експоната – філії Маневицького краєзнавчого музею. Згідно каліброваних дат, датується першою половиною XV століття [8, с. 155–166].

Поступове зростання торгівлі у середньовічній Європі спонукало необхідність розвитку транспортних засобів, зокрема річного судноплавства.

В безмитному листі Казиміра IV мінському купцеві, під 1488 роком згадуються митниці «*[…] в Чорторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцьку […]»,* що свідчать про постійний торгівельний потік в регіоні і про достатню інтенсивність використання засобів пересування (суден) на річці Стир [13, с. 34].

Згідно Статуту Великого князівства Литовського 1588 року *«Розделъ первый. О персоне нашой г[о]с[по]д[а]рьской. […] Артыкулъ 31. О прочищенью рекъ порътовыхъ»* на місцевих управителів покладався обов'язок організовувати роботи щодо вичищення портових річок, з метою забезпечення безпечного судноплавства. Тобто на законодавчому рівні річки розглядалися як транспортний шлях та торгівельне сполучення. І, очевидно, забезпечення цих шляхів відповідною інфраструктурою: порт, причал, пристань тощо.

Треба відзначити, в акті під 1592 роком згадується, що біля Луцька на лівому березі р. Стир при впадінні р. Жидувки знаходився Гнідавський перевіз, який очевидно був зручно обладнаний для перевантаження з возів на човни *«…пришедши до перевозу Гнидавского над речку Жидовку, где комяги, прасолове и чолны стояли…»*, який обслуговував відповідно лівобережний регіон *«…которые у комяги свои соколкодесятъ чоловека соль от розных прасоловъ з Долины и с Коломыи* (сучасні міста Долина і Коломия Івано-Франківської області – Ю. М.) *с телегъ на комяги брали…»* [13, с. 222]. Не виключено, що такий об'єкт був необхідний і для правобережного регіону, тобто на правому березі біля Луцька. Нас зацікавили ілюстрації № 13 і № 15, де проглядається, що з води виглядають вертикально стоячі колоди, не менше 4 штук, діаметром приблизно 0,3–0,4 м, вони розміщені в ряд паралельно берегу, можливо це залишки якоїсь гідротехнічної споруди. На нашу думку, є перспективним розглядати місцезнаходження човна і залишки гідротехнічної споруди, як комплекс давньої пристані. Згідно давніх карт м. Луцька в цій місцевості

у р. Стир було відгалуження під назвою «Глушець», який протікав під самим правим берегом, омивав з півночі луцький острів і знову з'єднувався із Стиром, відгалуження проіснувало до 30-х років XX ст. (іл. 5). Отже, місце для пристані тут в давнину дійсно було зручним, воно знаходилося біля розвилки водного шляху.

У травні 2023 року Державний історико-культурний заповідник у м. Луцьку проводив XVIII науково-практичну конференцію «Любартівські читання», на якій автором була виголошена доповідь на тему*: «Забута пам'ятка суднобудування: Луцький моноксил…»* [10, с. 16–25], де було висвітлено історію дослідження унікальної пам'ятки суднової археології тощо. Також під час доповіді була висловлена пропозиція щодо встановлення пам'ятного знаку коло місця, де був знайдений перший давній човен. Зважаючи на те, що місто Луцьк має багате історичне минуле та значну культурну спадщину щодо суднобудування та судноплавства, учасники конференції дійшли до спільної думки і підтримали пропозицію звернутися з проханням розглянути це питання до Луцької міської ради, відповідно було надіслано колективний лист. Однак, ідея встановлення пам'ятного знаку в органі місцевого самоврядування поки що не знайшла підтримки [11, с. 226–229].

Ілюстрація 17. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею, 15 листопада 2024 р., перший ряд зліва направо: Ірина Луцик, Михайло Кучинко, Віра Гупало; другий ряд: Юрій Мазурик

Випадкові знахідки давніх човнів відомі в різних регіонах України. Доля цих знахідок складалася по різному, лише деякі стали музейними експонатами. Зокрема на теренах Волинської області відомо коло десяти знахідок [4, с. 73–76]. Отже, така **кількість** виявлених артефактів на теренах нашого краю свідчить про перебування протягом давніх часів потужної «Волиньської флотилії», серед якої найбільшу увагу привертає Луцький моноксил. Ця унікальна знахідка таких розмірів і мореходних якостей свідчить про розвинуте суднобудівництво у нашому краї та розвинуте судноплавство у пізньосередньовічну добу. Дякуючи дослідженням Михайла Кучинка (іл. 17) було розпочато поповнення джерельної

бази для вивчення еволюції суднобудування на теренах басейну річки Стир. Тобто п'ятдесят років потому на Волині було започатковано нову галузь допоміжної історичної науки – суднова археологія.

Джерела та література

1. Кучінко М. М. Археологічні рятівні роботи на Волині. *Археологія.* 1976. Вип. 19. С. 107–108.

2. Кучинко М. М. Археологія в моєму житті. Спогади. Луцьк, 2024. 188 с.

3. Мазурик Ю. М. Проблеми дослідження і збереження гідроархеологічних пам'яток на Волині. *Волинський музейний вісник* : наук. зб. / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн.музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2016. Вип. 8. С. 108–110.

4. Мазурик Ю. М. Колекція човнів-довбанок (збережених і не збережених), знайдених на теренах Волинської області. *Волинський колекціонер: альманах*. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2022. № 5. С. 73–76.

5. Мазурик Ю. Колесо історії. 50 років тому на Стиру «виплив» 13-метровий човен, якому було пів тисячі літ. *Волинь – незалежна громадсько-політична газета***.** 2022. 7 верес.

6. Мазурик Ю. Човен-довбанка з розведеними бортами XV–XVI ст., випадково виявлений на річці Стир у м. Луцьку (до 50-ти річчя знахідки). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : зб. наук. пр. Ніжин, 2022. Вип. 31. С. 23–27.

7. Мазурик Ю. М. Луцький моноксил з розведеними бортами XV–XVI ст. (до 50-ти річчя знахідки випадково виявленої на річці Стир). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: місто Рожище в історії України та Волині* : матеріали LXXII Всеукр. наук. іст.-краєзнавч. конф., присвяч. 700-річчю першої писемної згадки про місто (м. Рожище, 8–9 груд. 2022 р.) : наук. зб. / упоряд.: Г. Бондаренко, В. Малиновський, С. Чибирак. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. С. 220–228.

8. Мазурик Ю. Музей одного експоната: Старосільський моноксил першої половини XV століття. *Волинський музейний вісник* : наук. зб. / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки ; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2022. Вип. 12. 268 с.

9. Мазурик Ю. Колекція кованих цвяхів – залишки Луцького моноксилу XV–XVI ст., випадково виявленого на річці Стир (за матеріалами з фондів Волинського краєзнавчого музею). *Волинський музейний вісник* : наук. зб. / Департамент культури, молоді та спорту Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки ; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк : ПП «Волинська друкарня», 2023. Вип. 13. С. 128–134.

10. Мазурик Ю. М. Забута пам'ятка суднобудування: Луцький моноксил з розведеними бортами XV–XVI ст. (до 50-ти річчя відкриття пам'ятки та до 430-ти річчя першої писемної згадки про *«перевоз Гнидавский»*). *Старий Луцьк* : наук.-інформ. зб. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. Вип. XVIII. С. 16–25.

11. Мазурик Ю. М. Чи потрібен Луцькій громаді пам'ятник, що свідчить про давнє походження судноплавства на річці Стир? *Старий Луцьк* : наук.-інформ. зб. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. Вип. XIX. С. 226–229.

12. Свєшніков І. К. Битва під Берестечком. Львів : Слово, 1992. 304 с.

13. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР; Археограф, комісія та ін. ; упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко ; редкол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1990. 408 с.

14. Шабала В. З глибини віків. *Молодий ленінець*. 1972. 13 трав.

УДК 37. 013:908](477.54)

Ольга РОХМАІЛ,
учитель історії Південного ліцею 2 Південної міської ради,
м. Південне Харківського району Харківської області

ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Висвітлено роль педагогічного краєзнавства як сучасної інноваційної тенденції в підготовці фахівців у вищому педагогічному закладі освіти та впровадження краєзнавства в навчально-виховний процес у школах.

Ключові слова: *педагогічне краєзнавство, педагогіка, краєзнавча освіта, дослідження, вивчення.*

З-поміж сучасних реалій розвитку української та зарубіжної освіти, педагогіки наразі важливими та актуальними є регіональні дослідження, що виявляються у зверненні науковців та викладачів до різних напрямів педагогічного краєзнавства, мікроісторії тощо. Регіональне дослідження (вивчення) ґрунтується на висвітленні прикладів розвитку національної освіти та педагогічної думки на унікальних, інколи малодосліджених, місцевих матеріалах. Однією із таких можливостей дослідження регіональних особливостей є педагогічне краєзнавство – система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі сучасних освітніх закладів, яка проводиться за різними напрямками: літературне, історичне, географічне, природознавче, етнографічне, фольклорне. Кожен учитель у своїй професійній діяльності пропонував учням ознайомитися з відомими земляками, їхніми досягненнями в різних галузях. Проблемою спочатку було узагальнити цей досвід, виробити певну технологію застосування елементів педагогічного краєзнавства.

Інформаційне суспільство сьогодні стає й законодавцем моди на той чи інший навчальний предмет. Це стосується й педагогічного краєзнавства, цікавість до якого в Україні за останні роки значно підвищилась. У нашій країні потенціал педагогічного краєзнавства почали досліджувати з кінця 90-х років XX століття, як раз тоді суспільство почало усвідомлювати велике значення та вплив національних традицій та цінностей на виховання сучасної молоді.

Також ряд дослідників зазначали, що питання педагогічного краєзнавства повинні ввійти до програми вивчення курсу педагогіки. Завданням педагогічного краєзнавства постає вивчення педагогічних

цінностей, збереження та застосування їх у підготовці нових педагогічних кадрів, що відповідатимуть сучасним потребам України та українців.

Сучасні аспекти педагогічної дійсності створюють передумови для вдосконалення підготовки майбутніх учителів, оволодіння сучасними педагогічними технологіями – системою знань, умінь і навичок, необхідних для успішної організації навчального процесу в сучасному навчальному закладі. За таких умов значний інтерес становить педагогічне краєзнавство як поліфункціональний транслятор використання місцевого педагогічного матеріалу, передового педагогічного досвіду вчительських та адміністративно-керівних кадрів у конкретному регіоні, розв'язання актуальних завдань навчання і виховання молодого покоління [4, с. 2].

Специфічним для педагогічного краєзнавства є принцип регіональності, що базується на врахуванні конкретних особливостей краю. Без врахування цих особливостей не може бути педагогічного краєзнавства. Педагогічними цінностями народу можуть виступати: народні виховні традиції; фольклор, що містить елементи виховання та передачі досвіду (пісні, прикмети, приказки тощо); особливості розвитку освіти і науки даної місцевості; діяльність шкіл, адміністрації, педагогів, передовий педагогічний досвід, а також ідеї та концепції відомих педагогів краю; принципи, засоби виховання та інше [1, с. 80].

В той же час, педагогічні цінності в кожному регіоні країни так чи інакше будуть різнитися, впливаючи на розвиток педагогічного краєзнавства регіону. Слобожанський край недаремно називають культурною столицею України. Харківщина багата та родюча, вона придатна як для рослинного і тваринного світу, так і для людського суспільства. Тут з давніх-давен жили розумні і працьовиті люди, які знали багато і використовували ці знання в господарстві. Проте кожен рано чи пізно задумувався: кому передати своє багатство, своє господарство. І люди намагалися передати всі набуті знання своїм нащадкам, аби ті гідно, старанно та відповідально продовжували справу. Саме з тих часів і пішли на нашій землі традиції виховання, передачі знань, умінь і навичок молодому поколінню.

Аналізуючи згадані педагогічні цінності, приходимо до висновку, що завданням педагогічного краєзнавства постає їх вивчення, збереження та застосування у підготовці нових педагогічних кадрів, що відповідатимуть сучасним потребам України. Також можна стверджувати, що педагогічне краєзнавство, досліджуючи різноманітні аспекти діяльності певної території, присутнє в кожному навчальному предметові. Тобто, вкрай

важливим є включення його в кожен шкільний навчальний предмет і кожну навчальну дисципліну у вищому педагогічному закладі.

Не дивлячись на те, що різні навчальні предмети мають відмінні виховні погляди, та елементи саме педагогічного краєзнавства ніколи не будуть зайвими на уроці у школі або ж вишах. Значно більше можливостей для цього мають дисципліни суспільно-природничого циклу, а тому на них лягає основне навантаження. Патріотичні почуття, які формуються з раннього дитинства у сім'ї, родині, до рідного краю, стають ще сильнішими й виразнішими, коли дитина детальніше пізнає свою батьківщину, свій народ, його звичаї і традиції. Ціннісне ставлення до рідного краю, яке забезпечує формування у дітей ставлення до навколишнього світу, людей, самих себе, діяльності людей і власного духовно-емоційного життя, тобто пізнавальної активності у сфері засвоєння основних моральних переконань, займає вагоме місце у патріотичному вихованні.

Педагогічне краєзнавство не обмежується вузькими рамками, а дозволяє підтримувати європейський статус культурної й освіченої людини. Адже такою вона постає, коли потрапляючи до певної (нової) місцевості, знає про визначних людей цього краю, звичаї та обряди, культурні традиції тощо [6, с. 290].

Ще однією вимогою, своєрідною для педагогічно-краєзнавчої діяльності, є принцип дослідництва і творчості, який випливає з того, що педагогічне краєзнавство не зводиться лише до засвоєння певних знань з цієї галузі науки, а передбачає також організацію різноманітної практичної діяльності, зокрема: пошук матеріалу, його аналіз, систематизацію, творче переосмислення та практичне застосування. Дослідження не вичерпало всіх аспектів. Майбутні знахідки вбачаємо у технології формування педагогічно-краєзнавчої компетентності майбутніх педагогів [3].

Ідея народності пронизує творчий доробок українських педагогів, засобами патріотичного виховання виступають рідна мова, рідна історія, географія, народна творчість тощо. Педагогічний досвід не втратив свого значення, є надзвичайно важливим джерелом для розробки теорії і практики національного виховання майбутніх будівників Української держави [7, с. 42].

Таким чином, можна сказати, що педагогічне краєзнавство наразі привертає до себе все більше уваги, адже воно розглядається, як один із ефективних засобів підготовки підростаючого покоління. Педагогічне краєзнавство – це галузь краєзнавства, що має комплексний характер. Тому в подальшому вивченні цього питання варто звернути увагу на засоби,

які використовує педагогічне краєзнавство для виправдання тих вимог, які воно ставить перед собою.

Джерела та література

1. Педагогічне краєзнавство на Полтавщині: теоретичні основи поняття : монографія / О. М. Москаленко ; МОН України, Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. С. 79–83.

2. Педагогічне краєзнавство як предмет наукових досліджень : монографія / Н. М. Коляда ; МОН України, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. Житомир, 2023. С. 185–187. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739392/1/16-47-PB-185-187.pdf

3. Функції та принципи педагогічного краєзнавства. URL: http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/40-desyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/147-funktsiji-ta-printsipi-pedagogichnogo-kreznavstva

4. Матіяш В. В. Педагогічне краєзнавство в підготовці майбутніх учителів початкових класів до гуманітаризації навчання : автореферат дис. … канд. пд. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 1999. 19 с.

5. Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні : кол. моногр. / І. Албул, І. Карпич, О. Кірдан [та ін.] ; [наук. ред. Н. М. Коляда] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Компринт, 2022. 332 с.

6. Полєхіна В. М. Педагогічне краєзнавство як сучасна інноваційна тенденція в підготовці фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах *Збірник наукових праць «Педагогічні науки».* Вип. 49. Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. С. 288–291. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4190/3689

7. Чепіль М. М. Краєзнавство як чинник патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля.* Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2015. № 1 (9). С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduep_2015_1_7

УДК 821.161.2.09(081)

Анатолій ТРЕМБІЦЬКИЙ,
доктор історичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу новітньої історії Поділля Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАНУ при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Українського історичного товариства і Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, м. Хмельницький

ВОЛИНЯНИН ХАРИТОН ДОВГАЛЮК – УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЗАЇК-РЕАЛІСТ

*Охарактеризовано творчий наробок талановитого прозаїка і журналіста, уродженця Ізяславщини (Волинь), протопресвітера Харитона Довгалюка (*1916 – †2006), зокрема його повісті «Буревій», «Кладка над потоком», «Соколова дочка» та «Сповідь Андрія Заславського», що вийшли у видавництві Юліяна Середяка в Буенос-Айресі (Аргентина), у яких автор доброю мовою, привабливою безпосередністю вислову, не обтяженими відступами, описами, зайвою метафоризацією, висвітлив українське життя на еміграції та в Україні в міжвоєнний період, і в роки після Другої світової війни.*

Ключові слова: *письменник, повість, літературна праця, Харитон Довгалюк, Ізяславщина.*

В історії можна знайти непоодинокі випадки, коли національна культура творилася за межами рідної землі. Як це не парадоксально, але саме на вимушеній чужині розквітнув талант і знаних українських літераторів Харитона Довгалюка, Василя Дубини, Григорія Костюка, Ольги Мак, Степана Риндика та інших, які створили високомистецькі твори – духовний пам'ятник національної культури. «Доля українського письменника, поета чи взагалі мистецького діяча подвійно нещаслива. В умовах бездержавности, з-за браку достатньої політичної еліти, письменникові чи мистцеві доводиться ставати дороговказом для рідного народу» [13].

Таким дороговказом став талановитий прозаїк і журналіст української діаспори, протопресвітер Харитон Ониськович Довгалюк. Він народився 15 жовтня 1916 р. у мальовничому хуторі Замок за кілометр від села Криволука (*раніше – с. Крива Лука*), що розкинувся на березі маленької річечки Змійки, притоки Горині. Своєю будовою хутір «нагадував старовинну фортецю: мурований з каміння, обведений довкола глибоким ровом та огороджений високим частоколом» [5, с. 15]. Український письменник-прозаїк, професор Павло Маляр у «Вступному слово» до повісті «Сповідь Андрія Заславського» (1977) писав, що «історія його дитинства» – це «історія кожної української людини», історія України під російською імперією, «похмурішою, жорстокою в методах соціального та національною гноблення» [5, с. 7]. Славний син України Харитон Ониськович Довгалюк відійшов у вічність 26 листопада 2006 р. у м. Рочестер (*штат Міннесота*) [15, с. 13].

Характеризуючи літературну діяльність та творчий доробок Харитона Довгалюка, зауважимо, що він ще під час навчання в Кам'янець-Подільському інституті технічних культур у 1934–1936 рр. почав захоплюватися літературою. У 1977 р. він згадував, що «любив читати поетичні твори й прозу» класиків, які пробуджували в нього «внутрішній світ, інший, ніж той, в якому довелося жити, і мені здавалося, що моя душа сприймала життя, красу, радість і біль дещо інакше, як ті люди з якими я зустрічався». Харитон Довгалюк народився на підсовєтській Волині, і йому належить признання за впровадження в українську літературу «цієї частини українського простору. Його літературні починання відносяться до студентських років». У сімнадцять років написав свою першу коротку повість «Розділ», де «не розхвалював, не боронив і не звинувачував совєтську владу й революцію в Росії, а тільки насвітлював історичні події». Рукопис надіслав «у видавництво в Києві і зараз же одержав відповідь

та похвалу за літературний талант» і, що повість «незабаром має вийти книжкою». Навіть отримав гонорар у двісті рублів, але вже через місяць його викликали у районний відділ НКВС і звинуватили в контрреволюційній діяльності та пропаганді «ідеології буржуазного націоналізму» [5, с. 7, 49–51; 15, с. 33]. Повість «Розділ» так і не побачила світу, людиноненависницький більшовицький режим конфіскував і знищив рукопис, оскільки йому не подобались «буржуазно-націоналістичні писання» молодого письменника. Свою «першу літературну невдачу» він переніс досить важко й покинув писати [5, с. 53; 15, с. 33].

Літературні задуми Харитона Ониськовича здійснилися вже в еміграції – «по влаштуванні життя, коли до нього повернувся спокій, коли стало можливим урвати часу для творення, поза працею для прожитку» [5, с. 7]. Пізніше, характеризуючи свою творчу працю, він у листі до Марії Білоус-Гарасевич від 14 лютого 1976 р. писав: «Серед письменників я аматор. Писати я почав пізненько, і тепер, на 58-ім році, збиратися до вищого полету запізно, тим більше, що праця в індустрії цілком зв'язує руки, але після Вашої рецензії (*на повість "Соколова дочка" – авт.*) пробуджується заникнуте авторське "я" і тягне до пера, хочеться, як тому старому півневі вискочити на пліт і залопотіти крилами...» [1, с. 384; 15, с. 33].

Упродовж тривалого часу Харитон Довгалюк активно дописував до україномовного часопису української діаспори в США «Свобода», який висвітлюючи українське життя на еміграції та в Україні відігравав видатну роль у поширенні національної свідомості в середовищі української діаспори. Письменник активно співпрацював і з україномовними часописами: «Мітла» (*Буенос-Айрес*), «Молода Україна» (*Торонто*), «Народна воля» (*Скрентон*), «Новий шлях» (*Нью-Йорк*), «Самостійна Україна» (*Чикаго*), «Українські вісті» (*Новий Ульм, пізніше Нью-Йорк*) та ін. На їх шпальтах під власним іменем, або ж під псевдонімами Борис Чернець, А. Стебло та криптонімами «ХОД», «Х. Дов.» друкував яскраві й оригінальні літературні доробки, оприлюднив майже півсотні журналістських публікацій на актуальні теми, які часто спричиняли гостру дискусію серед українців діаспори. Йому завжди, в усіх перипетіях його нелегкого емігрантського життя, було притаманне почуття гумору, оскільки воно допомагало не тільки долати труднощі, а й підтримувало його в усі складні роки життя на чужині поза рідною Волинню [15, с. 35].

У 1965–1985 рр. в україномовного часопису української діаспори в США «Свобода» опублікував «Свободі» свої творчі доробки: *етнографічні*

спогади «Весілля в Кривій Луці», які згодом доопрацював, частково змінив імена й прізвища дійових осіб, і використав їх у повісті «Буревій», де вже більш детально описав стародавній весільний обряд у волинському селі Зелена Лука (*в спогадах село Крива Лука. – авт.*) [15, с. 34–35]; *оповідання* «Гроші під ялинку», «Недомелений мак», «Новорічна забава», «Правда і кривда», «Те, що ніколи не згасає», «Труна», «У нашій хаті»; *статті* «Велетенський успіх Меморіяльної демонстрації в Рочестері», «Капеля в турне», «Ми, розуміємо. Думки з приводу IX конгресу», «Організовано їдемо на відкриття пам'ятника Т. Шевченкові», «Пісня – це голос душі! (Репортаж про хор "Бурлака" та його концерт)» та багато ін. Статті: «Під час вакацій» та «Ювілейні дарунки» опублікував у щорічнику «Альманах-календар "Мітла"» (*Буенос-Айрес*); «Про золотий ювілей ОДВУ в Рочестері» – в органі державницької думки «Самостійна Україна» (*Чикаго*); «Щире слово» – в журналі української демократичної молоді «Молода Україна» (*Торонто*). Крім того, у 1954 р. він написав «автобіографічне оповідання для американського читача», але, на жаль, що це саме за оповідання, встановити не вдалося.

Співпрацюючи з видавництвом Юліяна Середяка (*Буенос-Айрес*) Харитон Довгалюк дав читачам чотири книжки гарної реалістичної прози. Всі його повісті, – це людські реалістичні історії, а їх «тематика, відповідна своєму жанрові, опрацьована в тому ж аспекті історії української людини, її життя й боротьби за існування в умовах дійсності, перейнятої і пізнаної автором із власного досвіду» [5, с. 8]. Оскільки «не мав свого рецензента, що впровадив би його в літературу, його появу занотували принагідні вістки в пресі про нові видання. Залишений на себе, автор міг продовжувати писати, маючи єдину підтримку – відчуття певности себе», що дало йому можливість оминути «лиху долю з втручання до його творчости критиків, що шукають у творі того, чого автор не написав, вимагають від автора того, писати про що не було його метою» [9, с. 2; 15, с. 40–41].

Мова творів Харитона Ониськовича «добра, приваблива безпосередністю вислову, не обтяжена відступами, описами, зайвою метафоризацією». Він багато уживав порівнянь, «іноді фольклорні, але переважно – свої, стислі, виразні, наче парадні, часто – афористичні». У «засобах мистецького зображення» він «не наслідував й не взорувався, а був собою», – на думку Павла Маляра, – все ж таки він найбільше наближався до І. Нечуя-Левицького та І. Франка, менше – до П. Мирного, а з письменників своєї доби – до В. Підмогильного [5, с. 13]. Своїми творами

Харитон Довгалюк «забезпечував собі можливість охопити в однотомовій повісті добу», в яку межувало «життя на обсяг кількох поколінь: дитинство, юність, дорослий вік героя. Композиція епічного твору – найскладніша його проблема, полягає в складності розв'язання проблеми часу» [5, с. 12].

Першою збіркою оповідань у реалістичному жанрі стала «Кладка над потоком» (1969) [3], куди увійшли повість «Знедолені» та сім оповідань: «Арк Сусь», «Опустилась куртина», «Промовець і дзвін», «Трагічна помилка», «Труна», «У нашій хаті», «Човном до свого берега», які «побудовані досить оригінально», «читаються з цікавістю» та розкривають важке становище українських селян у роки більшовицького терору в Україні в 20–30-і рр. XX ст. А. Галан у вступному слові писав, що автор «належить до тих авторів-дебютантів, які шукають свого шляху. Про це говорить нерівний щодо тематики доробок». Так, у повісті «Знедолені» описав «життя совєтських сільських учителів, а заразом і побут села. Картини цього побуту здебільша невеселі, та й яка може бути веселість, коли совєтський режим у кожну хату приніс нужду, коли "на нашій, не своїй землі" стало жити ще нестерпніше, ніж за часів Шевченка». Автор розкрив життя старого шкільного сторожа Стручка, колишнього заможного селянина, що «жив собі по-людському – у власній хаті, біля власного господарства, але ж його визнали за "куркуля" й відібрали все придбане особистим трудом». Також показав родинну драму директора школи Корчика, що живе «під постійним страхом, приховуючи своє минуле», адже колись був дяком. Загалом же враження від повісті «тяжке, але ж вона не надумана, вона є дійсністю не так давно минулого, а її персонажі теж живі, такі, яких, можливо, й ми не раз зустрічали на своїй дорозі». На жаль, «майже всіх персонажів повісти спіткала загибель. Лишився єдиний обернений в "пролетаря" сторож Стручок, як "нікому не потрібний уламок"», що уособлював у «собі зруйнований і потоптаний большевиками світ». Після повісті «Знедолені» «з ухилом у драматизм», подано низку оповідань, які, за винятком «Опустилась куртина» й «Човном до свого берега» нічого спільного з драматизмом не мають, «скоріше їх можна віднести до творів легкого жанру з виразним нашаруванням гумористики». Проте, «не будемо вважати це за хибу», – оскільки «різножанровість властива багатьом мистцям, особливо на початку їхньої творчої мандрівки. Головне ж у тому, наскільки мистець упорався з темою, наскільки життєвими й переконливими виходять його персонажі» [3, с. 5–6; 15, с. 36–38].

Степан Радіон у рецензії на збірку «Кладка над потоком», зауважував, «що після прочитання повісті “Знедолені”, складається враження, що то не дебютантський виступ Х. Довгалюка, яким його представив читачам у “Вступному слові” А. Галан, а досвідчений повістяр». Але, на жаль, «читаючи далі, розчаровуєшся: оповідання, замість збільшувати зацікавлення, стає нудним. Зникає охота читати далі. Майже всі головні герої оповідань в Довгалюка гинуть. Можна вірити авторові, що то відтворення правди з власних спостережень, вірогідних переказів кимось авторові. Але белетристика – це не протокольні копії життя-буття, це мистецтво, життьова правда, по-мистецькому відтворена пером» [15, с. 38]. З оповідання «Човном до свого берега» видно, що авторові «треба далі невтомно працювати пером, що, власне, героїка підходить йому, його оповідницькому талантові, а не побутовщина». Адже «побутовщина, як свідчить решта оповідань», виходить «нецікавою, нудною навіть там, де є в нього спроби дати гумореску чи трагічне оповідання» [12; 16, с. 39]. Згодом він писав, що збірка «справді стала кладкою, якою він перейшов від оповідань (більшість яких нецікава) на широке повістеве полотно» [11, с. 894; 15, с. 39].

У 1971 р. Харитон Довгалюк видав повість під метафоричним заголовком «Буревій» [2], – буревій це людська доля, життя, що переповнене боротьбою кожної людини з ворожими обставинами, які проносилися над прикордонними волинськими селами та хуторами у 20–60-х рр. XX ст. Автор у вступі, звертаючись до читача, писав: «Чим довше я перебуваю на еміграції, тим сильнішою стає любов до батьківщини, якою для мене є Україна. Деякі події, які тепер там відбуваються, викликають ентузіазм до творчої праці. Там назріває нова доба революційного руху молодого покоління за відродження Української Соборної Держави. Знову вигукнули гасло: “Геть від задрипанки – Москви!”. Тільки цим разом сильніше гучніше». Все сильніше в Україні звучать твори В. Симоненка, де «зібрано мрії й думи українського народу, у них клич, щоб боротися й здобути волю». Загалом, ці події й «заохотили мене, – вказував автор, – написати твір “Буревій”, щоб показати, що національний рух в Україні в тисяча дев’ятсот шістдесятих роках – це не початок, а продовження боротьби українського народу за волю. І ті, що падали жертвою брутальної сваволі російського імперіалізму, стяли дороговказом для нового покоління» [2, с. 5].

Розповідь у 32-х частинах повісті «Буревій» Харитона Ониськовича «співмірна зачину, розгортання й довершення фабули». Автор «не зараджував подій, не препарував їх по-своєму, вони відбуваються без його втручання»,

він їх описував, «з часом менше вмотивовано, менше поєднано в композиції цілого твору, менше узагальнено, з регресіями до романтизму як данини молодим героям», ще в «свіжому відгомонові в народі років визвольної війни проти Росії-окупанта». Харитон Ониськович «не гониться за незвичайними подіями, а майстерним опрацюванням звичайного сюжету розкрив значне», а описав те життя селянських родин волинського села Зелена Лука між Першою й Другою світовими війнами, яке бачив і пережив: колективізацію, Голодомор 1932–1933 рр., політичні репресії, діяльність боївки УПА у лісах поблизу Славути, «справжні імена героїв повісті і назви місцевостей, де відбувалися події, замінено літературними псевдонімами, за винятком Славутського лісу». Детально відобразив стародавній весільний обряд у селах Південно-Східної Волині: звичаї під час сватання-заручин, оглядини, запросини на весілля, вбирання гільця, шлюбу. Розкрив роль і значення весільних музик у весільному обряді [2, с. 5; 15, с. 39–40].

Часопис «Наше життя» (*Нью-Йорк*) подаючи рецензію на повість «Буревій», зауважував, що у вступі автор виправдується, що «тема твору не нова, і застерігається, що пише він повість лише тому, щоб показати, що теперішнє покоління не почало боротьби проти Москви, а лише її продовжує». Хоча автор звертаючись до старої теми начебто втратив мистецьку оригінальність і трактував тему «дуже шабльоново і тому постаті виходять мляві, зовсім непереконливі», але «живі та цікаві» описи сільського побуту рятують повість, а любовний мотив надає творові «певного напруження та драматичности» [10; 15, с. 41–42]. С. Радіон писав, що цією повістю Х. Довгалюк «став твердо на літературний ґрунт, проте, не всюди відшліфував її як слід, зокрема мовно». На думку рецензента, саме через вживання «москалізмів» («безрадність», «храмостроїтелі», себто будівничі храмів) та невдалих висловів, як-от: «виструганий сокирою», але ж «сокирою тешуть, рубають, а виструґувати можна стругом (гемблем), ножем»; «підтримуючи одне одного», коли «мова йде про підпилих селян на передвесільних оглядинах», а варто писати «підтримуючи один одного»»; «ляски йдуть, лиш соловей так уміє», хоча в українській мові «ляски», – це «неприємні звуки» і тому «милозвучний спів солов'я не можна уважати за "лящання" та ін., не вийшла й описова картина тієї вулиці, яку він хотів зобразити, бо йому забракло слів», «щоб описати її велич ..., себто красу вулиці українського села» [11, с. 895; 15, с. 42].

Третя повість, написана на українському матеріалі, прозаїка-реаліста Харитона Довгалюка «Соколова дочка» (1973) [4], вказує на довершення

автором шукань і його літературне самовизначення. Реалістична повість про дівчину-«гіппі» (*«хіпі» – авт.*) з німецько-української родини у Нью-Йорку, з проникненням до психоаналізу поведінки героїв, викликала значне зацікавлення в читачів, літературознавців і літературних критиків, про що свідчить значна кількість рецензій у багатьох україномовних часописах Австралії, Канади, США, оскільки автор «прямує і приходить до повного вислову свого творчого способу, свого обдарування, своєї теми, відношення до задуму – він творить, не імітує». Автор показав «велике соціяльне зло, лихо сучасного суспільства – страхітливе моральне й психологічного збочення молоді (мабуть, теж від моди), жахливе наслідками, які доводять молоду людину до неминучої соціяльної загибелі (бо стає покиддю в суспільстві), загибелі психічної (бо стає розумово знищена), і, зрештою, загибелі фізичної – в наслідок руйнування центральної нервової системи опіюмом чи його різновидами, загально називаними наркотиками. Трагедія побільшена мовчазним "невтручанням" або потуранням старшого покоління, його представників, відповідальних за здоров'я суспільства, зокрема представників у літературі». Х. Довгалюк розкрив у повісті не тільки трагедію суспільства, а й поклав відповідальність за ширення зла на суспільство та людину – людяну від природи [4, с. 9].

Рецензент Л. Луців (*Нью-Йорк*) писав, що це праця не імітація модних напрямів у літературі, а про те життя, серед якого живе автор: «Маркова дочка Катерина, розпещена мамою, скінчила вже один рік університету в Нью-Йорку, де перейшла ступінь "семай гіппі" і стала вже "ортодоксальним гіппі", тобто членкинею т. зв. "третього світу"», метою якого є: «Роби те, що тобі до вподоби. У кожній годині прожитого життя відчуй щастя. Щоб осягнути щастя в житті, треба щодня споживати наркотики... Тільки через наркотик пізнаєш, що таке щастя». Це повість про «змагання батьків здобути свою дитину з пекла "гіппі"», про те, як Катерина «вже стала була матір'ю, бо в "гіппі" обов'язувала вільна любов», як її «мати нервово занедужала», бо тривалий «час батькам не вдавалося віднайти дочку, в нюйоркському лабіринті гіппі», як «Катерина зі сорому затирала всі сліди за собою». Про ті довгі життєві перипетії, які проходила Катерина, щоб повернутися до батьків, коли в неї «пробудилось почуття власної гідности». Повість читається легко і досі є актуальною «не тільки для українського читача, але й для іншого, американського, без огляду на національне походження». Варто «звернути увагу на деякі недотягнення в характеристиці Марка», колишнього сибірського в'язня, який «нічим не проявляє свого

українства, крім того, що взяв шлюб у православній церкві» з полькою. Проте не дуже «в'яжеться композиційно з цілістю повісти» і побут Марка Сокола в Сибіру, хоча сцени його втечі зі заслання «належать до найпереконливіших, бо виявляють "не лише фантазію письменника"», а й те, «що звичайну надію підносить до незвичайности». Водночас рецензент зауважував, що це «твір на актуальну тему, про одне з найбільших лих», «про наркотики та про брак ідейного вмісту в житті деякої частини молоді» в багатьох країнах світу. «Це пересторога для батьків, щоб дбали про національну свідомість своїх дітей та про їхнє релігійне життя, бо без того легко піти на манівці наркоманії та безідейного "гіппі"» [8; 15, с. 42–43]. Часопис «Юнак» (*Торонто*) наголошував, що ця «повість незвична в українській літературі темою, бо описує переживання родини Соколів, а передусім молодої дочки, яка під впливом оточення покидає родинний дім та попадає у нью-йоркський "давнтавн" серед т. зв. "гіпсі". Її прикрі переживання, а одночасно розпучливі розшуки батька за нею – це головна нитка цієї живо написаної повісти. У повісті багато акції, добрих спостережень життя на американській фармі і чи не найсильніші своїм трагізмом описи переживань Марка Сокола на Сибірі». Проте, «образи життя Катрусі Сокіл, її моральний "упадок" – не зовсім переконують читача» і з плином часу за «своїм підходом – неактуальні». «Соколова дочка», – зауважував часопис, – цікава для «старшого юнацтва, що шукає за українською живою книжкою, а не сухою "лектурою"» [14; 15, с. 43–44]. На нашу думку, часопис «Юнак» зменшує значення цієї повісті для сучасних українців, оскільки і нинішнє покоління молодих українців не завжди правильно сприймає моральні настанови свої батьків, які бажають бачити у своїх дітях гідних громадян своєї країни, щирих українців. Ця книга на сучасну й злободенну тему, про долю дівчини-гіппі з німецько-української родини в США, належить до тих книжок, які читають до кінця [15, с. 44].

Українська письменниця і літературознавиця Марія Білоус-Гарасевич (*1918–†2004), щиро вітаючи Харитона Довгалюка з виходом у світ книжки, писала, що для неї зустріч із цією повістю була «такою ж несподіваною, як і, мабуть, для кожного, хто її зустрів, або почув про неї». Це не тільки тому, що ім'я автора маловідоме, а ще й тому, що повість говорить «до читача сама про себе». Вона змушує «заглянути глибоко в життя, пильно придивитись, що сталося довкола, чому людство зазнало такої трагічно-катастрофічної духовної кризи – чому частина молодого покоління стрімголов полетіла в духовну прірву, внаслідок чого прийшло знищення

фізичне, та скільки поколінь буде покутувати за це падіння». Повість ставить перед суспільством та родиною питання: «Чому раптом наркотик став якимсь божком у нашу добу?» Адже «молоде покоління, що вгиналося й падало під тягарем Другої світової війни, не шукало спасіння в наркотиках». Спостережливий і вдумливий письменник проникає в «глибину суспільної катастрофи» і наслідком «його роздумів та певного студіювання проблеми» є повість «Соколова дочка», в основу якої «поклав тему духовного розриву між батьками й дітьми, відходу якоїсь частини молоді в "гіпсі" та наркоманію». На її думку, повість «належить до кращих і цікавих книжок, написаних та виданих на еміграції», оскільки «автор вдумливо, вкладаючи туди вистраждані думи, теплу батьківську душу, сповнену журби й розпачу за молодь, що кидає себе в багно, з якого майже нема рятунку». Ця повість, це «жива, хвилююча драматична тема трактована автором з беззастережним гуманізмом. Не засуд на загибель, а дружня рука допомоги, серце, сповнене зрозумінням для того, хто помилився і впав, – така девіза автора». Загалом же повість, «не дивлячись на трагічну долю героїні, не дивлячись на спотворення життя її батьками, має характер світлий, а людинолюбство – основне її звучання». Автор як добрий оповідач, веде розповідь «легко й цікаво», хоча побудова повісті чітка, але «дещо поверховна й окремі місця мало розроблені». «Найкращою прикметою письменницької манери» автора є те, що він «схоплює увагу читача відразу, роблячи інтригуючу зав'язку на самому початку твору, і так швидко та яскраво розгортає події, що зацікавлення не спадає». Адже події, що їх автор розгорнув у повісті, були «невід'ємною частиною американського суспільства. Життя вкрутило нас і в конструктивний, і в трійливий подих побуту та подій у цій країні, потягнуло за собою кого вгору, а декого і в прірву». У центрі повісті автор дуже влучно поставив «не типову українську родину емігрантів, а типову американську родину (з характеристичним українським додатком), яка є у процесі творення з емігрантів різних національностей та першого, тут родженого покоління: Марко – досить типовий загублений українець з другої еміграції, Ганна – полька, народжена в Америці, яка ще не втратила цілком національного обличчя – дружина німця Курта, а потім Марка. Їхня дочка Катруся – героїня твору, – без ґрунту. Вона ніхто: щось Маркове в ній – українське, щось трохи польське, щось американське. Лиш все воно не викристалізуване, позитивне, стійке, а те аморфне, хитке, що тягне до легкого життя, легко піддається деструктивним ідеям. А звідси легко

сходить з моральних засад і чинить бунт для бунту, щоб звільнити себе від людських і суспільних обов'язків». На думку М. Білоус-Гарасевич, коли б Харитон Довгалюк «вибрав українську родину, Катруся була б явищем вийнятковим, а не характеристичним». Автор до поставленої в повісті проблеми «підійшов правильно, глибоко заглянувши в причини катастрофи». При цьому не узагальнює «моральну й духовну катастрофу сучасного суспільства», «не кидає понуру приреченість на нього, лише розкриває недугу, що заатакувала життєдайну складову його частину – молодь, частина якої почала відламуватися від здорового свого загального тіла, розкладатися й гинути» [1, с. 381–383; 15, с. 46].

З художніх засобів письменника М. Білоус-Гарасевич відзначила «гарну мову», легкість, плавність, теплоту і щирість розповіді, гарно та яскраво змальовані портрети, чіткість головних дієвих осіб, які добре запам'ятовуються та відчуваються як живі люди. Автор широко використав «народні елементи: приказки, вислови» тощо. «Художньою методою повість належить до реалізму» і сильними сторонами письменника є діалоги та широкі цікаві дискусії, якими він розгорнув ідею твору, «висловлюючи переконливо погляди обидвох сторін». В авторських відступах Харитон Довгалюк «висловлює свої погляди на мораль, національний первень, недомагання суспільства» та «порушує багато питань, які вливаються в одне велике русло широко розгорнутої проблеми». На думку рецензентки, «вставне оповідання про втечу Марка Сокола із заслання та Орисю могло б бути й самостійним». Хоча воно, на перший погляд, «ніби не має нічого спільного з повістю, але справді введенням цього оповідання автор осягає яскравий контраст між високою мораллю людини, хоч і тяжко знедоленої, покривдженої, в неволі та моральним падінням людини, яка має всі дані на гарне щасливе світле життя». На закінчення рецензентка щиро побажала авторові «братись за новий твір». Харитон Довгалюк у листі до Марії Білоус-Гарасевич від 14 лютого 1976 р. звернувся до неї зі «словами найбільшої пошани», щиро дякував їй за те, що вона написала «чудову, фахову рецензію» та зрозуміла його «творчий задум ліпше, як хто-будь». Далі писав, що її рецензія «вартує, щоб оправити в позолочені рамки; така хороша і змістовна. Для мене так, якби, хто 100 тисяч долярів запхав до кишені! Читаю і аж захоплююся в собі. Вищої оцінки не можна дати авторові. Ну що ж, – приймаю, як чисту монету...». При цьому зауважував, що у повість «навмисне вставив сценку про життя Марка в Сибірі, щоб чеснотою і змістом того життя вдарити по блудних синах-дочках типу

гіпсі». Адже без цього, на його думку, «не було б “балянсу” в творі» [1, с. 383–385; 15, с. 47].

Український вчений-бібліограф і публіцист Максим Бойко (*1912–†1998) навіть радив перекласти повість «Соколова дочка» на англійську мову, і, можливо, навіть «видумати інший заголовок» [8; 15, с. 48]. Його підтримала Марія Білоус-Гарасевич, адже повість, – це «одна з тих книжок в нашій еміграційній літературі, яка тематично вже належить двом літературам: українській та американській. У перекладі на англійську мову американський читач сприйме її як свою. Емігрантське забарвлення твору не буде для нього ні нове, ні несприємливе, воно помітне у багатьох американських книжках» [1, с. 383; 15, с. 48].

Похвалив цю повість й український письменник Григорій Голіян (*1897–†1978), який написав рецензію «розміром цілої сторінки, заповнив від стріхи аж до пивниці». Проте, як зауважував Х. Довгалюк, він довго читав цю рецензію «з наміром розкусити і довідатись, що там в середині того клубка слів. То було порядне для мене “кадило” – похвала за те, що... комунізм в Китаї і в Росії розкладає молодь. Про зміст книжки там нічого не було сказано». Про те, що автор у повісті доторкнувся дуже болючої для емігрантів теми, свідчить сім рецензій-відгуків «позитивного характеру», які упродовж 1973–1976 рр. були опубліковані в часописах української діаспори Австралії, Аргентини, Канади, США і, лише Лука Луців у «Свободі» дав трохи «прикурити»: «вчепився до смішної дрібниці, доказував», що в 1948 р. Марко начебто не міг приїхати до Америки, бо тоді не було ще масової еміграції скитальців». Але ж «я тоді вже був в Америці, і сотні таких», – відзначав Харитон Довгалюк [1, с. 384; 15, с. 48]. Прагматичне спрямування літературно-критичних статей на повість «Соколова дочка», не виключало наявності у них відчутних естетичних ознак, бо основні їхні ідеї були спрямовані на відбиття в читацькому сприйманні не лише художнього світу Харитона Довгалюка, але й естетичної оцінки неповторного світу родини Марка Сокола [15, с. 48].

Четвертою книжкою автора стала повість «Сповідь Андрія Заславського» (1977) [5], де «проблема часу в композиції твору цілком спланована». Ця повість – «моральний звіт тільки в якійсь мірі, каяття чи переоцінки вартостей, властива сповідям, не має місця в повісті; герой пригадує, як на сповіді, складає звіт – як він ішов свою ниву життя» [5, с. 13]. Автобіографічна повість-спогади розкриває трагедію українства в часи більшовицьких і нацистських тоталітарних режимів, про провокації радянської розвідки проти

повоєнної української еміграції. Агенти совєтського КДБ у США планували схилити до співпраці Андрія Заславського, провідного технолога американської корпорації, світового лідера в області технологій друку і управління документами, «Xerox Corporation» у Рочестері. Розмінною монетою мала стати заарештована органами його сестра Галя, але під час допитів вона померла у в'язниці [5, с. 264]. Тоді КДБ підготувало операцію з його викрадення і відправлення літаком, під легендою нібито «хворого російського дипломата» Антона Петрова, в Москву. Ними були підготовлені гроші, наркотики, виготовлені фальшиві «документи, підкуплено терористів, які мали зайнятися справою викрадання, але між терористами виникли непорозуміння» [5, с. 247], один із них зголосився до поліції і операція зірвалася [5, с. 263].

Відгукуючись на цю працю П. Маляр писав, що автор у «кращих традиціях реалізму» намагався розкрити «не лише трагедію суспільства, а й вину його за поширення зла» [15, с. 49; 16]. Вдаючись до порівняння, рецензенти наголошували, що примітного своєю епікою, автора повісті-спогадів треба поставити поруч із такими сучасними українськими прозаїками, як Іван Боднарчук, що «більш барвистий, почуттєвий, своїм реалізмом наближений до П. Мирного», та до ліричного, «з нахилом до драматизму класичної західно-української новели» – Івана Смолія [5, с. 13].

Л. Луців писав, що хоча ця повість «написана від першої особи, але це не значить, що мова йде про автора», оскільки автор у своєму коротенькому слові до читача твердив, що «насвітлені в цій повісті події взяті з життя, вони правдиві» [9, с. 2]. Проте все ж перша частина повісті є здебільш автобіографічною. Так, Х. Довгалюк згадував такий епізод: «Одного дня гестапо зробило наліт на редакцію [газети] "Заславський вісник". Я тоді був в Криволуці. Прискакав на коні вершник і швидко повідомив: тікай, бо Г. Соколенка й М. Болкуна в Заславі вже нема… Я думаю, що їх могло врятувати те, що Болкун пливко (*добре, бо був учителем німецької мови. – авт.*) говорив німецькою мовою…». Аналогічний сюжет подано в повісті: «Довідавшись про національний рух, німці починають швидко діяти, вишукують провідників. У лютому 1942 року, вночі, прискакав до мене вершник післанець із запискою: "Тікай. Ми ледве врятувалися, а за тобою мають приїхати ґестапівці. Тікай!". Лист без підпису, без згадки мого імени, тільки незамітно нарисований наш таємний знак, і це дає мені можливість розшифрувати, хто пише» [15, с. 50; 16]. Л. Луців писав, що коли в повісті «є незначні відхилення, то тільки тому, що автор пробував звичайні факти

подати в мистецькій формі». При цьому він мав наміри «змалювати життя української людини в двох світах: під московсько-комуністичним режимом та в Америці». У першій частині повісті описано дитинство Андрія Заславського, його студентські роки, працю в комуністичній редакції, участь у Другій світовій війні та відвідини рідного села в 1945 р., з якого змушений був втікати, «бо совєтська влада мала його заарештувати, як буржуазного націоналіста». Герой повісті оселився в Америці й мав «такі успіхи, які навіть не снилися бідному українцеві. Він стає лідером фірми "Епік", де працює п'ятдесят чотири тисячі людей різних фахів». Фірма виготовляє фотокопіювальні машини і має великі прибутки. Проте Андрій Заславський «не забував ніколи про Україну, він обильно давав пожертви на українські цілі, належав до всіх центральних українських організацій і товариств», хоча знав, що «кожний його крок в Америці пильнувала російська розвідка». Далі Л. Луців зауважував, що автор сміливо і правдиво писав «про українців в Америці, бо інші наші прозаїки чомусь то бояться американської тематики», а «Довгалюк не наслідує й не взорується, а є собою». «Ми, – зауважував Л. Луців, – гратулюємо авторові "Сповіді Андрія Заславського" і раді його успіхам», оскільки, як відзначав П. Маляр, «Довгалюк наближається в засобах мистецького зображення до Нечуя-Левицького й Франка». Л. Луців згадував, що Х. Довгалюк у розмові з ним казав, що герой його твору, Андрій Заславський, «як на сповіді, пригадує та складає звіт, як він ішов свою стежку життя», що з «ним діялося в Україні, Німеччині й Чехії, США». Загалом же, автор писав, що в «еміграційній частині його життя насвітлено драму життя, найстрашнішу, яку людина може перенести». «Сповідь Андрія Заславського» має прочитати кожний українець, щоб пригадати все те, що українці «переживали під час Другої світової війни і пізніше, коли московська рука хотіла» їх «досягнути і у вільному світі» [9, с. 2–3; 15, с. 50–51]. Багатопланова аспектами реалістичного зображення дійсності «Сповідь Андрія Заславського» написана від першої особи і є «історією не лише героя повісті поєднаного з ним перебігом життя автора, а також історією, літописом, в якому через осібне пізнається загальне, всеохопне», – це історія українського народу [5, с. 7]. Найголовнішою її прикметою «є схожість, дія й розповідь, в осередку якої – людина» [5, с. 12].

Коли о. Харитону виповнилося 83 роки, святий Дух дорадив йому перед відходом у вічність написати богословський трактат «Со святим духом» (*Буенос-Айрес,* 2003), про його спілкування через святого Духа

з Господом. Це своє останнє прижиттєве видання, українською та англійською мовами надіслав до україномовного часопису «Свобода» з супровідним листом, у якому писав: «Моя мета і покликання – прославити Бога» і зауважував, що читачі переглядаючи сторінки книжки, побачать «Божі чуда. Я живу со святими Духами». Хоча книжка й вийшла малим накладом – 200 примірників, проте половину накладу автор вислав безкоштовно в Україну [6; 15, с. 51].

Зважаючи на те, що суспільно-просвітницька, релігійно-церковна діяльність та літературно-публіцистична творчість Харитона Ониськовича Довгалюка припадає на період життя в еміграції, вони є малодослідженими і майже невідомі не тільки землякам письменника, але й сучасним українським літературознавцям, історикам, краєзнавцям та етнографам. Винятково цінні творчі здобутки письменника-емігранта з Ізяславщини досі в незалежній Україні не перевидавалися. З огляду на більш ніж сімдесятилітній досвід життя українців під тоталітарним режимом, його твори набувають великої вартості й правдиво свідчать про події минулої епохи, в якій людське і Боже все-таки знаходило собі місце.

Джерела та література

1. Білоус-Гарасевич М. Ми не розлучались з тобою, Україно. Т. 1. Вибране. 1952–1998 / ред. О. П. Івакін. 2-е вид. Київ : Аконіт, 2004. 704 с.

2. Довгалюк Х. Буревій : повість. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1971. 245 с.

3. Довгалюк Х. Кладка над потоком : оповідання / вступ. сл. А. Галана; обкл. В. Пилишєнка. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1969. 211+1 нп. с.

4. Довгалюк Х. Соколова дочка : повість. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1973. 250 с.

5. Довгалюк Х. Сповідь Андрія Заславського : [повість]. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1977. 264 с.

6. Книжка о. Харитона Довгалюка. *Свобода* (Нью-Йорк). 2003. Ч. 1. 3 січ. С. 19.

7. Лист Харитона Довгалюка до митрополита Іларіона від 5 серпня 1954 року. *Листування митрополита Іларіона (Огієнка)* / упоряд. о. Юрій Мицик. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 120.

8. Луців Л. Про нові видання. *Свобода* (Нью-Йорк). 1974. Ч. 76. 23 квіт. С. 2.

9. Луців Л. Про нові видання. Резюме за 1974-ий рік. *Свобода* (Нью-Йорк). 1975. Ч. 40. 28 лют. С. 2, 8.

10. Нові видання : [рецензія]. *Наше життя* (Нью-Йорк). 1972. Ч. 4. Квіт. С. 4. Рец. на кн. : Харитон Довгалюк : Буревій : повість. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1971. 245 с.

11. Радіон Степан : [рецензія]. Зруйноване село. *Визвольний шлях* (Лондон). 1974. Кн. 7–8. С. 894–895. Рец. на кн. : Харитон Довгалюк. Буревій : повість. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1971. 245 с.

12. Радіон Степан : [рецензія]. Нецікаві оповідання з життя-буття. *Вільна думка* (Сідней). 1971. Ч. 37. 12 верес. С. 5. Рец. на кн. : Харитон Довгалюк. Кладка над потоком, оповідання : збірка оповідань. Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка. 211 с.

13. Славутич Яр. Доля українського письменника. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1950. Ч. 6. 10 січ. С. 2.

14. «Соколова дочка» (*Харитон Довгалюк, В-во Ю. Сердяка 1973 р.*). *Юнак* (Торонто). 1976. Ч. 11. Листоп. С. 4.

15. Трембіцький А. М. Харитон Довгалюк: журналіст, письменник, священик (*1916–†2006) : монографія. Хмельницький : ІРД, 2016. 142 с. ; іл.

16. Федотов Володимир. Сповідь Андрія Заславського URL: http://h.ua/story/363144/ (дата звернення: 30.04.2025). Назва з екрану.

УДК 94-054.57(=161,2)(71):821.162.2.09(092)

Максим ЯБЛОНСЬКИЙ,
кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

ТВОРЧІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА У СВІТЛІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАВДАНЬ ЧИТАНОК ПЕТРА ВОЛИНЯКА

На матеріалі читанок Петра Волиняка «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя», виданих у діаспорі, проаналізовано навчально-виховний потенціал творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: *педагогічне краєзнавство, україноцентризм, українська діаспора, Петро Волиняк, редакційно-видавнича діяльність, творчість Т. Г. Шевченка, читанки Петра Волиняка: «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя».*

Видання навчальних книжок – значна частина багатоаспектної діяльності відомого журналіста та видавця Петра Волиняка (1907–1969). «Виготовляв підручники П. К. Волиняк саме тоді, коли працював учителем у парафіяльній українській школі в Торонто, отже, можна не сумніватися, власними очима бачив і добре розумів, які саме для тогочасного контингенту школярів підручники потрібні й можливі, – згадував журналіст і мовознавець Дмитро Кислиця. – Орієнтувався ж він на майже максимальні вимоги, щоб діти могли навчитися справжньої мови <…>» [6, с. 620–621]. Такі підручники мають познайомити з Батьківщиною своїх батьків покоління, народжене в діаспорі, сприяти виробленню й збереженню національної ідентичності. Як уже зауважувалося, «формування україноцентричного світогляду – першочергове завдання навчальних видань в екзилі» [11, с. 222]. І творчість Т. Шевченка, його націєтворча діяльність a priori сприймалася всіма поколіннями як взірцевий спосіб, спроможний об’єднати українців у далеких світах. Тому закономірно, що Петро Волиняк, укладаючи читанки для різних класів, постійно звертається до творчості центральної постаті української класичної літератури.

Маючи великий журналістський досвід, Петро Волиняк усвідомлював силу слова, той закладений потенціал дії, що спрацює в майбутньому. Націєтворчі імперативи Т. Шевченка – та стратегічна основа, яка формує і зберігає ідентичність у чужому чи навіть ворожому світі.

Протягом 1952–1968 рр. Петро Волиняк видав і здійснив декілька перевидань своїх читанок «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя», призначених для 2–5 класів.

Окремі складники проблеми розглянуто у статтях «Творчість Т. Шевченка як дидактичний матеріал у виданнях української діаспори» О. Яблонської [7] та «Читанки Петра Волиняка: завдання та структура» М. Яблонського [11]. Роль Т. Шевченка в художній, журналістській і редакційній практиці Петра Волиняка висвітлено в низці наших публікацій [8–10].

Закономірно, що календарний принцип побудови читанки «Барвінок», призначеної для 2-ого класу та позашкільного читання, обумовлено важливістю природного циклу в житті дитини. Твори Т. Шевченка, виконуючи відповідну художньо-ілюстративну роль, забезпечують водночас пізнавальну та естетичну функцію. Так, у зимовий період пропонується вивчення пейзажу «Реве, свище завірюха…» [1, с. 31]. Це уривок із поеми «Катерина» (IV розділ), але автор читанки цю інформацію, на жаль, не вказує. Примітно, що текст супроводжується навчальними завданнями не тільки змістового характеру, а й на розвиток мислення («З чим ще можна порівняти поле взимку?»; «Чи добре, що поле вкрив сніг? Чому про сніг кажуть: сам холодний, а всіх гріє?» [1, с. 31]). Питання «З чим ще можна порівняти поле взимку?» [1, с. 31] сприяє також образному й естетичному розвою. Питання «Взимку холодно, а влітку?», «Взимку йде сніг, а влітку?», «Коли взимку починає світати?» [1, с. 31] мають міждисциплінарний характер, вони активізують природознавчі знання, сприяють формуванню спостережливості й допитливості.

З урахуванням природних закономірностей календаря подано поезію «Тече вода з-під явора…». Як і в попередньому випадку, не вказується, що подано уривок із однойменної поезії. До тексту подано завдання: «Перепишіть цей вірш у зошити. Вивчіть його напам’ять» [1, с. 74]. Треба зауважити, що Петро Волиняк часто використовує такі завдання до поетичних творів Т. Шевченка.

Християнський календар визначив відповідне розміщення в читанці поезії Т. Шевченка «На Великдень на соломі» (опубліковано під назвою «Великдень» [1, с. 72]), як і поезії Л. Глібова «Христос воскрес!» [1, с. 72]

та оповідання «Чому святимо вербу перед Великоднем» (без вказівки авторства) [1, с. 70–71].

Закономірно, що творчість Т. Шевченка презентовано в березневу пору. Петро Волиняк з урахуванням вікового сприйняття подає відомості про життя Великого Українця, приділяючи чимало уваги його дитинству [1, с. 55]. Пізнавально-виховний характер має текст О. Іваненко «Спадщина», сюжет якого побудований на відомій історії про батьківське передбачення долі малого Тараса [1, с. 57–58]. Однак автор читанки не вказує, що «Спадщина» є складником першої частини біографічного тексту «Тарасові шляхи».

Низка поетичних творів Т. Шевченка («Зацвіла в долині», «Садок вишневий коло хати» (під назвою «Вечір»)) демонструє талант лірика. Окремі з них є уривками ліро-епічних творів: із балади «Тополя», пейзажний уривок «Защебетав жайворонок» із балади «Причинна».

Серед текстів, які презентують соціальне життя України, і Шевченкові: уривок із поеми «Катерина», в якому виведено образ кобзаря з малим поводирем [1, с. 83], та уривок із поеми «Княжна» про красу українського села [1, с. 101].

У читанці для 3-ого класу та позашкільного читання «Київ» Петро Волиняк часто пропонує для вивчення поетичні твори Т. Шевченка. Це уривки, які супроводжуються завданням «Вивчіть цей вірш напам’ять. Запам’ятайте, хто його написав» [4, с. 55; 63; 81; 92; 93]. Під назвою «Холоне серце» об’єднано уривки з трьох творів: із циклу «В казематі» (з поезій «В неволі тяжко, хоча й волі…», «Чи ми ще зійдемося знову?..») та з епілогу до містерії «Великий льох». Уривок із поеми «Гамалія» супроводжується поясненням окремих слів (Скутара, яничар) [4, с. 63]. «Світає» – уривок із першої картини комедії «Сон»; «Зоре моя вечірняя» – з поеми «Княжна»; «Не називаю її раєм» – із поезії «Якби ви знали, паничі…». Однак жодного разу, як і в попередньому виданні, Петро Волиняк не вказує, що подає уривки. Така практика не сприяє формуванню цілісного уявлення про відповідні тексти.

«Покаянний розбійник» [4, с. 89–90] – текст апокрифічного характеру, який Петро Волиняк помилково приписує Т. Шевченкові. Очевидно, причиною такої думки автора читанки є мотив розкаяного розбійника, який використав Т. Шевченко в однойменних поемі та повісті «Варнак».

Окрім творів Т. Шевченка, Петро Волиняк активно звертається також до текстів, присвячених видатному класику української літератури. Біографічний характер мають оповідання Г. Хоткевича «Шевченкове

дитинство» [4, с. 49–52], А. Лотоцького «Щаслива зустріч» [4, с. 53–54] (правда, Петро Волиняк подає прізвище автора під криптонімом Л-кий А., водночас його історичний текст «Двобій з хозарином» [4, с. 71–75] автор читанки підписує автонімом), поезія Р. Завадовича «Шевченко на чужині» [4, с. 48–49]. У текст присвяти М. Рильського «Шевченко» [4, с. 62], створеної 1950 р., Петро Волиняк втрутився, намагаючись уникнути радянської риторики, хоча в останній строфі збережено образ сім'ї великої як проєкцію на радянський союз.

Примітно, що «Лани», читанка для 4-го класу та позашкільного читання, починається Шевченковим «Заповітом» [5, с. 4]; однак Петро Волиняк подає тільки початок і завершення твору. У виданні до поезій Т. Шевченка пропонується таке ж завдання, як і в читанці «Київ»: «Вивчіть цей вірш напам'ять. Запам'ятайте, хто його написав» [5, с. 26; 37; 83]. «Ой, діброво – темний гаю!» [5, с. 26] надруковано повністю; інші два є уривками, які опубліковано під редакторськими назвами: «Калина» [5, с. 37] – початок твору «Зацвіла в долині…», «Качечка» [5, с. 83] – перша, пейзажна, частина поезії «Тече вода з-під явора…».

Чи не найбільше уваги Т. Шевченкові Петро Волиняк приділяє в читанці для 5 класу та позашкільного читання «Дніпро».

Публікація початку балади «Причинна» (під назвою «Реве та стогне» [2, с. 41]) супроводжується двома завданнями: «навчіться виразно читати цей вірш»; «вивчіть його напам'ять» [2, с. 41]. Подаючи «І виріс я на чужині» [2, с. 45], Петро Волиняк указує, що друкує уривок.

Дотримуючись календарного принципу, автор читанки «Дніпро» пропонує ранньою весною вивчати творчість Т. Шевченка. Насамперед пропонується біографічний текст «Тарас Григорович Шевченко» [2, с. 56–59], завдання до якого – «перечитайте це оповідання двічі й перекажіть зміст його власними словами» [2, с. 59]. Окрім того, автор читанки супроводжує текст народними приказками:

«У всяк час вічно буде жити Тарас.

Хто "Кобзаря" читав, той Москву проклинав.

Шевченко дужий був не силою, а словом мудрим.

Тарасів "Кобзар" – для народу великий дар.

Шевченкові думки будуть жити віки» [2, с. 59]. Як бачимо, у зразках народної мудрості не тільки влучно сформульовано непроминальність Шевченкової творчості, а й її україноцентрична основа.

Серед презентованих текстів Кобзаря – хрестоматійні комедія «Сон» (уривок) [2, с. 59], «Сон (“На панщині пшеницю жала…”)» [2, с. 69], «Заповіт» [2, с. 70]. Важливим для дитячого розуміння є те, що поезію «Сон (“На панщині пшеницю жала…”)» супроводжує пояснення «дожать до ланового» [2, с. 69]; завданням до твору є дати «письмову відповідь на запитання: “Про що мріяла кріпачка?”» [2, с. 69].

Більше завдань до «Заповіту»: написати відповіді на питання: «До чого закликає поет у цьому вірші?»; «Про яку “вражу злу кров” говорить тут поет?»; «Чи українці вже виконали Шевченків заповіт?»; «Що ще треба зробити, щоб його виконати?» [2, с. 70]. Примітно, що запитання мають актуальний проблемно-тематичний характер. Закономірним є завдання вивчити «Заповіт» напам’ять [2, с. 70].

Селянський переказ (за визначенням автора читанки) «Ото було б диво» [2, с. 68] має виразний соціальний характер, тут виведено образ поета як бунтівника, борця з російським царизмом.

Про пошуки вчителя малювання в дитинстві Т. Шевченка йдеться в уривку з біографічного роману О. Іваненко «Тарасові шляхи» [2, с. 60–63]. Такий сюжет є особливо важливим для підліткового віку, коли формуються ціннісно-світоглядні переконання. Завдання до тексту спрямовані на знання змісту: «доберіть заголовки до розділів цього оповідання»; «складіть усну розповідь про дитячі роки» [2, с. 63].

Завдання до поменника Лесі Українки «На роковини Т. Шевченка» [2, с. 71] («Поясніть, як треба розуміти останню строфу (останні чотири рядки) цього вірша» [2, с. 71]) має актуальний характер, адже в тексті звучить запевнення вірності національним інтересам:

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги [2, с. 71].

1968 р. Петро Волиняк видав ще одну читанку для п’ятого класу та позашкільного читання – «Запоріжжя». У цьому виданні творчість Т. Шевченка презентовано поезією «І золотої й дорогої…» [3, с. 41]. До тексту запропоновано завдання змістового плану: «Про чию долю пише поет у цьому вірші?»; «З ким він порівнює своє дитинство?» [3, с. 41]. Важливим навчально-виховним завданням є вивчити вірш напам’ять, а також акцент на тому, щоб діти знали ім’я автора.

Під назвою «Тарасове дитинство» Петро Волиняк друкує уривки біографічної повісті Д. Красицького «Дитинство Тараса» (1959) [3, с. 42–57], після кожного з них – завдання на знання змісту та розуміння проблематики, окремі мовознавчий характер. Наприклад, до розділу «Залізні стопи» пропонується навчитися виразно читати, переказати за планом, а також, знайшовши в тексті слово *дременув*, підібрати до нього інше, близьке за значенням (слова для довідки подаються); при цьому автор читанки пояснює термін *синонім*, навівши рясні зразки [3, с. 43–44]. Розділ «На торговищі» містить завдання виписати власні імена людей, назви сіл, міст, річок, звернувши увагу на написання з великої літери. Інтердисциплінарний характер мають завдання виписати в зошит назви десяти міст України та назви десяти міст країни, в якій зараз проживає дитина. Такі завдання є пізнавальними: «Запам'ятайте собі назву річки Рось. Зверніть увагу, як про неї сказано в оповіданні. Знайдіть її на карті. Простежте: у яку велику українську річку впадає Рось? А з якого боку? Яке друге, крім Богуслава, старовинне українське місто стоїть на Росі?» [3, с. 52]. Автор читанки наголошує: «Запам'ятайте: Рось – одна з найкращих річок України. Вона оспівана в багатьох піснях, її описують поети й письменники, її змальовують малярі» [3, с. 52]. Важливим для розуміння образу майбутнього поета й художника є акцент на тому, «на що звернув увагу малий Тарас (Шевченко), коли він оглядав на базарі різний посуд», «а що думав Тарас, оглядаючи ікони й картини в наметах» [3, с. 52]. Розвитку спостережливості та творчих компетентностей сприяє завдання знайти опис заходу сонця [3, с. 52]. Закономірно, що розділ «Весілля Катерини» супроводжується активізацією відомостей про сватання та весілля «в Україні в давні часи» [3, с. 57].

Присвячену пам'яті Т. Шевченка поезію В. Самійленка «Українська мова» Петро Волиняк супроводжує не тільки змістовими завданнями, зокрема ідейного прочитання, а й такими, що актуалізують мовну проблему («А що можна сказати про українську мову тепер?» [3, с. 57]).

Більшість читанок Петра Волиняка містять портрети Т. Шевченка, що сприяє запам'ятовуванню візуального образу класика.

Як бачимо, Петро Волиняк у своїх читанках активно звертається до творчості Т. Шевченка. Поезії класика супроводжено навчальними завданнями. Важливо, що автор видань наголошує на тому, щоб діти знали, хто автор текстів, а також вчили поезію напам'ять. Окрім завдань змістового плану, чимало є на розвиток образного мислення. Петро Волиняк також

пропонує інтердисциплінарні вправи, які покликані актуалізувати відомості з української мови, фольклору та етнографії, географії України та світу, історії України і т. ін.

Важливо, що в читанках презентовано біографічні матеріали та художні твори про Т. Шевченка. Всі ці матеріали об'єднані завданням створити образ письменника, близький і зрозумілий дітям.

Однак у читанках Петра Волиняка трапляються редакторські недоліки. Переважно не вказується, що подано уривок поезії чи компіляцію різних текстів; часто змінено назву творів. У читанці «Київ» надруковано помилково приписаний Т. Шевченкові текст «Покаянний розбійник».

До речі, як свідчить Дмитро Кислиця, «у серпні 1969 року він (Петро Волиняк. – М. Я.) сам почав говорити про потребу перегляду його читанок до наступних перевидань і вже знову пробував знайти людей до співпраці – щоб із ними (ні в якому разі без його безпосередньої участи!) поробити в читанках відповідні зміни, достосувати їх зміст і форму до нових обставин. Але знову тих людей не міг знайти, а сам уже не тільки часу не мав – мабуть, і здоров'я не дозволяло йому вже працювати по 20 годин на добу.

Хоч Волинякові підручники безумовно стояли вище майже за всі попередні підручники давніших авторів, ба навіть за більшість чиїхсь одночасно і після нього виданих, однак не були вони гарантовані від таких чи таких хиб, помилок, за які автора-видавця Волиняка не раз і не два критиковано. У "Нових днях" також, бо П. К. не боявся критики. Можна навіть сказати – любив, щоб його критикували. На упереджених критиків, а севеушних і поготів, П. К. ніколи поважно не реаґував, збував їх, якщо хотів їм відповісти, своїм поблажливим гумором. І коли абсолютна більшість підручників різних інших авторів, у тому й з високими титулами, не витримувала критики чи й ганебно для авторів відкидалася як брак із браку <…>, то на користь Волинякової серії підручників треба сказати, що вони витримували критику. Якщо тепер уже настав час для деяких змін і частково оновлення його підручників, то в цьому немає нічого злого й дивного: підручники, навіть найкращі, лише доти можуть бути справжніми підручниками, поки їх до кожного нового видання переглядають і вносять більші чи менші зміни, а читанки – особливо» [6, с. 621–622].

Джерела та література

1. Волиняк Петро. Барвінок : читанка для 2-ої кляси та позашкільного читання / друге поширене видання. Торонто : Нові Дні, 1955. 108 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/volynyak-p-barvinok-chytanka-dlya-2-oyi-klyasy-ta-pozashkilnogo-chytannya/

2. Волиняк Петро. Дніпро : читанка для 5 кляси та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1953. 112 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/13602-volinyak-p-dnipro-chitanka-dlya-5-klyasi/

3. Волиняк Петро. Запоріжжя : читанка для п'ятої кляси та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1968. 104 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/9220-volinyak-p-zaporizhzhya-chitanka-dlya-p-yatoyi-klyasi-ta-pozaklasnogo-chitannya/

4. Волиняк Петро. Київ : читанка для 3-ої кляси та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1954. 112 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/volynyak-p-kyyiv-chytanka-dlya-3-oyi-klyasy-ta-pozashkilenogo-navchannya/

5. Волиняк Петро. Лани : читанка для 4-ої кляси та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1952. 96 с. URL: https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/9721-volinyak-p-lani-chitanka-dlya-4-oyiklyasi-abo-pozashkilnogo-chitannya/

6. Кислиця Д. С. П. К. Волиняк як автор підручників. *Волиняк Петро. Поговоримо відверто* : вибр. ст. й оповідання / вступ. ст. В. Сварога ; ред. В. Сварог ; співред. Д. Кислиця. Торонто: Нові Дні, 1975. С. 618–622. URL: https://diasporiana.org.ua/proza/11048-volinyak-p-pogovorimo-vidverto-vibrani-statti-y-opovidannya/

7. Яблонська О. Творчість Т. Шевченка як дидактичний матеріал у виданнях української діаспори. *Волинь філологічна: текст і контекст.* Вип. 36: Поліфонія сучасної філології: до ювілею кафедри української літератури. Луцьк, 2023. С. 107–120.

8. Яблонський М. Петро Волиняк: «Шевченко знищив залізну завісу». *Національно-патріотичний досвід світового українства в соціальнокомунікаційному дискурсі* : Перш. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. : наук. матеріали (м. Запоріжжя, 15–17 жовт. 2017 р.). С. 32–35.

9. Яблонський М. Рецепція Т. Шевченка у творчості Петра Волиняка 1940-х років. *Волинь філологічна: текст і контекст. Творчість Т. Шевченка: традиції і сучасність*. Луцьк, 2014. Вип. 18. С. 158–169.

10. Яблонський М. Творчість Т. Шевченка в редакційній політиці часопису «Нові Дні» (на матеріалі аналітики Петра Волиняка 1961 р.). *Геній Шевченка: особистість, творчість, доля* : матеріали Міжнар. наук. конф. (20 березня 2024 року) / за заг. ред. Н. Р. Грицак, літ. ред. О. І. Староста, С. В. Бартіш, М. С. Гудз, комп'ютерна верстка С. Г. Смолин. Тернопіль : Тернопільський нац. педагогічний ун-тет ім. Володимира Гнатюка, 2024. С. 136–140.

11. Яблонський М. Читанки Петра Волиняка: завдання та структура. *Освіта і виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу* : матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. читань (22 черв. 2023 р., м. Луцьк). Луцьк : Волинський ІППО, 2023. С. 220–226. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf

ДОДАТКИ

Зміст опублікованих матеріалів та електронних збірників Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань «Освіта та виховання в родині Косачів»

2009 рік

Матеріали І та ІІ обласних краєзнавчих літературно-педагогічних читань «Освіта і виховання в родині Косачів, присвячених 155-річчю від дня народження Олени Пчілки і 55-річчю літературно-меморіального музею Лесі Українки в Колодяжному, 24 червня 2004 року і «Родина Косачів та Іван Франко», присвячених 135-річчю від дня народження Лесі Українки та 150-річчю від дня народження Івана Франка, 15-16 червня 2006 року, с. Колодяжне – урочище Нечимне Ковельського району. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині* : матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжнен. літ.-меморіал. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 черв. – 1 лип. 2009 року : наук. зб. Луцьк, 2009. Вип. 33. С. 222–283.

Маслай Г. Олена Пчілка – просвітителька і громадський діяч. С. 223–224.

Ющик П. З нагоди 155-річчя від дня народження Олени Пчілки. С. 224–225.

Бондаренко Г. Історичні постаті у волинезнавстві: музеєзнавчий аспект. С. 225–226.

Гика В. Родина Косачів та Іван Франко в документах Державного архіву Волинської області. С. 226–235.

Дем'янюк О. Становлення національної ідеї у творчій спадщині І. Франка. С. 236–239.

Духовна О., Скавронський П. Педагогічна спадщина І. Я. Франка. С. 239–242.

Закусило Л. Poeta semper magister. С. 242–243.

Іваненко М. І. Я. Франко у колі родини Драгоманових-Косачів. С. 244–247.

Ковальчук В. Духовні обрії великих Прометеїв. С. 247–252.

Ковальчук О. Світоглядні основи взаємин між родинами Косачів і Франків. С. 252–256.

Нюк М. Проблеми використання народних традицій у творчості О. Пчілки. С. 256-259.

Маслей С. Використання педагогічних ідей Лесі Українки та І. Франка у сучасному розвитку освіти і педагогічної думки держави та краю. С. 259-263.

Пех О. Краєзнавчі, етнографічні і педагогічні дослідження Косачів та І. Я. Франка. С. 263–267.

Савчук В. Вплив Олени Пчілки на формування особистості Лесі Українки. С. 267–269.

Садівська В. Шляхетність почуттів інтимної лірики Івана Франка та Лесі Українки. С. 269–271.

Сова О. Суспільні та літературні стосунки Олени Пчілки та Івана Франка. С. 271–274.

Стасюк Л. Вшанування пам'яті Олени Пчілки бібліотекою її імені в м. Луцьку. С. 274–275.

Тирак О. Світочі української нації: родина Косачів та Іван Франко. С. 275–277.

Черняк Н. Педагогічна спадщина Івана Франка. С. 277–281.

Шесталюк О. Волинь в житті родини Косачів та Франка. С. 281–283.

2016 рік

Із матеріалів III Косачівських читань. До 145-річчя від дня народження Лесі Українки. ***Літопис Волині*** : всеукр. наук. часопис. 2016. Ч. 16. С. 4–24. URL: http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/issue/view/1/5

Бондаренко Г., Комзюк В. Леся Українка й родина Косачів у волинезнавстві. С. 4–6.

Дмитренко А. Образ русалки у творчості Лесі Українки й світобаченні населення Волинського Полісся. С. 6–12.

Євтушок Є. Ушанування пам’яті Олени Пчілки Волинською державною обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки. С. 12–14.

Лащук Л., Бондарчук І. Леся Українка – вічна боротьба за Україну. С. 15–19.

Марчук С. Духовно-освітні традиції в нарисі Лесі Українки «Волинські образки (Школа)». С. 20–24.

2019 рік

Із матеріалів IV Косачівських читань. ***Педагогічний пошук*** : наук.-метод. вісник. 2019. № 3.

Романчук Г. Д. Освіта і виховання в родині Косачів. С. 53.

Олешко П. С. Педагогічні здобутки Олени Пчілки та наші завдання. С. 54–55.

Бондаренко Г. В. Родина Косачів в освітньому просторі Волині. С. 55–57.

Вальчук О. І. Ім’я Олени Пчілки – путівник в освітньому процесі нашої гімназії. С. 58–61.

Макарук К. Г. Берегиня славетного роду: материнська школа Олени Пчілки. С. 62–64.

Ярош Т. Я. Шкільний віртуальний музей Лесі Українки: сучасний погляд у минуле. С. 65–67.

Томаченко О. В. Історична пам’ять про людину; Микола Косач – знаний і незнаний. С. 67–71.

Барановська Л. Л. Волинські мотиви в дитячих п’єсах Олени Пчілки. С. 71–73.

Місяць М. О. Значення етнографічних праць Олени Пчілки та Ольги Косач-Кривинюк для розвитку української орнаментики. С. 73–76.

Романюк М. Є. Педагогічні погляди Михайла Драгоманова. С. 77–80.

2020 рік

Освіта та виховання в родині Косачів : матеріали V Всеукр. Косачівських пед. читань, приурочених до 150-річчя Андроника Лазарчука, відомого

українського художника і педагога-організатора художньої освіти на Волині та в Україні, і 150-річчя від дня народження Лесі Українки (26 червня 2020 р., м. Луцьк) / упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2020. 144 с. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/--161365646619483.pdf

Бондаренко Г. Вступне слово. С. 6–7.

Олешко П. Перший ювілей Косачівських читань. С. 7–10.

Романов С. Особливості взаємин батьки – діти в родинах Косачів та Старицьких. С. 10–20.

Кліш П., Хом'як А. Ідеї Лесі Українки про національну освіту й виховання. С. 20–24.

Ціхоцька-Підгайна Т. Роль дитячого фольклору в сімейному вихованні родини Косачів. С. 25–28.

Комзюк А., Коменда О. Музика у формуванні особистості Лесі Українки (1871–1891 роки). С. 28–32.

Кондратюк Г. Леся Українка й Олена Пчілка в контексті української та світової педагогіки. С. 33–39

Пушкар Н. Вибудова партнерських стосунків у Новій українській школі на ідеях педагогіки Косачів. С. 39–42.

Царюченко В. Освіта і виховання в родині Косачів. С. 42–45.

Титаренко Н. Роль музейних уроків у популяризації життєвого і творчого шляху Лесі Українки, Олени Пчілки та Андроника Лазарчука (З досвіду роботи Музею історії села Прилісне). С. 45–47.

Ясінська Н. Олена Пчілка – талановитий педагог, видавець і громадськии діяч. С. 48–49.

Щукіна І. «Книжка-різдвянка» Олени Пчілки: представлення через сто літ. С. 50–56.

Українець А. Внесок Олени Пчілки та Лесі Українки в дослідження народного одягу волинян. С. 56–63.

Хомярчук А. Вишивка як елемент національної культури у творчості Олени Пчілки. С. 63–66.

Бойко О. Олена Пчілка в науково-освітній діяльності Волинського краєзнавчого музею та Колодяжненського літературномеморіального музею Лесі Українки. С. 66–74.

Тимощук Л. Проєктна технологія як засіб формування національно-мовної особистості. С. 74–76.

Пшонюк Н. За що ми любимо Лесю? С. 77–79.

Луцюк Н. Творчість Лесі Українки в освітньому просторі гімназії. С. 79–86.

Носко І. Леся Українка у спогадах родини. С. 86–89.

Волох К. «Я б у той храм таємничий вступила». С. 90–92.

Гулюк К., Марків А. «Лесина вітальня» у Луцьку: створення та розвиток музею. С. 93–95.

Грицюк Д., Марків А. Меморіальний музей-кімната «Лесина вітальня» в Луцьку: проєкти та концепції розвитку. С. 95–98.

Костюк С. Нові публічні просвітницькі проєкти Тернопільського обласного краєзнавчого музею, приурочені Лесі Українці. С. 98–99.

Вознюк О. Леся Українка в житті та творчості волинської художниці Валентини Михальської. С. 99–104.

Стасюк Л. Діяльність Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки з популяризації педагогічної спадщини родини Косачів. С. 104–108.

Єфремова А. Волинська обласна бібліотека для юнацтва вшановує пам'ять Лесі Українки та її родини. С. 108–112.

Камінська В. Луцькими стежками родини Косачів: створення та проведення інтерактивних тематичних екскурсій. С. 112–117.

Кот Н. «Лауреатство її високого імені – це нагорода долі». С. 117–122.

Семотюк Р. Назавжди в душах уховчан. С. 123–125.

Чирук М. Вивчення та популяризація життєвого і творчого шляху Андроника Лазарчука односельчанами. С. 125–127.

Силюк А. Андроник Лазарчук і Волинь: збереження творчої спадщини та історичної пам'яті. С. 127–136.

Чашук М. Олена Пчілка й Андроник Лазарчук: до історії творчих зв'язків. С. 136–140.

Костюк С. Фонд українського художника кіно Іполита Лазарчука у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. С. 140–142.

2021 рік

Освіта та виховання в родині Косачів. Феномен Лесі Українки : Матеріали VI Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань, приурочених 150-річчю від дня народження Лесі Українки (25 червня 2021 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2021. 252 с. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/---163783664649945.pdf

Олешко П. Вітальне слово. С. 7–98.

Антонюк О., Бойко О. До відтворення меморіальності будинків та садиби Косачів. С. 8–14.

Бернадський Б. Косачі під наглядом (Кілька штрихів до історії). С. 15–28.

Бондаренко Г. Родина Косачів в освітньому просторі України і Волині. С. 28–34.

Бондар Н. «Година для праці настала!» Про працелюбність, силу духу й міцну відвагу Лесі Українки та інших представників прогресивної інтелігенції України. С. 35–40.

Бундак О. Вшанування пам'яті Лесі Українки в Луцькому інституті розвитку людини Університету «Україна». С. 40–45.

Гдакович М. «І, мов крик бойовий, обізветься в речах»: значення мовленого слова у мовно-риторичній концепції Лесі Українки. С. 46–49.

Горинчук Л. Освітньо-виховна діяльність Лесі Українки. С. 49–58.

Дем`янюк О. Драма «Орфеєве чудо» – алегорії, порівняння, проекція на історію українських земель XIX століття. С. 58–61.

Диба А. Марія Собіневська (Бешкурова): «Я її дуже любила, більше, ніж тьотю Фаню і навіть Надію»: Спогади про родину Карпових-Квіток. С. 61–79.

Дмитренко А. Лесезнавство як напрям музейної науково-пошукової роботи Наталії Пушкар та її публікації у періодичних виданнях. С. 80–89.

Клевцова Н. Леся Українка як провідник виведення української мови на світовий рівень. С. 90–91.

Кліш П., Хом'як А. Леся Українка про вчителя. С. 92–94.

Ковальчук В. Проміння Лесиної долі. С. 95–102.

Костюк С. Пошанування 150-річчя від народження Лесі Українки: фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею, приватні колекції. С. 102–106.

Красовська О., Боть Л. Експресивний характер іншомовної лексики (на матеріалі епістолярію Лесі Українки). С. 106–109.

Кузьмич Н. Нестандартний урок як один із шляхів вивчення творчості Лесі Українки. С. 109–113.

Куцаєва Т., Ткачук К., Куцаєва Є. Музейна розповідь про «Зелений Гай» у контексті формування світогляду підростаючого покоління. С. 113–121.

Марченко Н. Відображення постаті Лесі Українки у біографічних виданнях для дітей 1991–2021 рр. С. 121–127.

Мацюк З., Крутова О. Біблійна фразеологія Лесі Українки. С. 127–131.

Мислива-Бунько І. Елементи медіаграмотності на уроках вивчення життя і творчості Лесі Українки. С. 131–136.

Осадца С. Феміністичні погляди Лесі Українки як форма суспільної свідомості через літературну творчість. С.136–145.

Павленко Ю. Домашня школа для Лесі Українки. С. 145–147.

Пась Н. Меморіальна ікона Косачів – Тесленків-Приходьків «Святий Миколай» з колекції Камінь-Каширського краєзнавчого музею. С. 148–151.

Повшук К. Роль читання в родинному вихованні Косачів. С.152–155.

Прийма К. Система інноваційних форм роботи Волинської обласної бібліотеки для юнацтва з популяризації життя і творчості Лесі Українки та родини Косачів. С. 156–164.

Приймачок О. Варіантність відтворення лінгвокультуреми в перекладах Лесі Українки.

Приступчук З. Сценічне втілення драматичних творів Олени Пчілки. Робота аматорського театру-студії при Ліцеї імені Олени Пчілки м. Ковеля Волинської області. С. 165–168.

Пшонюк Н. Я відзначаю Лесин ювілей в ОЗЗСО «Сошичненський ліцей». С. 169–180.

Романов С. Юрій Косач – нащадок і літописець великого роду (Спроба генологічного нарису). С. 181–190.

Рудницька О. Шлях до Лесі: сучасні підходи до вивчення життя і творчості Лесі Українки. С. 191–204.

Сиротюк Р. Леся Українка в контексті української та світової педагогічної думки та практики. С. 205–208.

Скавронський П. Елементи язичницької релігії у творі Лесі Українки «Лісова пісня». С. 208–217.

Стасюк Л. Рік 150-річчя Лесі Українки у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки. С. 217–221.

Стрилюк О. Специфіка вивчення драматургії Лесі Українки на уроках української літератури. С. 221–230.

Тетерук Л. На гостини до Лесі (до відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки в ЗЗСО І–ІІІ ступенів «Любитівський ліцей імені Лесі Українки»). С. 230–236.

Федорова М. Ювілейний рік Лесі Українки на Полтавщині. С. 236–240.

Щукіна І. Історії про меморіальні речі як джерело пізнання й виховання. С. 240–244.

Ясінська Н. Особистість Лесі Українки. С. 244–248.

2022 рік

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу : матеріали VII Всеукр. Косачівських пед. читань (23 черв. 2022 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. 192 с. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/-2022-1665663185432471.pdf

Олешко П. Вітальне слово. С. 7–9.

Бондаренко Г. Слово Лесі Українки: патріотизм і зброя. С. 9–11.

Розділ І. Дослідження та матеріали з життя та діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів

Богдан С. Ольга Драгоманова-Косач в обороні й утвердженні рідномовного простору в Україні кінця XIX–початку XX ст. С. 11–20.

Горик Н. Національно-демократичні принципи виховання в родині Косачів: роль Олени Пчілки як матері. С. 21–29.

Данилюк-Терещук Т. «Праця виховальна»: націоцентризм педагогіки Олени Пчілки. С. 29–33.

Диба А. «Сила її була в її індивідуальності…»: штрихи до портрета матері цілого покоління українців-державників. С. 33–40.

Мацюк З. Олена Пчілка – фундатор досліджень української вишивки та орнаментики. С. 41–46.

Подобєд О. Родина Косачів в українському культурно-освітньому просторі Західної Німеччини (друга половина 1940-х рр.). С. 46–49.

Римська В. «Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі...». С. 49–55.

Романов С. Олена Пчілка – Леся Українка. Особливості родової і культурної інтеріоризації (номінативний аспект). С. 55–63.

Скакальська І. Ідея формування еліти у творчості Лесі Українки. С. 63–65.

Щукіна І. Кривинюки у час воєнного лихоліття: збереження та опрацювання архіву Лесі Українки. С. 66–76.

Яблонська О. Олена Пчілка і дитяча література. С. 77–82.

Розділ ІІ. Педагогічна спадщина родини Косачів-Драгоманових в освітньому процесі сучасної школи

Бойко М. Творче використання педагогічної спадщини родини Косачів-Драгоманових у вихованні учнівської молоді. С. 82–84.

Веснянка А. Вплив сім'ї Косачів на становлення української педагогічної думки. С. 85–88.

Дем'янюк О. Віктор Купченко про життя і творчість Лесі Українки. С. 88–92.

Дмитренко А. Лесині / Косачівські місця в концепції туристичних «магнітів» Волині та системі національного виховання: Луцьк і околиці. С. 92–100.

Костюк С. Реклама Тернопільщини періоду воєнного стану та Леся Українка: пропагандивно-освітній аспект. С. 100–101.

Лопакова О., Гриньова О., Козаченко О. Творче використання життєвого та творчого шляху Лесі Українки у навчанні та вихованні підростаючого покоління. С. 107–102.

Міхно О., Матвійчук О. Онлайн-проєкт «Педагогічна мапа Києва»: вулиця Олени Пчілки. С. 108–114.

Найдюк Т. Павло Филипович – дослідник творчості Лесі Українки. С. 114–116.

Павленко Ю. Леся Українка і сучасна Полтавщина: увіковічення пам'яті. С. 117–119.

Пирог В., Богдан С. Образ Ольги Драгоманової-Косач в сучасних аудіо та відеопроєктах: домінанти мовного моделювання. С. 119–122.

Серебреннікова Т. Орнаменти Ольги Петрівни Косач в перших вишитих сорочках-льолях для немовлят (за матеріалами 9-ти онлайн льолямарафонів 2020–2022 рр.). С. 123–126.

Силюк А. Леся Українка та Косачі у житті та творчості волинської художниці Валентини Михальської. С. 127–134.

Стасюк Л. Лауреати літературно-мистецької премії імені Олени Пчілки – волиняни за походженням. С. 134–140.

Ціхоцька Т. Презентація збірника сценаріїв «На уродини до Лесі». С. 140–143.

Черняк Н. Створення певного середовища як необхідна умова національного виховання (на прикладі родини Косачів-Драгоманових). С. 143–148.

Дяк О. Життєвий та творчий шлях Олени Пчілки у навчально-виховному процесі сучасної школи. С. 149–155.

Розділ ІІІ. Педагогічне краєзнавство: дослідження і матеріали

Коць А. Науково-методичний супровід педагогів у роботі з краєзнавчими документами Національного архівного фонду Державного архіву Волинської області. С. 155–163.

Мазур П. Педагогічні роботи лікаря Арсена Річинського. С. 163–169.

Марченко Н. Персоналії «дитячих письменників» як важлива складова педагогічного краєзнавства. С. 169–171.

Парацій В. Краєзнавство як зміст і форма педагогічної діяльності (з досвіду Бережанської гімназії кін. XIX ст. – 1930-х рр.). С. 171–180.

Яблонський М. Дитячі образи у прозі Петра Волиняка. С. 180–188.

2023 рік

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу : матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. читань (22 червня 2023 р., м. Луцьк) / упоряд.: О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. 240 с. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf

Олешко П. Вступне слово. С. 6–8.

Розділ І. Дослідження та матеріали з життя та діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів

Богдан С. Вербалізація росії / росіян у листах Лесі Українки. С. 9–14.

Данилюк Н., Рогач О. Рідна та іноземні мови у житті та творчості Лесі Українки. С. 15–18.

Данилюк-Терещук Т. Перекладацька концепція Олени Пчілки. С. 18–25.

Диба А. «Знайомство членів нашої родини з родиною Лесі Українки почалося ще з мого діда»: Спогади О. К. Лебединцевої. С. 25–44.

Муляр І., Богдан С. Мовно-стильові домінанти автобіографії Олени Пчілки. С. 44–48.

Новіков О. Олена Пчілка і її «Рідний край». С. 48–50.

Рахмун М. Театр Олени Пчілки у Гадячі: від драматургії до втілення. Обрядовий, виховальний і педагогічний аспекти дитячих п'єс. С. 50–60.

Романов С. Патерни родинної ідентифікації. Письменницька династія як літературознавча проблема. С. 61–70.

Трембіцький А. Внесок Олени Пчілки у діяльність Музею Подільської губернії у Кам'янці-Подільському. С. 70–76.

Шевчук С. Іграшки Лесиного часу в контексті традиційних дитячих забавок модерного суспільства. С. 77–83.

Щукіна І. Природознавчі нариси Олени Пчілки на сторінках журналу «Молода Україна». С. 83–93.

Розділ ІІ. Педагогічна спадщина родини Косачів-Драгоманових в освітньому процесі сучасної школи

Вітренко В. Помста партійних чиновників Борису Григоровичу Станевичу та його родині за відстоювання Звягеля (Новограда-Волинського) як справжнього місця народження Лесі Українки. С. 94–110.

Дмитренко А. Актуалізація постаті Лесі Українки в екскурсійній, пошуковій та інших формах роботи ВЦНПВТК. С. 110–121.

Кузьмич Н. Вивчення творчості Олени Пчілки на уроках української мови та літератури у 5-х класах НУШ. С. 121–125.

Носко І. До проблем вивчення біографії Лесі Українки в школі: від маніпуляцій до правдивості. С. 125–130.

Павленко Ю. Театр тантамаресок на уроках у початкових класах (на прикладі творів Олени Пчілки). С. 130–134.

Пахолок З. Родина Косачів на сторінках посібника «Волиняночка. Волинські митці дітям». С. 135–143.

Пилипенко Г. Олена Пчілка в експозиційно-виставковій діяльності Звягельського літературно-меморіального музею Лесі Українки. С. 143–150.

Пирог В., Богдан С. Мовне портретування Лесі Українки в сучасних авдіота відеопроєктах. С. 151–154.

Повшук К. Використання програм, що містять штучний інтелект, під час вивчення життєпису та творчості Лесі Українки. С. 154–159.

Серебреннікова Т. Використання орнаментів, зібраних Ольгою Петрівною Косач, в соціальній роботі та соціокультурній адаптації до сучасних умов членів родин військовослужбовців ЗСУ в рамках проєктів «Сорочка для захисника» та «Льолямарафон». С. 160–163.

Яблонська О. Твори Олени Пчілки та Лесі Українки в читанках української діаспори: джерелознавчий і дидактичний аспекти. С. 164–168.

Розділ ІІІ. Педагогічне краєзнавство: дослідження і матеріали

Дем'янюк О. Мережа закладів освіти Ковельського повіту на початку XX століття. С. 169–174.

Денисюк Н. Педагогічне краєзнавство як засіб виховання патріотизму. С. 174–181.

Костюк С. Михайло Драгоманов та освітні традиції Тернопільщини: фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. С. 181–183.

Коць А. Листи Модеста Левицького у фондах Державного архіву Волинської області. С. 184–207.

Парацій В. Іван Франко в теорії та практиці наукового краєзнавства .... 207–212.

Парацій В. Маркіян Шашкевич через призму пам'яті історичного міста та музейної експозиції: Бережани. С. 212–220.

Яблонський М. Читанки Петра Волиняка: завдання та структура. С. 220–226.

Повідомлення

Кравчук М. Леся Українка в творчості студії «Житечко»: маски персонажів «Лісової пісні» Лесі Українки плетені з соломи. С. 226–228.

Кривоніс В. Популяризація мистецтва вишивання за схемами та зразками родини Косач-Кривинюк. С. 228–230.

Ціхоцька Т. Презентація пісенної збірки Аріадни Бартаї «Народні пісні з голосу Лесі Українки». С. 231–237.

2024 рік

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу : наук. зб. матеріалів IX Всеукр. Косачівських пед. читань (27 червня 2024 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2024. 348 с. URL: https://vippo.org.ua/files/conference/--2024---1732219248465397.pdf

Олешко П. Вітальне слово. С. 7–9.

Шваб А. Вітальне слово. С. 9–11.

Пленарне засідання, приурочене до 175-річчя з дня народження Олени Пчілки

Пашук О., Романов С. «Забута тінь» української поезії. Олена Пчілка. С. 11–19.

Щукіна І. Недрукований твір Олени Пчілки для юнацтва: у фокусі чорний гумор. С. 19-28.

Богдан С. Драматургічні тексти Олени Пчілки для дітей як модель мовно поведінкового виховання української мовної особистості. С. 28–38.

Данилюк Н. Мови в родинному вихованні Олени Пчілки. С. 38–42.

Диба А. «Юнак довгий і тихий, тихий...»: Друг Михайла Косача і Лесі Українки з гуртка «Плеяда» Феофан Пашкевич. С. 42–62.

Трембіцький А. Роля батьків у родинному вихованні та духовнім розвитку Лесі Українки. С. 63–68.

Шваб А., Шваб Л. Секрети зростання геніальності: міркування про виховання Лесі Українки. С. 68–76.

Дем'янюк О. Олена Пчілка в українській філателії. С. 76–82.

Силюк А. «Волинська Косачіана»: Олена Пчілка, Леся Українка та родина Косачів у волинських першодруках творів, дослідженнях волинських науковців і краєзнавців. С. 82–107.

Пилипенко Г., Бартницька А. Використання штучного інтелекту для популяризації творчої спадщини Лесі Українки і Олени Пчілки. С. 108–114.

Гамма Л. Музей родини Косачів-Драгоманових у Звягелі до 175-річчя Олени Пчілки. С. 114–117.

Ржондковська Т., Бідюк І. Олена Пчілка і Звягель: минуле і сьогодення. С. 118–123.

Вітренко В. Науково-виховний потенціал листів членів великої родини КосачівДрагоманових до завідувачки Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі, заслуженого працівника культури України В. О. Римської впродовж 1970-х років. С. 123–132.

Розділ І. Дослідження та матеріали х життя та діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів

Барановська Л. Поезія «Переможець» як світоглядна позиція Олени Пчілки. С. 133–135.

Дрофань Л. Олена Пчілка у сучасному прочитанні. С. 136–147.

Левковська М. Олена Пчілка і Панас Мирний у редакційній колегії часопису «Рідний край». С. 147–155.

Мартинюк М. Твори Олени Пчілки у формуванні моральних цінностей української дитини. С. 156–159.

Оляндер Л. Листи Лесі Українки до матері як сторінка життя Олени Пчілки. С. 159–166.

Павленко Ю., Гмиза А. Полтавська сторінка в житті Лесі Українки: педагогічна краєзнавча розвідка. С. 166–169.

Подгурець А. Великий виховний талант Олени Пчілки. С. 170–173.

Шкара В. Роль Олени Пчілки у становленні української материнської школи. С. 173–176.

Яблонська О. Людмила Старицька-Черняхівська. Шляхетна українка нешляхетної доби. С. 177–182.

Янчук О. Олена Пчілка – визначна діячка української культури. С. 183–200.

Розділ ІІ. Педагогічна спадщина родини Косачів-Драгоманових в освітньому процесі сучасної школи

Вальчук О., Барановська Л., Чак О., Купрійчук Н., Комашко О., Приступчук З., Бруча С. Святкова академія з нагоди ювілейних уродин Олени Пчілки. С. 201–213.

Грабинська Л. Життєвий та творчий шлях Олени Пчілки та Лесі Українки в діяльності Волинського обласного центру національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді. С. 214–220.

Дацюк І. Багатогранність виміру. Образ Олени Пчілки в творчості українських митців. С. 220–222.

Доброносова Ю. Філософські аспекти діалогу з життєтворчістю Кола Косачів-Драгоманових у виховній роботі в закладах вищої освіти. С. 222–229.

Журавська М., Прохор І. Ім’я Лесі Українки на карті світу. С. 229–232.

Завада Л. Проєкт Олени Пчілки з присвятою: «Волинському краєві» (досвід співпраці Волинського краєзнавчого музею та української торгової марки «Едельвіка»). С. 233–238.

Костюк С. Нові артефакти фонду Олени Пчілки у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. С. 238–240.

Кубай М. Важливий внесок членів родини Косачів-Драгоманових у національне відродження України та у виховання нових поколінь українців. С. 240–246.

Медведєва О. Вишивана «Лісова пісня» Лесі Українки: від ідеї до втілення. С. 246–252.

Найдюк Т. «Українські узори» Олени Пчілки як навчальний матеріал у підготовці фахівців для галузі легкої промисловості. С. 252–255.

Сметюх О. Творча майстерня «Роль спадщини Олени Пчілки у формуванні національно-патріотичної свідомості здобувачів освіти на уроках мистецтва». С. 255–260.

Стасюк Л. Алла Легка-Герець – меценатка книжкового зібрання Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, землячка письменниці з Гадяча. С. 260–262.

Струс М. Особливості вивчення постаті Лесі Українки на уроках української літератури у 5–6 класах НУШ. С. 263–266.

Хомяк Н. Рідкісні та цінні видання, присвячені Олені Пчілці, із фондів Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки. С. 266–271.

Яблонська О. Твори Лесі Українки в навчальних виданнях української діаспори. С. 271–276.

Розділ ІІІ. Педагогічне краєзнавство Волині: дослідження і матеріали

Атаманенко В. Освітні осередки Волині др. пол. XVI – перш. пол. XVII ст. С. 277–285.

Дмитренко А. Олександра Кондратович – педагог-новатор, невтомний шукач нових форм навчання та виховання учнівської молоді. С. 286–293.

Кравчук Б. Виникнення друкарства та історія українського букваря. С. 293–299.

Мінакова Н. Внесок освітян-краєзнавців Рівненщини у розвиток освіти регіону. С. 299–305.

Остапчук О. Краєзнавча спадщина Наталії Назарівни Грабарчук. С. 305–308.

Парацій В. «Літературна Бережанщина» через призму біографістики та музейної експозиції: Михайло Рудницький. С. 309–318.

Федчук О. Вплив Луцького Хрестовоздвиженського братства на розвиток мережі навчальних закладів у Луцьку (кінець XIX – початок XX ст.). С. 319–331.

Ющук В. Окремі аспекти розбудови шкільництва на Любомльщині у міжвоєнний період. С. 331–336.

Яблонський М. Науково-популярні тексти Петра Волиняка для дітей. С. 336–341.

Додаток

Завада Л. Проєкт Олени Пчілки з присвятою: «Волинському краєві» (досвід співпраці Волинського краєзнавчого музею та української торгової марки «Едельвіка») : презентація. С. 342–347.

Програми Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань

Програма X Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири

сучасного освітнього процесу» (29 травня 2025 р.). URL: https://vippo.org.ua/files/conference/--2025-1748437260204528.pdf

Програма IX Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу», присвяченої 175-річчю з дня народження Олени Пчілки (27 червня 2024 р.). URL: https://drive.google.com/file/d/1ExFi3Zn_hu1klwrCC406NsqyLsQ_Z37M/view

Програма VIII Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу» (22 червня 2023 р.). URL: https://vippo.org.ua/files/conference/---2023777-1687332563241558.pdf

Програма VI Всеукраїнських Косачівських читань «Освіта і виховання в родині Косачів. Феномен Лесі Українки», приурочених до 150-річчя з дня народження Лесі Українки. 25 червня 2021 р. URL: https://sites.google.com/vippo.org.ua/virtual/%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0/%D0%B2%D1%81%D0%B5%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%B0%D1%87%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F?authuser=0

Публікації про Косачівські читання

Бондаренко Г. В. Освіта і виховання в родині Косачів: Перші краєзнавчі літературно-педагогічні читання. *Пед. пошук.* 2004. № 3. С. 77.

Бондаренко Г. В., Олешко П. С. 2016-й – рік Лесі Українки на Волині. *Пед. пошук.* 2016. № 4. С. 30.

«Волинська Косачіана»: Олена Пчілка, Леся Українка та родина Косачів у волинських першодруках творів, дослідженнях волинських науковців і краєзнавців : каталог виставки / авт.-упоряд.: А. М. Силюк, В. В. Камінська. Луцьк : Волинський ІППО, 2024. 36 с.

Кот Н. Всеукраїнські Косачівські читання «Освіта і виховання в родині Косачів». URL: https://vippo.org.ua/view_news.php?id=3051

Педагогічні роздуми. 2016. № 23. С. 1–16. URL: http://vippo.org.ua/newspaper.php?id=26

Педагогічні роздуми. Берегиня українства! Грудень 2024 – лютий 2025. № 65–67. 78 с. URL: https://sites.google.com/view/pedagogichnirozdumu

Романчук Г. Д. Освіта і виховання в родині Косачів. *Пед. пошук*. 2019. № 3. С. 53.

Силюк А. До 150-річчя з дня народження Лесі Українки у ВІППО пройшли VI Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання. URL: https://vippo.org.ua/view_news.php?id=3403

Силюк А. Вийшов електронний збірник VIII Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань. URL: https://vippo.org.ua/view_news.php?id=3924

Силюк А. У ВІППО пройшли VIII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання. URL: https://vippo.org.ua/view_news.php?id=3834

Силюк А. У ВІППО пройшли IX Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання, присвячені 175-річчю з дня народження Олени Пчілки. URL: https://vippo.org.ua/view_news.php?id=4037

Силюк А. У ВІППО пройшли X Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання. URL: https://vippo.org.ua/view_news.php?id=4246

У ВІППО пройшли VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання. URL: https://liceyolenypchilki.kowelrada.gov.ua/u-vippo-projshly-vii-vseukrayinski-kosachivski-pedagogichni-chytannya/

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання. URL: https://pmu.in.ua/news/vii-vseukrayinski-kosachivski-pedahohichni-chytannya/

Підготував ***Анатолій СИЛЮК***

Н а у к о в е в и д а н н я

Освіта та виховання в родині Косачів.
Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу

Збірник матеріалів
X Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань,
29 травня 2025 року

Упорядники:
П. С. Олешко, Н. О. Рубльова, А. М. Силюк

Технічний редактор:
Л. І. Гаврилюк

Тексти відтворено з авторських оригіналів,
в авторській редакції.

О-72 **Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу** : зб. матеріалів X Всеукр. Косачівських пед. читань (29 травня 2025 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, Н. О. Рубльова, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2025. 320 с.

У збірнику вміщено наукові статті та тези виступів учасників X Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу», організованих і проведених Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти 29 травня 2025 року, присвячені життю та творчій діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки і членів родини Косачів, їх внеску у розвиток української педагогіки навчання та виховання дітей, використанню косачівської спадщини в освітній практиці сучасної школи. В окремому розділі розглядаються питання історії та перспектив розвитку педагогічного краєзнавства на Волині.

Видання розраховане на широке коло науковців, краєзнавців, освітян, бібліотечних та музейних працівників.

37.018.1(092):908(477.82)](082)

ВІППО

ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ